TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
VII. SERİ — No. 18

MİDHAT PAŞA VE TÂİF MAHKÛMLARI

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI
Türk Tarih Kurumu üyesi

Metin dışında 34 resim ve vesika fotoğrafı vardır.

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1 9 5 0

İÇİNDEKİLER

DÜZELTMELER VE İLÂVELER

Sahife	Satır	
115	3-16	Burada verilen malûmat S. 138'de yazılanlara göre tashih ve ikmal olunacaktır.
135	6	Fahri Bey merhumun oğlu Fahri Bey'in damadı yarbay mütekaidi Bay Ali Hıfzı Demiroğlu'ndan bilvasıta aldığımız malûmattan Fahri Bey'in aslen Vidinli olup babasının adı Abdullah olduğu beyan buyurulmuş ise de muhakemesi esnasında verdiği ifadede babasının adının Hüseyin ve babalığının adının da Şakir olduğu görülüyor.

Fahri Bey 14 yaşında iken Saraya alınmış, Sultan Aziz'le Avrupa'ya gitmiş ve pâhişahın ölümüne kadar maiyetinde bulunmuştur, Fahri Bey Meşrûtiyetin ilânını müteakip serbest bırakılarak 1908'de Tâif'ten İstanbul'a gelmiş ve kendisine Hidemat-ı Vataniyye tertibinden elli lira maaş bağlanmıştır.

Fahri Bey vefatına kadar Pangaltı'daki evinde oturmuştur. Kendisini seven ve hürmet eden Enver Paşa merhum, Birinci Umumî harpte sık sık ziyaretine gelirmiş. Hattâ Fahri Bey'in torunu Fütuhat Hanım'ı, Albay Ali Hıfzı Demiroğlu'na vermesine Enver Paşa delâlet etmiştir.

Fahri Bey 1337 senesi sonlarında ve refikası Tîrendaz Hanım da kendisinden az sonra vefat etmişlerdir.

Fahri Bey'in kızı Fahriye Hanım ve oğlu Fahri Bey'den torunları vardır. Bir kızı da Ferhunde Hanım'dı. Fahri Bey merhumun hâtıratı olduğu şâyi ise de henüz neşredilmemiştir.

I.

MİDHAT PAŞA VE ARKADAŞLARI

İkinci Abdülhamid hükümdar olduktan sonra haricî ve dahilî birçok müşkilât ve tehlikelerle karşılaşmıştı. Siyasî vaziyetin Türkiye aleyhinde temadîsi, Rus seferinin muvaffakıyetsizlikle netice vermesi, Çırağan vak'aları, Masonların Sultan Murad'ı kaçırma teşebbüsleri bu meyanda idi.

Midhat Paşa'nın ısrariyle meşrûtî idareyi kabul etmiş olan Abdülhamid, bir müddet sonra kendisine kafa tutan Sadr-ı âzam Midhat Paşa'yı tevkif ettirerek memleket dışına çıkartmış ve bunu müteakip müteaddit hafiye şebekeleriyle faaliyete geçerek gerek Sultan Murad taraftarlarını ve gerek çekindiği kimseleri birer bahane ile işten uzaklaştırmış veya sürgün ettirmişti.

Abdülhamid'in en ziyade çekindiği Midhat Paşa idi; etrafında aydın bir zümre bulunan ve demokrat bir hükümet idaresi kurmak isteyen ve hayatı müddetince bunu kendisine umde ittihaz eden Midhat Paşa, teşkilâtçılığı ile de meşhurdu; *Tuna, Bağdad* ve *Suriye* vilâyetlerindeki kuruculuğu ve yapıcılığı ile ve serbest düşüncesiyle memlekette Mustafa Reşid, Âlî ve Fuad Paşa'lardan sonra halkça en ziyade tanınmış bir vezirdi. Devlet idaresindeki bozukluklar hakkında Sultan Abdülaziz'e müteaddit lâyihalar vermiş, Abdülaziz gibi çetin ve mağrur bir hükümdara vaziyeti açık olarak bütün sakatlıklariyle anlatmak istemişti. Şahsî bir emel ve ihtirası yoktu; fakat bu kadar meziyetleriyle beraber aynı zamanda safdildi; etrafındaki mahdut bir zümre ile pervasızca hareketleri, ekseriyet teşkil eden aleyhdarları, hem de kodaman aleyhdarları tarafından mübalâğalı surette Saraya anlatılıyordu. Midhat Paşa, sırf meşrûtî idare kurmak için Abdülaziz'in hal'ine taraftar olmuştu. Abdülhamid'in cülusundan sonra ikinci defaki sadaretinde Kanun-ı esasîyi hazırlamış, fakat Meclisin açılmasından evvel bazı işler hakkında pâdişaha takdim

ettiği sert bir arîzası neticesinde [1] sadaretten azledilerek hudut dışı edilmişti. Sultan Hamid gibi kinci, vehimli bir hükümdara kafa tutarak başladığı bütün işleri yüzüstü bırakması, hükümet reislerine lâzım olan teennî ve ihtiyata riayet etmiyerek pervasız hareketi hem kendi felâketini hem de memleketin zararını mucib olmuştur. Gördüğüm vesikalarla okuduğum eserlerden şunu anladım ki Midhat Paşa büyük vatanperver ve mükemmel teşkilâtçı, dürüst, afif, fedakâr bir devlet adamı olmuş, fakat bir hükümet reisi olamamıştır.

Midhat Paşa, pâdişah tarafından vatan toprakları dışına çıkarıldıktan sonra muhtelif Avrupa pâyitahtlarını dolaşmış, siyasî devlet adamlariyle görüşmüş, müteaddit müesseseleri gezmiş, memleketi için arzu ettiği ıslahât hususunda görgüsünü arttırmıştı. Onun Avrupa'da dolaşması, aleyhinde jurnaller verilmesine yeniden vesile olmuş, Suavi vak'asiyle alâkası, Kleanti Skalyeri — Aziz Bey komitesiyle muhaberesi rivayetleri Abdülhamid'i korkutmuştu; hattâ cumhuriyet istediğine dair sözler bile söylenmişti. Fakat asıl maksadının Sultan Murad'ı tekrar hükümdar yapmak olduğu pâdişaha haber verildiği gibi elde edilen bazı vesikalar da bunu teyid etmekte idi.

İşte bu ve emsali tahrikler pek vehham olan ve Sultan Murad kadar sevilmeyen Abdülhamid'i ciddî bir uyanıklığa sevk etmişti. Memleket dışında gezmesi tehlikeli görülen Midhat Paşa, bazı yabancı devlet adamlarının da tavassutiyle İstanbuldan çıkışından on yedi ay sonra Türkiye'ye avdet etti; bazı dostları gitmemesini tavsiye ettilerse de dinlemedi, geldi; az sonra *Suriye* valiliğine tayin edildi; burada çalışmağa başladı; Fakat Suriye'de bir hükümet kurmak istediğine dair jurnaller verildi [2]. Kleanti — Aziz Bey komitesine mensup olup

[1] Midhat Paşa'nın, temkinsizce ve kafa tutarcasına pâdişaha göndererek nikbetine sebep olan 19 Kânun-ı evvel 1293 (30 Aralık 1877) tarihli takriri aynen *Tabsıra-i İbret*'de (S. 394) vardır.

[2] Midhat Paşa'nın Suriye valiliği zamanında aleyhinde olarak Müşir Deli Nusret Paşa ile kadılardan meşhur Sürûrî Efendi (Paşa) ve Mahmud Celâleddin Bey (Paşa) taraflarından verilmiş müteaddit jurnaller vardır. Bu Sürûrî Efendi sonradan Midhat Paşa muhakemesinde reis olarak bulunmuştur.

Suriye'ye sürgün edilen Esad Efendi ile görüşmesi ve bu hususta verilen jurnaller, vesveseli pâdişahı yine kuşkulandırdı; fakat kendisine hiç sezdirilmedi; iltifatı hâvi telgraflarla oyalandı; muvaffakiyetinden pâdişahın memnun olduğu bildirildi; *Lübnan* meselesinin halli hususunda gösterdiği faaliyet takdir olundu gibi gösterildi. Aleyhindeki faaliyetlerden, pâdişaha verilen jurnallerden müteessir olan Midhat Paşa valilikten afvını mükerreren rica ettiyse de kabul edilmedi. Nihayet Aydın valisi sabık Sadr-ı âzam Hamdi Paşa ile becayiş suretiyle *Aydın* valiliğine tayin edilerek istifadaki ısrarının önüne geçildi. Suriye valiliğine tayin edilen Hamdi Paşa'yı Beyrut'a götüren *Talîa* vapuriyle gelmesini arzu eden ve böyle cemilelerle Midhat Paşayı gafil avlamak isteyen Abdülhamid, Midhat Paşa'nın yetiştirmelerinden Ticaret nâzırı Köse Raif Efendi'ye paşasının Talîa ile gelmesini kendisine yazmasını emretmiş ve o da bu vapurla *İzmir*'e gelmişti. Midhat Paşa'nın maiyyetinde bulunan hususî kâtibi Vâsıf Efendi, bu gidişin mahzurlu olduğunu söylediyse de pâdişahın iltifatının samimî olduğuna kail olan Midhat Paşa İzmir'e geldi ve birinci kitapta görüldüğü üzere bir müddet sonra da yakayı ele verdi[1].

[1] Midhat Paşa'nın Suriye'den İzmir'e gelişi ve İzmir'de tevkifi hakkında Ticaret nâzırı Köse Râif Efendi'nin söylemiş olduğu sözleri Şûray-ı devlet âzâsından Mahmud Celâleddin Bey (Paşa) derhal 22 Cemaziyelâhir 1298 tarihli aşağıdaki jurnalla pâhişaha arzetmiştir:

Hâkipây-ı hümâyun-ı şehinşahîlerine mâ'ruz-ı abd-i ahkarlarıdır.

Ticaret nâzırı Râif Efendi kulları dünkü gün maiyyeti memurlarından birine Midhat Paşanın hareket-i rezilânesinden (İzmirde Konsoloshâneye ilticasından) dolayı keşf-i zamir edip «Bizim paşa ile yirmi yedi senelik tecrübem iktizasınca azv olunan şeyde medhali olduğuna inanmam; konsolosa dehaleti zarurî idi, maamafih kendisinin maiyyetinde kaptan Kılıcının oğlu Vasıf Bey isminde biri vardır, Napoli'de paşaya intisap etmişti, onun iğfali ile bu yola sülûk etmiştir zannederim; hâttâ ben Beyrut'tan geldiğim vakit Hamdi Paşa'yı Beyrut'a götüren Talîa vapuruna râkiben İzmir'e gelmesini şevketmeâb efendimizin iradesiyle paşaya yazmış olduğum halde merkum Vâsıf, paşanın vapur-ı mezkûra rükûbunda mahzur beyan etmiş idi. Ne ise paşa taliine güvenerek zikrolunan vapura binmeği ihtiyar eyledi.» demiştir. Bâdehu Başvekil paşa kullarının (Said Paşa) aleyhine nakl-i kelam ile bu meselede Midhat Paşanın taht-ı istintaka aldırılmasını müşarünileyhe azv etmiş ve yakında azl olacak diyerek izhar-ı infial eylemiştir. Diğer taraftan mesmuât-ı mevsûkaya göre Raif

Okuduğum bir hayli jurnallarla vesîkalardan öğrendiğime göre Abdülaziz'in hal'inde âmil olan Midhad Paşa'nın, onun ölümünde rolü yoktu; bunu Abdülhamid de biliyordu. Midhat Paşa, Abdülaziz'in hal'inin sebeplerini açık olarak İstanbul vapurundaki ilk istintakında anlatmıştı. Sultan Abdülaziz'in vefatı dolayısiyle yapılan muhakeme dolayısiyle Abdülhamid çok korkup çekindiği Midhat Paşa'yı pâdişah katili olarak halk nazarında çürütüp mahvetmek istiyor ve bunun için de Midhat Paşa aleyhine mütemadî sûrette jurnallar yağdırılarak pâdişaha karşı sadakat gösteriliyordu. Midhat Paşa aleyhinde olarak bu jurnalcıların başında Çerkes Müşir Deli Nusret Paşa ile Şûray-ı devlet âzasından Mahmud Celâleddin Bey (Paşa) ve Sürûrî Efendi (Paşa) geliyordu[1]. Nihayet mahkeme karariyle Mid-

Efendi, perşembe günü Bab-ı âlide Başvekil paşa kullarının odasına gelip yine Midhat Paşa'ya dair söz açmak istemiş ise de Başvekil paşa: «Aman seninle yalnız oturmayalım ; belki su-i zannolunur; bir ifade-i resmiyyeniz var ise meclis günü söyleyiniz» deyu Râif Efendiyi savmıştır.

Geçen gün sual buyurulan ve bazı ahvali evvelce arzolunan Kudüs evkaf muhasebecisi esbak Hurşid Efendi ki cülûs-ı hümâyun-ı hilâfetpenahîleri akabinde vükelânın ısrariyle nefyedilen âyan ve bendegân hakkında Midhat Paşanın emriyle jurnaller tertip etmiştir, elyevm Trabzon vilâyetince bir mahalde mahkeme reisi olduğu ve Midhat Paşa'nın iltimasiyle Cevdet Paşa tarafından nasbolunmuş idüği muahharen tahkik olunmuştur. Her halde irade ve ferman hazreti veliyyül-emr efendimizindir. 23 C, Sene 98.

Abd-i memlûkleri
Mahmud

[1] Daha sonraları efendisine sâdıkane hizmeti (!) sebebiyle Vezir ve Nâfıa nâzırı olan Mahmud Paşa (vefatı 1899) her fırsatta Midhat Paşa aleyhinde jurnal vermekte idi; bu hususta yirmiyi mütecaviz jurnalini gördüm ve okudum. Ecnebi gazetelerinde Midhat Paşa'ya ait havadisi oğlu Münir Bey'e (Paris sefiri Münir Paşa) tercüme ettirdikten sonra takdim ederdi. Midhat Paşa muhakemesi esnasında takdim ettiği bir jurnalını aynen aşağıya yazıyorum.

4 / 628 (Tetkik-i evrak komisyonu) Numara 808

Hâkipây-ı hümâyun-ı cenab-ı hilâfetpenâhîlerine mâ'ruz-ı abd-i bîmikdarlarıdır:

Bir kaç gün evvel müsaade-i merâhimâde-i hazret-i Şehriyârileriyle Midhat Paşa tarafından familyasına çekilen telgrafnâmeye İstanbul'da bulunan tarafdârânı türlü mana vererek ind-el-istintak tebrie-i zimmet etmiş ve hattâ cânib-i hümâyun-ı şâhânelerinden mazhar-ı iltifat olmuş deyu ilân ediyorlar. Ezcümle Ticaret Nâzırı Raif Efendi (Köse

hat Paşa Abdülaziz'in katlinde fâil-i müşterek suçuyla ve bazı arkadaşlariyle beraber eserimizin ikinci cildinde görülecek olan mahkeme kararı mucibince îdama mahkûm oldu ve îdam kararı Abdülhamid tarafından müebbed nefye tahvil edilerek paşalar ve diğer mahkûmlar *Tâif*'e yollandılar.

Midhat Paşa'nın menfâ arkadaşlarından olan Fethi Paşa zâde Damad Mahmud Celâleddin Paşa, Abdülhamid'in hükümdar olması için çalışmış ve Sultan Murad'ın hal'ini tâ'cil ettirmiş ve hattâ rivayete göre bunu temin için Sadr-ı âzam Mütercim Rüştü Paşa'yı tehdid bile etmişti. Damad Mahmud Paşa, Midhat Pasa ayarında korkulacak yüksek bir şahsiyet değildi. Okuyup yazması ise şöyle böyle idi; doğru dürüst iki satır yazı bile yazamazdı; buna rağmen Abdülhamid'in cülûsunu temin ettiği için şımarmış ve ilk zamanlarında eniştesi İngiliz Said Paşa ile birlikte Abdülhamid üzerinde nüfuz tesis etmişti; fakat nedense sonra gözden düşmüş ve Sabri Paşa'nın yerine 1295 H. 1879 M. Ocakta Trablusgarb valiliğine tayin edilerek *Talîa* vapuruyla gönderilmişti. Damad Mahmud Paşa Sultan Murad zamanında faaliyeti ve Abdülaziz vak'asında medhali olduğu iddiası gibi sebeplerle muhakeme altına alınmış ve îdama mahkûm olmuştu. Gördüğüm bir vesîkada Damad Mahmud Paşa'nın hakkında Tâife nefyinden sonra "Âmir-i mücbir olduğu hatt-ı destiyle muhakkak olan Mahmud Paşa'nın hiç bir veçhile sûz u güdâzına âtıfet-i nazar olunmıyacağı cihetle ...„ denilmesi

Râif Paşa) «Ben iyice tahkik ettim, bizim paşa şevketlû efendimizi iki defa görmüş ve keşf-i zamir etmiş ve burada bulunan muhaliflerinden emin olmadığını söylemiş. Efendimiz dahi teminat vermişler, kendü nefs-i şâhânelerine mahsus taamdan yemek gönderiyorlar imiş ve yemeklerin tablaları emniyet için mühürlü gidiyormuş. Paşa elbette beraet-i zimmetini isbata muktedir olacak ve burada olmaz ise bir vilâyete vali kayrılacaktır ve Başvekâletin yakında tebeddülü memul olduğundan bu maksada mâni kalmıyacaktır» sözlerini bir kaç kişiye söylemiştir. Herhalde emr ü ferman hazret-i veliyy-ül-emr efendimizindir. Fi 5 Receb, Sene 98.

Abd-i memlûkleri
Mahmud

Midhat Paşa muhakemesinde reis olan Sürûrî Efendi de jurnallariyle paşa aleyhinde faaliyette bulunmuş ve sonra da Cevdet Paşa'nın tavsiyesiyle Midhat Paşa mahkemesine reis tayin edilmiştir.

ona karşı beslenen büyük bir husûmetin devam etmiş olduğunu anlatıyor.

Abdülaziz'in vefatında büyük rolü olduğu mahkemece tebeyyün eden ve o tarihte Mâbeyn müşiri olarak sarayda en ziyade söz sahibi olan Damad Nuri Paşa da îdama mahkûm olarak *Tâif*'te hapsedilmişti Bu, tahsil itibariyle Damad Mahmud Paşa'ya nazaran daha ileride idiyse de fazla şımarıktı ; aynı zamanda Abdülaziz'e ait bazı eşya ve mücevherâtın aşırılması bunun eliyle olmuş ve bundan dolayı Midhat Paşa hiddetlenerek şikâyette bulunmuştu.

Tâif mevkufları icinde bulunup medenî haklarından iskat edilmiş olan sabık Şeyh-ul-islâm Hasan Hayrullah Efendi 1297 H. - 1880 M. de Şeyh-ül-harem olarak Medine-i Münevvere'de bulunurken Abdülaziz'in hal'ine fetva verdiğinden dolayı o da azledilip diğer mahkûmlar gibi Tâif kışlasındaki mahbese konmuştur. Bunun hakkında bir mahkeme cereyan etmemiş olup Abdülhamid'in iradesiyle tevkif ve hapsedilmiştir.

Abdülaziz vak'asiyle alâkaları görülenlerden Beşinci Murad'ın ikinci mâbeyncisi Seyyid Bey ile Miralay İzzet Bey onar seneye mahkûm olmuşlar ve Abdülaziz'i yatağında öldürmek suçuyla hüküm giyen ikinci mâbeyncisi Fahri Bey ile Pehlivan Yozgatlı Mustafa, Cezayirli diğer Mustafa ve Boyâbadlı Hacı Mehmed îdam ve vak'a esnasında bulunan zâbitlerden Binbaşı Necib Bey ile Nâmık Paşa zâde Binbaşı Ali Bey de keza ölüm cezasına çarptırılmışlarsa da bunların cezaları da müebbed hapse tahvil edilerek hepsi birden Tâif'e yollanmışlardır.

II.

MİDHAT PAŞA VE ARKADAŞLARININ TÂİF'E GÖNDERİLMELERİ

Mevkufların sevk memurları

Eserimizin ikinci cildinde vesîkalarla safahâtı görülecekolan muhakemeden sonra[1] Midhat Paşa ve arkadaşları hakkında verilen îdam hükmü bir taraftan, pâdişahın, siyaset icabı merhametli ve âlicenap görünmek arzusu ve diğer taraftan haricî tesirlerin de inzimamiyle müebbed hapse tahvil edilmişti. Bunun üzerine mahkûmlara 1298 senesi ramazan ayının ikinci perşenbe günü (16 Temmuz 1298 ve 28 Temmuz 1881) menfaya hareket edecekleri bildirilmişti. Bunları *İzzeddin* vapuru götürecekti; fakat kendileri ne tarafa gideceklerini bilmiyorlardı. Mahkûmların nasıl sevkedileceklerine dair on beş bend üzerine bir talimatnâme kaleme alınmıştı; bundan başka mahkûmları sevke memur olan yaverlere ve İzzeddin vapuru süvarisine ayrı ayrı şifreler verilmişti. Mahkûmları götücek olan zâbitler yâverandan Hademe-i hassa miralayı Karzek Süleyman ve deniz binbaşısı, meşhur Çerkes Hasan'ın kardeşi olup sonradan paşalığa kadar çıkan Osman Bey'lerdi. Bunlara alfabe sırasiyle verilen büyük şifrelerden başka kısa şifreler de verilmişti; tafsîli icabeden malûmat büyük şifrelerle ve kısa malûmat ta küçük şifrelerle yazılacaktı; her memurun şifresi ayrı ayrı idi. Meselâ vapurun hareketinden sonra "*Çanakkaleye vasıl olduk*„ diye çekilecek şifreli telgraf Yâver Osman Bey için *112* rakamı ve Süleyman Bey için de *175* rakamı idi. Osman Bey'in kısa şifresinde Mahmud Paşa 12, Midhad Paşa 13, Nuri Paşa 14 ilh. rakamlariyle yazılacağı gibi Süleyman

[1] Kitabımız üç cilt halinde olup birinci cildi *Midhat ve Rüştü Paşaların tevkiflerine dair vesikalar* ismiyle Türk Tarih Kurumu tarafından 1946 tarihinde yayınlanmış ikinci cildi Sultan Aziz'in hal'i ve vefatı dolasısiyle muhakeme safahatına ait olup henüz bastırılmamış ve bu üçüncü cilt ise ikinci cilde takdim edilmiştir. Yukarıda eserin ikinci cildinden maksat henüz basılmayıp hazırlanmakta olan kısımdır.

Bey'in şifresinde ise bu isimler 22, 75, 25 rakamlariyle bildirilecekti[1].

İzzeddin vapuru kaptanı Ahmed Bey'e de beş maddelik bir talimatnâme verilmişti. Ahmed Bey mahkûmları aldıktan sonra hiç bir yere uğramadan doğru *Rodos*'a gidecek ve oradan kömür aldıktan sonra *Süveyş*'i geçerek *Cidde*'ye ulaşacaktı. Mahkûmlar kat'iyyen birbirleriyle görüştürülmiyeceklerdi; bunların her türlü levazımâtı tedarik olunup hasta olmamalarına dikkat edilecek, hasta olanlar gemi doktoru tarafından tedavi olunacak, şayet içlerinden ölen olursa gemi halkı tarafından muayene olunduktan sonra mazbatası yapılarak ceset, denize atılmayıp *Cidde*'ye kadar götürülüp orada da Cidde komutanı ve doktorlar tarafından tekrar muayene olunduktan sonra mükemmel raporu tertip edilip keyfiyet pâdişaha arzolunarak iradesi alındıktan sonra icabı icra olunacaktı.

Talimatın dördüncü maddesi mucibince *Cidde*'ye varılınca Miralay Süleyman Bey sandalla sahile çıkıp karantine işini ve sair yapılması lâzım gelen muameleyi yaptırdıktan sonra elindeki mektupları *Cidde* (Hicaz) valisi Safvet Paşa'ya teslim edecek ve sonra mahkûmlar vapurdan çıkarılıp *Cidde*'de kalındığı müddetce muhafaza edilecekler ve *Tâif*'e götürülüp yerleştirildikten sonra Süleyman Bey ile arkadaşları *Kâbe*'yi ziyaret ederek geldikleri gibi avdet edeceklerdi. *Tâif*'e muvasalat ile avdete kadar mühim vukuat telgrafla ve şifre ile Saraya bildirilecekti. Bu talimat Midhat Paşa ve arkadaşlarının İstabuldan hareketleri tarihi olan 2 Ramazan 98 ve 16 Temmuz 1297 tarihli idi[2].

***

Mevkufların sevkleri

Mahkûmları götürüp avdet eden Yâver Süleyman ve Osman Bey'lerin vermiş oldukları 9 Şevval 98 ve 23 Ağustos 97 (4 Eylül 1881) tarihli

[1] Bu şifrelerin suretleri bir numara ile kitabın sonundaki vesikalar arasındadır.

[2] Talimatın sureti iki numara ile kitabın sonundaki vesikalar arasındadır.

müşterekrapor ile [1] bazı mektup ve jurnal ve Midhat Paşa'nın hâtıratına göre mahkûmların sevkleri şöyle olmuştu:

1297 senesi temmuzunun onaltıncı günü pâdişahın iradesi üzerine Midhat Paşa ve arkadaşlarına gidecekleri gün söylenerek hazırlanmaları bildirilmişti. Midhat Paşa çamaşır çantasını hazırlamıştı; fakat eşyanın arkadan gönderileceği söylenip eşyası geri bırakılmıştı. Paşa her ne kadar eşya çantasını beraberine almak için ısrar etmiş ise de kabul edilmemişti [2]. Başmâbeynci de beraberlerinde bulunmak suretiyle mahkûmlar *Yıldız*'dan alınmışlar ve tüfekçilerden Tahir Ağa (Meşhur Arnavut Tahir Paşa) marifetiyle birer arabaya bindirilerek Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa ile Miralay Ali Bey de bulundukları halde *Ortaköy* yoluyla *Tabye* karakoluna indirilmişlerdi. İki istimbottan birisine Muhafız Hasan Paşa ile gemi süvarisi Osman Bey ve sevk memuru Miralay Karzek Süleyman Bey'le Midhat, Mahmud ve Nuri Paşa'lar ve diğer istimbota da yâverandan Çerkes Hasan'ın kardeşi Binbaşı Osman Bey ile diğer mahkûmlar bindirilmişler ve İzzeddin vapuruna gitmişlerdi [3]. İstimbotta mahkûmlardan her ikisinin arasına bir jandarma konmuştu.

İzzeddin vapuruna çıkılınca Midhat Paşa ile Damad Mahmud ve Damad Nuri Paşa'lar güvertedeki üç kamaraya yerleştirilip diğerleri de alt kamaraya konulmuşlardı [4]. Bundan

[1] Bu raporun sureti üç numara ile kıtabın sonundaki vesikalar arasındadır.

[2] Çamaşır çantası paşanın arkasından vapura gönderilmiyerek içerisi iyice aranıp vasiyetnâmesi alındıktan sonra merhumun vekil-i umuru Tayfur Ağa'ya teslim edilip İzmir'de bulunan âilesine gönderilmiştir. (*Tabsıra-i İbret*, S. 273'deki Midhad Paşanın âilesine göndermiş olduğu 5 Zilhicce 1298 tarihli mektubundan).

[3] «Mahbusînin muhafızlariyle beraber Fer'iye karakolhânesi önünden küçük vapurlara râkiben açıldıkları ve sâye-i âsayişvâye-i hazret-i hilâfetpenâhîde bir gunâ vukuat olmadığı maruzdur. Ol babda emr ü ferman hazret-i men leh-ül-emrindir» 16 Temmuz, Sene 98.

Bende Ferik
Tevfik [Mühür]

[4] Mahkûmları gemiye götürüb yerleştiren Süleyman Bey'in pâdişaha arîzası:

Cenâb-ı hak ömr ü ikbal-i cenab-ı şehriyârîyi âfât-ı kevniyyeden masun buyursun. Şimdi cânîlerin kâffesi istimbotlar vasıtasiyle İzzeddin

sonra keyfiyet pâdişaha arzolunmuş ve çıkan irade üzerine temmuzun onaltıncı günü akşamı yani on yedinci gecesi alaturka saat bir buçuk sularında vapur hareket etmişti [1].

vapur ı hümâyununa naklolunarak içlerinden üç büyük cânîlerin her biri ayrı ayrı güvertede bulunan kamaralara yerleştirilmiş ve kusurları dahi alt kamaraya konulmuş olup nakliyat esnasında hiç bir vukuat bulmamış (olmamış) olmağla buralarını huzûr-ı âlî-i cihandarîlerine arz ile sadır olacak fermana muntazırım. Ol babda emr ü ferman şevketlû efendimiz hazretlerinindir.

Bende kulları
Süleyman Karzek [Mühür]

Midhat Paşa, 5 Zilhicce 1298 (29 Ekim 1881) tarihiyle refikalarına gönderdiği mektupta vapura gelişini şöyle anlatıyor:

«Saraydan vapura bineceğimiz saatte bizim çamaşır ve eşya çantasını hazırlayıp birlikte arabaya almak üzere iken oradaki zatlar biz göndeririz diyerek alıkoyduklarından ve zaten bizim uşak Ârif gittiğimiz günden beri vapurda başkaca mahbus olup yanıma salıvermediklerinden biz de çamaşır çantası arkamızdan vapura gelecek hülyasiyle ve yalnız üzerimizdeki elbise ile vapura gelerek çanta için pek telâş ve ısrar ettimse de bir faydası olmadı. Hele uşağı vapurda bulduğumdan ve bizim Yusuf'un bir gecelik entarisi ve bir hırkasiyle bir takkesinin sehven onda bulunduğunu anladığımdan onları telebbüs ettim ise de don ve gömleğe çare olmadığından onları dahi vapurda yıkatıp ve kuruyunca değîn bekleyip öylece idare ettik . . .» (*Tabsıra-i İbret*, S. 272).

[1] İzzeddin vapurundaki kaptan ve çarkçı zabitleriyle, harp ve ateşçi sınıfları ve şişhânecilerin isimlerini havi olup vapur suvarisi Osman bey tarafından Saraya verilen 25 Ağustos 1297 (6 Eylül 1881) tarihli defterdeki zâbitlerin adları:

Binbaşı Kasımpaşalı Ahmed b. Süleyman Bey. — Kolağası Cerrah Üsküdarlı Cemal Efendi. — Kolağa-i sânî Tekirdağlı Ömer b. Mehmed Kaptan. — Kolağa-i sânî Beşiktaşlı Mustafa Kaptan. — Yüzbaşı Sürmeneli Davud b. Ali Ağa. — Kâtib-i brik Kasımpaşalı Nuri b. Mehmed Efendi. — Kâtib-i brik Âsitâneli Ali b. Mustafa Efendi. — Mülâzım-ı evvel Tophâneli Ahmed b. Hasan Efendi. — Mülâzım-ı evvel Âsitâneli Ali b. Mustafa Efendi. — Mülâzım-ı evvel Tophâneli Ahmed b. Hasan Efendi. — Mülâzım-ı sânî Üsküdarlı Hüseyin Hüsnü b. Hasan Efendi. — Kılavuz Trabzonlu Mustafa b. Emin Kaptan.

Çarhçı sınıfı :

Kolağa-i evvel Âsitaneli Sadık b. İbrahim Efendi. — Yüzbaşı Karagümrüklü Hamdi b. Bekir Efendi.

İzzeddin vapuru hareketinin ertesi günü [1] saat beşte *Çanakkale*'ye gelip oradan 112 ve 175 rakamlı şifrelerle Çanakkaleye gelindiği yâverler tarafından saraya bildirilmiş [2] ve derhal *Rodos*'a hareket edilmiştir. Bu sırada gemi fırtınaya tutulmuş ve temmuzun ondokuzuncu pazar gecesi (Milâdî 31 Temmuz) Rodos'a varılıp buradan da yâverler tarafından "*Rodosa vardık*„ şifresi olan 114 ve 178 numaralı telgraflar çekilmiştir.

Rodos'a varıldığı esnada fırtına devam ettiği için Mutasarrıf Paşa'ya vâki müracaat üzerine tedarik edilen ufak, tefek yelken kayıklariyle ve bir büyük mavna vasıtasiyle kömür alınmıştır. Bu sırada Saraydan Mahmud Bey'den (Kurenâdan Nişli Mahmud) hareket edilmemesi hakkında telgraf çekilmiş olduğundan yola çıkılmıyarak ertesi günü kurenâdan Besim

Mülâzım-ı evvel Beykozlu İzzet b. Hasan Efendi. — Mülâzım-ı evvel Kasımpaşalı Şevket b. İsmail Efendi. — Mülâzım-ı evvel Kasımpaşalı Besim b. Hasan Efendi. — Mülâzım-ı evvel Âsitaneli Hasan b. Hakkı Ağa. — Gedikli Hoşalyalı Hasan b. Mustafa Ağa.

Bunlardan başka gemide 61 harp sınıfı eri, 28 ateşçi sınıfı eri ve on tane de şişhâneci eri vardı.

[1] Midhat Paşa gemideki vaziyetlerini şöyle anlatıyar: «.. İzzeddin vapurunun ne tarafa gideceğine dair hiç birimizin malûmatı olmadığı halde ben ve Mahmud Paşa ve Nuri Paşa küçük ve murdar birer küçük kamara içinde ve diğerleri kömürlük yanında kapalı ve mesdud ve mahbus olduğumuz halde Cidde'ye vâsıl olduk. Temmuzun içinde ve Bahr-i Ahmerde vapur ocağının sıcağı bir taraftan ve abdesthânelerin taaffünâtı bir taraftan nasıl azâb-ı elîm olduğunu tarife hacet yoktur. Bizler ne hal ise tahammül edebildik ise de Nuri Paşa tecennün etti; halâ mecnun ve divane olarak bir odada kapalıdır...»

[2] Kurenây-ı şehriyârîden Besim Bey'e (Şifre), İstanbuldan dün akşam saat bir buçukta hareket olundu. Bugün saat beş buçukta 111, 116, saat Altı buçukta 17 Temmuz, Sene 97 tarihinde 113, 114.

Yâver-i şehriyârî Binbaşı
Osman

Yıldız kasr-ı hümâyununda kurenây-ı şehriyariden Besim Bey'e, Dün akşam 111 ile saat bir buçukta hareket olunmuştu. Bugün saat beş buçukta 175, 181, saat altı buçukta 17 Temmuz 97 tarihinde 176, 177.

Yâver-i şehriyârî Miralay
Süleyman

Bey'den gelen diğer telgraf üzerine "Üç büyük cânî„ diye tavsif edilen paşalardan maada diğer mevkufların Mutasarrıf Paşa vasıtasiyle gemiye celbedilmiş olan bir fotoğrafcı vasıtasiyle resimleri aldırıldıktan sonra 21 Temmuzda (2 Ağustos) Saraydan verilen müsaade üzerine *Port-Said*'e gidilmek üzere yola çıkılmıştır. Rodos'ta iken Damad Nuri Paşa'da cinnet alâmetleri görülmüştür [1].

Rodosa kadar üç paşa ayrı ayrı kamaralarında mahbus bulunuyorlar ve dışarı güverteye çıkarılmıyorlardı; fakat 19 Temmuzda saraydan gelen şifreli bir telgrafın son kısımlarında paşaların güvertede teneffüs etmelerine pâdişahın müsaade etmiş olduğu bildirilmişti [2].

Yukarıda söylediğimiz gibi Rodos'tan îtibaren Nuri Paşanın evham ve endişesi nihayet cinnete inkilap etmiş ve kendisini sükûnete avdet ettirecek bazı vesâyâya [3] rağmen bu cinnet

[1] Yıldız saray-ı hümâyununda kurenây-ı şehriyârîden Besim Bey'e, İzzeddin için kömür almaktayız; buna sebep denizin fırtınalı olmasıdır. Fotoğrafçı pazartesi sabahı İzzeddin vapuruna gelip resimleri aldıktan sonra akşam üstü vereceğine söz verdi. O vakte kadar kömür almak hitam bulacaktır; Nuri merak ve cinnet âsârı, baygınlık gösteriyor. 21 Temmuz 97.

Yâver-i hazret-i şehriyârî Binbaşı
Osman

[2] «Rodos'ta İzzeddin vapur-ı hümâyununda Yâver Süleyman ve Osman Beylere, Rodos mutasarrıfından bir ressam yani fotoğrafçı isteyerek üç paşadan maada cânîlerin ayrı ayrı birer adet resimlerinin ahz ettirilmesi ve bundan başka yine paşalardan maada cümlesinin bir yerde olarak resimleri aldırılarak Mutasarrıf Paşa'ya teslîmen bâ posta bu tarafa resimlerin irsali ve işbu resimler aldırıldıktan sonra camlarının ressamdan ahziyle şikest ettirilmesi ve Cidde'ye vusûlünüzde kezalik paşalardan maada bu minval üzere resimlerinin ahz olunması ve bir de paşaların güvertede teneffüs etmek üzere gezinmelerine müsaade gösterilmesi hususuna irade buyrulmuştur».

Bu şifreli telgrafdaki emre göre paşalardan maada menfîlerin ayrı ayrı yarımşar düzüne fotoğrafları aldırılarak zarfa konup mühürlenerek Rodos mutasarrıfı vasıtasiyle yollanmış ve fotoğraf camlarının da kırılıp denize atıldığı cevaben Yıldız'a bildirilmiştir.

[3] Kurenây-ı şehriyârîden Besim Beyefendi'ye (Rodos'tan şifreli), Pazar gününden beri vapur için burada alınması muktazî kömür alındı. Nuri,

hali bunun ölümüne kadar on sene sürüp gitmiştir. Nuri Paşa, Sultan Abdülaziz'i, Sultan Murad ve validesinin emriyle öldürttüğünü ifade etmek suretiyle kendisine va'd edilen afve nâil olamadığından dolayı âsabını bozmuştu.

Port-Said'e kadar hiç fırtına olmamış, 23 Temmuz sabahı oraya varılmıştır. *Rodos*'tan alınan kömürün toz ve topraklı ve gayr-ı kâfi olmasına mebnî Port-Said'te cüz'î bir müddet kömür alınıp kanal masarifi verildikten sonra yola devam olunmuş ve kanalın geçildiği saraya bildirilmiştir.

Temmuzun 24'üncü günü yola devam edileceği sırada kılavuzun dikkatsizliği yüzünden gemi pervanesinin pervaz tahtalarından üçünün uçları kırıldığından artık kılavuz tarafından verilen işaretin nazar-ı dikkate alınmaması kaptana söyleyerek yola devam edilip aynı günde *İsmailiyye* mevkiine gelinmiştir. Burada yarım saat kalınıp kılavuz değiştikten sonra nihayet 25 Temmuzda *Süveyş*'e gelinmiştir.

Süveyş'te bazı levazımât tedarik olunup bir Arap kılavuz alındıktan ve muvasalat ve hareket saatleri kurenâdan Besim Bey'e bildirildikten sonra *Cidde*'ye gidilmek üzere buradan hareket olunup hiç bir ârızaya rastlanmadan ayın yirmi sekizinci salı günü yani İstanbul'dan îtibaren on iki günde Cidde'ye gelinmiştir.

Geminin Cidde'ye gelmesi üzerine elindeki talimat mucibince Süleyman Bey dışarıya çıkıp vali paşayı görerek

bir iki gündür merak getirmekte ise de bugün hafif geçirmiştir. Cânîlerin cümlesi mevcuttur. Ferman 21 Temmuz 97.

Suvari-i vapur-ı İzzeddin
Ahmed

Nuri Paşa'nın cinneti dolayısiyle yâverlere saraydan aşağıdaki telgraf gelmiştir:

«Rodos'ta İzzeddin vapurunda Miralay Süleyman ve Osman beyler'e

Nuri, tabip vasıtasiyle tedavi ettirilip ve tesliyet-bahş olacak kelimat ile merakını def etmenize ve maamafih güvertede gezip teneffüs etmesine müsaade buyrulmuştur ve kendisinin hareminin dahi muahharen gönderileceğidden bahsedip velhasıl cümlesinin mahallerine vusûlüne kadar sıhhatlerine îtina ve dikkat olunması lâzimedendir. Vapurun hareketinden evvel bâ şifre malûmat vermeniz ve alacağınız emre muntazır bulunmanız irade buyrulmuştur. Kaptan sizin şifre ile arz-ı malûmat etsin.

20 Temmuz, Sene 97 Mehmed Besim

yanındaki mektubu vermek istemişse de Cidde'de vali vekili bulunan zat, gerek vali paşanın ve gerek askerî kumandanı Necib Paşa'nın *Tâif*'te bulunduklarını söylemiştir. Valinin Cidde'ye gelmesi ancak sekiz güne mutevakkıf olup ne yapılacağına dair talimatnâmede bir sarahat olmadığından ecnebilerin kesretle bulundukları Cidde'de sekiz gün kalınmasını muvafık görmeyen yâverler muvasalatlarının ertesi günü Tâif'e hareket etmeyi muvafık görüp keyfiyeti *Mekke* emîri ile vali paşaya bildirmişlerdir.

On zaptiye ve on nizâmiye askerinin iskelede hazır bulunması suretiyle mahkûmlar vapurdan alınarak üç paşa ayrı ayrı sandallarla ve diğerleri ise üç sandala bindirilerek iskeleye çıkarılmışlardır. Üç paşa iskeleden beygirlere bindirilip diğerleri yürütülerek ikametlerine tahsis edilen Cidde'de Şerîfin vekili Ömer Nasif Efendi'nin evine götürülmüşlerdir [1].

Sarayın *Rodos*'ta iken verdiği emir üzerine *Cidde*'de de üç paşadan başka diğer mevkufların fotoğrafları alınmak istenmişse de fotoğrafçı bulunamamıştır. Bundan sonra hareket için yolda lâzım olacak şeyler tedarik edilip kırk kadar *bîşe* denilen develi asker tertip edildikten sonra üç paşa ayrı ayrı birer tahtırevana ve diğerleri de merkeplere bindirilerek Muhafız Süleyman ve Osman Bey'ler de merkeb suvar oldukları halde temmuzun yirmi dokuzuncu günü (Milâdî 10 Ağustos) *Mekke*'ye hareket olunmuştur.

Midhat Paşa'nın yanında parası pek az olduğundan Cidde'de bulundukları sırada uşağı marifetiyle Ömer Nasif Efendi'ye müracaatle zarurî ihtiyaçlarını tedarik için ya İngiltere'de bir bankadaki parasının celbine vesatat etmesini ve yahut kendisine karzen bir miktar para vermesini teklif etmiş, Ömer Nasif de keyfiyeti Yâver Süleyman Bey'e söylemiş olduğundan Midhat Paşa'nın arzusu kabul edilmediği gibi uşakların da başkalariyle ihtilâtı menolunarak hemen yola çıkılmıştır.

[1] Bu Ömer Nasif ile kardeşleri Ali ve Hasan Nasif Efendi'ler her nedense sonradan tevkif edilmişlerdir. Mâbeynden 28 Nisan 300 tarihiyle Vali Osman Paşa'ya gelen şifrede bu üçünün ilk hareket edecek posta vapuriyle ve hüsn-i süretle İstanbul'a sevkleri irade-i seniyye iktizasından olduğu bildirilmiştir (969 Numaralı defterden).

Sıcaktan gündüzleri yola devam etmek kabil olmadığından birgün *Hâde* denilen mevkide kalındıktan sonra ayın otuzuncu günü Mekke'ye doğru hareket edilip gece saat .... sularında Beytullaha tekarrüp zamanında *Mekke* kaymakamı Şerîf Ali b. Sa'd-is-Sürûrî ile tabur ağası istikbale gelmişler ve Mekke'de üç paşa ayrı ayrı medrese odalarına yerleştirilmişler ve diğerleri de hükümet tarafında münasip yerlere konulmuşlardı. Bu sırada Midhat Paşa ve arkadaşlarının Beyt-i muazzamı ziyaret etmek arzuları reddedilmiştir.

Mekke'den *Tâif*'e giden iki yoldan biri *Cebel yolu* olup sarp ve tahtırevanla gidilmesi mümkün olmadığından düz olan *Sel yolu* ihtiyar olunup Mekke'ye varıldığının akşamı yol hazırlığı yapıldıktan sonra o günün akşamı hareket edilecek iken Tâif'ten gelen Şerîfin arabî kâtibi, Şerîften emir gelmedikçe hareket edilmemesini söylediğinden yola çıkılmamış ve ağustosun birinci günü (Milâdî 13 ağustos) erkenden Şerîf ile valinin müşterek tezkirelerinin Necib Paşa tarafından Mekke'ye getirilmesi üzerine Tâif'e hareket olunmuştur [1].

Malî Ağustosun üçüncü günü *Sel* mevkiine varılıp buradan *Tâif* altı saat olmasına mebnî Süleyman Bey getirmiş olduğu tahriratı Mekke emîri Şerîf Abdülmuttalib efendi ile vali Safvet Paşa'ya vermek üzere Tâif'e hareket eylemiş ve Yâver Osman Bey sürgünlerle kalmıştır.

Miralay Süleyman Bey Täif'e girerken vali paşa tarafından karşılanıp kendisine âit olan mektuplar verilmiş ve Damad Mahmud Paşa ile münasebeti olan kumandan Necip Paşa'nın azledildiğine dair olan telgrafnâme de kendisine gösterilmiştir.

Yâver Süleyman Bey bundan sonra Şerîf'in konağına gidip orada iki bölük nizâmiye askeri ve muzıka ile nâme-i hümâyun ve tahriratı istikbale çıkan Mekke emîri tarafından karşılanarak getirdiği tahriratı kendisine teslim etmiştir. Tahriratı iki eliyle alıp öpen Şerîf Abdülmuttalib nâmeyi okurken bir taraftan muzıka çalmış ve diğer taraftan yirmi bir pâre top atılmıştır.

[1] *Tâif* o tarihte takriben dört yüz hâne ve iki bin nüfuslu küçük bir kasaba olup *Mekke*'ye kısa yolla on sekiz saat kadardı ve yazın Mekke'nin sayfiyesi idi.

Nâme ve tahriratı teslimden sonra Süleyman Bey tekrar mahkûmların yanına gelerek ağustosun dördüncü günü onlarla beraber *Tâif'e* girmiştir. Mahkûmların ne suretle Tâif'e getirilecekleri Mekke emîrinden sorulduğu zaman "Bu devlet ve millet hâinlerinin cümlesinin yaya„ getirilmesi emrolunmuş ise de Nuri Paşa'nın yürümeğe mecali olmadığından paşalar yine tahtırevanlarla nakledilmişler ve Şerîfin konağına takarrüp edilince tahtırevanlardan indirilerek beygirlere bindirilmişler ve konağın yakınına gelince beygirlerden de indirilip yaya olarak asker ve ahali arasından geçirilmişler ve birer birer isimleri okunarak Mekke emîrine teslim edilmişlerdir.[1]

Emîr Abdülmuttalib büyük üniformasını giymiş olarak binek taşına inmiş ve yanında vali Safvet Paşa olduğu halde menfîleri görüp teslim aldığı sırada Midhad Paşa Şerîfin elini öpmüş ve arkadaşları da aynı suretle hareket etmişlerdir. Bunun üzerine Emîr, Mirliva Necib Paşa vasıtasiyle mahkûmlara yerlerine gidip rahat etsinler demiş ve onlar da kışlada hazırlanan yerlerine gönderilmişlerdir.

[1] Süleyman ve Osman Bey'lerin müşterek raporlarından kısmen hülâsa ettiğimiz malûmatın alt tarafı bunların dönüşlerini havi olduğundan yazılmadı; raporun tamamı kitabın sonundaki vesikalar arasında ve üç numaradadır.

III.
MENFÎLERİN TÂİF'TEKİ MAHBES HAYATI

Tâif kışlası Tâif'te mahkûmların hapsedildikleri kışla binası[1] evvelce Mısır valileri tarafından yaptırılmış ve sonra 1278 H. - 1862 M. tarihinde Cidde valisi Koca Hakkı Paşa zâde İzzet Paşa zamanında tamir edilip bir kısmı hükümet konağı yapılmıştı. İşte mevkuflara, kışlanın merbutâtından olan bu hükümet konağı tahsis edilerek bina memurlardan tahliye olunmuştu. Bina kerpiçten yapılmış iki katlı olup alt katta hapishâne ve zaptiye koğuşları vardı; mevkuflar gelince bu alt kat onların muhafazasına ayrılan iki bölük nizâmiye askerine tahsis edilmiş ve üst kattaki odalar da mevkuflara ayrılmıştı.

Yukarıki odalardan birine Damad Mahmud Paşa ve onun karşısındaki diğer odaya Midhat Paşa konulmuş, onar seneye mahkûm olan Seyyid Bey ile İzzet Bey beraber olarak bir odaya ve Necib Bey, Pehlivan Mustafa, Hacı Mehmed, Cezayirli Mustafa'dan her biri başka başka küçük odalara yerleştirilmişlerdi. Cinnet halinde bulunan Nuri Paşa'ya ise alt katta valilere mahsus oda tahsis edilmişti. Daha sonra sâbık Şeyh-ul-islâm Hayrullah Efendi de buraya getirilip Nuri Paşa'nın odasının karşısındaki bir odaya konularak Şerîfin emriyle ihtilâttan menedildiği gibi yemeği de ayrı verdirilmişti. Mahkûmların oda kapılarının önüne nöbetçi konularak ilk zamanlarda birbirleriyle konuşmaları menedilmişti.

Mevkufların yiyecek ve giyecekleri Verilen emir üzerine mevkufların ilk zamanlarda yiyecek, içecek ve giyecekleri, aşçı ve hizmetçileri hükümetçe tedarik ediliyordu. Bu hususta Mekke emîrine gönderilmiş olan

[1] *Tâif*'in büyücek bir kalesi ile dört tabur askeri ihtiva edecek olan kışlası 1883'de vali ve kumandan Osman Nuri Paşa tarafından tecdîden tamir ettirilmiştir.

2 Ramazan 98 tarihli tahriratta "…. Merkumûn için edilecek her türlü masarifin hâkipây-i hazret-i pâdişahîye arz„ edilmesi yazılı idi. Bunların yiyeceklerinin tedarikine Meclis-i idare kâtibi Kelleci Mustafa Efendi isminde biri memur edilmişti. Senede iki kat elbiseleri vardı. Fakat bu, uzun zaman devam etmemiş, yedi sekiz ay sonra elbiseye, çamaşıra müteallik şeyler kaldırılmış, aşçıdan mâada hademeye yol verilmişti.

Midhat Paşa, âilesine göndermiş olduğu 25 Ağustos 98 (6 Eylül 1882) tarihli mektubunda bu yiyecek ve içecek işleri için şunları yazmaktadır:

> "…. Buraya vürûdumuzdan altı yedi ay zaman mürûruna değin me'külât ve melbusâta müteallik kâffe-i ihtiyacâtımız cânib-i hükümetten îfa olunarak vekilharç ve ferraş ve aşçı ve sair hademe dahi mümkün mertebe mükemmel iken muahharan aşçıdan mâada hademenin cümlesi kaldırılmış ve me'külât ve havâyic-i zarûriye tenkis ve tenzil olunarak idareye gayr-ı kâfi dereceye indirilmiş olduğundan ve elbise ve çamaşıra müteallik eşya hiç kimseye verilmediğinden zarurî bazı elzem olan şeylerin akçe ile tedarikine mecburiyet geldiği ve hususiyle bizimle burada arkadaş olanlardan ekserisinin bir parası olmadığı cihetle …. „[1].

Daha sonra Safvet Paşa'nın yerine gelen Vali Hacı İzzet Paşa'nın, görmüş olduğumuz 4 Safer 1299 tarihli tahriratında mevkuflara sarfedilen para miktarının ayda on üç, on dört bin kuruş tutmakta olduğu zikredilmiş ve yalnız üç paşayı gözönüne alarak ve bunların ashab-ı yesar ve iktidardan bulunduklarını da kaydetmek suretiyle bu paranın kesilmesini zımnen îma etmiştir[2].

[1] *Tabsıra-i İbret*, s. 277. Mevkufların bu kaldırılan şeylerin iadesi için vali ve kumandana şifâhî ve tahrirî müracaatları üzerine iaşe işi bir müddet daha devam etmiştir. Bunların istidaları sureti *Mir'at-ı Hayret*, s. 321'dedir.

[2] Vali İzzet Paşa'nın tahriratı sureti:

Vilâyet-i Hicaz
128

Mâbeyn-i hümâyun başkitabet-i celîlesine,

Filhakika sonradan yukarıda Midhad Paşa'nın mektubunda işaret ettiği gibi aşçıdan başka hepsi kaldırılmış, hiç bir yerden geliri olmayan diğer mevkuflar pek fena bir duruma düşmüşlerdir. Midhat Paşa aynı tarihli mektubunda:

"... Bizimle burada arkadaş olanlardan ekserisinin bir parası olmadığı cihetle bunların bir takımına benimle Mahmud Paşa'nın müstamel çamaşırlarımızdan don, gömlek, fanile misillû şeyler verilmekte ise de yırtıklarını yamamak ve ayakkabı tedarik etmek için bunlar da az çok paraya muhtaç olduğundan ve uşaklar ise mücerred bizim sebebimize şu hâl-i müzayakaya dûçar olmalariyle

Atûfetlû Efendim Hazretleri,

Tâif kalesinde bulunan mevkufînin vuku bulacak her bir masraflarının bâ defter bildirilmesi cânib-i emaret-i celîleye savb-ı savabnümây-ı sâmilerinden iş'âren tebliğ buyurulan irade-i seniyye-i hazret-i şâhâne muktezây-ı âlisinden olduğu cihetle her altı mahta bir kere tecdid kılınmak üzere yaptırılmasına lüzum görünecek elbise bahasının miktarı râyic-i cârî hesabiyle yirmi bin ve me'külât esmanına dahi berveçh-i takrîb şehrî on üç bin ve aşçı ve hademe ve saire maaşlarının şehrîsi dahi bin yüz elli kuruşa baliğ olacağı müşarünileyh taraflarından cevaben arz u inbâ ve bir kıt'a defterleri dahi takdim ve isrâ buyurulmuş olduğu gibi keyfiyet makam-ı âcizîden dahi Maliye nezâret-i celîlesine inha kılınmış ise de hiç birisinin ilâ el'an cevab-ı âli-i muktazîsi vürûd etmemiş ve zikrolunan me'kûlat masarifiyle hademe-i müstehdeme maaşı olarak şehriye ber minval-i mâ'ruz on dört bin yüzelli kuruş kadar masraf vukubulmakta olduğu ale's-sebil-it-tahmin beyan kılınmış ise de bu ikisinin miktarı şimdiye kadar on üç bin kuruşu tecavüz etmeyip hattâ sâl-i sâbıka zilhiccesinin masrafı semere-i tasarruf ve tekayyüd ile on bir bin yediyüz küsur kuruşa kadar tenezzül etmiş ve bu tenezzül ve terakkî meselelerine es'arın tenezzül ve terakkîsinin medhali olacağı derkâr ise de zuhûr-ı irade-i seniyyeye kadar o halde mezkûr me'külât masrafiyle maaşâtın on üç bin kuruşu tecavüz ettirilmemesi memur-ı mahsûsa tavsiye kılınmış ve şimdiye kadar hazîne-i mahalliyeden tâvizen sarf kılınmış olan akçe şeref varid olacak irade-i cevabiyesine tâ'likan açıkta bırakılmış olduğundan hükm-i münîfe tevfîkan îcabı icra kılınmak üzere bu babda sâniha-pirây-ı sudûr buyrulacak emr ü ferman-ı cihan-mutâ-ı hazret-i şehinşâhînin emr ü iş'ârı ve bunlar eshab-ı yesar ve iktidardan bulundukları cihetle masrafları hakkında olunacak muamelenin bi'l-istîzan izbarı hususuna himem-i maalinihem-i kerimâneleri sezâvâr buyrulmak bâbında emr ü irade hazret-i men leh-ül-emrindir. 4 Safer, Sene 99 ve 14 Kânun-ı evvel, Sene 97.

Ahmed İzzet [Mühür]

onları dahi hiç olmazsa bir dereceye kadar gözetmek îcab eylediğinden elde olan paralar sarf olunarak cüz'î bir şey kalmış ve hattâ uşağa maaş olarak verilen para geri alınmıştır ...... Refiklerimizin içinde binbaşılık ve miralaylık [Albaylık] rütbelerini haiz adamlar olup bunlar ellerine verdiğimiz beş on kuruş ile çarşıdan bez aldırıp don ve gömleklerini kendileri dikmekte ise de bunlar gerek bu makule levâzım için ve gerek sâir havâyic için akçeye muhtaç oldukları gibi rufekamızın nısfından ziyadesi daima sâim olmalariyle onlar da zeytin ve üzüm gibi zaruriyât için ianeye muhtaç oldukları...„ beyan edilmektedir.

Bunların müzayekaları daha sonra aşçının da alınması ve kendilerine askerî karavanadan yemek verilmesi ve diğer ihtiyaçlarını temin edememeleri yüzünden pek elîm bir hal almıştır.

Mevkuflar hakkındaki tahriratlar

Mevkuflar hakkında Mâbeyn başkâtipliğinden Mekke emîri Şerîf Abdülmuttalib Efendi'ye yazılan 2 Ramazan 1298 tarihli tahrirat ile Cidde valisi Safvet Paşa'ya[1] gönderilen aynı tarihli tahrirat hemen hemen birbirinin aynıdır. Safvet Paşa'nın azli ve Hacı İzzet Paşa'nın valiliğe ve Osman Paşa'nın da kumandanlığa tayini üzerine daha sonraki tarihle (1881 Kasım) yine Mâbeyn başkâtipliğinden Şerîf Abdülmuttalib'e yazılan hususî bir tahrirat daha vardır[2]. Resmî tahriratlarda Sultan Abdülaziz'in ölü-

[1] Safvet Paşa aslen Tatar olup Anadolu'da büyümüş ve 1265 H. 1849 M. de erkân-ı harp olarak Harbiyeden mezun olmuş, fakat kıt'aya gönderilmiyerek on dört sene Harbiyede makine ve kimya hocalığı yapmıştır. Safvet Paşa, Midhat Paşa ve diğer menfîlerin Tâif'e gönderildikleri sırada Cidde valisi bulunuyordu. Vefatı 1313 Rebiulevvelinde (1895 Eylül)'dir. Dürüst, iyi kalbli bir zat imiş.

[2] Abdülhamid'in iradesi üzerine mabeyn başkâtibi Ali Rıza Bey (Paşa) tarafından Şerîfe yazılmış olan hususî tahriratın müsveddesi sureti yedi numara ile vesikalar arasındadır. Vaziyetin nezaketine mebni Mekke emirini koltuklayıcı surette yazılan tahriratta pâdişahın Şerîf hakkındaki meveddeti «bir ferzendin pederine olan meveddeti raddesinde» olduğu ve kendisiyle imtizac edemiyen Vali Safvet Paşa'nın değiştirilerek yerine Hacı İzzet Paşa'nın tâyin kılındığı ve Vali İzzet Paşa'nın, evvelce kendisiyle arasında zuhur eden hadiseden dolayı afvi hassaten tavsiye edildikten sonra «cinayet-i azîme-i malûme ile mahkûmen Tâif'te ikamet eden ....

münde medhalleri olduğu mahkemece tebeyyün eden Midhat, Damad Mahmud ve Damad Nuri Paşa'larla Fahri, Ali, Necib Bey'ler ve Pehlivan Mustafa ve Cezayirli diğer Mustafa ve Hacı Mehmed'in îdamlarına ve Seyyid ve İzzet Bey'lerin onar sene kalebend edilmelerine karar verilmiş ise de Mahmud Paşa ile Nuri Paşa'nın bu işi Sultan Murad ile validesinin iradeleriyle yaptıklarının anlaşılmasına mebni îdam cezalarının tahfif edildiği ve bunların hapsedilmeleri için Yâver Miralay Süleyman ve Binbaşı Osman Bey'ler ve maiyetlerindeki altı neferle beraber oraya gönderildikleri yazılmıştı. Tahriratın ortalarında üç paşa hakkında şöyle deniliyordu:

"... . Merkum cânîlerin Tâif'e vusûllerinde emr-i muhafazalarına kemal-i derece îtina ve dikkat buyurulması, yani ikametgâhlarından firarları vukuunda, hususiyle Midhat ve Mahmud ve Nuri Paşa'ların sevâbık-ı ahvâllerine nazaran âtîde dahi mazarrat ve fesadât-ı adîde ve azîmenin hudûsuna bâdî ve sâî olacakları ve her birisi emval-i kesîreye malik olduğundan bu yolda sarf-ı mâmelek etmeğe kıyam ile muhafızlarını her suretle iğfale çalışacakları ve kendüleri gibi sâî bilfesad olan aveneleri dahi müteaddit bulunmağla bunlar tarafından istihlâsları zımnında her türlü çarelere müracaat olunacağı ve alelhusus ecanib tarafından sarf-ı mahasal-ı iktidar ve mesâî edileceği bedîhî ve âşikâr olup binâen alâ zâlik hiç bir vakitte yanlarından adam eksik ettirilmemesi ve bu adamların ve muhafazalarına memur edilecek eşhas-ı sairenin zeki ve afif ve müstakim ve mütedeyyin ve sadık ve fedakâr olmasına, velhâsıl hiçbir surette iğfal olunmıyacak adamlardan bulunmasına îtina olunması.... „

Bundan başka mevkufların hiç kimse ile görüştürülmemeleri kendilerine gelen veya kendilerinden giden mektup, eşya ve sairenin lâyikiyle muayeneleri, bir istekleri olursa Mâbeyne bildirilmesi, yâver-i mahsus ile bunların tahliyeleri için başkâtiplikten verilecek bir emir ile pâdişahın nâme-i mahsusu

nam eşhas-ı leîmenin kaçırılmamaları esbabını şedîden istikmal» yolunda vali ve âhiren kumandan sıfatiyle tayin ve îzâm kılınan Ferik Osman Paşa'ya yardım etmeleri emrolunmuştur.

olmadıkça hiç bir veçhile salıverilmemeleri kat'î surette emrolunmuştur [1].

Hayrullah Efendinin tevkif ve hapsi

Mevkufların *Tâif*'e gelmelerinden bir sene evvel Şerîf Abdülmuttalib Efendi saraydan aldığı 13 Şaban tarihli telgraf ve arkasından gönderilen tahrirat üzerine *Medine-i Münevvere*'de "Şeyh-ul-harem„ olarak bulunan esbak Şeyh-ul-islâm Hasan Hayrullah Efendi'yi 1297 Ramazanının ikinci günü (1880 Ağustos) azledip *Mekke*'ye getirtip ihtilâttan menederek bir evde nezâret altına aldırmıştı [2].

Hayrullah Efendi hakkında verilen bu ilk karar aynı tarihli hususî tezkire ile saraydan Bab-ı âliye de bildirilmiştir. Bu tezkirede Mekke emîrine çekilen telgraf ile yazılan tahriratın birer suretlerinin gönderildiği bildirildikten sonra Hayrullah Efendi hakkında şöyle deniliyor:

[1] Tahriratın sureti dört numara ile kitabın sonundaki vesikalar arasındadır.

[2] Mekke-i Mükerreme Emûret-i celilesine

Şeyh-ul-harem-i sabık Hayrullah Efendinin Mekke-i Mükerreme'ye celbiyle âhar mahalle azimetine müsaade olunmaması lüzumu bâ irade-i seniyye ihtar olunur. Tafsilâtı posta ile bildirilecektir. Olbabda emr ü ferman hazreti menleh-ül-emrindir. 13 Şaban, Sene 97.

Aslına mutabıktır.
Ali Rıza

Hayrullah Efendi hakkında Mekke emirine yazılan tahriratın sureti de aynen şöyledir:

Mekke-i Mükerreme Emâret-i celilesi Cânib-i âlisine

Hayrullah efendinin nezd-i sâm-i cenâb-ı emaretpenahilerinde dahi malûm olan ahvali mülâbesesiyle bulunduğu hizmeti mukaddesede ve belki Medine-i Münevrere'de ibkası bilvücuh câiz ve münasip olamamasına mebnî Şeyh-ul-haremlik hizmet-i mübeccilesinden azl ve ihraç buyrulduğu misillû ahar bir mahalle azimetine cidden ve filen mümanaat buyrulmak ve harekât ve sekenatı daima ve mütevâliyen ve bizzat taht-ı nezaret-i aliyye-i hâşimanelerinde bulunmak üzere kendisinin Mekke-i Mükerreme'de ikametine irade-i adalet âde-i hazret-i hilâfetpenahî müteallik buyrulmuş ve hükm ü irade-i seniyyenin tamamiyle infazına taraf-ı sâmi-i emaretpenahîlerinden bezl-i himmet buyurulacağı bedihiyattan bulunmasına mebni bu hususta îrad-ı vesaya ile tekidata lüzum görülmemiş olmağla olbabda.

13 Şaban 97.

Aslına mutabıktır.
Ali Rıza

"Kendisinin bu muameleye mazhariyeti müşarünileyh Şerîf Abdülmuttalib hazretleri tarafından arzolunan tefevvühât-ı gayr-i lâyikasiyle [1] muttasıf olduğu ahlâk-ı rediyyeden münbais ve adalete müstenid olmasiyle ledelhâce bu babda taraf-ı sâmî-i âsafânelerinden (Bu tarihte başvekâlette Kadri Paşa bulunuyordu) dahi Şerîf-i müşarünileyh hazretlerine tebligat-ı münasibe icrası emr ü fermân-ı hazret-i tacidarî üzerine ihtar olunur ; olbabda. 13 Şaban, Sene 97„.

Hayrullah Efendi, sürgünler gelinceye kadar böylece sıkı bir nezâret altında bulunup yazın hükümet *Tâif*'e nakledildiği zaman Hayrullah Efendi de Tâif'e götürülüp kışlada ikamet ettirilirdi ; sonra Abdülmuttalib Efendi, kendisini diğer mevkufların yanına hapsetmiş ise de [2] Vali Safvet Paşa

[1] Şerîf Abdülmuttalib Efendi pâdişaha takdim ettiği 17 Rebiulâhır 97 (1880 Mart) tarihli bir jurnalde Abdülaziz'i hal'eden erkânın bu pâdişah hakkındaki kanaatlerini şöyle anlatıyor:

Numara
1846

Sultan Aziz merhumun hal'i müzakeresi için Bâb-ı seraskerîde tecemmû etmiş olan Büyük Rüştü ve Midhat ve Hüseyin Avni Paşalar ile diğer tanımadığım bir paşa (belki Kayserili Ahmed Paşa) ve Hasan Hayrullah Efendi taraflarından cemiyet-i mezkûreye davet olunduğumdan azimet ettim ; keyfiyet-i müzakerelerini Büyük Rüştü Paşa, dâilerine açtı ; ben de bilâküfr halife ve hükümdarın tebdili caiz olmadığını Sadeddin hazretlerinin fetvasiyle malûm ve bu gibi meşrû olmayan bir hareketin men'-i vukuı için Sultan Mahmud merhumun altmış bin insanın kanını feda eylediği derkâr iken Sultan Aziz hazretlerinin hal'ini tezekkür etmek muvafık-ı maslahat olmadığını kendilerine beyan ettim. Hayrullah Efendi de, «ben Sultan Aziz'in küfrüne şahadet ederim» diye tekrar söylediği gibi Rüştü Paşa dahi eğer Sultan Aziz daha on gün makam-ı hilâfette bulunur ise memalik-i mahrüsa-i islâmiyenin mahvolacağını ifade etti. Şu madde hakkındaki malûmatım bundan ibaret olup bu cihetle müşarünileyh Hayrullah Efendi'nin şeyh-ul-haremlikte bekasını tecviz edemiyeceğimi arza ibtidar eylerim. Katibe-i ahvalde ferman Hazret-i veliyyül-emr efendimizindir. 17 Rebiulahir sene 97.

Ed-dâî Emîr-i Mekke-i Mükerreme
Abdülmuttalib ibn-i Galib

[2] Mekke emîri Abdülmuttalib'in, Hayrullah Efendi'nin Tâif kalesinde diğer mahkûmların bulundukları mahalde hapsedilmiş olduğuna dair Mâbeyn başkâtipliğine gönderdiği 12 Zilkade 98 tarihli tarihli tahrirat :

Hayrullah Efendi'nin hapsine dair bir emir olmadığından bahs edip hac için *Mekke*'ye götürmüştü; daha sonra, yani vali Safvet Paşa'nın azlini müteakip Şerîfin ısrarı üzerine Hayrullah Efendi Mekke'den alınarak haremiyle beraber mahfûzen Tâif'e götürülüp 1299 Saferinde Osman Paşa'nın kumandanlığı zamanında Tâif kalesindeki mevkufların bulundukları mahalle naklolunup Nuri Paşa'nın odasının karşısındaki odaya haps edilmiş ve diğer mevkuflarla teması bile menolunarak yemeği ayrı verilmişti [1]. Hayrullah Efendi'nin zevcesi için Tâif içinde bir ev kiralanarak âilesi oraya konmuş ve hâmile olan kadın 1299 senesi şevvalinde bir erkek çocuk doğurmuştur [2]. Bu kadın ile çocuğunun hizmetine Hayrullah Efendinin uşağı İbrahim tayin edilmiştir.

Mabeyn-i hümâyun-ı cenâb-ı mülûkâne Başkitabet-i aliyyesine,
Atûfetlu Efendim Hazretleri,

Tâif'te taht-ı tevkifte bulunan cânilerin muhafazalarına memur olan asakir-i nizamiye binbaşısı tarafından verilen üç kıt'a jurnaller leffen takdim olunduğu misillû hükümet konağında ikamet ettirilmiş olan Hayrullah Efendi dahi geçende câni-i merkumûnun bulundukları kalenin bir odasına naklettirildiğinden hanesine olmak üzere tastir ve mekşufen îta eylediği iki kıta mektubun sureti alınarak asılları mâtviyyen irsal-i savb-ı âli-i kerimaneleri kılınmağla olbabta emr ü irade hazret-i men leh-ül-emrindir.

Taif'ten: 12 Zilkade, Sane 98 ve 24 Eylül, Sene 97.

El-muttalib Abdullah
[Mühür]

[1] *Mir'ât-ı Hayret*, s. 307 ve *Tabsıra-i İbret*, s. 300. Mekke emiri Abdülmuttalib'in Hayrullah Efendi'ye karşı bu muamelesinin sebebi daha yukarıki notta Şerif Abdülmuttalib'in Pâdişaha takdim ettiği arîzada görüldüğü gibi hususî tezkirede de «Tefevvuhât-ı gayr-i lâyika» tabiriyle bundan bahsedilmektedir. Midhat Paşa da hâdiseyi şöyle anlatıyor:

«Abdülaziz hal' edilip Serasker kapısında Beşinci Murad'a bîat olunacağı sırada Şerîf olmasına mebni ilk defa pâdişaha bîat etmesi o sırada İstanbul'da ikamete memur olan Abdülmuttalib Efendiye teklif edilmiş o da «Sultan Abdülaziz'in kabahati ne idi ki hal'ine fetva verilmiş» diye Şeyh-ul islâm Hayrullah Efendi'ye söylenmiş, bu suale canı sıkılan Hayrullah Efendi de «Sizi istişare için değil biat için davet ettik; istemezseniz avdet buyurun» cevabını vermiş (*Tabsıra-i İbret*'in notu).

[2] *Mir'ât-ı Hayret*, s. 317.

Mevkuflara pranga vurulması

Mevkufların geldikleri ilk zamanlarda bunlar hakkında yapılan ve yapılacak olan muameleden Mekke emîri mes'uldü. Bütün gayretiyle pâdişahın teveccühünün devamını temin etmek isteyen Şerîf Abdülmuttalib Efendi, bunlar hakkında ağır muamelelere başlamış; Midhat, Mahmud, Nuri Paşalarla Hayrullah Efendiden mâadasının iki ayaklarına birden pıranga vurulmasını emretmiş ve çilingirler getirilerek diğer mevkufların ayakları demirlenmişti. İki ayakları birden ağır demirlere vurularak yürüyemez bir hale gelen mevkufların bu acınacak hali, tabiî ihtiyaçlarını bile defetmeğe mâni olduğundan bir müddet sonra vâki istirham üzerine bunların sol ayaklarındaki bukağılar çıkarılmış, fakat bu çıkarılan demirin ağırlığı sağ ayaklarına ilâve edilmişti [1]. Daha sonra ise vali Safvet Paşa'nın gayretiyle pırangalar tamamiyle sökülmüş ve buna mukabil kaçmamaları için pencerelere demir parmaklık konulup bazı yerler de kapatılmıştır.

Mevkufların âileleriyle muharebeleri

İlk zamanlarda mevkufların birbirleriyle görüşmeleri menedilmiş ise de küçük bir mahalde ve bilhassa yemek esnasında bunun kabil olamıyacağı anlaşıldığından bu cihete göz yumulmak zarûreti hasıl olmuştur.

Mevkufların âileleriyle muhabere etmeleri ve bunun şekli hakkında bir takım muhabereler cereyan etmişti; çünkü bunla-

[1] Tâif kışlasında mevkuf bulunan malûm ül-esami cânilerden Nuri Paşa'nın hastalığı evvelki gibi olmayıp cismen oldukça kesb-i âfiyet etmiş ise de aklınca olan ihtimali el'an bâkidir. Bir şey istediği halde söyleyip bir şey sorulsa cevabını verip yine sükûtu ihtiyar ediyor. Necib Bey nezleden bir az hastalanmış ise de iade-i sıhhat etmiştir. Şifahen îta buyrulan emr-i âli-i cenab-ı emaretpenahîleri üzerine paşalardan maadasının iki ayaklarına mevkiince «amud» tabir olunur bir nevi bukağı konmuş olduğu gibi âhiren tahriren îtâ buyurulan emri-i sâmi-i cenâb-ı hâşimaneleri üzere sol ayakları zikrolunan bukağıdan çıkarılıp mezkûr amud haddinin üzerine misli dahi ilâve olunarak pranga tarzında sağ ayaklarında ibka kılındığı ve bunlardan başka vukuat olmadığı arz olunur. Ol babda emr ü ferman hazret-i men leh-ül-emrindir. 4 Eylül, Sene 97.

Alay 35, T. 1
Binbaşısı
Mahmud Celâledin
[Mühür]

rın mektuplarında zülfiyâra dokunur bir şey yazılmamasına ve âilelerinden başkalariyle muhabere etmemelerine ve bunların mektuplarının Mekke emîri ve Hicaz valisi ve Hicaz komutanı taraflarından muayene edilmelerine dair emirler verilmişti [1].

[1] Bu kadar sıkıya rağmen mevkuflar vaziyetleri hakkında elde ettikleri vasıtalarla evleriyle ve hariçle muhabereyi de temin etmeğe muvaffak olmuşlardı. Bu hususta en itimatlı muhabere vasıtası Tâif'te Evrak müdür muavini Hafız Ali Vasfi Efendi idi. Ali Vasfi Efendi, Midhat Paşa'ya ait emanetleri husuŝî vasıta ile Mekke'de İzmir tüccarlarından Musullu Hasan Efendi'ye gönderir, Hasan Efendi de bunları taahhütlü olarak İzmir'e yollardı. Bunu götürmeğe vasıta olan bölük emini Kütahyalı Hafız Abdülkadir ile hükümet tarafından tayin olunan Trabzonlu Tabib Salih Efendi idi. Salih Efendi mezunen İstanbul'a geldiği zaman Midhat ve Mahmud Paşa'ların mektuplarını bizzat sahiplerine teslim etmişti. Sonradan Salih Efendi'nin merkumlarla münasebeti haber alındığından oradan alınarak Elli üçüncü alayın Mekke'de bulunan üçüncü taburuna nakledilmiş ise de yine hariçle muharebeye vasıta olmakta devam etmiştir. Mevkufların İstanbul'daki vasıtaları da Miralay İzzet Bey'in kayınbiraderi Behcet ve Mahmud Paşa mensuplarından ve Adliye nezâreti kâtiplerinden diğer Behcet Beylerdir.

Mevkuflar muhaberelerinde isimlerini değiştirerek birer müstear ad aldıkları gibi gerek muhabere ettikleri şahsiyetlere ve gerek bazı mevki ve şehirlere de isimler koymuşlardı. Meselâ Midhat Paşa = Şeyh Mehmed, Mahmud Paşa = Şeyh Muhsin, Hayrullah Efendi = Seyyid Halid, Fahri Bey = Şeyh Fazıl, İzzet Bey = Aziz, Seyyid Bey = Süleyman, Namık Paşa zâde Ali Bey = Şeyh Abdullah, Necib Bey = Şeyh Necmeddin, Tabib Salih Efendi = Mirza, Bölük emini Abdülkadir = Hatip, Evrak müdür muavini Hafız Ali Vasfi Efendi şüpheyi davet etmemek üzere dört defa değiştirilmek suretiyle Hüsnü, Abdülmehdi, Ahmed Sıdkı, Derviş Ahmed adlarını almıştır.

İstanbul vasıtalarından adliye kâtiplerinden Behcet Bey = Behzad ve diğe Behçet Bey = Behlûl ve Hayrullah Efendinin kayın pederi olup Medine-i Münevvere'de mücâvir bulunan Arpacılar imamı Sofu Ahmed Efendi = Kutb müstear adlarını almışlardı. Mahmud Paşanın zevcesi Cemile Sultan = Cafer Bey diye zikrediliyordu, Hayrullah Efendinin âilesinin yanında bulunan uşağı İbrahim Ağ'a'ya da Güzer adı verilmişti.

Yine bu verilmiş adlar arasında Abdülhamid'e Şeyh Kerim ve mahbuslar tarafından Gelemen ve Akreb ve Vali Topal Osman Paşa'ya Şeyh Kasım, Vilâyet mektupçusu olan Fikri Bey'e ahlâksız bir şahsiyet olmasından dolayı Midhat Paşa tarafından isim harflerinin yerlerinin değiştirilmesiyle Küfrî deniliyordu. *Mekke-i Mükerreme*'ye *Muallâ*, *Medine-i Münevvere*'ye *Macid*, *Cidde*'ye *Câbir*, *Tâif*'e *Tâhire*, Tâif

Bu emir üzerine mevkufların mektupları bir kaç yerden iyice kontrol edildikten sora mahallerine gönderilir ve birer suretleri de alınarak saklanır ve bunlar hakkında her hafta rapor verilip bu raporlar bir tahriratla Mekke emîri (Daha sonra vali Osman Paşa) tarafından Mâbeyn başkâtipliğine yollanırdı[1].

Mâbeyn-i hümâyun Başkitabet-i celîlesine

Atûfetlü efendim hazretleri,

Tâif kalesinde mahbus ve nezâret ve dikkat-i mütevaliyeden dolayı kapıdan bir hatve dışarı çıkmak ümidinden meyus bulunan cânîler hakkında hafta behafta alınan jurnallet bu kere takımiyle leffen irsâl-i savb-ı

kalesine *Zâviye*, *İzmir*'e *İdris Efendi* ve *İstanbul*'a da *İstefan* müstear namları verilmişti. *El-cevâib* gazetesi *Elec* adını almış ise de sonradan bu tabir diğer gazetelere de alem olmuştur. (*Tabsıra-i İbret*, s. 269 ve 298).

[1] Bu raporlardan bir tanesini nümune olarak aşağıya aynen naklediyorum :

«Tâif kalesinde mevkuf bulunan paşalar ile sairleri sıhhatte olup yalnız Nuri Paşa'nın hastalığı ve aklınca olan ihtilâli evvelki derecede olup işbu illetlerine etıbbây-ı askerî tarafından müdâvat olunmaktadır. Mevkufînden Mithat Paşa'nın İzmir'de bulunan haremi tarafından verilip tüccar Mustafa Ağa vasıtasiyle Hicaz vilâyet-i celilesine takdim kılınmış bir sandık memlû eşya ile iki kıt'a mektubun muayenesi icra olunduktan sonra sahibine îta olunmak üzere müşarünileyh hazretleri tarafından (validen) bittahrirat vürûd eden eşya ve mektupların birer sureti bilihrac ve ba'delmuayene sahibine teslim olunmuştur ve bu babda biri Dersaadette Tayfur Ağaya ve diğeri İzmirde haremine olarak verilip vilâyet-i müşarünileyh hazretlerine (!) takdim kılınan iki kıt'a cevapnâmeleriyle melfufu iki kıt'a puslalarının suretleri bilihrac cem'an yedi kıta suret leffen takdim kılınmıştır. Bunlardan mâada bu hafta zarfında hariçten kendilerine bir şey vürûd etmediği gibi taraflarından dahi mektup vesair bir şey taşraya gönderilmemiş olduğu muhât-ı ilm-i âlileri buyrulmak üzere işbu bir kıt'a jurnal bittanzim takdim kılındı. Olbabda emr ü ferman hazret-i men lehül-emrindir,,.

26 Mart, Sene 98

Bende
Alay 10, T 3
Binbaşı
Bekir Fahri
[Mühür]

atûfîleri kılındı. Bunların hülâsa-i meali Nuri Paşa'nın cinneti bazan hiffet ve gâhîce iştidadından ve diğerlerine hâneleri tarafından istifsar-ı hâtıra müteallik gönderilen mekâtibin suver-i muhricelerinin irsalinden ibarettir. Lehülhamd ve'l-minne sâye-i kudretvâye-i hazret-i Pâdişahîde dahilen ve haricen matlub olan emniyet ve âsâyiş berkemal olduğunun bir vakt-i münasipte huzûr-ı şevketnüşûr-ı hazret-i velinimet-i bîminnete arzına ve hakk-ı âcizîde olan teveccühât-ı cihan-derecât-ı hazret-i şehriyârîlerinin şeref-i bakası delâletine himem-i aliyyelerinin bîdiriği ricasına ibtidar kılındı. Olbabda emr-ü irade hazret-i men leh-ül-emrindir. 23 Cemaziyelâhır, Sene 99.

[Mühür]
Abdullah El-Muttalip

Vali Osman Paşa'nın 29 Ocak 1883 tarihli bir tahriratı da aynen şöyledir:

Kurenây-ı şehriyarîden saâdetlü Besim Beyefendi Hazretlerine

Saadetlû Efendim Hazretleri,

Tâif'teki mevkufîn hakkında bu kere dahi muhafaza memurundan ahz olunan jurnallarda Midhat Paşa'nın iğreti dişlerden dolayı muztarip olduğu ve Nuri Paşa öteden beri sükûtîlikle vakit geçiregeldiği halde bu aralık saçmalamağa başlayıp "Fransa'da Loren eyaleti demek lor peyniri demektir„ gibi sözler söylemekte idüği ve sairlerince bir gûnâ vukuat olmadığı iş'âr olunuyor; bunların muhafazaları kemakân taht-ı dikkat ve îtinada bulundurulmakta olmağla biavnillahi teâlâ onlar hakkında mülâhazayı mûcip bir gûnâ ahvâl olamıyacağının arz ve teminine cür'et olunur; olbabda emr-ü ferman hazret-i men leh-ül-emrindir. 19 Rebîulevvel, Sene 300 ve 17 Kânun-ı sânî, Sene 98.

Mekke-i Mükerremeden Vali ve Kumandan-ı Hicaz
[Mühür]
Es-Seyyid Osman Nuri

Mevkufların âilelerine gönderdikleri mektupların pek ço-

ğunun yerlerine gitmediği, bu mektupların Yıldız evrakı arasında bulunmalariyle sâbittir. Mevkuflar da âilelerine yazdıkları mektuplarda bundan şikâyet ediyorlardı. Bu mektupların doğrudan doğruya gitmemesine sebep mektupların mahallerine îsali için evvelâ Saraya gönderilmesinin — Şerîf Abdülmuttalib'in yazması ürerine — usul ittihaz edilmesinden ileri gelmişti[1]. Bazan mevkuflara gizlice elden gönderilen eşya ve mektuplar yakalanarak bunlar büyük bir muvaffakiyet eseri olmak üzere Mâbeyne arzolunuyordu[2].

Mevkufların âilelerine gönderilmesine müsaade edilen, fakat Sarayda alıkonularak gönderilmeyen mektupların içlerinde selam, sabah, âile ve çocuklarına tahassürden başka bir şey olmamakla beraber bazı ufak tefek âilevî hasbihaller, maişet sıkıntılarından bahsedilmesi bile dikkati celbetmekte ve bunların ne kadar fena bir hayat içinde yaşadıkları ve onun bile bunlara çok görüldüğü anlaşılmaktadır. Mevkuflar hakkındaki bütün işlerin Mekke emîrinden alınarak Hicaz kumandanlığına devrinden sonra bunların mektupları, muhafazalarına memur tabur kumandanı tarafından tetkik edilip suretleri alındıktan

[1] Şerifin 3 Muharrem 1299 tarihli arîzasından:

"... Muharrerât-ı seniyye-i mezkûre hükmünce canilerin hanelerine yazacakları mektupların yalnız suret-i musaddakalarının takdimi muktazi iken dâileri mücerred sadakat ve ihtimamdan dolayı mektupları aynen takdim ediyorum ve irsal ve adem-i irsallerini rey-i âliye havale ve terk eyleyorum ..".

[2] Ser kurenây-ı hazret-i şehriyarî makam-ı âlisine

Devletlu efendim hazretleri,

Bu defa hacılarla ve Mekke-i Mükerreme ulemasından müteveffa Şeyh Rahmetullah Efendi'nin mahdumu yediyle Tâif kalesinde mevkuf bulunan cânilerden Mahmud Paşa'ya verilmek üzere hemşire ve zevcesi taraflarından gönderilip buraya vusuliyle derdest olunan üç kıt'a mektubun suretiyle merkum canilerden Seyyid Ahmed (Seyid bey) tarafından Der-i aliyyeye irsal olunmak üzere vermiş olduğu mektubun dahi mekşufen manzur-ı âli-i efhamîleri buyrulmak ve icray-ı îcabına bakılmak üzere leffen takdim kılınmış ve bu dahi ancak muvaffakiyet-i âli ve adalet-i seniyye-i cenâb-ı cihandarîleri âsâr-ı celilesinden olup ve bu babda merkumların daima emr-i tahaffuzlarına dair şereftevarüd eden evamir-i aliyyeye imtisalen mesai ve ikdamat ve ef'al-i müterekkibane-i âcizanem îcabınca ....
18 Muharrem, Sene 99 ve 28 Teşrin-i sânî, Sene 97.

El-Muttalib Abdullah

sonra asılları âilelerine gönderilmek üzere valiliğe ve suretleri de kumandanlığa yollanırdı.

Midhat Paşa ile Mahmud Paşa'ya bazan âileleri taraflarından çamaşır, yiyecek, sigara ve saire geliyorsa da bunların bazıları verilip bazıları da verilmiyordu[1]. Diğer mahkûmların âileleri ise zâten muhtaç olduklarından tabiî onlar acınacak vaziyette bulunmakta idiler.

Midhat ve Mahmud Paşa'ların hac etmek için Mekke emîrine müracaatları

Tâif kalesine yerleşen Midhat ve Mahmud Paşa'lar, 5 Şevval 1298 (1881 Eylül) tarihinde kendi imzaları altında ve Midhat Paşa'nın el yazısiyle Emîr Abdülmuttalib'e vermiş oldukları bir istidada[2] mukaddes ve mübarek bir mahalde bulunmaları ve hac mevsiminin yaklaşması sebebiyle kendilerinin de Şerîf ile beraber hac etmelerine müsaade olunmasını rica etmişlerdi. Emîr, bunların istidasını hemen Saraya göndererek mütalea sormuş; Saraydan gelen 24 Zilkade 1298 ve 6 Ekim 1297 (18 Ekim 1881) tarihli tahriratta[3] bunların hukuk-ı medeniyeden ıskat edilmiş

[1] Mahmud Paşa'ya âilesi tarafından gönderilen eşyadan mendil, gömlek, çorap, fes gibi eşya ile elmaslı bir çift kol düğmesi muhafazalarına memur Merkez kumandanı Ömer Paşa tarafından aşırılmıştı (*Mir'ât-ı Hayret*, s. 323). Yine bu Ömer Paşa, Hayrullah Efendi için İstanbul'dan gelen yüz lirayı da dercep etmişti (*Ayni eser*, s. 337).

[2] İstida sureti beş numara ile vesikalar arasındadır.

[3] İstidaya cevap olarak gelen tahrirat altı numara ile kitabın sonundaki vesikalar arasındadır. *Mir'ât-ı Hayret*'te Midhat Paşa, bu işe Şerif Abdulmuttalib'in evvelâ muvafakat edip sonradan kolera hastalığı bahanesiyle niyetinden feragat eylediğini beyan ediyorsa da (S. 313-314) hakikat öyle olmayıp metinde yazdığımız gibi Şerîfe gelen acı tahrirat üzerine Şerîf bunu yapamamıştır. Kolera münasebetiyle evvelki müracaatlarından şarfınazar ederek haccın ertesi seneye kalmasını isteyenler Midhat Paşa ile Mahmud Paşa'dır. Bu hususa dair Midhat paşanın kendi el yazısiyle Mekke emîrine takdim ettiği Zilkade 98 tarihli ve altı Midhat ve Mahmud Paşalar tarafından imzalı istidâ sureti şöyledir:

Huzur-ı âli-i emaretpenâhîye

Mâ'ruz-ı abd-i müstedimleridir ki,

Mevsim-i hacc-ı şerifte maiyyet-i aliyye-i emaretpenâhileriyle Mekke-i Mükerremeye azimet ve bâ'delhac yine Tâif'e avdet edilmek üzere ibzâli-i müsaade-i seniyye-i kerîmâneleri ricasına dair mukaddemce takdim eylediğimiz arîza-i âcizanemizin Der-i saâdete takdim olunduğu ve bimennihi taalâ

îdama mahkûm adamlar iken merhameten afvedildikleri ve her veçhile ihtilâttan memnû olacakları malûm ve tabiî olmasına mebnî istidalarının arzedilmesi *"bâdi-i taaccüb olduğu ve şu halde bunların Mekke-i Mükerreme'ye azimetlerinin tervici mahzurdan salim olmıyacağı,,* bildirilerek Şerîfe karşı bir îtimadsızlık gösterilmek istenmiş ve tabiî paşalar da hac edememişlerdir.

Bu cevaptan müteessir olan Şerîf Abdülmuttalib, 3 Muharrem 99 tarihiyle verdiği cevapta istidayı takdim etmesinin aldığı talimata müstenid olduğunu beyan etmek suretiyle îma edilen itimadsızlığı üzerinden atmıştır [1].

hulûl-i vakt ve miadında ol veçhile arzûy-ı kemterânemizin is'afına himem ve müsaade-i aliyye-i hâşimaneleri erzan buyrulacağı istibşar olunmuştu. Bu lütuf ve ihsan-ı âlilerine müteşekkiren vürûd-ı vakt ve zamanına intizar olunmakta iken Mekke-i Mükerremede kolera hastalığı zuhûriyle hükmünü şiddetle icra etmekte olduğu haber alınmağla bu hal mûcib-i tereddüt ve dehşet olmuş ve bununla beraber buraya vurudumuz günündenberu kapalu ebniye altında bulunarak hava almak ve teneffüs etmek için hiç olmazsa günde bir saat kadar kışla havlusuna ve hava alacak mahalle çıkmağa mezun olmadığımızdan dolayı sıhhat ve mizacımız dahi muhtel olarak hasta olduğumuzdan sekiz on günden beri anınla ve müdavât ile uğraşılarak halbuki farîze-i hacc-ı şerîf her cihetle istitaate mevkuf bulunmuş olduğuna mebni eğer ömr müsaid olursa işbu emel ve arzûy-ı kemterânemizin inşaallahü tealâ sene-i âtiyeye ta'lik ve ta'viki umûr-ı zarûriyeden ve bu da mücerred şu suretle sonradan zuhûra gelen vukuattan mütevellid ahval-i müebireden olmağın lütfen ve keremen şu ma'zeret-i âcizânemizin dahi derbâr-ı şevketkarara arz ve işaret buyurulması ricasına ibtidar kılındı. Her halde emr ü ferman hazret-i men leh-ül-emrindir

Fî Eylül, Sene 97; fî 11 Zilkade, Sene 98.

Bende Bende
Mahmud Midhat

Paşaların hac için verdikleri ilk istidalarına red cevabı gelmiş olduğundan tabii bu ikinci müracaatları hükümsüz kalmıştır. Yalnız bunun da saraya takdim edilmiş olduğu Yıldız evrakı arasında bulunmuş olmasından anlaşılıyor.

[1] Şerif Abdülmuttalib'in bu hususa dair verdiği cevap: «Serkurenay-ı hazret-i şehriyarîleri Hamdi Paşa kullarından bu kere 24 Zilkade, Sene 98 tarihiyle müverrahan aldığım cevapnamede Midhat ve Mahmut paşanın ifây-ı hac için ruhsat istidasına dair verdikleri arzıhalin takdimi bâdi-i taaccüp olduğu beyan kılınmıştır. Dâileri mezkûr arzıhali mahzâ Süleyman Bey kulları yediyle aldığım muharrerât-ı seniyyede cânilerin bir müstedaları bulunduğu takdirde bu tarafa bildirilmesi deyu muharrer ve mastur olmasından nâşi takdim eyledim..» şeklindedir.

Vali Safvet Paşa'nın azli

Midhat Paşa ve diğer sürgünlerin ilk zamanlarında vali bulunan Safvet Paşa, hamiyetli bir asker olduğundan onun zamanında mahkûmlara karşı tazyik yapılmamış ve Şerîfin bunlara karşı huşûneti de mehmâemken bertaraf edilmişti. Şerîf Abdülmuttalib, mevkuflar hakkındaki bütün muameleye el koyarak bu işe kimseyi karıştırmamış olduğundan onun bazı taşkınlıklarına karşı Safvet Paşa'nın müdahalesi aralarını açmış ve Şerîf, mücrimleri himaye ediyor diye valiyi şikâyet ederek azlettirmişti. Şerîf Abdülmuttalib 3 Muharrem 1299 tarihli (25 Aralık 1881) bir arîza ile Safvet Paşa hakkında şunları yazmıştır:

"Ferik Osman Paşa kulları bugün üç tabur asâkir-i şâhâne ile âminen ve sâlimen bu canibe vasıl olmuş ve Hicaz valisi Safvet Paşanın vuku-ı infisaliyle vali-i cedîdin vusûlüne değin vekâlet-i vilâyetin uhdesine tevcih buyrulduğunu beyan eylemiştir... Safvet Paşa'nın bu havali-i mübarekeden ref'iyle ruhaniyet-i Hazret-i fahr-ül-mürselînin mutayyip olduğu bî tiştibahtır; çünkü bu zâtın sekiz dokuz mâhdan beri birinci maksadı ve tedabiri Hicaz'da azim bir ihtilâl çıkarmaktır. Gerek bizzat hakkımda ve gerek mücerreb ve mevsûkum olan mukarribînim hakkında edilen ifk ve iftiralardan dolayı münkesir olan kalbimin tevlid eylediği göz yaşlarımın tesiratı olarak müşarünileyh maksadına nâil olamamıştır... Safvet Paşa'nın bu maksadı ise rükabây-ı emarete onlardan görmekte olduğu ikram ve ihsandan dolayı bir hizmet etmektir. Hayrullah Efendi'ye bir cariye verdi ve beş bin kuruştan ziyade değeri olmadığı halde kıymet nâmiyle kendisinden iki yüz altın aldığını herkes bilir. Midhat Paşa'ya da iki defa vilâyet hazinesinden beşer bin beşer yüz kuruşluk iki adet kupon bedelini yani on bir bin kuruş akçe îta ettirdiği müşarünileyh Osman Paşa kullarının huzurunda Defterdar Efendi beyan eyledi. Midhat Paşa ve avenesine cerîdeler gönderir, akşamları teneffüs için bulundukları mevkiin haricine çıkmalarına müsaade gösterir....."

Safvet Paşa'nın 1298 Zilhicce (1881 Ekim)'de azlini müteakip yerine Erzincanlı meşhur Hacı İzzet Paşa ikinci defa

Hicaz valiliğine tayin edilmiş[1] ve onun gelmesine kadar Hicaz kumandanlığına gönderilen Ferik Osman Paşa vali vekili olmuştur. Safvet Paşa'nın azlinden sonra mevkufların muhafaza ve nezareti işi şerif ve valilerden alınarak Hicaz kumandanına verilmiştir.

Midhat ve Mahmud Paşa'ların afvedilmeleri için müracaatları

Midhat ve Mahmud Paşa'lar Tâif'e geldikten iki ay sonra pâdişah tarafından bilvasıta vadedildiği üzere aileleriyle birlikte oturmak üzere menfalarının başka mahalle tebdil edilmelerini vilâyet vasıtasiyle istirham etmişlerse de valiye gelen ağır bir tahriratla[2] bu arzularına nail olmamışlardı[3]. Halbuki Midhat Paşa Yıldız'da muhakeme olunduğu esnada Abdülhamid kendisini üç günde bir mâbeynci ve tüfenkçibaşı gibi adamları vasıtasiyle teselli ediyor ve sürgün edileceği yerde oturmak üzere âilesinden kimleri yanına almak isterse alabileceğini söyletiyor ve hattâ bu hususta âilesine gönderilmek üzere paşaya mektup bile yazdırtılıyordu. Filhakika padişahın bütün bu vaidlerine aldanmış olan Midhat Paşa'nın âilesine müjdelediği mektup[4] İzmir'e gönderilmiyerek Sarayda

[1] Hacı İzzet Paşa 1299 Muharreminin ilk haftasında işe başlamıştır. Müşir Safvet Paşa'nın bu ilk valiliği olup Osman Nuri Paşa'ya halef olan Müşir Cemil Paşa'dan sonra ikinci defa Hicaz valiliğine tayin edilmiştir.

[2] Valinin tahriratı ve ona gelen cevap sekiz numara ile vesikalar arasındadır.

[3] *Tabsıra-ı İbret*, s. 276. Zevcesine yazmış olduğu 5 Zilhicce, Sene 98 tarihli mektubundan «.. bir hafta evvel Mahmud Paşa hazretleriyle müşterek Mâbeyne bir mektup yazdık, mealinde burası bir küçük karye olup kışın kimse kalmadığından evvelce taraf-ı şâhâneden va'd ve irade buyrulduğu veçhile haremlerimizden ve cariyelerimizden bazıları yanımıza celb olunmak için menfamızın ahar mahalle tebdilini rica ettik. Kabulünü hiç me'mul etmez isem de bakalım ne çıkar?».

[4] Midhat Paşa'nın İstanbul'dan çıkmasından bir gün evvel pâdişahın iradesi üzerine İzmirdeki haremine göndermiş olduğu 15 Temmuz 97 (27 Temmuz 1881) tarihli mektup aynen şöyledir:

İzmir'de haremimiz tarafına,

Halîle-i muhteremem ismetlü Naime Hanım ve Şehriban Hanım,

Bu defa hakkımızda verilen kararı tadilen tarafı eşref hazreti pâdişâhiden şayan buyrulan merhamet ve şefekat-i seniyye iktizası üzere bir ma-

alıkonuluyordu. İşte Midhat paşa bu vaidlerin ciddiyetine inandığı için hâlâ ümitvar olduğundan dolayı müracaatta bulunmuş fakat bir cevap alamamıştı. Bundan dört ay yani Tâif'e gelmelerinden altı ay sonra affedilmeleri için vilâyete bir istida göndermişler vilâyet de 17 Rebiulâhır 1299 tarihiyle istidayı Mâbeyne yollamıştı.

Bu müracaat pâdişâhın hiddetini mûcip olmuş ve hattâ o sırada Hicaz kumandanlığına tayin edilen Ferik Osman Nuri Paşa'nın tahriratının arkasına:

"Kat'iyyen muhabere memnûdur. Allah bu cânilerin an karib canlarını alsın„ diye yazmış ve firar etmek tasavvurunda bulunacak olurlarsa hemen cezalarının verilmesi ve bunlardan en ziyade hâin ve âmir-i mücbir Mahmud Paşa olduğu cihetle asla merhamete şayan olmadığına dair cevap yazılmasını irade etmiş ve bunun üzerine 7 Cemaziyelâhir tarihiyle yazılan karşılık, Miralay Ömer Bey (Paşa) ile Kumandan Osman Paşa'ya gönderilmiştir.

halde ikametimiz hususiyle iktifa olunmasına irade-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenahî şayan buyrulmuş ve bu inayet-i celileye ilâveten sizin yani harem halkından ve cariyelerinden münasip olanların dahi ikamet idiceğimiz mahalle celbine dahi müsaade gösterilmiş olmağla işbu eltaf ve inayat-i aliyye-i velinimetin îfası teşekküriyle beraber size daha işbu mektubumla tebşir-i keyfiyete müsaraat eyledim. Dairede bulunan zükûr ve inas nüfusun adedi elli neferi mütecaviz olup bu kadar halkın hiç bir vakitte lüzumu olmayacağından uşaklardan ve mûtemed ve mûtekka köle ve cariyelerden lüzumsuz veyahut lüzumu ikinci derecede olanların ruhsat îtasiyle İzmir'de bırakılarak ve büyük kır attan maada atlar ve arabalar ve araba beygirleri ile fazla eşya satılarak kusur elzem eşya ne kalır ise onları ve Şehriban Hanım ile çocukları ve Cânan Kalfa'yı ve cariyelerden elzem olanları istishap ederek ilk İzmir'e uğrayacak vapurla hemen bulunduğumuz mahalle gelmeniz rica olunur. Vekiliharç Selim Ağa ile aşçının lüzumu tabiî olduğundan ve bu kadar halk ve eşyayı götürecek ve yolda idare edecek muktedir bir adam dahi lâzım idüğünden Ramiz Efendi veyahut Rüsûmat nâzırı Raşid Efendi ile bilmüzakere mi olur yoksa Hasan efendi mi münasip görülür muktedir bir adamın dahi birlikte alınması ve lüzumu olan akçanın dahi yine bunlar marifetiyle tedarik edilmesi ihtar olunur.

Fî 15 Temmuz, Sene 97
Midhat

Zavallı Midhat Paşa'nın âilesine göndermiş olduğu 5 Zilhicce 1298 tarihli mektubunda menfasını Rodos veya Akkâ zannettiği anlaşılıyor.

Osman Nuri Paşa'nın Hicaz kumandanlığına tayini: Mahkûmlar Tâif'e geldikleri zaman Hicaz askeri kumandanı Necip Paşa idi. Mekke emîri ile arası iyi olan Necip Paşa, menfîlerden damat Mahmud Paşa mensuplarından olduğu için oradan alınmıştı. Bu sırada mahkûmların gelmesiyle ehemmiyet kesbeden Hicaz kumandanlığına pâdişâhın tam emniyetini haiz birinin getirilmesi düşünülüp büyüklerden hemen hiç kimse ile muarefesi olmayan birinin tayini takarrür ederek üç ay evvel livalığa (Tuğgeneral) terfi eden ve Gömülcine redifi üzerine kumandan tayin olunan Osman Paşa münasip görülmüştü.

Osman Nuri Paşa İstanbul'a getirtilerek kendisiyle görüşülmüş, matlûba muvafık olduğu anlaşılmış kendisine icabeden talimat verilmiş ve hemen rütbesi ferikliğe (tümgeneral) çıkarılmış ve yeni vali gelinceye kadar vali vekâleti de kendisine verilmiştir.

Osman Nuri Paşa Hicaz'a gelirken maiyyetine emin olduğu itimada şayan zabitlerin verilmesini teklif ettiği için bu derhal kabul edildiğinden istediği zabitleri ve bu miyanda sınıf arkadaşı kaymakam Mehmed Lütfi ile kol ağası Bekir Fahri Bey'leri almış İngilizlerin urban'ı devlet aleyhine tahrik ettikleri haber alınmış olduğundan muhtemel bir isyana karşı tedarikli bulunmak üzere aynı zamanda bir alay piyade nizamiye askeri ve iki batarya top da verilmiştir. Osman Paşa, mahkûmlar'ın bütün ahval ve harekâtından mesul olduğu için artık vali ve Mekke emirinin bunlarla münasebeti kalmamıştır [1].

[1] Osman Nuri Paşa'ya verilmiş olan 27 Zilkade, Sene 97 ve 9 Teşrin-i evvel 98 tarihli ve kâşkâtip Ali Rıza Paşa'nın imzasını havi talimatnâme suretinden üç maddesi aynen şöyledir:

İkinci madde — Hicaz valisi Safvet paşa hazretlerinin ihbarı veçhile vekayi-i saireden istihbar kılındığına nazaran Bingazi cihetlerinde mehdilik iddiasiyle Şeyh Sûnusî namında Sûnusî familyasından bir şahıs zuhur etmiş ve bu şahsın Şerîf hazretleriyle dahi münasebet-i dostanesi bulunmuş olduğundan Osman Paşa hazretleri maiyyetinde bulunan kuvvet ile şahsı merkumun Mekke ve Medine cihetlerinde ve alelumum hitta-i Hicaziyede nüfuzunu kesr ile ol havaliyi merkumun şer ve fesadından muhafaza edecek ve bilhassa Tâif şehrinde mahkûmen mevkuf bulunan Midhad ve Mahmud ve Nuri Paşa'lar ile Ali ve Seyyid Bey'ler ve Fahri Bey ve Pehlivan Mustafa ve Cezayirli Mustafa ve

Osman Nuri Paşa, Hicaz'a hareketinden evvel pâdişah tarafından huzura kabul olunarak îcabeden şifahi talimatı ve bu miyanda iktidar ve sadakatine îtimad ettiği zabitlerden her kimi isterse alabileceğine dair iradeyi ve kendisi için yedi yüz elli ve maiyyetindeki memurlara dağıtılmak üzere de ayrıca iki bin altın ihsan-ı şâhâneyi de almış ve istediği zabitlerin rütbelerini de birer derece terfi ettirmiş ve hem kumandan ve hem de vali vekili olarak Bâbil vapuruyla İstanbul'dan ha-

Hacı Mehmed nam canileri ihtilâttan men ederek emr-i muhafazalarına îtina edecek ve bunların hiç bir suretle firar edememeleri esbabını temin ededektir.

Dördüncü Madde: Hicaz valisi Safvet Paşa hazretlerinin ihbar eylediğine nazaran bir müddeten beru İngilizler ol havalide tohum-ı fesat ilka eylemekte olup hattâ bu defa neşr-i fesat ve iğvay-ı ahali maksadiyle bir milyon ingiliz lirası miktarı bir meblâğ dahi irsal edilmiş ve bununla urbanı kazanmak ve meşayih ve saireyi rüşvet ile tarik-i müstakimden inhiraf ettirmek gibi tasmimat-ı fasidede bulunulmaş olduğundan ve bu babda İngiliz ceneral konsolosu ile ol tarafa îzam kılınan bir takım ingiliz mühendisleri mütemadiyen meşveret eylemekte oldoklarından Osman Paşa hazretleri bu husus hakkında Safvet Paşa hazretleriyle görüşerek malûmat ve tafsilât-ı lâzimeyi istihsal eyledikten sonra fesadat-ı mebhuseden oralarını muhafaza edecek ve alelhusus Mısır cihetinden ol havalide ilkasına çalışılan iğvaâtın önünü almağa sarf-ı makdur eyliyecek ve maiyyetinde bulunacak efrad ve zabitandan rüşvet kabul etmek ve ikinci maddede esamileri muharrer canilere her hangi suretle olur ise olsun muavenette bulunmak gibi hâlât müşahede edince mütecasirlerini derhal tevkif ve yerlerine çavuş ve sair küçük zabitandan vekâleten nasb ve asaletlerini usulü veçhile istizan edecek ve cünhaları tebeyyün edenleri tahtelhıfz bu tarafa îzam eyliyecektir.

Beşinci madde: Osman Paşa hazretleri vukuat ve malûmatı mahalliyeyi beher hafta postasiyle iş'ar edecek ve yedinde bulunan şifre ile vukuatı mühimme ve müstaceleyi beyan edeceği gibi uğradığı iskelelerden dahi telgraf keşide eyliyecek ve Süveyş kanalına vusulünde kanaldan mürur için kanal idaresinden bir kılavuz almak lüzumuna mebni alacağı kılavuzdan hazer etmesi ve geçenlerde memuriyeti mahsusa ile Taif'e azimet ve davet eyleyen yaverân-ı hazret-i şehriyârîden miralay Süleyman Bey kanalda almış olduğu kılavuzun amden vaki olan hatalariyle sefine bir kaç defa kuma oturmuş ve bu suretle memuriyeti bir mertebe teehhür eylemiş olmağla Osman Paşa hazretlerinin dahi bu güne bir hale dûçar olmaması zımmında kılavuzundan tamamen emin olması ve sefine kaptanının kılavuzdan asla ayrılmaması (İkinci Abdülhamid'e ait Yıldız evrakı arasındaki vesikadan). Osman Paşa Sarayla muhaberatını mabeyinci Besim bey vasıtasiyle temin edecekti.

reket edip 1298 senesi zilhiccesinde (1881 Kasım) Cidde'ye ve oradan da Mekke-i Mükerreme'ye gelmiştir.

Osman Nuri Paşa'nın Hicaz'a gelmesinden bir müddet sonra hem oradaki vaziyeti tahkik etmek, hem Osman Paşa ve zabitler hakkında Saraya malûmat vermek için Müşir Derviş Paşa ile kurenadan Hüseyin Bey (Hademe feriki Hüseyin Paşa) mensuplarından olup ehliyeti bilhassa tavsiye edilen Miralay Ömer Bey adında biri Mekke ve Tâif'e yollanmıştı.

Ömer Bey evvelce Divitçi İsmail Paşa ve daha sonra Derviş Paşa maiyyetlerinde yaver-i harblikte (emir subaylığı) bulunarak bir aralık Selânik sevkiyatında hizmet görmüştü. Kendisi tavsiye üzerine saraya celbolunup iltifat görmüş, livalık vadolunmuş ve yüz altın da ihsan almıştı. Ömer Bey'in gönderilmesi sebeplerinden biri de Mekke emîri ile Osman Paşa arasında başlamış olan münaferet idi. Çünkü Osman Nuri Paşa Hicaz valisi İzzet Paşa'nın sekiz ay sonra valilikten çekilmesi üzerine 1299 senesi *şabanında (1882 Haziran) kumandanlığına ilâveten* vali de olmuş ve bundan sonra Şerif Abdülmuttalip vazifelerin tedahülü sebebiyle kendisiyle daha ziyade çekişmeğe başlamış ve bu hal pâdişahın vehmini tahrik eylediğinden hem bunu ve hem de mahkûmlara dair îcabeden malûmatı Saraya bildirmek üzere Ömer Bey, Tâif kumandanlığiyle Osman Nuri Paşanın maiyyetine gönderilmiştir[1].

[1] Ömer Paşa, Tâif kumandanlığiyle Tâif'e gelir gelmez Paşaların uşaklarını celb ile paşaların bir an evvel ölümüyle kendilerinin bu suretle hapis hayatından kurtulacaklarını söylemiş ise de iş duyularak şikâyet edilmiştir. Midhat Paşa 5 Muharrem 1300 tarihli mektubunda Ömer Paşa hakkında şöyle diyor:

Bir aralık İstanbul'dan «irade-i seniyye ile Ömer Bey namında bir miralay gelip bu adam bizim için muamelât-ı tazyikiyeden eksik kalmış ne var ise ikmal ederek muvaffak olduğundan ve her ne kadar kendisi ihtiyar ve mâtuh ve bî şuur bir adem ise de icra ettiği muamelâtı zerre kadar insaniyeti olan bir ehl-i insaf ve merhamet irtikâb etmiyeceği cihetle bu adam bu babta kendi hesabına hizmet ve namus ve insaniyeti üzerine havlı fedakârlık ettiğinden bu hizmete mükâfat olmalıdır ki geçende rütbesi mirlivalığa terfi olunarak paşa olmuştu. Bu Ömer Paşa'nın yaptığı *fenalıklar hakkında Mir'ât-ı Hayret'te (S. 323 - 339) epi malûmat var*dır. Halbuki Ömer Paşa da bu hususta şöyle diyor:

Osman Paşa, işe başlar başlamaz mevkuflar hakkındaki muameleyi değiştirip onları bir talimatnâme ile tazyik etmek istemiş ve bu talimatnâmenin tatbikine nezaret etmeği Taif merkez kumandanlığına tayin edilmiş olan Ömer Bey'e bırakmıştı.

Osman Nuri Paşa Hicaz valiliğini de ele aldıktan sonra bütün selahiyetiyle bir takim değişiklikler yapmış ve bunu Saraya bildirmiştir[1].

Ömer Paşa, Tâif'te işe başlar başlamaz uşakları vasıtasiyle paşaları zehirletmeyi kurmuş ise de duyularak mevkuflar tarafından vali ve kumandan Osman paşaya şikâyet edilmiş ve bundan başka Cidde'deki İngiliz konsolosu da bunu haber alıp -tabiî mahkûmların gizli istihbaratiye-vali paşayı sıkıştırmış olduğundan bu tehlikeli teşebbüs önlenerek bu işi Elli üçüncü alay kumandanlığı ile kaymakamlıktan miralaylığa (Albay) terfi eden Mehmed Lütfi Bey'e verilmiş ve rütbesi evvela sağ kolağalığına ve sonra da binbaşılığa yükseltilen Çerkes Bekir Fahri Bey de tabur kumandanlığile mahkûmların muhafızlığına memur edilmiş ve Ömer Paşa'nın koyduğu muhafaza kumandanı Binbaşı Mehmed Nuri Ağa Mekke'ye celb olunmuş ve bu tebeddül derhal saraya bildirilmiştir[2]; işte bu değişme işi ilk defa olarak Osman Paşa ile Ömer Paşa'nın arasını açmıştır.

«Mumaileyh Bekir Efendi zamanında karakol zabitleri talimata mugayir olarak canilerin hariçle muhaberelerini teshil eylemek ve hakk-ı çâkerânemde gûya Ömer Paşa bizi öldütecekmiş; biz andan emin değiliz bize müdahalesini istemeyiz gibi İstanbula ve Osman Paşa kullarına şikâyetnâmeler yazdırmakla imrar-ı evkat etmekte idiler ; hattâ şikâyetnamelerden bazısını hafiyeler marifetiyle elde etmişcesine Osman Paşa kulları bendenize okuyup bâdema müdahale etmemekliğimi ve binaenaleyh binbaşı Bekir efendi kullarının, nezaret edeceğini katiyyen emir verdi. Şu hal ise mücerred cânilerle ihtilâtı güzerân-ı vakte bir vesile ittihaz etmekte olan miralay Mehmet Lütfi ve mektupçu Fikri Bey kullariyle yüzbaşı İbrahim ağa kullarının bu gibi yolsuzluklarını menetmek hususundaki ikdamat çakerânemden münbais olmuştur ki işte miyanemizdeki imtizacsızlığa burası mebde ittihaz olunmuştur.«

1 Bu tahriratın sureti dokuz numara ile vesikalar arasındadır.

2 Kurenây-ı şehriyarîden saadetlû Besim Beyefendi hazretlerine,

Evvelcede arzettiğim vechile buraya muvasalat-ı çâkeraneyi müteakib Taif'deki cinayet-i müthişe erbabının suret ve erbab-ı muhafazalarını tahkik ve tefahhuz ederek vesait-i lâzıme-i hıfziyyede noksan görünen bazı tedabiri ilâve ve ikmal etmiştim. Âhiren taburlardan ikisi dahi letâ-

Bekir Fahri Bey, ilk gösteriş olmak üzere mevkufların yiyecek, içecek gibi şeyleriyle hizmetcilerini tahdid etmiş ve sabık vali Safvet paşanın müsaadesiyle hava almaları için ara sıra daire dahilinde ve kale burcu makamında üstü açık bir yere çıkmalarını da men etmiş ise de mevkufların şikâyetleri üzerine bu tazyikten vaz geçilip yine eski vaziyet avdet etmiş fakat yine Safvet Paşanın müsaadesiyle kendilerine verilmekte olan kitap ve gazete menedilmiştir.

Midhat Paşa'nın ilk hastalığı

Osman Nuri Paşa'nın kumandanlığı mahkûmların vaziyetlerini daha sıkıcı bir hale sokmuştur. Midhat Paşa 27 Mart 98 tarihiyle büyük refikası Naime Hanım'a göndermiş olduğu bir mektupta[1] kendisine gönderilmiş olan 19 Şubat 97 tarihli mektupla bir sandık içinde yollanmış olan eşyayı[2] almış olduğunu beyan ettikten sonra kendi halinden şöyle bahsetmektedir:

> "İzmir'den tamamen hareketimiz bir sene olup o zamandanberi hiç kimse ile görüşmemek ve Tâif kışlasında bulunup bir kere olsun kapıdan dışarı Çıkmamak gayet ağır ve azâb-ı elîm ise de Cenâb-ı hak tebşirat-ı ma-

fet-i havâ cihetiyle Tâife sevk olunarak canilerin muhafaza ve harasetleri dahi talimat-ı mahsusa ile birinci taburun kolağası olup her vechile emin ve mûtemed olan Bekir Fahri efendiye ihale ve tevdi' kılındığından bimennih-il-kerîm artık bunlar hakkında mülâhazayı mûcib hiç birşey olmadığını peyderpey almakta olduğum jurnallardan istinbat etmekte bulunduğumun ve içlerinden Nuri Paşa'nın tecennün ederek sükûtî bir halde bulunmuş idüğünden arz ve beyana cüret kılındı. Ol babda emr ü ferman hazret-i men leh-ül-emrindir.

Fî 22 Safer Sene 99 ve 1 Kânun-ı sanî, Sene 97

Bende

Kumandan-ı fırka-i Hicaz

Ferik

Es-seyyid Osman Nuri

[Mühür]

[1] Bu mektubun sureti on numara ile vesikalar arasında ve fotoğrafisi de kitabın sonunda olup Yıldız evrakı arasında bulunduğuna göre aslının ailesine gönderilmemiş olduğu anlaşılıyor.

[2] Midhat Paşa'ya âilesi tarafından kundura, pantalon, tütün, incir mendil, don, havlu gibi eşya gönderilmiş ve bunlar muayeneden geçtikten sonra kendisine verilmiştir.

neviyye ile tadil ve teshil buyurduğundan zihinlerde tasavvur olunduğu derecede sıkıntıda değiliz; lehülhamd hıfz-ı Kur'an'ı tecdid etmiş olduğumdan ezberden dört ve beş günde bir hatm-i şerif etmekle ve Şifâ-i şerif ve siyer ve tarih mütaleasiyle vakitler çabuk geçiyor; kalben bu veçhile münbasıt olduğum gibi vücutca dahi hamdolsun âfiyetim yerinde olup . . . . . „.

Midhat Paşa, aynı mektubunda sol gözünün kapağında bir şiş hasıl olup bunun büyüyerek ameliyata ihtiyaç gösterecek dereceye geldiğini fakat askerî hekimler arasında ameliyata muktedir bir tabib bulunmadığından pek sıkıldığını ve şişin gittikçe büyümesinden dolayı ziyadesiyle telâş ettiğini yazdıktan sonra:

> ". . . . gözümün şişi gittikçe büyüyüp bir gün beni pek ziyade muztarip ettiği halde o gece rüyada Rusul-i ekrem sallalahü aleyhi vesellem efendimizin müşahedesiyle teşerrüf olunup ve mübarek yed-i âlileriyle tutup dua buyurduklarında ertesi gün kalktığımda arıza-i mezkûre külliyen mündefi olmuş olmağla hamdolsun bu veçhile mübeşşeriyyetim benim için surî ve manevî bir kat daha farah-ı kalbi mucip oldu„.

sözleriyle göz kapağının üzerindeki arızanın bertaraf olduğunu beyan ile âilesine sabırlı ve mütevekkil olmalarını tavsiye ediyor.

Midhat Paşa'nın sol gözünün üst kapağında şalazyon yani *remy-i ecfan* hastalığının başlaması âilesine göndermiş olduğu mektuptan üç ay evvel olduğu mahkûmların muhafızı bulunan Bekir Fahri Bey'in kumandanlığa vermiş olduğu 30 Kânun-ı sani 1297 tarihli jurnalından anlaşılmaktadır. Jurnalda aynen şöyle deniliyor:

> "Tâif kalesinde mevkuf bulunan paşalar ile sairleri sıhhatte olup bunlardan Nuri Paşa'nın hastalığı ve aklınca olan ihtilâli ve ihtiyar-ı sükûtu şu üç ve dört gün zarfında evvelki derecede olmayıp bazı kere sual ve cevapla beraber ahvali kesb-i sıhhate yüz tutar gibi olduğu ve bundan başka bu hafta mevkufinden Midhat Paşa'nın sol gözünün üst kapağı şalazyon yani remy-i

ecfan olduğu ve Mahmud Paşa'nın dahi sağ ayağının azm-i rükûbesinde iltihab-ı mafsal olduğu cihetle zikr kılınan işbu illetlerine etıbbây-ı askerî tarafından müdavat olunmaktadır ve bunlardan maada bu hafta zarfında mevkufûndan Midhat Paşa ile Hayrullah Efendi ve Seyyid Bey'in Der-i saâdet ve İzmir'de bulunan hânelerine gönderilmek üzere selâm ve istifsar-ı hatırdan ibaret olarak vermiş oldukları üç kıt'a açık mektuplarının birer sureti dahi bilihrac merbûtan takdim kılındığı gibi asıl mektupları dahi Mekke-i Mükerreme'de makam-ı vilâyet-i celileye irsal kılınmıştır...." 30 Kânun-ı Sânî 97 [1].

Orduy-ı sânî, Alay 10, T. 1.
Kolağası
Bekir Fahri [Mühür]

Mekke emîri Şerîf Abdülmuttalib'in azl ve hapsi

Haşimîlerden olan Mekke emîrleri, tayin edilip geldikten sonra aynı aileden olarak karşılarına çıkan rakipleriyle uğraşmak mecburiyetinde idiler; ufak bir hareket büyütülerek saraya bildirilir, telâşı mûcib olur diğer taraf ta aynı suretle ya doğrudan doğruya veya vasıta ile aynı tarzda hareket ederdi.

Osman Nuri Paşa kumandan ve daha sonra da vali olunca Emir Abdülmuttalib ile yavaş yavaş araları açılmış ve bunda emirin rakibi olan şerifler de müessir olmuşlardı. Emîr Abdülmuttalib'in hilâfet davasiyle ısyan edeceği Midhat Paşa'yı salıvererek işlerinde kullandığı, kuvvet hazırladığı Mısır'da çıkan Vatan gazetesinde neşrolunarak Taymis gazetesi vasıtasiyle İstanbul'da şayi olmuş ve Osman Paşa ile olan zıddiyet de buna ilâve olunarak nihayet Osman Nuri Paşa tarafından tertip edilen bir pilân ve uydurma bir irade ile Abdülmuttalib Efendi azl ve tevkif edilmiştir [2].

[1] O tarihte henüz Hicaz Fırka kumandanı bulunan Osman Nuri Paşa bunlardan ve bir de Midhat ve Mahmud Paşa'ların aflarını istirham yollu vilâyet makamına vermiş oldukları istidadan bahs ile kurenadan Besim Bey'e 17 Rebiülâhır, Sene 99 ve 23 Şubat, Sene 97 tarihli bir tahrirat göndermiştir.

[2] Halbuki Şerîf Abdülmuttalib mevkiini tahkim için mevkuflar

Emîr Abdülmuttalib, hiç bir şeyden haberi olmadan 1299 Şevval ve 1298 senesi ağustos*u*nun otuzuncu salı gecesi (1882 eylül) mevsim îcabı Tâif'te *Mesna*'daki konağında bulunurken ve uykuda iken birden bire üç tabur asker ve dört top ile evi basılıp yatağından cebren alınarak gecelik elbisesiyle Taif kışlaşına getirilip karakol altına alınmıştır.

Midhat Paşa refikasına yazdığı 1299 tarihli mektubunda [1] Şerîf Abdülmuttalib hakkında:

".. Bu zat İstanbula yaranmak için bize pek çok eziyet etmiş olmasiyle şimdi ef'aline mücazât olarak bizim halimize girmesi ve karşımızda harap daireye konulup hapsedilmesi büyük ibret ise de bu zatın yüz yaşında bir ihtiyar adam olduğuna nazaran ve nesli âlisine hürmeten insana rikkat ve refet geliyor„.

Sözleriyle kendilerine fenalık yapan yüzlük ihtiyarın hayatının sonundaki haline acıdığını yazıyor [2].

Midhat ve Mahmud Paşa'ların işlerinin tasfiyesi için vekil tayin etmeleri

Mevkuflardan Midhat, Mahmud ve Nuri Paşa'ların Taif'e gelmelerinden takriben bir ay sonra yani 23 Şevval 1298 ve 5 Eylül 1297 (17 Eylül 1881) tarihli tahriratla Adliye nezâreti, üç paşanın mevkuf olmaları sebebiyle zatlarına ait muamelât-ı adiyeyi îfadan sakıt olmalarına mebni, ecnebilerden bazı alacaklıların müracaatlarından bahsederek bunların kendilerine birer vekil tayin etmelerini ve şayet vekil tayininden imtinâ edecek olurlarsa mahkeme tarafından vekili müsahhar

hakkında bilâkis şiddetli davranarak göze girmek istiyordu. Hattâ İskenderiye'de çıkan *İskenderiye* gazetesinin 28 Ramazan 1298 tarihli nüshasını Saraya göndererek bu gazetede mevkufların vasıtalar vasıtasiyle ve para sarfiyle bazı meşayih ve Urban ile ittihad ederek cebren hapisten çıkarılacaklarına dair olan kayda işaret etmiş ve mevkufların sıkı altında bulunduklarını yazmış ise de gerek Osman Nuri Paşa'nın ve gerek rakibi olan diğer şerîflerin bunun aleyhinde hareketleri neticesinde azledilmiştir.

[1] *Tabsıra-i İbret*, s. 279.

[2] Şerîf Abdülmuttalib'in azline dair daha etraflı malûmat için *Hicaz vali ve kumandanı Osman Nuri Paşanın uydurma bir irade ile Mekke emîri Şerîf Abdülmuttalib'i azletmesi* isimli, Belleten'in 39 uncu sayısında çıkan yazımızla bu eserin son kısımlarında Şerîf Abdülmuttalib Efendinin terceme-i haline bakın.

tayiniyle alacaklılariyle davalarının rü'yet edileceğini başvekâlete yazmıştır [1]. Adliye nezâreti bir cevap alamadığı bu tahriratını te'kid etmiş ve keyfiyet başvekâlet ve dahiliye nezareti vasıtasiyle Hicaz valiligine bildirilmiştir.

Hicaz valiliği meseleyi Midhat ve Mahmud Paş'lar'a bildirmiş ise de Nuri Paşa'nın cinnet halinde bulunmasına mebni ona tebligat yapılamamıştır; fotoğrafisi vesikalar arasında görüleceği üzere Midhat Paşa İzmir ve havalisindeki emlâki için orada bulunan birinci ve ikinci refikaları Naime ve Şehriban Hanım'ları ve İstanbul'da mutasarrıf bulunduğu konağiyle Topkapıdaki çiftlik ve Sirkeci iskelesindeki gazinoya müteallik emlâkinin idaresiyle, alım satımına da vekil olarak kethüdası Tayfur Ağa'yı tayin ederek [2] her iki tarafa 22 Zilhicce 1300 (24 Ekim 1883) tarihli vekâletnâmeleri gönderilmiştir.

Midhat Paşa'nın refikalarını tarafından vekil tayin ettiğine dair 1883 ekim 24 tarihli vekâletnâme sureti:

> " İzmir'de bulunan familyamız halkının idare ve iaşesine ve sair umur-ı beytiyemizin tesviyesine tarafımızdan vekilimiz olan büyük haremimiz Naime Hanım ile ikinci haremimiz Şehriban Hanım Sivrihisar kazasında vaki mutasarrıf olduğumuz çiftliğin idaresine ve Şirket-i

[1] Adliye nezâretinden Başvekâlete yazılan tahrirat ile, Başvekâletin cevabı on bir numara ile vesikalar arasındadır.

[2] Midhat Paşa, vekâletnâme münasebetiyle Tayfur Ağa'ya gönderdiği mektupta şöyle diyor:

İzzetlü Ağa,

Der-i saâdetteki işlerimiz için taraf-ı şeriflerinden takdim olunan arz-ı-hal üzerine Ahkâm-ı adliye nezâret-i celilesinden Hicaz vilâyetine gelen tahriratta beyan buyurulduğu veçhile tanzim olunan bir kıt'a vekâletnâme leffen gönderilmiş ve İzmirce olan işler için dahi böyle bir vekâlete ihtiyaç olmak tabiî idüğinden oraca dahi hanımların vekâlet-i resmiyesine dair diğer bir vekâletname yazılıp irsal kılınmıştır. İzmirde olan çoluk çocuğun müzayeka-i halleri ziyade olacağı istidlâl kılınmakta ve bunların cümlesi eytam halinde bulunduğundan vekâletinizle rü'yet ve tesviye olunacak işlerden ve hususiyle sarraf ile olan muhasebe maddesinden ne kurtarılabilir ise İzmir'e yetiştirilerek şunların mümkün mertebe sefalet ve müzayekadan kurtarılması himmetinize mevdûdur.

22 Zilhicce, Sene 1300 Midhat

Hayriye'den ve Bağdad ve Trablus (Şam) tramvaylarından ve Şam'daki ipek fabrikasından uhdemizde olan hisseler bedelâtının celb ve istihsâline ve zimem-i nasta olan bazı matlubatımızın istîfasına dahi vekil oldukları cihetle işbu tâdat olunan umur ve mesalihten dolayı her kiminle olursa olsun bir güna dâva tahaddüsiyle mahkemeye müracaat lâzımgelir ise mehakim-i devlet-i aliyyede yani davanın hasbelusul ait olduğu mehakim-i şer'iyye ve nizamiye ve ticariyede müddei ve müddeaaleyh sıfatiyle bidâyeten ve istînafen ve iadeten ve îtirazen ve temyizen ve tashihen muhakeme ve muhasamaya ve mühür ve imzasile müsted'iyât ve levayih ve protesto ve seküstro misullu îcabeden evrakın tanzim ve takdimine ve îlâmat ahz ve tebliğine ve hacz vaz'ı ve fekki hususlarına ve ikame ve istima-ı şühûda ve icray-ı tahlife ve yemin kabulüne ve sah ve ibraya ve hususat-ı muharrerenin mutevakkıf olduğu umurun cümlesine taraflarından memhur ve müşterek vekâletname ile âharını tevkil etmek ve ledilîcab vekâletten azl ve tebdil ile diğerini intihap ve nasb eylemek üzere müşarüileyhima Naime ve Şehriban Hanım'ları bu defa tarafımdan suret-i resmiyede dahi tevkil eylediğimi mübeyyin işbu vekâletnâme terkim ve irsal kılındı. Fî 12 Teşrin-i evvel, Sene 99 ve fî 22 Zilhicce, Sene 1300.

Midhat

Bu vekâletnamenin altındaki imza ile vekâletname yazısının Midhat Paşa'nın olduğuna dair Hasan Hayrullah Efendi ile Mahmud Paşa'nın aşağıdaki tasdikleri vardır.

"Midhat Paşa'nın mührü zâyi olmağla işbu vekâletnâmenin yazısı ve imzası kendi hatt-ı desti olduğu ma'raz-ı şehadette tarafımızdan tasdik olunmuştur„.

Mahmud Celâleddin Ess-eyyid Hasan Hayrullah

[Mühürler]

Midhat Paşa aşağıdaki mektupla İstanbul'daki emlâkine Tayfur Ağa'yı vekil tayin ettiğini ve İzmir'deki emlâk için de kendilerini vekil yapmış olduğunu refikalarına bildirerek maişet ve idareleri hakkında onlara bazı vesayâda bulunmaktadır.

Büyük haremimiz Naime Hanım ile küçük haremimiz Şehriban Hanıma

İsmetlü Hanımlar,

Tayfur Ağa tarafından takdim edilmiş olan istida üzerine Der-isaadetce olan işlerimiz için bir vekil nasbı bu defa adliye nezaretinden Hicaz vilâyetine gelen tahrirat-ı aliyyede iş'ar buyrulmeş ve sizin İzmir'de bulunmanız cihetiyle oraca dahi vekâleti resmiyyeye muhtaç bazı işlerimiz zuhur edeceği derkâr bulunmuş olduğundan sarrafın muhasebesi ve gazino işi ve Topkapı çiftliğiyle *Tuna Şirket-i Hayriyesi* ilişikleri için ağayı mumaileyhe bir vekâletname gönderildiği gibi İzmir'de olan işlerimizde şayet davaya muhtaç birşey zuhur eder ise elde bulunmak üzere diğer bir vekâletname dahi sizin isminize olarak yazılıp ve taraf-ı hükûmetten tasdik olunup gönderilmiştir; öyle bir dava vukuunda oraca ehil ve mûtemed ve emin bir adam bulunup tarafınızdan davaya onun tevkil edilmesi ve yedine verilecek vekâletnâmenin mutlaka ikinizin mührüyle memhûr olması ve herhalde vekil olacak adamın doğru ve emin olmasına îtina kılınması lâzımdır. Hesabıma göre oraca idarenize karşılık olarak akçe, bir miktar sehim taksitiyle Şirket-i Hayriyeden alınan otuz hisse temettüâttan ibaret olup Sivrihisar çiftliğinden bir fayda olmadığı gibi diğer şeyler dahi cüz'iyyat kabilinden olduğu cihetle idarece sıkıntı çektiğinizi bilirim; lâkin ne çare masrafı ona göre uydurmalıdır. Sirkeci iskelesindeki gazinonun ve Topkapı çiftliğinin işleri yoluna girmiş olsa bile işbu iki mahalden şehriye alınacak akça üç bin kuruştan ibaret olarak o da Dersaadetteki dairenin masrafına gittiğinden size birşey kalmaz. En ziyade ümid veren şey sarrafın işi olup eğer bu madde yoluna girer ise işte oradan beş on kuruş ele geçmek me'muldür. Şayet bu da hasıl olamıyarak müzayeka devam edecek olur ise bazı zâid eşyanın satılması iktiza eder. Artık burasını Tayfur Ağa ile muhabere edip çaresine bakmalısınız. Çocukların gözlerinden öperim.

22 Zilhicce 1300 Midhat

***

Damad Mahmud Paşa da çiftlikleriyle emlâkinin bütün umûruna kız kardeşi Saliha Yegâne Hanım'ı vekil ederek 10 Muharrem 1301 ve 29 Teşrin-i evvel 1299 (10 Kasım 1883) tarihli bir vekâletnâme yollanmıştır [1].

Midhat Paşa'nın kaçtığına dair çıkarılan şayialar

Abdülhamid menfilerden bilhassa ikisiyle, Midhat ve Mahmud Paşalarla meşgul oluyordu, bunların hayatta bulunmaları ve kaçmak tehlikeleri onu huzursuz bırakıyordu; Midhat Paşa'nın İngilizler tarafından iltizam olunması ve günün birinde bunlar tarafından kaçırılması ihtimali de vardı. Hattâ 13 Eylül 97 tarihli olarak Serkarin Hamdi Paşa tarafından Midhat Paşa'nın kaçtığına dair Mekke emirine bir şifre gelip bunun aslı olup olmadığı sorulmuş o da evvelâ şifre ile ve sonra da 23 Eylül 97 tarihli tahriratla bnnun aslı olmadığını yazmıştır [2]. Fakat Saray, Midhat Paşa'yı dolambaçlı yollarla ortadan kaldırmak istediğinden onun kaçtığını işâa ediyor ve bunu gazetelere yazdırtıyordu. Bu hal ile günün birinde öldürteceği Midhat ve Mahmud Paşa'ları kaçmışlardır diye tahkikata girişecekti; nitekim bu tarzdaki hareket söylediğimiz şekilde paşaların şahadetlerinden sonra iki, üç sene daha böyle devam etmişti.

Midhaat Paşa, kendisinin kaçtığına dair çıkan şayia üzerine refikalarına göndermiş olduğu 23 Safer 1300 (1883 Ocak) tarihli bir mektubunda [3] bu maskaraca rivayetten bahseylemekte ve:

"Subhanallah, acaba ertesi günü meydana çıkacak bir yalanı birgün evvel düzüp koşup çıkarmakta ne meziyet

[1] Mahmud Paşa'nın vekâletnamesinden validesinin Ayşe Şemsinur Hanım ve diğer hemşiresinin adının Güzide olduğunu öğreniyoruz. Mahmud Paşa vekâletnamesinde Alemdağı'ndaki Sultan çiftliği ve Irla'da Yazla çiftliği, Beykoz'da Elmalı çiftliği, Davudpaşa kurbinde Kaşıkçı çiftliği, Bursa Beyşehrinde Ada köyü ve Mistis çiftliği ve Galata'da iki tabakçı mağazasını ve Kuzguncuk'ta sahilhâne arasındaki araziyi (Fethi Paşa korusunu), Adana'da Han, İzmir ve Çeşmedeki arazi ve emlâkine kız kardeşi Saliha Yegâne Hanım'ı tevkil ettiğini beyan etmektedir.

[2] Şerîfin bu tahriratı sureti on bir numara ile vesikalar arasındadır.

[3] Bu mektup gizli olarak İzmir'e gönderilmiştir.

ve fazilet mütalea olunuyor." sözleriyle[1] döndürülen dolabın farkında olmayarak sâfiyane mütaleada bulunmaktadır; fakat daha sonraki hadiseler maksadın ne olduğunu göstermiş olduğundan o zaman kendi haklarındaki vaziyeti hisseden Midhat Paşa artık her şeyden ümidini keserek büyük bir tevekkül ile ölümünü beklemiştir.

Midhat ve Mahmud Paşa'ların İngilizler tarafından kaçırıldığına dair Saraya çekilen bir telgraf

1301 senesi Cemaziyelevveli başlarında (Rumî 20 Şubat) Midhat ve Mahmud Paşa'ların Sevakin'de bulunan İngiliz amiralı tarafından kaçırılacağına dair Hicaz Telgraf başmüdürü[2] tarafından Mâbeyne çekilen bir telgraf Sarayda fevkalâde telâşı mûcip olmuş!! ve Mâbeynden acele Bab-ı âliye gönderilen sureti aşağıya yazılan hususî tezkirede İngiliz sefaretine müracaatla mı yoksa bazı tedabirle mi olur her nasıl olursa bu işin önlenmesi irade olunmuş ve bunun üzerine bir taraftan Dahiliye nezareti keyfiyeti Hicaz valiliğine yazıp talimat vermiş ve Hariciye nâzırı da bu hali münasip tarzda Bab-ı âliye celbettiği İngiliz sefirine açmış ve alınan neticeyi Sadr-ı âzam Said Paşa[3] 11 Cemaziyelevvel 301 ve 26 Şubat 99 tarihli arîza ile saraya bildirmiştir. Sadr-ı âzamın arîza-i hususiyesi cevabı aynen şöyledir[4]:

"Hicaz telgraf başmüdüründen bilvürûd manzûr-ı âli buyrulmuş olan telgrafta Sevakin'deki İngiliz amiralının taht-ı riyasetinde müteşekkil mecliste mahut canilerin firarı tedbirini müzakere etmekte olduğu bildirilmiş idüğünden bedhâhânın bu yoldaki teşebbüsat ve tedabir-i mef-

[1] İffetlü haremim hanımefendi hazretleri,

«... geçen sene olduğu gibi bu sene dahi Midhat Paşa'nın Avrupa'ya veya Hindistan'a firar etmiş olduğuna dair gazetelere havadis yazdırılmış. Bunun garip ciheti şudur ki Paris'deki Tan gazetesine İstanbul'dan telgraf çektirilip Midhat Paşa kaçmış diye rivayet ettirilmiş ve sonradan İstanbul gazeteleri dahi Avrupa'dan duymuşlar gibi bu erâcifi kaydetmişler ve birkaç gün sonra Mısır gazeteleriyle tekzip ettirmişlerdir ...».

[2] Bu tarihte Hicaz vilâyeti Posta ve Telgraf müdürü Ali Rıza Bey adında biri idi.

[3] Bu tarihte Said Paşa «Sadr-ı âzam» unvaniyle dördüncü defa hükümet reisi bulunuyordu.

[4] Bu vesikanın fotoğrafisi kitabın sonundadır.

sedetkârânelerinin İngiltere sefaretine müracaatla mı olur her ne suretle olur ise olsun semeresiz bırakılması ve Cidde ile Yenbu-ul-bahr miyanındaki sevahil üzerinde urbân ve kabâile tevzi için top ve tünfek ve mühimmat çıkarılmakta ve urbânı ayaklandırmağa çalışılmakta olduğu dahi gelen telgraflardan anlaşılmakla bu ahvalin dahi külliyyen men-i vukuı esbabının istihsali hakkında tezkire-i hususiye-i devletleriyle tebliğ olunan emr ü ferman-ı hümâyun-ı Hazreti pâdişahi ahkâm-ı celilesine tevfikan icrây-ı îcabı Dahiliye ve Hariciye nezâret-i celilelerine tavsiye edilmişti.

Dahiliye nezâret-i celilesinden alınan tezkire-i cevabiyede Hicaz vilâyetine bâ telgraf tebliğat ve vesâyây-ı lâzime icra olunduğu ve cevabının dahi tacil edileceği iş'ar ve Hariciye nezâret-i celilesinin tezkire-i cevabiyesinde daha dünkü gün İngiliz sefiri Lord Dafrin nezârete geldiği sırada suret-i müessirede ifham olundukta hüsn-i telâkki ile Lord Granvil'e (İngiliz Hariciye nâzırı) hemen iş'âr-ı keyfiyet edeceğini ifade ve tesiratını tesrî için menfilerin rahat ve huzurlarının muhafazasına dair bazı malûmat îtası arzusunu izhar etmesiyle sâye-i adâletvâye-i hazret-i pâdişâhide huzur ve rahatla imrâr-ı vakit eylemekte oldukları cevabı verildiği beyan ve izbar olunmağla mezkûr tezkireler manzur-ı âli buyrulmak üzere leffen arz ve takdim kılındı efendim.

11 Cemaziyelevvel, Sene 301 ve Said
26 Şubat, Sene 99

Said Paşa'nın bu hususî arîzasından sonra elimize geçen kurşun kalemle yazılmış Abdülhamid'in iradesini havi noksan bir vesikada, İngiliz sefirinin mevkufların rahat ve huzurları hakkında malûmat istemesinin Abdülhamit'in canını sıkmış olduğu anlaşılıyor. Bu iradenin tamamlanması her nedense muvafık görülmiyerek yarı kalmıştır. Bunda şöyle deniliyor:

"Cânilerin rahatla taayyüş ettikleri hakkında tarafına bir şey ifade buyurulur ise Lord Granvil'e edeceği tebligat bu sureti teshil edeceğini Lord Dafrin'in ifade eylediğini mutazammın olan fıkra nezd-i âli-i hazret-i pâdişahîde mûcib-i taaccüb ve istigrab olmuştur; çünkü bun-

ların îdamına alelusûl mahkemede hükm-i kat'î verilmiş iken„

***

Hicaz Telgraf başmüdürünün telgrafiyle telâşa düşen Saray, bir taraftan firarın önüne geçilmesi için vaziyeti Bab-ı âli'ye yazarken diğer taraftan şifre ile Hicaz vali ve kumandanına telgraf çekilerek kaçacak olan paşaların Osmanlı hânedanına sadık askerler tarafından öldürülmesi ve bir fesada sebep olmaları ihtimali olan iki katil paşanın vücutlarının ortadan kalkması âilelerinin de istirahatini mûcib olacağı pâdişahın iradesi olarak tebliğ olunuyordu. Hicaz valisinin telgrafına cevap olmak üzere kaleme alınmış olan 25 Şubat 99 (9 Mart 1884) tarihli şifreli telgraf müsveddesi aynen şöyledir.

Hicaz valisi Osman Paşaya yazılmıştır:

25 Şubat, Sene 99. (Deftere kaydedilmiştir). Umumî
923

23 Şubat, Sene 99 tarihli cevab-ı telgrafîleri (Manzûr-ı âli buyruldu) alındı[1]. Şişko Mahmud ile Midhat katillerine İngilizlerin fikrine göre bir müşevvik peyda olur da onlar dahi kemal-i cesaretle firara cüret ederler ve o sırada da benim namuslu ve hânedan-ı Osmaniyyeye sadık olan askerlerim görerek o firarî olan iki katili hükm-i kanun mucibince tüfenklerinde bulunan kurşunlariyle ketfeynleri orta yerini nişan alarak şu suretle dahi hânedan-ı Osmaniyeye bir büyük hizmette bulunmuş olurlar ve bu yüzden bütün esdika memnun ve hâinleri dahi havf ve dehşete düşürürler. Cenâb-ı haktan daima şöylece temenni buyrulup ara sıra dahi zihni işgal eden ve ileride bir fesada sebep olması ihtimali bulunan şu mel'unların bu veçhile kürre-i arzdan vücutları kalkarak familyalarının dahi istirahatini mûcib olmuş olacağı şöylece malûmunuz olur„.

Bu telgrafın meali Abdülhamid'in, iki paşanın İngilizlerin delâletiyle kaçırılacaklarından ne kadar korktuğunu gös-

[1] Parantez içindeki «*Manzur-ı âli buyruldu*» ibaresinin üzeri çizilerek onun yerine «*alındı*» kelimesi konmuştur.

teriyor. Zannıma göre aslı olsun olmasın Midhat ve Mahmud Paşaların kaçırılmak istenmesi, Abdülhamid'i kat'î olarak bunlardan kurtulmağa sevketmiş olduğuna şüphe yoktur; yani İngilizlerin bu iki paşayı kaçırma teşebbüsü fırsat arayan pâdişahı bunları öldürmeğe sevk etmiştir.

Bu tarihten îtibaren mevkuflar hakkındaki tazyik arttı; ağalar ile aşçılar yanlarından alındı; bir müddet sonra saraydan alınan emir üzerine aşçı ile ağalar efendilerinin yanına geldilerse de yiyecek ve içecekleri kontrol altına alındı. Midhat ve Mahmud Paşa'ları sessiz ve sedasız öldürmek için yiyecek ve içeceklerine zehir konuyorsa da dikkat ve ihtimam neticesinde bu tehlikeler bertaraf ediliyordu. Bu hususlar daha aşağıda suretini aynen koyacağımız Midhat ve Mahmud Paşa'ların şahadetlerini yazan risalede gösterilmiş olduğundan buraya yazılmadı.

Mahkûmları içten vurmak için paşalarını zehirliyecek olurlarsa Midhat Paşa'nın ağası Ârif'e bin ve Mahmud Paşa'yı da zehirliyecek olursa beş yüz lira verileceği va'dedilmişse de Ârif Ağa böyle bir cinayete yanaşmamış ve kimseye ipucu vermemek üzere —yemin etmesine rağmen— vaziyetten paşaları haberdar etmişti.

Zehirlenmekten kurtulan paşaların bu tertibatla öldürülmiyecekleri anlaşılınca fîlen bunları öldürmeğe teşebbüs edildi. Bu husus için Tâif kumandanı Miralay Mehmed Lütfi Bey, Mekke'ye giderek îcabeden talimatı alarak Tâif'e dönmüştü. Paşaların şahadeti hadisesinden evvel Midhat Paşa'nın şîrpence hastalığından bahsedelim.

Midhat Paşa-nın şîrpençe çıbanı

Midhat Paşa'nın bu zehirlenme hadisesi esnasında yani 1299 malî senesi şubat ayının on beşiyle yirmisi arasında sağ omuzunda ufak bir çıban çıkmıştı. Midhat Paşa bundan kimseyi haberdar etmiyerek ağasının yardımiyle evvelâ yedi, sekiz gün bunu kendisi yakı ile tedavi etmek istemiş ise de yaranın büyümesinden dolayı Doktor Yüzbaşı Naşid Efendi'yi çağırtmış, o da bir müddet çıbanı lâpa ile işletmek suretiyle tedavi etmiş ve nihayet doktor, bunun şîrpençe olduğunu söylemiş[1]

[1] Midhat Paşa'nın şîrpençesi hakkında Doktor Naşid Efendi'nin takriri: «Mevkufînden Midhat Paşa'nın ketfi içinde bir kaç gündenberi bir

ve ameliyat icrasına lüzum göstermiş ise de, Midhat Paşa bu vesile ile öldürülmesinden korkarak Naşid Efendi'nin teklifine yanaşmamış ve Midhat Paşa'nın haberi olmadan Hayrullah Efendi ile Mahmud Paşa tarafından Vali Osman Paşa'ya bir mektup yazılarak Mekke'deki hâzik ve tecrübeli doktorlardan birinin göndarilmesi rica edilmiş ise de bu müracaata cevap bile verilmemiş[1] ve nihayet Mahmud Paşa'nın bulduğu koca karı ilâcı ile çıban iyileşmeğe başlamıştı; Midhat Paşanın bu çıbanı dolayısiyle mâbeyn ile valilik arasında şifrelerle muhabere olmuş ise de bunun neye müncer olduğuna dair bir malûmatımız yoktur[2].

Midhat Paşa, şîrpençe ve tedavisi dolayısiyle 8 Cemazi-

büyücek çıban zuhur edip tedavî-i lâzimesi icra kılınmakta bulunmuş ve bugün mezkûr çıbanın şîrpence olduğu tebeyyün etmekle keyfiyet bâraport beyan olunmuştur» 2 Mart sene 300.

Alay 10, Tb. 3
Tabib Yüzbaşı
Mehmed Naşid [Mühür]

[1] Abdülhamid menfîler hakkında esaslı malûmat almak üzere 1299 Şubatında kendi maiyyeti çavuşlarından Halil Çavuş isminde birisiyle yâverlerinden Kaymakam (Yarbay) Bahri Bey adında birini ayrı ayrı şifrelerle Hicaz'a göndermişti. Bunlardan Bahri Bey, Midhat Paşa'nın şîrpençe hastalığı dolayısiyle Şerrullah dediği Hayrullah Efendi ile Mahmud Paşa'nın bir doktor istediklerine dair Vali paşaya gönderdikleri mektuptan bahis ile Mâbeyne aşağıdaki şifreli telgrafı yollamıştır (Sarayda Hicaz vilâyetine ait tutulan defterden):

«Mekke'de kaymakam Bahri beyden gelmiştir: Midhat'ın şîrpenceden tehlikede olduğu raportla ve tehlikeden bahis ile bir hekim daha irsali Şerrullah ile Mahmud tarafından tahriratla vilâyete beyan olunuyor; bunları kadimen tedavi eden Naşid Efendi diplomalı doktor olup onların istediği ise zâten kendilerine mensup bulunduğu ma'ruzdur. 2 Mart 300. Bahri».

Yine ayni mealde olarak Cidde'de bulunan Halil Çavuş tarafından 5 Mart 300 tarihiyle Saraya çekilen şifrede de «Midhat'ın hasta olduğu câniler tarafından başka hekim istedikleri ve canilerin ara sıra muhaverede bulundukları işbu Nemçe postasiyle ol tarafa hareket olunacağı ma'ruzdur» derilmektedir.

[2] Hicaz valisinden gelmiştir:

Midhat'ın şîrpençeden elveym can alıp verdiği halde kasığında büyük bir hıyarcık çıkmakla hayatı bütün bütün duçar-ı tehlike olmuştur; Mahmud'un dahi mide sıtmasına mübtelâ olduğu ma'ruzdur. 10 Nisan 300.

Osman.

yelâhir 1301 (1884 Nisan) tarihiyle refikalarına yazdığı mektupta şöyle diyor [1].

"Bundan otuz beş, kırk gün mukaddem Said Bey namına olarak size bir mektup göndermiştim ki en son mektubum odur ve evvelki mektupların fihristi ve numaraları anda beyan olunmuştu. Anın üzerine bir hafta kadar zaman geçerek hasta oldum; sebebi de arkamda ve sağ küreğim üzerinde zuhûr eden bir çıban idi. İşbu çıban git gide büyüyüp şîrpençe olduğu anlaşıldı ve beni haylı hasta etti. Burada bir hekim muavini olarak genç bir adam varsa da tecrübesi olmadığından bizim arkadaşlar haylı telâş ederek Mekke'de bulunan vali paşaya bir mektup tahririyle benim haberim olmayarak bir hekim istemişler ise de bir cevap bile gelmemiştir .... lâkin ecel-i mukadderin ta'cil ve te'hiri mümkün olmadığı misüllû Cenab-ı hakkın da nice müşkilâtı pek âdi esbab ile teshîl ettiği dahi aklımızın ermediği hikmet-i ilâhiyye cümlesinden olmağla öyle bir hal-i ye's ve zıcret içinde kalmış ve çıbanın açılmasından ve işlemesinden ümit munkati, olmuş iken Allah-ı teâlâ cümlesini maksadına îsal buyursun, birlikte olan arkadaşlar beni yalnız bırakmayıp tertip ettikleri bir çoban melhemiyle çıban açılmış ve işlemeğe başlamış ve onbeş gün kadar fevkalâde işleyüp ve ağrısı günden güne kesb-i hiffet edip eyüliğe yüz tutmuş ve hele birkaç gündenberi bütün bütün kesb-i iltiyam etmek derecesine gelmiştir„.

Midhat Paşa'nın bu mektubu yazdığı tarihte yarası henüz tamam kapanmamış olduğu ve Tabib Naşid Efendi'nin yazışına göre şubat ortasında kendini gösteren çıbanın iki ay kadar sürdüğü anlaşılıyor.

Mahkûmların son durumları

Midhat Paşa'nın bu hastalığı esnasında mahkûmlar hakkındaki tazyik iyice artmış, iaşe hususundaki vaziyetleri değişmiş, verilen tayinat kesildiği gibi aşçılara yol verilmesi, Paşa'ların uşakları yanlarından alınması ve badema akşam, sabah neferlere

[1] Bu mektup şehadetinden otuz dört gün evvel yazılmış olup *Tabsıra*'dan alınmıştır, halbuki asıl mektubun fotografisi ile bunun arasında takdim ve te'hir cihetinden fark vardır.

verilen çorba ve sebze ne ise kendilerine de aynı yemeklerin verileceği Binbaşı Bekir Bey tarafından tebliğ edilmiştir[1]. Bundan başka çarşıdan bir şey alınması ve çamaşırların hariçte yıkanması da menedilip mahkûmların yanlarında bulunan kâğıt, kalem hokka vesair evrak toplattırılmıştır.

Midhat Paşa 8 Cemaziyelâhır [5 Receb 1884] tarihli olup gizli vasıta ile âilesine göndermiş olduğu mektubunda bu hali şöyle tasvir etmektedir:

"…. Bu aralık Vali Paşa'nın vezaret menşârunu getirmiş olan yâver ile (bu yâver Bahri Bey'dir) Vali Paşa'ya gelen emirde Tâifte menfî denilen mahbusların biran evvel mahv-i vücudlarını ta'cil etmek için me'külât vesair hususattan tazyik olunmalarına dair bir memuriyet zuhûr etmiş ve bu memuriyet vezaret menşûriyle birlikte gelmiş olduğundan mukaddem bizim için mahsûsen intihap ve irsal kılınmış olan Binbaşı Bekir Efendi Vali Paşa tarafından me'muren Tâif'e gelerek iptida bize verilen tayinatı külliyyen kat' ile aşçıları dahi kaldırdıktan ve yanımızda olan uşaklar ki biri bizim Ârif ve diğerleri Mahmud Paşa'nın ve Hayrullah Efendinin ve Nuri Paşanın olmak üzere topu dört neferden ibarettir, onları dahi yanımızdan alıp çıkardıktan sonra binbaşı her birimizin yanımıza gelerek ben ise yatakta hasta ve çıbanın şiddetiyle uğraşmakta iken almış olduğu emri gayet merhametsizce bir vech ve lisan

[1] Hicaz'da bulunan Kaymakam Bahri Bey'den: İngilizlerin Cidde konsolosu tercümanı Bodos'un bu aralık sık sık Mekke'ye gelip gittiği ve o esnada lâzım gelen istatistiği de bittanzim Sudan'a tecemmû eden İngilizlerin hey'et-i fesadiyesine gönderdiği ve kendisi iki gün evvel Taif'e gitmiştir. Taif'teki cânilerin hukuk-ı medeniyeden sakıt olduklarına dair Dersaadet devair resmiyesinden buraya bir emri resmi ve bir kayıt düşmemiş, hukuk-ı medeniyeden sakıt olduklarını vali paşa dahi bilmediği cihetle bu kere masraflarını kesip asker kazanından yemek vermeğe emir verilmiş ise de uşakları her vakit vasıta-i muhabere olmak kolay olduğundan anların dahi bu aralık kaldırılması elzem idüği mahfuziyet ve imkân-ı muhaberatları cihet-i tahkik olunmakta olduğu ma'ruzdur. 26 Şubat99.

Yâver-i hazret-i şehriyârî kaymakam
Bahri

(Abdülhamid'e ait vesikalardan 969 numaralı defter).

ile anlatıp neferât-ı askeriyeye akşam, sabah verilen çorba sebze ne ise bizlere de ondan birer karavana şey verileceğinden ve çarşıdan me'kulât olarak az, çok bir şey aldırmak memnû idüğünden bahis ile verilecek karavana içindeki gıda ile iktifa edilmesini ve evvelki gibi çamaşırlar hariçte yıkanmayıp herkes kendi çamaşırını yıkamasını tenbih etmiş ve bununla beraber herkesin yanında nekadar kâğıt ve hokka ve kalem ve yazılı evrak var ise toplattırıp almıştır ; bereket versin sizin mektupları evvelâ yakmıştım, içinde bir şey yok ise de ihtimal ki söz olurdu[1]. İşte Binbaşı Efendi bu veçhile îfây-ı memuriyet ederek bizim uşakları ve Hayri Efendinin iki yaşından küçük bir oğlu ile bir hânede sâkine olan validesini ve aşçıları alıp o gece Mekke'ye gitmişti . . . . . Bana gelince, şöyle bir hastalığın (şîrpençenin) en şiddetli zamanı içinde her an ve dakika muavenet ve hizmetine muhtaç olduğum uşağı cebren ve kahren yanımdan alıp götürmeleri ve sair muameleleri benim için sairlerinden ziyade tesirli olmak tabiî ise de böyle bir tehlikeli çıbanın zuhur etmesi ve istenilen hekimin gönderilmemesi ve bu hal içinde Binbaşı efendinın makalât ve muamelâtının bir kat daha hastalığı teşdit eylemesi cihetiyle bir kaç güne kadar terk-i hayat etmek ve bu sıkıntıların cümlesinden kurtulmak ümidi benim için en büyük medar-ı tesliyet olmakta idi . . . . Binbaşı efendi aşçılar ve uşaklarla Mekke'ye vardığı gibi cümlesi İstanbul'a gönderilmek üzere iptida Hayrullah efendinin çocuğu ve haremi Cidde'ye irsal olunmuş ve uşaklar dahi müteakiben gönderilmek için hazırlanmış iken telgrafla Dersaâdetten gelen emir üzerine efendinin haremiyle bizim uşakları Binbaşı Bekir Efendi tekrar Tâif'e getirmiş ve bîçare uşaklar olsun mahbûsiyetten kurtulmuş iken yine tengnây-ı hapse girmiştir [2].

[1] Bu mektuplar gizlice elden gelen mektuplardı.

[2] Hayrullah Efendi'nin refikası ile çocuğu ve uşaklarının Tâif'ten Mekke'ye götürülmeleri, Mekke'de halk arasında mevkufların öldürüleceklerine dair dedikoduyu mûcib olmuş, valinin aleyhdarları tarafından derhal Mâbeyne telgraf çekilerek Sarayın nazar-ı dikkati celbedilmiş, bunun üzerine uşak, aşçı ve Hayrullah Efendinin refikası ile çocuğu yine Tâif'e döndürülmüşlerdir.

İşte halimizin hulâsası bundan ibaret olup evvelki gibi mektup gitmeğe imkân olmadığı gibi çamaşır ve me'kûlât ve akçe gibi şey gönderilecek olursa şu halde o makule şeylerin dahi bize vasıl olması mümkün değildir; meğer hal tagayyür ede. Eğer âriyet dişler yapılmış olup ta gönderilir ise ihtimal ki ol vakte kadar bir vasıta tedarik olunarak içeri alınabilir, lâkin akçe ve me'kûlât gönderilmemelidir; hem de lüzumu yoktur . . .„

Midhat Paşa bu mektubuna haşiye olarak ilâve ettiği derkenarda da son vaziyetleri hakkında şunları yazıyor :

" Sekiz kişiye bir karavana olmak üzere cümlesi için sabahları iki karavana çorba ve akşamları turp yaprağı veya sair şeyden yapılmış kezalik iki karavana yiyecek getirilip önlerine konuluyor, herkes başına toplanır, açlıktan derece-i nihayeye gelmiş olanlar zar ve zor ekleder ve bazısı sakladığı ekmek parçasını ekl ile iktifa eyler, parası olanlar sabun ve kömür alıp ve su ısıtıp çamaşır yıkar, olmayanlar küllü su ile zarûretini def'eder; benim zâten dişlerim olmadığından tirit ile tegaddi ediyorum; çıban kapanmak derecesine gelmiş ise de vücûdumun za'fı pek ziyade olmakla yine bir derece hasta halindeyim. Yukarıda hikâye olunduğu gibi bu tedbirler mevcudu öldürmek için tertip olunmuş olduğundan bakalım kimler müsabakat eyler. „

IV.

MİDHAT VE MAHMUD PAŞALARIN ŞEHADETLERİ

Midhat Paşa şehadetinden otuz dört gün evvel yazdığı mektupta kendilerini ölüme doğru götürdüklerini beyan etmişti; vefatından iki gün evvel yani 10 Receb 1301 ve 24 Nisan 1300 (1884 Mayıs) tarihli olup "Halîle-i muhteremelerim Naime ve Şehriban Hanımlar ve nûr-ı aynim Memduha Hanım ve mahdûm-ı mükerremim Ali Haydar Bey ve Vesime ve Mesrûre Hanımlar„ başlığiyle başlayan ve " *Bu mektubum ihtimal ki son mektubumdur„* dediği mektubunda hiç heyecan göstermeden metîn ve mütevekkilâne son ümidsiz vaziyetini anlatarak vasiyetini yapıyor. Bu mektupta kendilerini zehirlemek istediklerini, sütünün ve tenceredeki etinin ve su testisinin içine zehir konularak dikkat ve teyakkuz sayesinde bunların farkına varıldığını, muhafızları Binbaşı Çerkes Bekir'le Çerkes Hasan'ın mektep arkadaşlarından olup bulundukları daireye konan üç küçük zabitin kendilerine kasdetmek niyetinde olduklarını yazdıktan sonra mektubuna şöyle nihayet veriyor:

> "Mahv-ı vücûdlarımız için Dersaâdetten yevmiye evâmir-i ekîde gelip dünkü gün dahi Mekke'den Miralay Çerkes Mehmed'in (Mehmed Lütfi) dahi gelmesi bunun için olduğuna binâen bu kadar hücuma karşı artık tahaffuzun hiçbir medarı olmayıp behemehal bizim için böyle bir sû-i fi'lin zuhûr-ı eseri meczûm bulunmuştur; ihtimal ki bu mektubum varmazdan evvel vefat haberimi alırsınız; bundan dolayı ziyade keder ve teessüf abestir. İnşaallah Cenab-ı hak günahlarımızın kefaretiyle mazhar-ı afv u merhamet ederek bir de bu yolda nâil-i şehadet buyurduğu halde bundan büyük nimet olamaz.
>
> Sizin için tevdî edeceğim vasiyyetin hülâsası odur ki vefat vukuundan sonra sizin İstanbul'a avdet etmenize müsaade buyurulur ve belki maaş dahi verilir; pek rica ederim, cümleniz konakta yerleşip kardeş gibi hüsn-i ün-

siyet etmelisiniz ve hemşirem Sıdıka Hanım'ı birlikte alıp kendisine terekenin sülüsünden yüz elli lira kadar bir şey vermelisiniz; bâki cümlenizi hallâk-ı bâkiye emanet ederim. 10 Receb 1301, 14 Nisan 1300„ Midhat.

***

Paşaların uyanık bulunmaları onları zehirlenmekten kurtarmıştı; bu teşebbüslerinde muvaffak olamıyan muhafızlar bunları fi'len öldürmek üzere emir ve talimat almışlar ve bunu tatbik için de 7. ordunun 53. alayı kumandanı Miralay Mehmed Lütfi Bey 23 Nisan 1300 pazar günü iki bölük asker, iki top ve bir miktar topçu ile acele Tâif'e gelmiş ve bu askerin içinden ayırdığı kırk kadar güçlü kuvvetli efradı kaledeki mevkufların muhafızlarına ilâve eylemiş ve îcabeden talimatı vermiştir. Aşağıda sureti aynen konan şehadet vak'asına dair risalede yazıldığı üzere salı gecesi yani hâdiseden bir gece evvel Uşak Ârif'in îkazı üzerine o gece ölümden kurtulmuşlar ve Ârif Ağa da paşanın yanından alınarak [1] kışlaya kaldırılmıştır. Ârif Ağa'nın hapsedilmesi üzerine Midhat Paşa yanına mevkuflardan Namık Paşa zâde Ali Bey'i almış olup halbuki bir gece sonra paşaların öldürülmesi için tertibat alınıp kışlanın harici asker ile abluka edilerek dahildeki askere de cephâne verildikten sonra talimata geçilmiştir. Nisan'ın 25'inci günü gece yarısı yani çarşamba gecesi Midhat Paşa'nın yattığı odanın kapısı kırılıp yanında yatmakta olan Ali Bey çıkarıldıktan sonra ayrı odada yatmakta olan Damad Mahmud Paşa ile birlikte ve gece alaturka saat altı buçuk raddelerinde boğulmak suretiyle şehid edilmişlerdir. Hastalıktan pek zayıf düşmüş olan Midhat Paşa evvelden beri yapılacağını kuvvetle tahmin ettiği feci akibete karşı sükûn ve tevekkül ile teslim olmuş ise de kuvvetli olan Mahmud Paşa katillerle epey uğraşmış ve hattâ neferlerden bir kaçını duvara çarpmış ve kendisini yastıkla müdafaa etmek istemiş ve nihayet yapılan hücûma mukavemetten âciz kalmıştır.

[1] Mevkufların bu son durumlarına dair Damad Mahmud Paşa'dan İstanbul'a gelen bir mektuptan bahis ile Midhat Paşa'nın kethüdası Tayfur Ağa, İzmir'de bulunan Paşanın hanımlarına 26 Nisan 300 tarihli bir mektup yazmıştır (*Tabsıra-i İbret*, s. 294); bu mektup tarihinden bir gün evvel ise Midhat ve Mahmud Paşa'lar şehid edilmişlerdir.

Midhat Paşa'yı 2. bölük efradından Edirne'nin Bayezid mahallesinden Berber İsmail ve Mahmud Paşa'yı da yine 2. bölükten Karahisarlı Süleyman Çavuş ile 4. bölükten Zileli Ali boğmuşlardır[1]. Paşalar 12 Receb 1301 ve 25 Nisan 1300 Çarşanba gecesi aynı saatte boğulmak suretiyle gözlerini hayata yummuşlardır[2] (7 Mayıs 1884 ile 8 Mayısı birbirine bağlayan gece yarısı).

Şehidler, hemen şiltelerine konulup derhal askerler vasıtasiyle Kışla hastahânesi ittisalindeki magsele götürülmüş ve boğulduklarına kimse muttalî olmaması için gasl olunmıyarak güneş doğar doğmaz evvelâ Midhat Paşa'nın ve yarım saat sonra da Mahmud Paşa'nın cesetleri İbn-i Abbas mescidi hatiresine defnedilmiştir[3]. Paşaların ikisi bir gecede ve aynı saatte şehid edildikleri halde nazar-ı dikkati celb edip şüphe uyandırmaması için Midhat Paşa'nın şîrpençe çıbanı ve kasığında çıkan hıyarcığa benzeyen bir çıban tesiriyle — ki daha yukarıdaki bir notta vali tarafından can alıp vermekte aldığı îma edilmişti —

[1] Arif Ağa'nın, Paşayı ikazı ve ondan evvel ve sonraki hadiseler bir az aşağıda Midhat ve Mahmud Paşaların şehadetlerine dair olan risalede yazılmış olduğundan oraya bakılsın.

[2] Midhat Paşa'nın boğulmasında bulunanlar:

İkinci ordu, Alay 10, Tabur 3 yüzbaşısı Anapalı Çerkes İbrahim Ağa, Bölük mülâzım-ı sânisi Bursalı Nuri Efendi, Edremit veya Çanakkaleli Ahmed Çavuş, keza Yozgatlı Kunduracı İsmail, Kütahyalı Ahmed, K 2 Gümülcineli Mehmed, K 2 Gümülcineli Recep, K 4 Karahisarlı Osman, K 2 Edirne'de Bayezit mahalleli Berber İsmail (Bu sonuncusu Midhad Paşa' yı boğmuştur).

Damad Mahmud Paşa'nın boğulmasında bulunanlar:

Alay 1, Tabur 3, K 4 Mülâzım-ı evvel Ispartalı Kel Memiş Ağa, K 2 Mülâzım-ı evveli Ödemişli Mehmed Ağa, K 2'den Kütahyalı Hüseyin Çavuş, K 2 Karahisar'da Işıklı-ovalı Süleyman Çavuş, K 4 Birinci onbaşı Tekeli Mehmed veya İsmail, K 1 Karahisarlı Baltacı Osman, K 1 Çorumlu Ahmed, K 1 Rumelili Samanlı-köylü Ali, K 4 Gümülcine veya Dimetokalı Berber Mustafa, K 4'den Zileli Ali, K 2 onbaşılarından Antalya veya Edirneli İsmail. Bunlardan Süleyman Çavuş ile Zileli Ali, Mahmud Paşayı boğmuşlardır.

[3] Tâif'in batısında bulunan *İbn-i Abbas mescidi*'nde Hazret-i Peygamber'in amca-zadesi Abdullah b. Abbas ile hazret-i Peygamberin oğulları Tayyib ile Tahir'in kabirleri vardır. Bu mescid mezarlığına defnedilen şehid paşaların kabirlerinin baş taraflarına belediye tarafından isim ve vefat

25 Nisan 1300 tarihinde [1] ve Mahmud Paşa'nın da mide nezlesi ve tifolu hummadan müteessiren 1 Mayıs 1300 senesinde [2] vefat ettiklerine dair Tâif'te bulunmakta olan 10. alayın 3. taburu tabibi olup mevkufları îcabında tedavi etmekte olan Doktor Yüzbaşı Naşid Efendi tarafından suretleri aşağıya yazılan iki rapor verilmiş [3] ve bunlar Vali Paşa tarafından derhal İstanbul'a bildirilmiştir. Midhat Paşa'nın şehadeti İstanbul'da duyulunca Şair Deli Hikmet mücevher olarak [4]:

Kalb-i virân-ı vatandan çıktı bir sûzişli âh
Döndü Beytullaha Midhat eyledi teslîm-i ruh

tarihini söylemiştir.

tarihlerini (tabiî Mahmud Paşa'nınki yanlış olarak) gösterir taşlar dikilmişse de sonradan Ahmed Ratıb Paşa'nın valiliği zamanında bu taşlar kaldırılarak kabirler belirsiz hale getirilmiştir, Paşaların vefatlarına dair olan risalede Tâif'in sûru haricindeki askere mahsus mezarlığa defnedildikleri yazılıdır. Acaba ikisi bir midir ?.

[1] Tâif'teki cânilerden Midhat Paşa'nın, üç ay evvel çıkarmış olduğu evvelce arzolunan şîrpençeden azîm zaafa mübtela olduğu halde yirmi gün mukaddem sol kasığının üzerinde hıyarcığa müşabih bir çıban çıkarmış olmasından Nisanın yirmi beşinci günü saat on ikide müteessiren vefat ettiği tabib tarafından mersul raportta, ba'd-et-techiz makbere-i İbn-i Abbas'ta defnedildiği muhafaza memurlarının jurnalında beyan olunduğu maruzdur. Cenab-ı Hak Hazretleri velinimet-i âlem efendimize ömürler versin âmin.

21 Nisan 300 (Vusulü 27 Nisan). Osman

[2] Cânilerden Mahmud Paşanın mide fesadına mübtelâ olduğu evvelce arzolunmuştu. Fesad-ı midenin nezle-i mide olduğu tıbben tebeyyün etmiş ise de lisanının üzerinde görülen bir siyahlıkla humma-i tifoidî zuhur ederek sekiz gün içinde yani mayısın birinci salı günü saat sekizde vefat etmiş olduğu tabib ve muhafaza memuru tarafından raport ve jurnal ile şimdi iş'ar olunmuş ve duây-ı ömr-i velinimet tekrar olunmuş olduğu ma'ruzdur. 2 Mayıs 300 Osman.

[3] Tabib yüzbaşı Naşid Efendi vak'adan sonra verdiği yalan raporun mükâfatı olarak kol ağalığına terfi etmiş ve aynı rütbede iken Hicaz'da ölmüştür, Muhafız Bekir Bey, bir gün Naşid Beye iki paşanın zehirlenmesini teklif etmiş, fakat Naşid «Bey, Biz mektepten çıkarken zehir vermemek ve çocuk düşürtmemek için yemin ettik, veremem» demiş. Buna karşı Bekir Bey, en müessir zehiri söyle demiş ise de onu da söylememiş (*Tabsıra-i İbret*, s. 301).

[4] Hikmet'in bu makta beyti mücevher olarak 1301 hicrî tarihini göstermekte ise de daha yukarıki beyitler bilinememiştir. Fakat büyük bir şairimiz bu tarih beytinden evvel iki mısra ilâvesiyle bunu şöyle ta-

Valinin, Midhat Paşa'nın şehadetini bildirmesi Pâdişahın fevkalâde memnuniyetini mucip olmuş ve mahzuziyet Vali Osman Paşa'ya bildirilmiş [1], ve vali tarafından Mahmud Paşan'ın da bir iki gün sonra ölümünün tebşir edileceği arzedilmesi üzerine Mâbeyn o tebşirata da intizar edildiğini Osman Paşa'ya yazmıştır [2].

Midhat Paşa hakkında Tabib Yüzbaşı Naşid Efendi tarafından verilmiş olan 25 Nisan 1300 (7 Mayıs 1884) tarihli mufassal rapor sureti:

Numara
578

20 Kânun-ı evvel, Sene 97 tarihli tezkire-i resmiye mucibince Tâif kalesinde mevkuf bulunan eşhasın lede'l-îcab muayene ve icrây-ı müdavâtına memur olmuştum; binaberin vazife-i memuriyetimi o tarihtenberi îfa eder idim. Mevkufîn meyanında Midhat Paşa dahi ihtiyaç gördükçe kendisini bana muayene ve tedavi ettirirdi; bu zat altmış beş yaşını mütecaviz [3] ve demevî lenfavî mizaçta idi.

mamlamıştır:

Kal'a-i Tâifte zâlim etti ihnakan şehid
Kıldı tarih-i mücevhêr burc-ı mâtemden sünûh
Kalb-i virân-ı vatandan çıktı bir sûzişli âh
Döndü Beytullaha Midhat eyledi teslîm-i ruh

[1] Abd-i kemteri yeniden ihya buyuran iltifat-ı seniyye-i velinimetin teşekkürünü edâ edebilmeğe imkân tasavvur edemem. Hastamızın (yani Mahmud Paşanın) ancak bir iki günlük ömrü kalmış olduğu aldığım raport üzerine ma'ruzdur. İşte bunlar belâsını buldu. Cenab-ı Hak kurb ve civarda bulunan sair münafıkları da mahv ve makhur eylesin âmin. 26 Nisan 300. Osman.

Halbuki Mahmud Paşa da aynı zamanda boğulmuş olduğundan bu kayıt gûya onun da hesabı görülmek üzere olduğunu bildiriyor.

[2] Hicaz vilâyetine yazılmıştır.

Teşekkür-i eltaf-ı seniyyeyi havi telgrafınız manzur-ı âli-i hazret-i pâdişahî buyruldu iki, üç gün içinde vuku bulacak tebşiratınıza kemal-i hâhiş ile intizar olunmaktadır. Zira merkum sâir cânilerden eşed ve cümlesinin âmir-i müebbiri olduğu gibi İstanbul'da onun tahlisini çalışıp arzu edenler dahi bulunduğundan bu hânedan hâininin vefatı tebşiri mahzûziyet-i azimeyi bâdi olacağının tebliğine mübaderet kılındı: olbabta 30 Nisan.

Mehmed Besim

(Abdülhamid'e ait 969 numaralı defterden).

[3] Midhat paşa vefatında altmış üç yaşında idi. Mihnet ve iztirap onu resimlerinde de yaşca fazla göstermiştir.

Midhat Paşa tedaviye bed' ettikten sekiz ay sonra sağ gözünün cefn-i ulvisinde chalazion yani berd ül-ecfan zuhur etmekle ameliyat icrasına beyan-ı lüzum etmiştim; lâkin kabul etmiyerek Cebel-i Lübnan'da bir doktorun vaktiyle yine zuhûr eden bu gibi berd ül-ecfanı iyodür potasyum merhemiyle def ve zâil etmiş olduğunu beyan ederek bu merhemi taleb eyledi ve o merhem îta ve tıla olunmakla filvaki ameliyat icra olunmaksızın berd-ül-ecfan kendi mevkiinden mahv ve zâil olmuştur.

Midhat Paşa'nın fekk-i a'lâsında yalnız ön dişlerinden iki adet mevcut olup bâkileri iğreti ve bu iki dişe rabtolunmuştu; muahharan bu iki dişe de tezellül arız olarak yerlerinden çıktıkları için fekk-i a'lâsı esnandan bilkülliye hâli kalmıştı; bu cihetle mekûlatı kabel-madi' (قبل المضغ) bel' etmekle midesinde tabii olan hazımsızlıkla onun netayicinden olan inkıbaza ibtilâsını hemen daimî hükmünde görüyordum. Bu alâmet-i maraziyyenin def' u tadili zımnında kendisi karboniyet-i sud istimalini itiyad ederek bununla bir kaç defa def-i tabiî ederdi; sonraları süt hülâsasiyle mahlût çukulata istimalini istirahat-ı midesi için îtiyad etmişti.

Midhat Paşa'nın mukaddema Dersaâdette ve sahilhânesinde ikameti esnasında sol ketfi üzerinde bir şîrpençe çıkarmış ve Doktor Emin Paşa tarafından [1] ameliyat icrasiyle tedavi olunmuş olduğunu âtide beyan olunacak çıbanın zuhûrundan nâşi icra eylediğim istintak esnasında cevaben beyan etmişti.

Geçen doksan dokuz sene-i rûmiyesi şubatının yirmi beşinci günü Midhat Paşa beni nezdine davet etmekle icabet etmiştim; davetine sebep sağ ketfi üzerinde bir çıban zuhûru olduğunu beyan ederek çıbanı bana irâe eyledi ve bu çıbanın müşahedemden sekiz gün evvel zuhûr edip fakat kendisi yakı yapıştırmakla geçiştiririm zanniyle kimseye haber vermemiş olduğunu söyledi. Ev-

[1] Midhat Paşa'nın şîrpençesini ameliyat ile tedavi eden Dr. Emin Paşa benim kayın validem merhûme Emine Servet Hanım'ın babası İskilipli Türk Emin Paşa olup Midhat Paşa zâde Bay Ali Haydar'ı da doğurtmuştur.

velâ çıbanın hali, nev'i, mahiyetini teşhis ettirecek bir surette değil idi. Binaberin lâpalarla müdavâtı tensip ve ol veçhile îcabını icra etmiştim. Üçyüz sene-i rûmiyesi martının onuncu gününe kadar bu çıban kesb-i cesamet ederek altı, yedi göz peyda etmekle bunun şîrpençe olduğu tebeyyün ve tahakkuk eylediğinden bu çıbanın îcab ve iktiza eylediği müdavât ve tedabir-i tıbbiyeyi ittihaz ve icraya bed' eyledim; ancak kârgir olmadığından çıbanın hacmi arzan onbeş santimetreye baliğ oldu ve umku dahi azm-i ketfe vasıl olarak azm mekşuf ve reenin bir cüz'i meşhud olmak derecesine geldi; bunun üzerine kemal-i germî ile pansuman icrasına devam eyledim; binaberin bir ay zarfında çıbanın hey'eti iltiyama meylini irâe etmişti.

Çıbanın ıztırabı Midhat Paşa'nın vücûdunu ziyade bir zaafa duçar etmiş olmasından şîrpençenin iltiyama meyli akabinde fahz-ı eymen-i ulvîsinde hıyarcığa müşabih bir şiş zuhûr eyledi ve üç gün mürûrunda açılarak büyük bir çıban haline gelmişti; binaenaleyh bunun da tedavi ve tedabirine ibtidar olunmuş ve icrây-ı îcabına devam edilmekte bulunmuş iken sene-i merkume nisanınının yirmi beşinci çarşanba günü saat on ikide irtihal etmiş olmakla tekmil-i tedabir-i cerrahiyeye tabiî mahal kalmamıştır.

İşte Midhat Paşa'nın şîrpençenin vücudune bahşettiği za'f-ı azimden ve hıyarcığa müşabih olan mezkûr çıbandan ber minval-i muharrer vefat etmiş olmağla işbu raport tanzim ve tahrir kılındı. 25 Nisan, Sene 300.

Alay 10, T. 2, Tabib Yüzbaşı
Mehmed Naşid
[Mühür]

Bu rapor üzerine mevkufların muhafızı Binbaşı Bekir Bey ve Tâif'de bulunan kumandan ve bir askerî hey'et tarafından ayrı ayrı iki jurnal verilmiştir. Hey'etin verdiği 25 Nisan tarihli rapor aynen şöyledir:

Numara
695

Cânib-i Celil-i Hazret-i Müşîrîye

Devletlû efendim hazretleri,

Onuncu alayın üçüncü taburunun binbaşısı olup Tâif kalesinde bulunan mahbusların muhafazaları memuriyetinde olan Binbaşı Bekir Efendi'nin hâkipây-ı hazret-i müşîrîlerine takdim ve tisyar etmiş olduğu bir kıt'a jurnal ile tabur-ı mezkûrun tabibi olup merkum mahbusları daima muayene ve mualece eden Yüzbaşı Doktor Naşid Efendi'nin kezalik birer kıt'a raportosunda beyan ve ifade kılınmış olduğu misillû merkum mahbuslardan Midhat Paşa şîrpençe ve hıyarcık ve zayıflıktan işbu üç yüz senesi mâh-ı nisanının yirmi beşinci çarşanba günü saat on ikide dâr-ı fenadan dâr-ı ukbaya intikal ettiğinden cümlemiz hazır iken cenazesi hastahâne-i askeriyeye nakledilip ve bâ'dehu gasl ve techiz ve tekfin edilip oradan Hazret-i İbn-i Abbas Efendimizin mescid-i şerîfi kabristanına götürülüp defnolunmuş olduğundan malûmat olmak zımnında beyan-ı maddeye ibtidar kılındı. Ol babta emr ü ferman hazret-i men leh ül-emrindir. 25 Nisan, Sene 300.

Ordu 7, Alay 53 Miralay Mehmed Lütfi	Ordu 2, Alay 10, T. 3 Binbaşı Bekir Fahri
T. mezkûrun K. 1 Yüzbaşı İbrahim Cemil	T. mezkûrun K. 2 Mülâzım-ı evvel Mehmed Vasfi
T. mezkûrun K. 4 Mülâzım-ı evvel Cemal Muhsin	T. mezkûrun K. 2 Mülâzım-ı sânî Es-Seyyid Mustafa Nuri

Doktor Yüzbaşı Naşid Efendi tarafından Damad Mahmud Paşa'nın sûret-i vefatına dair tertip edilmiş olan 1 Mayıs, Sene 300 tarihli rapor:

20 Kânun-ı evvel sene 97 tarihli tezkire-i resmiye mucibince Tâif kalesinde mevkuf bulunan eşhasın lede'l-îcab muayene ve icrây-ı müdâvatına memur olmuştum. Binaberin vazife-i memuriyetimi o tarihten beri îfa ederdim. Mevku-

fîn içinde Mahmud Paşa'yı dahi muayene ve tedavi ederdim; bu zât kırk beş yaşını mütecaviz ve demevî mizac ve fevkalâde denecek derecelerde mülahham idi. Mevkufîni tedaviye memuriyetimden dört ay sonra sol dizinde rih-i tayyar zuhur etmiş ve bundan dolayı kendisini istintak ettiğimde bu rih kendisinde kadim olup hattâ Yıldız Saray-ı hümâyununda muhakemelerinin cereyanı esnasında nüksetmiş olduğunu cevaben beyan etmiş olduğundan bazı merhemler ve ruhlar ile tedavi etmiştim.

Mahmud Paşa emraz-ı asabiyyeye mübtelâ olduğundan bazı defalar kendisinde teşennüc-i asabî zuhûra geldiğinden brom-ı potasyum istîmaliyle tedavi ederdim; kendisi ise Pirlonun ihtirakerdesi olan valeryaniyet-i amonyak ile valeryaniyet-i kinin istimaliyle nefsini teşeffî ederdi; çünkü işbu illet her ayda Mahmud Paşanın vücudunu sarsar idi; lâkin istimal ettiği edviye de her vakit Dersaâdetten kendisine gönderiliyordu.

Mahmud Paşa kesret-i ekle mübtelâ idi; bir bütün kuzuyu başlı başına yediğini bilhassa lisanından işittim. Üçyüz sene-i rûmiye martının yirminci günü akşam saat 12 raddelerinde beni nezdine davet ederek midesinden rahatsız olması, davetine sebep olduğunu söyledi; ekl ve şürbden sual ettim; nasılsa bir iştiha gelerek asâkir-i şâhâne efradına mahsus karavanalardan biri pilav ile doldurulmuş olduğu halde yiyip tekmil ettiğini ve bunun üzerine ikametleri dahilindeki küçük hamama girmiş ise de nasılsa ayağı kayarak düşmüş ve azm-i harkafası üzerinde bir bere hasıl olmuş olduğunu beyan etmekle ruhlu bir fanile sarılarak o bere def'edildi; lâkin midesi için teklif olan ilâcın kendisinde mevcut olduğunu beyan ile kabulünden istiğna eyledi.

Mahmud Paşa kendi ilâçlariyle bir on gün kadar midesine müdavât etmişti. Ba'dehu beni nezdine çağırıp, bendeki bu mide fesadı hâlâ geçmedi diyerek muayenesini teklif eyledi. Ba'delmuayene hastalığın nezle-i mideye tahavvül ettiği anlaşılmıştı; lâkin lisanı üzerinde görülen siyahlık humma-i tifoidî alâiminden olduğu anlaşılmış ise de sene-i merkuma nisanının onbeşinci gününe kadar

yine nezle-i mide hakkında türlü türlü mualeceler icrasına devam ediyordum. Ancak bir fayda görülemiyerek bilâhare hastalığın sahîhen humma-i tifoidî olduğu tebeyyün etmekle ona göre müdavatına bed' ve devam edilmiş ise de sene-i merkume mayısının birinci salı günü saat sekiz raddelerinde tekmil-i enfas-ı mâ'dûde-i hayat eylemiştir.

İşte Mahmud Paşa'nın midesindeki fesadın nezle-i mideye tahavvül ve ba'dehu humma-i tifoidî zuhur etmesi müşarünileyhin müteessiren vefatını intac etmiş olduğunu mübeyyin işbu raport tanzim kılındı. 1 Mayıs, Sene 300.

Alay 10, T. 3
Tabib yüzbaşı
Mehmed Naşid
[Mühür]

Mahmud Paşa'nın vefatı dolayısiyle yukarıda tertip edilen uydurma bu ikinci rapordan başka mevkufların muhafızı Binbaşı Bekir Bey tarafından vali ve kumandana takdim edilmiş olan aynı tarihli uydurma jurnalın sureti de aynen şöyledir:

Numara
690

Huzûr-ı âli-i Hazret-i Müşîrîye,
Devletlû Efendim Hazretleri,

25 Nisan, Sene 300 tarihiyle müverrahan takdim-i huzûr-ı müşîrîleri kılınan jurnal-ı çakerânemde Midhat Paşa'nın vefat ettiği tafsîlen iş'ar kılınmış olduğu misillû mide fesadına uğramış olduğunu hekim tarafından îta olunan raport üzerine kezalik bir kıt'a jurnal-i bendegânemle arz ve beyan olunan Mahmud Paşa'nın dahi işbu mide illeti sonradan tifoidi hummaya çevirmiş olduğundan müşarünileyh Mahmud Paşa işbu illetinden ve mayısın ilk salı günü dar-ı ukbâya irtihal ettiğinden cenazesi Askerî hastahânesinde gasl ve tekfin edilip ve Hazret-i Abdullah İbn-i Abbas'ın türbe-i şerîfine götürülüp orada bulunan makbereye defnedildiğinden ve buna dair tabib tarafından îta kılınan rapor matviyyen takdim kılındığından olbabta emr ü ferman hazret-i men leh-ül-emrindir. 1 Mayıs, Sene 300.

Ordu 2, Alay 10, T 3.
Binbaşı
Bekir Fahri

Yine aynı tarih ve aynı mealde olarak Tâif kumandaniyle bir askerî hey'etin jurnalleri da vardır.

Midhat ve Mahmud Paşaların şahadetlerinden bir müddet sonra (1884 Eylül) Hasan Hayrullah Efendi gizlice ve kendilerince malûm vasıta ile Midhat Paşa ailesine bir mektup gönderip Mahmud Paşa ile beraber aynı gecede şehid edilen Midhat Paşa'nın ölümü dolayısiyle taziyette bulunmuştur[1].

Paşaların ölümü daha yukarıda suretleri yazıldığı üzere vali ve kumandan Osman Paşa tarafından derhal şifreli telgrafla saraya bildirilmiş ve Pâdişah bundan memnun olmakla

[1] Hayrullah Efendinin Midhat ve Mahmud Paşaların şehadetlerinden sonra bir yolunu bulup 15 Zilhicce 1301 tarihiyle Midhat Paşa'nın refikalarına göndermiş olduğu taziyet mektubu aynen şöyledir:

Midhat Paşa merhumun âile-i muhteremeleri hanım efendiler hazaratına :

Mahsûsen hâkipay-i ismetpenahilerinize tazimat-ı lâyikalar olunup Memduha Hanımefendi ile Ali Haydar Beyefendinin ve Vesime ve Mesrure hanımefendilere dahi mahsusen selâm ve dualar olunup velinimet-i biminnetimiz pederleri Midhat Paşa hazretlerinin vuku bulan şehadetleri münasebetivle cümle hânedan-ı âilelerini sünnet-i seniye üzere taziyet ve tesliyet ederim. Şehid-i müşarunileyh hazretleri defin-i kâk-i ıtırnâk oldukça turab-ı mesturu kadar Hak subhanehu ve tealâ hazretleri ıyal ve evlad ve ahfadı âlielerine sabr-ı cemil ihsan buyursun. İşin suret-i cereyanından elbet bir dereceye kadar ahz-ı malûmat etmişsinizdir zannındayım Ceridelerin îlânı gibi müşarunileyh hazretleri şîrpençeyi müteakip hıyarcıktan irtihal etmedi; vakıa şirpençe çıkardıysa da iyi oldu; hıyarcık hiç çıkarmadı. Mahmud Paşa ile beraber ikisi bir gecede ve bir saatte mahsusen ve mahnukan şehid oldular; Rahmetullahi aleyhima rahmeten vâsia.

Nukud ve eşyalarına gelince memurlar tarafından yağma ve garet olunandan maadası çarşıda bey, olunarak marifet-i şer'iyle ve defter-i kasamı tanzim olunup Dersaadete irsal olunduğuna dair mevsukan haber alındı, ıskat ı, salât ve kefaret-i savm gibi şeyleri icra etmediler; velhasıl yazacak şey pek çok ise de zalimlerin şerrinden havf olunuyor; hatta bu şukkamın yed-i ismetpenahîlerinize vusul bulduğunu beyan ederseniz teşekkür ederim, bununla beraber şukka kimin tarafından olduğunu beyan buyurmayınız, bazı sual edilecek şeyler var ise sual ediniz, cevabını iş'ar ederim.

İnşallahütaâlâ paşaların şahadetinden sonra ağaları dahi bendenizle beraber hapis ve tevkif etmezler. Ârif bendeniz paşa efendimize pek güzel hizmet etti, velinimeti kendisinden hoşnud ve razı etti; hatta kendisine teraküm eden maaşları için biri yüz altın diğeri elli altın iki kıt'a senet vermişti. Şimdi ise Ârif Ağa mahbus olup yanında dahi parası olmadığın-

beraber Midhat Paşa'nın hastalığının ne olduğu ve ne vakit başlayıp ne gün ve saat kaçta vefat ettiği ve iki kıt'a muvazzah raporundan birinin Saraya ve diğerinin Bab-ı âli'ye irsali ile ne mahalle defnedildiği valiye yazılmıştır[1]. Bunun arkasından Mahmud Paşanın ölümünün de bildirilmesi Abdülhamid'in bu işin ter-

dan lûtfen ve merhameten müşarünileyhin hâkine hürmeten mahsup olmak üzere mumaileyh Ârif Ağa bendelerine bir miktar akçe irsal buyurmanızı bu muhlisiniz dahi rica eder. Her halde lûtf ve kerem zât-ı ismetpenahîlerinizindir efendim.

15 Zilhicce 1301 Es-seyyid
Hasan Hayrullah

Hayrullah Efendinin bu mektubunun başlığı, on yedi sene sonra Ali Haydar bey tarafından mâbeyne gönderilmiş olan Hayrullah efendinin mektubundan alınmıştır. Bu başlık *Tabsıra-i İbret*'te kaşkadır.

Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Bey tarafından Kahire'den Mâbeyn başkâtibi vasıtasiyle pâdişah ile Sadr-ı âzam Halil Rifat Paşa Şeyh ul-islâm Cemaleddin Efendi, Baş Mâbeyinci Hacı Ali Bey, Sertüfengî Ahmed Celâleddin Paşa, Fransız ve Rus sefirleriyle İngiliz sefareti kâtibi Bunsee'e babasının şehadeti hakkında göndermiş olduğu 17 Kânun-ı sani [Ocak] 1901 tarihli mektubla beraber Hayrullah Efendinin mektubunun türkçe ve fransızcaları görülmektedir. Birbirinin aynı olan mektublardan başkâtib Tahsin Paşa'ya gönderilen mektup aynen şöyledir:

Atıfetlu efendim hazretleri,

Huzûr-ı hazret-i pâdişahîye takdim olunmak üzere zât-ı atûfîlerine irsal kılınan melfuf mektublar [Hayrullah efendinin mektubu] âlem-i adl ve insafa bir nümune-i ibrettir; ancak bununla magduriyetimiz nihayet bulmamış olmalı ki ifnam içün Mısır'daki dostlarımız vasıtasiyle bir kurd elde edilmiştir; fikr-i melunûnesi tamamen anlaşılmış olmağla polise ihbar-ı keyfiyet edilmiştir; şu vak'a ilcaat-ı zamanın ne merkezde oldığını farkutemyize muktedirdir; şeriate, kanuna, adalete mugayir olan şu zulm ve îtisafın neticesini seyf-i celâdete muhakemesini zat-ı hazret-i şevketmeabın fıkr-i hümâyunlarına havale ile temvizini âlem-i insaniyete tevdî ederim olbabda ... 17 Kânun-ı sani. Sene 901.

Midhat Paşa mahdumu
Ali Haydar

[1] Saraydan Hicaz valisine şifreli telgraf:

Midhat'ın hastalığı ne olduğu ve ne vakit bed' edip ne gün ve saat kaçta vefat etmiş ise muvazzah surette etibbâ tarafından raporunun iki kıt'a olarak bittanzim birinin hâkipay-ı şâhaneye takdimiyle diğerinin Bab-ı âliye irsali vefatından sonra kangı mahalle defn olunduğunu mübeyyin memur-ı canibinden alınan jurnalinin dahi gönderilmesi emr ü ferman buyrulmuş olmağla olbabta. 29 Nisan 300

Mehmed Besim

tip edilmiş olduğunun meydana çıkması ihtimaline binâen ve bu arada Midhat Paşanın kaçtığı şayialarının meydan alması üzerine valiye bir şifre daha gönderilip bizzat Tâif'e gidip iki paşanın kabirlerini açtırıp görmesi yazılmıştır[1].

Osman Paşa, bu şifreyi alınca şaşırmış ve bunların hastalanarak ecel-i mev'udlariyle öldükleri (!!) herkesin malûmu iken (!) kabirlerinin açılmasının muvafık olmadığını, açılsa bile sıcak muhit olmak itîbariyle cesetlerin çürümüş olduğunu Mâbeyne bildirmiş ise de[2] aldığı şiddetli emir üzerine[3] biz-

[1] Hicaz valisine yazılmıştır: «Midhat'ın vefatından dolayı bazı ecânip ve bedhâhân şüphe etmekte oldukları istihbar olunmuştur. Şimdi Mahmud'un vefatı üzerine (Pâdişah Mahmud Paşa'nın Midhat Paşa'dan altı gün sonra öldüğünü zannediyor) daha ziyade kîl u kal edileceğinden ve bir tabib ile muhafızın kavl-i mücerredine itimad dahi pek caiz olamıyacağından Mekke-i Mükerremedeki etibbâ ile Emir-i Mekke tarafından dahi muteber bir memur alarak hemen ve bizzat Tâif'e azimetle Midhat ve Mahmud'un medfenlerini açıp Tâif'te bulunan hekimler ve hükümeti mahalliye memurlariyle muteberan-ı ahaliden lâzım gelenler hazır olduğu halde usul i veçhile teşrih ve muayene olunarak gayet mufassal ve mükemmel ve her birisi için ikişer kıt'a raport tanzimiyle bunlardan ikisinin hâkipay-i şâhâneye ve diğer ikisinin dahi Bab-ı âliye irsal ve raportların meallerinin sür'at-i mümkine ile biletraf bildirilmesi muktezây-ı emr ü ferman-hazret-i pâdişahîden bulunmuş olmağla olbabta.

3 Mayıs sene 1300 Mehmed Besim

Telgraftaki «bazı ecânib ve bedhahânın şüphe etmeleri» kaydı daha doğru olarak bunların kaçmış oldukları ihtimaline binaen Abdülhamid'in şüphelenmesinden ileri geliyordu; nitekim bu şüphe üzerine daha sonraları bir haylı adam Tâif'e kadar gönderilmiştir.

[2] Emr-i âli alındı. İnfaz-ı irade-i seniyye mütehattim ise de Midhat ve Mahmud Paşaların hastalanarak ecel-i mev'udlariyle fevt oldukları buralarca herkesin malûmu iken medfenlerinin küşadiyle teşrih-i muayene icrası halka şüphe vereceğinden başka faideyi müntec olmayacağı şöyle dursun mezar açmak emvatı teşrih etmek bu kıt'a akaidince gayr-i caiz görülür; kaldı ki böyle mahbeste fevt olanlar için her yerde herkes ağzına geleni söyliyebilir; halbuki bunların hastalanarak fevt olmuş ve asker hastahânesinde alenen gasl olunarak defnedilmiş oldukları herkesin malûmudur. Güft-i gûye b- kılmayarak keşfedilse bile aradan gün geçerek iklim muktezasınca ecsadın az günde şişerek dağılması mevadd-ı müsbiteden olduğundan bunların da şimdiye kadar o hale gelmesi tabiî olan cesetleri üzerine etıbbanın bir şey diyemiyecekleri ve anların sebeb-i tereddütlerini bilmeyen iz'an-ı amme bundan şüpheye düşeceği cihetle tekrar irade-i seniyyeye müracaat eylerim. 5 Mayıs 300 Osman

[3] Hicaz valisine yazılmıştır:

zat Tâif'e gidip Pâdişahın emrini yerine getireceğini arzetmiş [1] ve buna karşılık olarak gelen şifrede ·paşaların teşrih muayenelerinden sarf-ı nazar olunarak her türlü şüpheyi izale edecek surette mükemmel raporlarının gönderilmesi 7 Mayıs 300 tarihiyle emrolunmuştur [2].

Vali ve kumandan Osman Nuri Paşa, 8 Mayısta Tâif'e hareket ederek istenilen mufassal raporla mazbatalarını tedarik edip 14 Mayıs 300'de posta ile yollamış ve keyfiyeti Mâbeyne bildirmiştir [3]. Saraydan valiye gelen cevapta pa-

3 Mayıs 300 tarihli telgrafnâme mündericatının harfiyyen icrası irade-i seniyye iktizasından bulunmuş olmağla hemen Tâif'e azimetle merkumların keşif ve muayenelerinin icra olunması çünkü bir tabib ile muhafaza memurlarının kavli mücerredine îtimad olunamıyacağı ve mahbushâneden bu yolda pek çok caniler firar ettirildiği dahi malûm bulunmağla bu babta hasıl olan iştibahın def'i için irade-i mülûkânenin teahhur-ı icrası dâi-i mes'uliyet olmağla beraber Mahmud'un vefatının Bab-ı âliye bildirilmemesi dahi endişeyi müstelzim bulunmuş olduğu ihtar olunur. 5 Mayıs 300. Mehmed Besim

[1] Hicaz valisinden gelmiştir.

Emr-i âlî alındı, yarın Tâif'e gidip irade-i seniyyeyi harfiyyen icra edeceğim; Cânilerin vefatını bir tabiple muhafaza memurlarının kavl-i mücerredine binâen arzetmemiştim. Hastalıklarından vefat ettikleri esnada mûtemedim Miralay Mehmed Bey (Mehmed Lütfi Bey), Binbaşı Bekir Efendi taburdan daha beş zabitin muhafazasında idiler; herifler tekmil-i enfas etmiş, alenen gasl ve defin edilerek Tâif'ten Mekke-i Mükerremeye gelenler sureti-i vefatlarını vukuı gibi işâe etmişler. Mumaileyhimden de böyle jurnallar alınmıştır. Muhafaza memuru dediğim adámlardan şu icra edeceğim muamelat üzerine herkes şüpheye düşecek lakırdılar tekevvün edecektir. Nefsimi zât-ı şâhâne uğrunda feda ettiğim için asla kayırmam. Ancak velinimetimiz efendimiz hazretlerine söz söyletmek istemem. Sözüme îtimad buyurulacak olursa icraattan evvel yani yarın akşama kadar yetiştirilir ise fena olmıyacağı ve Mahmud'un vefatı yevm-i vukuunda Bab-ı âliye iş'ar olunduğu ma'ruzdur. 6 Mayıs. Osman

[2] Hicaz valisine yazılmıştır.

Müteveffâların yalnız teşrih ve muayenelerinden sarf-ı nazarla suret-i vefatlarını mükemmel raport ve mazbatalar altına alarak her türlü şüpheyi izale edecek surette olması matlûb ve mültezem bulunmuş olmağla olbabta. 7 Mayıs 300.

[3] Hicaz valisinden gelmiştir.

Mekke-i Mükerreme'den Tâif'e hareket ettim. Muvasalatım akabinde ferman buyurulan raportla mazbataların takdim olunacağı ma'ruzdur. 8 Mayıs. Osman

şaların uşaklarının isimleri ile metrûkâtlarının satılarak bunların defteriyle eşyaları arasında ve uşaklarında ne kadar evrak varsa mühürlü olarak gönderilmesi emrolunmuştur. Bunun üzerine istenilen malûmat ile kassam defteri ve eşyaları arasında zuhûr eden evrak ile saat ve mühürleri bir torbaya konulup üzeri mühürlenerek yollanmıştır. Yağma olunandan maada satılan eşyalarının bedeli otuz dört bin dört yüz yirmi dört buçuk kuruş tutmuş ve bunların hepsi Vali Osman Paşa'nın kayın biraderi Mülâzım Mahmud Bey'le Saraya gönderilmiştir [1]. Paşaların gönderilen eşyalarının listesi aynen şöyledir :

Hicaz valisinden gelmiştir:

Emr-i âli alındı. Cuma günü Tâif'e muvasalatla irade buyurulan mufassal raport mezâbit ve jurnallar ahz olunarak posta ile takdim kılındığı arzolunur. 14 Mayıs 300. Osman

Hicaz vali ve kumandanı Osman Nuri Paşa tarafından Mâbeyne çekilen şifrelerle oradan verilen cevaplar dikkatle okunacak olursa Midhat ve Mahmud Paşaların tertip edilen bir plân dahilinde öldürüldükleri meydana çıkıyor, Abdülhamid'in bunların kaçtıklarına dair aldığı jurnallar üzerine işi ta'mik etmek istemesi ve vali paşanın bu kanaati çürütecek surette verdiği cevap ve cinayetin meydana çıkmaması için ölülerin muayenesine mani olmak istemesi ve 6 Mayıs tarihli telgraftaki ifadeler üzerine cesedlerin çıkartılmasından sarf-ı nazar edilmesi bu hâilenin son perdesini teşkil etmektedir.

[1] Hicaz valisine yazılmıştır:

Midhat ve Mahmud'un kaçar uşağı var ise serîan esamelerinin iş'arı ve metrûkâtından olan elbiselerinin füruhtiyle defterinin ve fakat eşyaları miyanında ve uşakları yedinde ne kadar evrakları var ise mahfûzen ve mahtûmen memur-ı mahsus ile Mâbeyn-i hümâyuna irsali emr ü ferman buyurulmuştur. 14 Mayıs 300.

Mehmed Besim

(969 numaralı defter) Vali Osman Paşanın bu şifreye cevabı :

Numara

706 Kurenây-ı Cenâb-ı şehriyârîden saâdetlû

Besim Beyefendi hazretlerine,

26 Mayıs, Sene 84 tarihiyle (Bu tarih ve sene her halde şifre olacak) cevaben şerefvarid olan telgrafnâme-i âlilerinde müteveffâ Midhat ve Mahmud Paşaların kaçar uşağı var ise isimlerinin arz ve iş'arı ve metrukâtlarından olan elbiselerinin furuhtiyle defterinin ve uşaklarının yedinde ve eşyaları miyanında ne miktar evrak var işe mahfûzen ve mahtümen bir memura teslim edilerek takdimi irade ve iş'ar buyrulmuş ve müşarünileyhimanın birer nefer uşağı olup Midhat Paşanın uşağı Ârif ve Mahmud

Müteveffâ Mahmud Paşa'nın evrak ve sairesi

Adet		Adet	
1	Maa kordon altın saat	1	Kabl el-vefat bozmuş olduğu kantaşı mühür
1	Altın kol düğmesi	1	Altından mâmul mühür kesesi
1	Anahtar çıkısı	1	Fotoğraf resimlerinin paketi
1	Kabl el-vefat bozmuş olduğu altın mühür [1]	1	Hukuka dair ilâm suret-i musaddakası

Paşanınki dahi Mehmed Şükrü isminde olarak bunların an asıl nereli ve ne vakitten beri mensup bulunduklarını dair zabtedilen ifadelerini mutazamin evrak ile eşyaları meyanında zuhur eden evrak ve saat ve mühürleri melfuf pusla mucibince bir tobraya mevzû ve mahtûm olduğu ve bilmüzayede füruht edilen elbiseye müteallik şeylerin envaı ve miktar-ı esmanını mutazammin canib-i şer'-i şerîften tanzim ve îta kılınan defter-i kassam ile işbu kassam mucibince satılan eşya esmanı bulunan otuz dört bin dört yüz yirmi dört buçuk kuruş dahi beraber bulunduğu halde yaver-i çâkerî kayın biraderim Mülâzım Mahmud Bey bendelerine tevdîan takdim kılınmış olmağın arz ve beyan-ı hale cür'et kılınır. Olbabta emr ü irade efendim hazretlerinindir.

Fî 8 Şaban, Sene 301 ve fî 22 Mayıs, Sene 300 Tâif'ten

Vali ve Kumandan-ı vilâyet-i Hicaz

Es-seyyid Osman Nuri [Mühür]

Daha sonra Midhat Paşaya ait bu tarihçe ile bazı evrakın Hicaz vilâyeti mektubî kalemi hulefâsından olup Vali Osman Paşanın mühürdarı bulunan Emin Efendi'ye verilerek kurenâdan Besim Bey'e gönderildiği anlaşılıyor. Besim Bey bu hususa dair Osman Paşa'ya yazdığı 2 Rebîulevvel 302 (1884) tarihli mektubunda şöyle demektedir:

«Tâif kalesinde vefat eden Midhat'ın nezdindeki tütün sandığı derununda zuhûr eden tarihçe-i mühimile diğer evrakları ve eşyay-ı sâireyi ve iki nefer haremağasını vilâyet-i celileleri mektubî kalemi hulefâsından mühürdarları izzetlü Emin Efendi bendelerinin getürüp teslim eylediğini bâ telgraf arzetmiştim, torbaların mühürlerini emirleri veçhile dikkatle muayene ettim, katiyen bozulmamış idi. Emin Efendi gibi bir cevher-i sadakate nâil olduklarından dolayı zât-ı devletlerini tebrik ederim . . . »

Paşaların vefatlarına dair suretini aynen daha aşağıya koyduğum risalede bunların öldüklerine pâdişah tarafından inanılmadığı için başlarının kesilerek valinin kaynı Mahmud Beyle ve diğer eşyalariyle beraber İstanbul'a gönderilip görüldükten sonra Yıldız civarında bir yere defnedildikleri yazılı olup bu rivayet zamanımıza kadar gelmiştir.

[1] Mahmud Paşa ölümünden bir gece evvel vuku bulan teşebbüste muvaffak olunmaması üzerine kat'i surette öldürüleceklerine kanaat getirip

Müteveffâ Midhat Paşa'nın evrak ve sairesi [1]

Adet

1 Maa kordon saat
1 Təbsıra-i ibret namındaki risalesi
1 Mir'at-ı Hayret namındaki risalesi
1 Lâhikası
1 Perakende evrak paketi

Adet

1 Evrak-ı ithamiye ve hükmiye
1 Tabsıra-i ibretin müsveddesi
1 Cep cüzdanı
1 Müteveffâların uşaklarının evrakı

***

Vali ve kumandan Osman Paşa tarafından, paşaların hastalık neticesinde öldüklerine dair çekilen telgraftan sonra keyfiyet tahriratla da hem Dahiliye nezâretine [2] ve hem de Saraya

bu hususta alet olarak kullanılan eşhasın isim ve künyelerini alıp sonunda «bu hâinlerden ahımı ve intikamımı almanızı vaşiyet ederim» diyerek âilesine bir mektup yazmış ve bunu müteakip zevcesi sultana ve çocuklarına bir zarar gelmesi ihtimaline binaen kullandığı altın mührü bozmuştur (*Tabsıra-i İbret*, s. 313).

[1] Abdülhamid Midhat Paşa'nın ölümünden sonra Tâif'ten getirttiği evrakını saklamış ve bunlar kendisinin hal'inden sonra teşkil edilen tetkik-i evrak komisyonu tarafından teslim alınarak hareket ordusu kumandanı Mahmud Şevket Paşanın 8 Temmuz 1325 (1909) tarihli bir tezkiresiyle oğlu Ali Haydar Midhat Bey'e verilmiştir. Ali Haydar Midhat Bey, bir torba içinde bulunan babasına ait bu evrakın babasının el yazısiyle yazılmış siyasî hayatı tarihi, Yıldız mahkemesinin tafsilatı ile bir hokka, bir kaç kalem, üzeri Midhat yazılı bir saat ve kordon, dört beş sıgara ve oğlu Ali Haydar Bey ile hemşîresinin gönderdikleri bir kaç fransızca mektuptan ibaret olduğunu beyan etmektedir (*Hâtıralarım*, s. 137). Benim, Abdülhamid evrakı arasından bularak bu kitaba koyduğum vesikalar, Midhat Paşa'nın mektupları neşredilmediğine göre B. Ali Haydar Midhat tarafından görülmemiş olduğundan onların ayrı bir yerde bulunmuş oldukları anlaşılıyor.

[2] Numara
690 Dahiliye Nezâret-i celîlesi cânib-i âlişine

Mâ'rûz-ı çakerleridir ki,

Vuku-ı vefatları evvelce telgrafla arzolunan Midhat ve Mahmud Paşalar hakkında tabib tarafından tanzim ve îta kılınan bir kıt'a raportla evrak-ı saire manzûr-ı ali-i cenâbı nezaretpenahileri buyrulmak üzere leffen arz ve takdim kılınmış olmağla ol babta emr ü ferman hazret-i men leh ül-emrindir.

bildirilip raporlar da gönderilmiştir. Saray, paşaların mufassal etıbbâ raporlariyle muhafaza memuru jurnallarının ve mahallî nahiye hey'eti mazbatasının gönderilmesini emretmiş ise de vali tarafından verilen 15 Mayıs 1300 (27 Mayıs 1884) tarihli cevapta menfîlerin iki seneden beri bir doktor tarafından muayene edilip doktor raporuyla muhafaza memurları jurnallarının takdim edilip paşaların ölümlerinin hariçte bilinemiyeceğine mebnî bu babda nahiye meclisinden bir mazbata alınamıyacağı arzedilmiştir [1].

Fî gurre-i Şaban, Sene 301 ve fî 15 Mayıs, Sene 300.

Vali ve Kumandan-ı vilâyet-i Hicaz

Es-seyyid Osman Nuri [Mühür]

Bu sırada Dahiliye nâzırı esbak Sadr-ı âzam Edhem Paşa idi.

[1] Numara

578 Kurenây-ı cenâb-ı şehriyârîden Besim Beyefendi hazretlerine

Saadetlû efendim hazretleri,

Vuku-ı vefatları evvelce telgrafla arz ve iş'ar kılınan Midhat ve Mahmud Paşa'ların suret-i vefatlarını mübeyyin mufassal etıbbâ raportlariyle muhafaza memurı jurnallarının ve mazbata-i mahalliyenin takdimi hususu olbabta şerefvarid olan telgrafnâme-i âlilerinde irade ve iş'ar buyrulmuştur. Arz ve beyana hacet olmadığı veçhile Tâif kasabası üç dört yüz haneli ve ahali-i gayri mütemeddine meskûn olmakla burada suret-i daimede bulundurulan ve mevkufinin de muhafazasına memur edilen Onuncu alayın üçüncü taburunun tabibi Yüzbaşı Doktor Naşit Efendi'den başka tabib olmayıp mevkufîn dahi iki seneden beri tabib-i mumaileyh tarafından tedavi oluna gelmiş ve müşarünileyhimanın vefatlerını intac eyleyen hastalıklarına da yine mumaileyh tarafından müdâvat olunmuş olmağla bu babda tanzim ettiği mufassal raport ile muhafaza memurunun jurnalı ve tabur-ı mezkûr zabitanından emr-i nezâret ve muhafaza da bulunanların mazbatası tayyen arz ve takdim kılınmıştır. Su kadar ki mevkufîn kışla-i hümâyun dahilinde vaki kale derununda olmak ve nezâret-i askeriye tahtında bulunmak mülâbesesiyle müşarünileyhimanın suret-i vefatları bittabi hariçte bilinemiyeceğine binaen bu babta nahiye meclisinden mazbata talebine mahal görülemediğinin ve zikrolunan raport ve jurnal ile mazbatadan birer nüsha-i saniyesi olbabtaki arîza-i çakerânemle beraber Dahiliye nezâret-i celilesine îsal ettirilmek üzere leffen cânib-i âlilerine takdim kılınıp buna sebep ise zikrolunan mazbatanın nezâret-i müşarünileyhaya takdimi iktiza edip etmiyeceğinin bilinmemesinden ibaret idüğünün arz ve beyanına cür'et kılınır. Olbabta emr ü irade efendim hazretlerinindir.

Fi gurre-i Şaban, Sene 301 ve fî 15 Mayıs, Sene 300 ; Tâif'ten.

Vali ve Kumandan-ı vilâyet-i Hicaz

Es-seyyid Osman Nuri

Midhat ve Mahmud Paşaların ölümlerine dair yazılmış olan risale hakkında

Mevkuflardan Midhat Paşa ile Mahmud Paşanın ölümlerine tekaddüm eden günler ile ölümleri hakkında Yıldız evrakı arasında biri muhtasar ve diğeri mufassal olarak kaleme alınmış iki risale vardır; esas-ı vak'a hakkında her iki risaledeki malûmat arasında fark yok ise de şehadete tekaddüm eden hadiseler mufassal risalede daha fazladır. Merhum Midhat Paşa'nın oğlu Bay Haydar Midhat tarafından neşredilmiş olan "*Tabsıra-i ibret — Midhat paşa*„ isimli eserdeki malûmat bazı yerleri çıkarılmış olmakla beraber elimizdeki mufassal risaleye benzemektedir. Bu risalenin Mısır'da basılmış olup bunun bir nüshasını 1905'de Paris'te bulunduğu sırada görmüş ve okumuş olduğunu Sayın üstadımız Bay Yahya Kemal Beyatlı söylüyorlar. Şu halde bu risale sonradan aslına halel vermeyen bazı ilâvelerle teksir edilmiştir.

Hiç şüphe yok ki bu risale, vak'aya şahit olan mevkuflardan biri tarafından kaleme alınmış ve bunların gizli vasıtalariyle harice çıkarılmış ve paşaların ölümünün mev'ud ecelleriyle olmadığı yayınlanmıştır. Zaten vak'ayı müteakip iki paşaya yapılan sû-i kasd, alınan tertibata rağmen az zaman içinde Mekke, Medine ve sair yerlerde duyulmuştur.

Bu risaleyi yazan kimdi? Bu şimdilik kesin olarak bilinemiyor. Hayrullah Efendi ile Namık Paşa zâde Ali Bey taraflarından yazılmış olduğunu zannediyorum. Saraya gönderilen iki risale de surettir; bunlardan birisi, bir aralık Tâif kumandanlığında bulunarak Midhat Paşa'nın mektuplarında adı geçen Ömer Paşa tarafından Müşir Derviş Paşa'ya yollanmış ve onun tarafından Mâbeyne takdim edilmiştir. Ömer Paşa'nın bu risaleyi takdimine sebep, Midhat ve Mahmud Paşa'ların kaçtıklarına dair çıkan veya bililtizam Abdülhamid'in arzusiyle çıkarılan şayiadan ve bu şayianın aslı olup olmadığına ve valiye dair Ömer Paşa'dan sorulan sualdir.

Derviş Paşa, 7 Safer 302 (1884 Kasım) tarihli bir mektupla Ömer Paşa ile Harem-i şerif müdürü Süleyman Nazif Bey'den bu hususta malûmut istemiş. Ömer Paşa 25 Rebîulevvel tarihiyle Mekke'den gönderdiği cevapta [1] firar hâdisesinin

[1] Aynı sualler kendisine de sorulan Süleyman Nazif Bey, Rebîulâhır 302 ibtidasında gönderdiği cevapta kısa olarak Hacı Ömer Paşa'nın mütaleasının doğru olduğunu beyan etmiştir.

kat'iyyen aslı olmadığını beyan ederek "Suret-i emrü iş'ar-ı daverîlerine nazaran rivayât-ı vâkıadan en ziyade nazar-ı dikkati calib olan Mahmud Paşa'nın firarı hadisesinin kat'iyyen aslı olmayıp müşarünileyh, Midhat Paşa ile beraber üçyüz bir senesi receb-i şerîfinde vefat ederek ale's-sabah ... Abdullah İbn-i Abbas mescidi kurbindeki mezarlığa defn„ edildiğini yazdıktan sonra bunların vefatlarına dair kaleme alınmış olan risale hakkında şöyle diyor:

"Mahmud ve Midhat Paşa'ların vefatları keyfiyetinde buraca hiç bir ferd için iştibah olmadıktan başka Midhat Paşa'nın şîrpençe çıbanı çıkardığı günden hîn-i vefatlarına kadar umum mevkufîn haklarında icra olunan muamelâtın tafsîline dair erbab-ı vukuftan bir zat tarafından kaleme alınıp emirnâme-i sâmi-i hidivîlerinin vürûdundan sonra ele geçirilen ve bir sureti leffen takdim kılınan varaka münderİcatının ekserisine buraca vukuf-ı umumî hasıl olmuş ve bu maddenin evrak üzerine kaleme alınabilecek surette şuyû bulması vali-i müşarünileyh (Osman Paşa) tarafından o vakit Tâif'e îzam olunan Miralay Mehmed Bey (Tâif kumandanı) ile muhafazaları memuriyetinde bulunan Binbaşı Bekir Efendi'nin sû-i idarelerinden neş'et etmişti [1]„.

Ömer Paşa'nın bu mütaleasına göre paşaların şehid edildiklerine dair mahallince herkese kanaat gelmiş ve bu fecî hadiseyi yazan risale Mekke ve Tâif'te taammüm etmiştir. Yine Müşîr Derviş Paşa'ya yazdığı diğer bir mektubunda da Ömer Paşa, "Tâif'te bulunan asâkir-i şâhâneden birinin bu vak'a hakkında tertip etmiş olduğu risale şeklinde bir varakadan„ bahsederek bunun askerî sınıfından biri tarafından kaleme alındığını söylemektedir.

1304 H. 1886 M. senesinde Osman Paşa'nın yerine Hicaz valiliğine Namık Paşa zâde Cemil Paşa tayin edilmişti; bunun kardeşi Binbaşı Ali Bey, Abdülaziz'in hal'i

[1] Derviş Paşa'nın mektubu müsveddesiyle Ömer Paşa'nın cevabı, Derviş Paşa'nın ölümünden sonra metrukâtı arasından alınarak Saraya verilmiştir. Ömer Paşa'nın, Vali Osman Paşa'ya kabahat bulması kendisinin yerine Mehmed Lütfi Bey'i Tâif kumandanlığına tayin etmesinden dolayıdır.

ve ölümüyle medhaldar addedildiği için îdama mahkum olup diğer menfîlerle beraber Tâif'te bulunuyordu. Cemil Paşa Mekke'ye gelir gelmez Midhat ve Mahmud Paşa'ların vefatlarının ne suretle olduğuna dair tahkikat yapmış; mahrem-i esrarı olanlara bu tahkikatı Pâdişahın iradesi üzerine yaptığını söylermiş. Bir gün Cemil Paşa, Mekke'de mücavir olarak bulunan esbak Tetkikat-ı şer'iye âzasından Kürd Said Efendi ile görüşürken: "Tahkikatıma nazaran Midhat ve Mahmud Paşaları fena bir halde boğmuşlar ve öldürmüşler„ demiş ve sonra çantasından mufassal risale alıp kendisine yemin ettirdikten sonra, bir parçasını Kürd Said'in eline verip okutmuş ve "İstinsah ederek farsça ve arapçaya tercüme ediniz„ demiş. Halbuki Kürd Said Efendi daha evvel Midhat ve Mahmud Paşa'ların Hindistan'a kaçtıklarına dair tahkikat yapmış oldugundan Cemil Paşa'nın, menfilerin öldürüldüklerine dair vermiş olduğu parçayı tercüme etmek istememiş ve sonra, mefsedetinden bahsedilen Kürd Said Rodos'a sürülmüş. İşte bu Kürd Said, Cemil Paşa aleyhinde İstanbul'a Muhacirîn komisyonu reisi Rıza Paşa'ya gönderdiği 27 Mart 303 tarihli (1887 Nisan) mektubunda bu halleri anlatmış, adı geçen risalenin bir kısmını da göndermiş olup Rıza Paşa da bu mektup ile risale parçasını Pâdişaha takdim etmiştir. Rıza Paşa, Kürd Said'in mektubuna atfen Midhat ve Mahmud Paşa'ların ölümlerine dair yazılan risaleden bahsediyor ve şunları yazıyor:

> "Cemil Paşa'nın bunu tercüme ettirmeğe kıyam etmesi keyfiyeti ahali-i Hicaziyeye neşr ve ilân ile gûyâ Midhat ve Mahmud Paşa'ların taraf-ı şâhânelerinden verilen emir üzerine envâ-ı ezâ ile îdam edildiğine dair ahali beyninde bir fikr-i sakim hasıl ettirmek maksad-ı ihanetkârîsine mebnî olacağı muhtemel idüğünden calib-i nazar-ı dikkat gördüğüm mezkûr risale ile mektubu ve imzasız olarak aldığım fransızca diğer mektubu leffen atebe-i ulyây-ı cenâb-ı mülûkânelerine arz ve takdime cür'et eyledim. 4 Nisan 305 [1].
>
> Abd-i memlûkleri
> Rıza

[1] Kürd Said'in, kendisine mektup gönderdiği Rıza Paşa,

Kürd Said'in mektubunda, Cemil Paşa hakkında "Tâif'te mahbus olan biraderi Ali Bey'e muhabbet ve vedadı ve mülâkatını herkes bilir„ dediğine göre Cemil Paşa'daki risalenin paşaların şehadetine tamamen vakıf olan ve Mıdhat Paşa'nın şehadeti gecesi yanında yatmakta olan Ali Bey tarafından kendisine verilmiş olduğu anlaşılıyor. Kürd Said, Cemil Paşa'dan alıp okuduğu bu risaleyi Rıza Paşa'ya göndermiş olacaktır. Risalede Midhat Paşa'nın şehid edileceği zaman Abdülhamid'in cülûs ederken kendisine vermiş olduğu mukavele senedinin adı geçiyorsa da izah edilmeyip oralara nokta konmuştur. İşte Yıldız evrakı arasında gördüğümüz iki risaleden biri, yani muhtasarı Ömer Paşa'nın ve diğer mufassalı da Kürd Said'in gönderdikleridir. Bu risaleyi yazan veya yazanların Hayrullah Efendi ile Namık Paşazâde Ali Bey'den birisinin veya ikisinin ve yahut da diğer bazı mevkuflarla müştereken kaleme almış oldukları kuvvetli ihtimal dahilindedir[1]. Yukarıda gösterdiğimiz gibi risalenin asâkir-i şâhâneden biri tarafından yazıldığını Ömer Paşa bildirmekte ise de bunun hariçten birisi tarafından yazılmış olmasına imkân yoktur; olsa olsa mevkuflardan birisi tarafından yazılmış olacaktır. Zâten Kürd Said'in göndermiş olduğu risalenin bazı yerleri Hayrullah Efendi'nin talik kırması yazısiyle tashih edilmiş olduğundan bunun kaledeki mevkuflardan yazısı güzel olan birisi tarafından istinsah edilip Hayrullah Efendi tarafından gözden geçirildiği anlaşılmaktadır. Ben Ömer Paşa risalesinin fotoğrafisini kitabın sonuna koyarak Kürd Said'in istinsah edip Rıza Paşa'ya yolladığı risaleyi aynen buraya naklediyorum; bu risale Bay Ali Haydar Midhat'ın *Tabsıra-i İbret*'te neşretmiş olduğu (S. 299) risaleye benzemekte ise de orada bazı yerler çıkarılmıştır. Ben olduğu gibi, tamamen naklediyorum.

Manastır hânedanından Destan Bey zâde İbrahim Paşa'nın oğludur; Petersburg ve Tahran sefirliklerinde bulunmuş ve 1296 H. 1879 M de Muhacirîn komisyonu reisi olup bu komisyonun 1311 Zilhiccesinde (1894 M.) lâğvına kadar burada kalmıştır.

[1] Bay Ali Haydar Midhat ta «Cinayet-i elîmenin şahid-i dilhûnu olan zevâttan Şeyh ul-islâm Hayrullah Efendi vak'a-i cinayeti refik-i felâketlerinin inzimam-ı muavenetiyle bertafsil» yazmış olduğunu beyan etmişlerdir; galip ihtimalle bunu, mevkuflardan olup o vak'alara şahit olan Mâbeynci Fahri Bey'den de tevsik etmişlerdir.

Paşaların şehadetine dair kaleme alınan risale

Tarih-i hicretin bin üçyüz bir senesi receb-i şerîfinin onikinci ve şehr-i mezkûre müsadif olan nisanın yirmi altıncı çarşanba gecesi saat altı buçuk (alaturka) raddelerinde esbak Sadr-ı âzam Midhat Paşa ile esbak Tophâne müşiri ve Damad-ı şehriyarî merhum Fethi Paşa zâde Mahmud Paşa'nın ikisi birden bir gecede ve bir saatte gayet gaddarâne ve vahşiyâne ve yürekler dayanamıyacak surette cansuzâne eziyet ve şiddetle, yani yağlı ve sabunlu iplerle bigyr-ı hakkın arz-ı mukaddes-i Hicaz-ı mağfirettirazda, Tâif kalesinde âtiy-yül-beyan evâmir ve vesâitle mahnûkan vuku bulan şehadetlerini bilâziyade ve noksan enzâr-ı âmmeye arz u ityan etmek üzere berveçh-i zîr hikâye ve tahrir olunur ve bu muamele-i gadriyyeden nâşi erbab-ı hamiyet ve diyanet taraflarından teessüf olunmamak elden gelmediği dahi bast u beyan kılınur[1].

Vak'a-i fecîayı beyan ve sadede şürûdan mukaddem şurası ihtar olunur ki Mekke-i mükerreme-i mübareke kıble-i kabâil-i islâmiyan olup beher sene memâlik-i mahrusa-i devleti Osmaniyeden vesair bilad-ı islâmiyeden من كل فج عميق rahile-bend-i müstelzim üt-tevfik olan hucac-ı zevi'l-ibtihac îfay-ı farize-i hac ile tekfir-i zünub-ı seyyiat ve tövbe ve eday-ı tâat için لن تنالوه الا بشق الانفس nass-ı celîli üzere bunca metaib-i esfarı ihtiyar ile mâşiyen ale'l-vücuh şu buk'a-i mukaddeseye gelmekte oldukları derkâr ve hususen الطائف من مكه kelâm-ı hikmet-ittisamına nazaran Tâif kasabasının dahi büldan ül-haram gibi (Bir kelime noksan) haramdan madud olarak şayan ı ihtiram beldetullah-ı amin ve makam-ı (bir kelime noksan) eman olduğu haysiyetiyle nusha-i kübra olan nev'-i Benî Âdem değil katl u tasdiyat, sayd-ı hamam bile memnû ve haram olduğu, velhasıl kâffe-i emkineden ziyade cemi mezalim ve ilhaddan tevakki ve ictinaba elyak ve ahra olduğu aşikâr olan ol kasaba-i muhteremede vukuuna bilcümle ehl-i islâm ve mücavirîn-i kiramın teessüf etmemeleri elden gelmeyen bir faciadan dolayı

[1] Daha yukarıki kısımlarda Vali Osman Paşa'nın 25 Mayısta şehid edilen Midhat Paşa'dan sonra Mahmud Paşa'nın da bir, iki günlük ömrü kaldığı Saraya bildirilmiş ise de her ikisi de aynı zamanda şehid edilmiş ve Osman Paşa bunu altı gün ara ile Saraya yazmıştır.

şuraca umuma bais-i lânet olan muamelât-ı atiyetülbeyanın failleri hakkında kıyamı haşre kadar şer'an ve aklen ve insâfen ne yolda idare-i lisan edilmek lâzım gelir ise ol veçhile nefret ve ervâh-ı şüheda dahi rahmetle yad ve tezkâr olunmak lâzım geleceği vareste-i tekrar ve iştibahtır.

Tâif kalesinde mahbusîn sıhhat ve âfiyette oldukları halde Midhat ve Mahmud Paşalarla sair mahbusînin katl ve îdamı için evvela bir havadis-i musannaa neşr ve ilân olunmuştur. Şöyle ki: Mahbusların Tâif'e muvasalatlarının üçüncü senesi evahirinde göya Midhat paşanın arkasında bir ufak çıban çıkıp ne çıbanı oldığı merak olunmakta iken bir hafta sonra çıbanın şîrpence oldığını tedavi etmeğe memur olan ve her ne vesile (ile) olursa olsun Midhat paşanın izale-i vücûdu kendisine tenbih kılınan ve bu mukavelede ikiyüz elli lira ihsan ve terfî-i rütbesi vadolunan asakir-i şâhane etibbasından yüzbaşı Naşid efendi söylemiş ve bunun için ameliyat icrası dahi lâzım idüğünü musirrâne ifade eylemiş ise de Midhat Paşanın zaaf ve şeyhuheti cihetiyle ameliyat-ı lâzimeye tahammül edemiyeceğini ve çıbanın haliyle bırakılmasını müşarünileyh cevaben beyan eylemiştir ve binaberin tabib-i mumaileyh Mahmud Paşa ile Hayrullah Efendi vesair rüfekasına gidip ameliyat-ı mezkûrenin adem-i icrası tehlikeyi davet edeceği kaviyyen zâhir olduğuna ve bu babta kendisine nesayih-i müessire icrası lâzimeden bulunduğuna dair vaki olan ifadesi üzerine müşarünileyhim tarafından müşarünileyhe tebliğ olundukta evvelâ tabib-i mumaileyh yeni mektepten çıkıp böyle ameliyatta bulunmadığını ve fenn-i tababette mütefennin ve hâzik olmadığı gibi saniyen kendisine emniyet dahi caiz olmadığından nefsini tehlikeye ilka edemiyeceğini ve çıbanın ehemmiyeti olmadığını ma'al- itizar dermiyan ve tabib-i mumaileyhin dediği gibi bu çıban tehlikeli ise Mekke-i Mükerreme'de bulunan huzzak-ı etibbadan birinin Tâif'e irsaliyle çıbanına tedavi etmek ve iktiza eden harc-ı rah ve yevmiye ve masarifatı sairesi taraflarından verilmek üzere Hayrullah Efendi ile Mahmud Paşa tarafından Hicaz valisi Osman Paşaya bir ricanâme yazılmasını ifade ve ityan eylemişti.

Bunun üzerine müşarünileyhima tarafından gayet sûzişli ve rikkat-i kalbi celbedecek bir istirhamnâme yazılıp vali-i müşarünileyhe gönderilmiş ise de cevabında Mekke-i Mükerre-

me'den diğer tabib irsaline lüzûm ve imkân olmayıp [1] mumaileyh Naşid Efendi diplomalı tabib olduğundan ona tedavi ettirilmesi beyan olunmuş ve binaberin Naşid Efendi Yüzbaşı İbrahim Ağa ile hergün beráy-i icray-ı ameliyat gidip Midhat Paşa'nın çıbanını tedavi etmek istemiş ise de müşarünileyh yine kendisini teslim etmeyip rüfeka ve âdemi marifetiyle yapılan çoban merheminden çıbanı iyi olmuştur.

Ve şu âna kadar hıtta-i Hicaziyede telgraf hattı yok iken bunların ahval ve ahbarı alınmak üzere hatt-ı telgraf küşad olunarak vali ve telgraf başmüdürüyle mevkufînin muhafazasına tayin olunan memura birer şifre îta kılınmış olduğundan ahval-i vâkıa üzere vali ve telgraf müdiriyle memur-ı mumaileyh tarafından kurenay-ı şehriyarîden Besim Bey ve sairîn vasıtasiyle hâkipây-i şâhâneye şifre ile arz-ı malûmat olunur idi.

Günlerde bir gün Tabib Naşid Efendi, Yüzbaşı İbrahim Ağa ile beraber Midhat Paşa'ya gidip bir miktar oturduktan sonra bir takım mukaddimat ve münasebat ile şimdi Avrupa'da îdam cezasiyle mahkûm olan cânîler hakkında katl, salb ve îdam gibi şeyler kalkıp *kloroform* dedikleri eczay-ı câniye iştişmam ettirerek bayıltıp bir daha ayıltmıyarak bu suretle vücudunu izale ve imate ediyorlar imiş diyerek damdan düşer gibi ettiği bir hikâye-i müteaccibanesinden Midhat Paşa'nın aklı başından çıkmış ve bu yüzden gideceğini hissetmiştir ve derhal heyecan-ı kalbe mübtelâ ve levni mütegayyir (olarak) hayatından kat'-ı ümid etmiştir.

Midhat Paşa'nın bu tarafa hin-i îzamında taraf-ı şâhâneden kendisine ihsan buyrulmuş olan mushaf-ı şerifin kıraetine hasr-ı evkat ederek hıfzını teyid ve mütalea-i tefsir ve fıkıh ve ehadis ile imrar ı vakte itina ve tercüme-i haliyle kendi vefatından sonra evlâd ve ahbab ve ahfadının suret-i hareketlerine

[1] Midhat Paşa, refikalarına yazdığı mektupta (8 Cemaziyelâhır 1301) kendisinin haberi olmadan arkadaşları tarafından valiye mektup yazılarak Mekke'den hâzik etıbbâdan bir doktor istediklerini, bu müracaata cevap verilmediğini beyan etmektedir (*Tabsıra*, s. 289). Yukarıki metinde ise doktor istenmesinin kendi tavsiyeleriyle yapıldığı ve Osman Paşa'nın da Naşid Efendi diplomalı olup Mekke'den tabip gönderilmesine lüzum olmadığının cevaben bildirildiği anlaşılıyor.

ve vukuata dair kendi kalemiyle bir vasiyetnâme de terkim ve imlâ edip bazı ehibba ve akrabasına göndermiş olduğundan bimennihi tealâ ileride vasiyetnâmeden dahi bahis ve beyan olunması musammemdir.

Midhat Paşa çıbanın ameliyatı için kendisini teslim etmediği ve güyâ kibar-ı şürefâdan bir zât vasıtasiyle Midhat ve Mahmud Paşa'ların Londra veya Paris'e kaçırılmaları esbabına bazı teşebbüsât hissolunduğu canib-i vilâyetten şifre ile Mâbeyn-i hümâyuna arz u iş'ar olunması üzerine [1] müşarünileyhimâ Midhat ve Mahmud Paşa'ların izale-i vücûdları emrinde behemehal sair gûna tedabire teşebbüs olunması hakkında emir verilmiştir.

Mahbusînin izale-i vücûdları hakkında şifre ile emir îta olununca bilâhare bazı mehazır mülâhazasına mebnî olbabta verilecek evâmir ve mukarrerat içine pusla vaz' ile îta ve bu yolda gönderilen puslalar, Hicaz valisi tarafından ba'd-el-kırae kurenadan Besim Bey ve sair bazı zevât vasıtasiyle hâkipây-i şâhâneye takdim olunmak üzere iade ve isra olunması kaide ittihaz olunmuştu ve hacı kıyafetinde bazı memur ve hafiyeler irsaliyle onlar vasıtasiyle dahi bu maddeye dair biddefeat tebliğ-i evâmir oluna gelmişti. Sair mahbusîn ile evvel be evvel müşarünileyhimanın izale-i vücuduna hizmet edeceklerin derecatına göre terfi-i rütbe ve atıyye ile mükâfat olunup daima muazzez ve mükerrem ve mukaddes olacaklarına dair mevaid-i kesire ile ıtma olunmuşlardır ve hizmet-i îdamın icrasında hariçten ferd-i âferidenin malûmat almamak üzere begayet mektum tutulması emrinde tedabir-i ihtiyatiye ittihaz olunması dahi tekîden kayıt ve tenbih olunmuştu. Feammâ « اذا جاء القضا و القدر ذهب العقل و عمى البصر » kaidesince mukadderata karşı ihtiyat ve tedabirin tesiri olamayıp mazlûmîn ve şüheda kanları kaybolmıyacağı ve hususan böyle bir arz-ı mukaddesdeki mezalimin ne kadar mektum tutulsa zâhire çıkamayıp mestur tutulmak imkânı bulunamıyacağı cihetle müşarünileyhimânın sureti âtiyet-ül-beyan îdam ve îsal-i

[1] Telgraf başmüdürü tarafından, Sevâkin'deki İngiliz amirali tarafından paşaların kaçırılacaklarının Saraya arz edilmesi üzerine bunların öldürülmelerine karar verilmiştir.

demleri hakkında vilâyetin pek bedihî görünen sû-i tedbiri ile vâki olan zulm ve mücaserete şuraca ahali ve mücavirinden mâada Hind ve Cava ve Buhara ve Mısır ve Şam hüccacından işitmedik kimse kalmayıp kâffesi şu buk'a-i mübarekede böyle bir fâcia vukuundan dûçar-ı hüzn ve matem olmuşlardır; zira katiller ma'raz-ı tefahürde "Ben Midhat Paşa'yı şöyle boğdum ve Mahmud Paşa'yı böyle kestim„ deyu Mekke-i Mükerreme kahvehânelerinde söyleştiklerini herkes dahi işitmiştir.

Evvelâ vilâyetin tensibiyle ve Mâbeyn-i hümâyunun emirleriyle bu hizmete Onuncu alayın 3. taburu binbaşısı mektepten mahrec Çerkes-ül-asl Katırcızâde Bekir Efendi tayin olunmuş ve çend mah mukaddem Mekke-i Mükerremeye ve her ne esbaba mebnî ise muvakkaten oradan Medine-i Münevvere'ye gidip avdetle martın ikinci pazar günü birden bire memûlün gayri Tâif'e gelip Kışla kapısı ittisalinde olan odada beytutetle ertesi günü Yüzbaşı İbrahim Ağa ve Tabib Naşid Efendi ile beraber Midhat Paşa ile görüşmüşlerdir; esnay-ı sohbette: "Yahu, sen Medine-i Münevvere'ye gittin, çarçabuk avdetle ne için Tâif'e geldin? Hayırlı bir iş var mı? Sebeb nedir?„ deyü sual olunmuş ise de alınan cevapta Tâif'te bulunan askerin umûrunu tanzim etmek ve Türbe karyesi ve o civar köyler ahalisi zekâtlarını vermediklerinden tahsilât için yakında o taraflara gidileceği cihetle şimdiden yol tedarikinde bulunmaklığı Vali paşa emreylemiş olduğunu beyan ederek idare-i lisan edip ağzından diğer bir söz alınamamıştır. Midhat Paşa, onun niçin geldiğini teferrus etmesiyle binbaşı-i mumaileyhe tebessümle:

"Evet, sizin şecaat ve işgüzarlığınız hasebiyle bittekrar Medine-i Münevvereden celb ile böyle mühim şeyler size havale olunmuş„ demiştir.

Binbaşı-i mumaileyh bir miktar ârâmdan sonra Midhat Paşa'nın odasından çıkmış ve İbrahim Ağa ve Tabib Naşid Efendiye hitaben:

"Midhat Paşa çok zekidir; halen istidlâl ile bize taşlar attı„ demesine cevaben Naşid Efendi "Evet, ecel ona haber veriyor„ demiştir

Binbaşı Bekir Efendi mahbuslar hakkındaki tasmîmatın icrasını hizmetçi ve aşçılarının kendilerinden tefrikiyle beraber her

birinin, odalarında mahbus-ı müteferrik olup bir araya cem olmamalarına mütevakkıf olduğunu iş'ar ve mucibince Vali paşa dahi Mâbeyn-i hümâyundan istîzan ile almış olduğu emrin icrasını binbaşı-i mumaileyhe tebliğ etmesiyle binaberin binbaşı efendinin Tâif'e vusûlünün altıncı cuma günü paşaların ağaları bermu'tad memur-ı mahsus ile cuma namazını kılmak üzere Abdullah ibn-i Abbas hazretlerinin cami-i şerîfine gidip içlerinden Midhat Paşa'nın ağası Ârif Ağa müşarünileyhin tenbihi münasebetiyle çıkmamış idi; çünkü başına bir felâket-i azîme geleceğini yakinen teferrüs ettiğinden ağay-ı mumaileyhin ayrılmamasını tavsiye eder ve hiç bir yere çıkmaması için yalvarırdı.

Halk camiden çıktıktan sonra Binbaşı Bekir Efendi ağaları ve aşçıları çarşı ortasında vâki karakolhânede tevkif ederek bu harekât-ı nâgehzuhurdan herkese bir gûna telâş müstevlî olup türlü türlü manalara hamlolundu; Midhat Paşa'nın ağası Ârif Ağa için dahi kaleye memur-ı mahsus göndermiş ve Ârif Ağa dahi Midhat Paşa'nın hasta ve esirfiraş olduğu bahanesiyle ol gün harice çıkamıyacağını ve emirleri her ne ise beyan olunmasını ifade eylediğinden giden memur gelerek tekrar iade olunduğu ve emre binaen Ârif Ağa'yı götüreceğini ifade etmesi üzerine paşalar tarafından Binbaşı Bekir Efendi'nin kaleye gitmesi (gelmesi) ve keyfiyet her ne ise beyan etmesi münasip olacağını memura söylediler ve bu halden başlarına gelecek belânın takarrüp eylediğini teyakkun ettiler ve «انا لله و انا اليه راجعون» (=İnnâ lillah ve innâ ileyhi râciûn) dediler.

Memur avdetle paşaların ifadelerini Bekir Efendi'ye tebliğ ederek efendi-i mumaileyh dahi derhal pürhiddet ve gazabla kaleye gidip mahbusîne enva-ı hakaret ve rezaleti icradan sonra vuku bulan ifadesinde paşaların yanında bulunan ağalar ile aşçılar çıkarılıp taraf-ı mîrîden verilmekte olan tayinatın kat'iyle asâkir-i şâhâneye verilmekte olan taamdan karavanalarla it'am edileceklerini ve çarşıdan herkes tütünden maada meyve ve peynir ve zeytin ve yumurta ve bunlar gibi şeylerin dahi bâ'dema alınmıyacağını ve herkes kendi çamaşırlarını kendi eliyle yıkayıp yataklarını kendileri sereceklerini ve kimin yanında kalem ve kâğıt ve hokka ve kitap ve Kelâm-ı kadîm ve para var ise alınacağını ve kendi odalarından çıkmayıp yekdiğeriyle ihtilât etmiyeceklerini ve bir de Mâbeyn-i hümâyuna

istirhama dair birşey yazılıp takdim olunmıyacağını ve çocuklarına mektup gönderilmiyeceğini ve Hayrullah Efendi'nin haric-i kal'ede bir hânede ikamet eden ve çocuğuna süt emdiren bir nefer haremini dahi alıp Mekke-i Mükerremeye götüreceğini ve oradan da Dersaadet'e irsal olunacaklarını beyan ve bu suretle olan memuriyeti irade-i seniyye-i Hazret-i Abdülhamid Hânîden olduğunu dermiyan eylediğinde cümle mahbusîne bir havf u dehşet ve hayret gelip bu muamele-i gaddarânenin âkibeti fena ve vahim olacağını bilmişler ise de « حسبنا الله و كفى » (=Hasbinallah ve kefâ)'dan gayri birşey demeyip ellerinden birşey gelmediğinden ve Mahmud Paşa ise biraz hadîd-ül-mizac bir zât olduğundan Binbaşı Bekir Efendi'ye azıcık hiddet ve şiddetle bazı sözler söylemiş ve Cengiz ve Hülâgü ve zulm ile sair hükümdarânın bu kadar mezalimde bulunmadığını dahi bast-ı makal etmiş ise de faydasız olduğundan kim okur kim dinler mazmûniyle tesirsiz kalmıştır. Mahbusînin pek çok ricalarından sonra bari hariçte tevkif olunan ağalar gelip efendileriyle hesaplarını görmeğe ve helâllaşmağa müsaade etmesi ifade ve istirham olundukta her ne kadar buna resmen mezuniyeti yok ise de yalnız hesaplarını görmek ve bundan maada hiçbir gûnâ muamelede bulunmayıp âhergune gelmeye şakk-ı şefe etmemek şartiyle yanlarına birer memur konularak ağalar dahi şart-ı mezkûr ile gidip yalnız hesaplarını rü'yet etmişlerdir[1].

Bâlâda beyan olunduğu veçhile kalemler ve kâğıtlar ve kitaplar ve aşçılar ve bakır takımları alınmış ve memurlar ağaları alıp kışla kapısı ittisalinde vâki bir odaya ikame ile yol hazırlığında bulunmak üzere Binbaşı efendi dahi daireden çıkıp kışlada o gece beytutet etmiştir.

Midhat Paşa ağasiyle hîyn-i vedada « هذا فراق بيني و بينك » (=Hâzâ firâkun beynî ve beynike) deyip çocuklarına selâm ile memnûiyeti cihetiyle fîmaba'd kendisine mektup yazmayıp « و بشر الصابرين الذين اذا اصابتهم مصيبة » âyet-i kerîmesiyle sabr u şıkbayı vazife-i nazife ittihaz ederek rûh-ı revanı için daima fatiha okumalarını ve dergâh-ı rabb-ül-âleminde afv u

[1] Binbaşının mevkuflara olan tebliğatı, Midhat Paşa'nın 8 Cemaziyelâhır 1301 tarihli (5 Nisan 1884) mektubunda daha muhtasar olarak vardır (*Tabsıra-i İbret*, s. 293).

mağfireti için hayır dua etmelerini tavsiye etmiş ve ferdây-ı mahşerde mahkeme-i kübrâda — ki kendi mahkemeleri için teşkil olunan Yıldız mahkemesine gayr-i makistir —Cenab-ı Rab-b-ül-âlemin Hayr-ül-hâkim ve Peygamber-i zîşan efendimiz kadı-i müslimîndir; ol mahzar ve meşher-i azîmede çoluk ve çocuklarımın ellerini tutup ah u enîn ile ve «بای ذنب قتلونی» zemzemesiyle dadhâh olup zalemeden ahz-ı sâr edeceğimizi dahi kendilerine bildiresin ve teselli veresin demiştir.

Midhat Paşa'nın hatırlara gelmeyen böyle muamele-i şedîdeden dolayı kendisine asla fütur vermiyerek kaza ve kadere razı olup me'lûf olduğu selat-ı mefrûza ve mesnune ve evrad ve ezkârından maada haftada bir hatm-i Kur'an ve külli yevmin mütalea-i tefsir-i Kadı ve Şifa-i şerif ile «والعاقبة للمتقين و ان الله مع الصابرين» âyet-i kerîmeleriyle meşgul olup her ne yapılırsa yapılsın ve her ne kaza gelirse gelsin razıyız; elhamdü lillâh bizler arazi-i mukaddesede bulunuyoruz ve elminnetüli'llah her şeyden mutahhar olarak «ولا ترکنوا الی الذین ظلموا» İstanbul'dan uzak olduk; bundan ziyade bizlere ne yapılmak lâzım gelir; olsa olsa bizleri şehid ederler; bu da bizim için dünya ve ahrette bir büyük nimet ve mefharet ve mes'adettir; ne güzel şeref, ne güzel bahtiyarlık diyerek rüfekasına tesliyet ve nasihat ve kendisi de tevekkül-i tam ile hareket ederdi.

Mahbusînden Hayrullah Efendi kendisinin memede olan bir nefer masum çocuğuyla hareminin ağalarla beraber götürülmeyip *Tâif*'te bırakılması emrinde Binbaşı Bekir Efendiye vaki olan cez u fez'i (جزع وفزع) ve rica ve niyazı cümlesinde kendisinin sair mahbusîn gibi mahkemece hüküm altına girerek hapis olunmayıp Medine-i Münevvere'de şeyh-ul-haremlik hizmeti mübeccelesiyle bulunmakta iken zâhirde Şerîf Abdülmuttalip Efendi'nin her nasılsa kendi hakkında olan garaz-ı nefsaniyet ve iftirasından ileri gelmiş bir şey olduğunu ve çocuğiyle zaîfe validesinin *Tâif*'te kalması ve uzaktan dürbin ile haftada bir defa olsun çocuğa bakıp müteselli olması için lisan-ı münasiple Hicaz valisi Mâbeyn-i hümâyuna iki satır bir istirhamnâme yazar ise merhamet ve müsaade-i şâhâneye mazhar olacağı ümid-i kavîsinde bulunduğunu bast u beyan etmiş ise de Binbaşı-i mumaileyh cevabında :

"Sen Sultan Murad için talep olunan fetvayı vermediğinden cümle mahbusînden ziyade hatada bulunduğunu ve bu sebeple başına gelen ve gelecek olan cezalara müstahik olduğunu dermeyan etmek gibi bir takım kelimâtla Efendi-i mumaileyhi hal-i yeis ve füturda bırakmıştır ve bu haberler Mâbeyn başkâtibi Mümtaz Efendi zâde Rıza Paşa ve kurenâdan Besim Bey ve saire vesatetleriyle cânib-i vilâyete gelmiş ve hattâ Hayrullah Efendi yine ol vakit "Ben fetva vermedim, başkalar yazdılar ve tashih ettiler ve bana imza ettirdiler„ deyu cevap vermiştir. Ol vakit Sultan Murad için fetva matlabı makam-ı meşihat-i celîleden alındığı ve fetvay-ı mezkûr nezd-i şâhânede mahfuz bulunduğu ve hattâ Sultan Muradı celb ile fîmâba'd hulyay-ı saltanatta bulunmamak ve Çırağan sarayında müsterihan oturup kimseye tâbi olmamak üzere fetvay-ı mezkûr kendisine gösterildiğini sıdk-ı makaline delil olarak beyan ve şu hale göre nasıl istirhamnâme yazılacağı Binbaşı-i mumaileyh tarafından müşarünileyh Hayrullah Efendi'ye ifade olunmuştur.

Binbaşı Bekir Efendi Martın sekizinci cuma günü (20 Mart 1884) ağaları ve aşçıları ve Hayrullah Efendinin haremini ve çocuğunu alıp *Mekke-i Mükerreme*'ye gitmezden evvelce veda vesilesiyle bazı söz alıp sermaye etmek için gayet manirane Midhat Paşa'nın yanına gidip, Midhat Paşa: "Bugün gidiyor musunuz?„ deyu sualinde Evet efendim, bugün gidiyorum; sipariş ve bir emriniz var ise bayan buyurun„ dediğinde Midhat Paşa Evet bazı ifadem vardır, güzelce dinleyin ve vali paşaya böyle söyleyin ve sair lâzım olan makamât-ı âliyeye de beyan eyleyin„ deyu bir takım kelimât-ı müessire söyledikten ve bir de katl hakında bir kaç âyet-i Kur'aniyye ve ehadis-i nebeviyye okuduktan sonra berveçh-i âti sözleri beyan ve nutka ağaz eylemiştir:

"Rivayetinize nazaran Vali paşayı Sultan Abdülhamid Han hazretleri müşir etti, vadeler verdi; nişan verir, bundan ziyade memuriyet verir, lâkin lâ vefaü's-sultan ve kurb-i sultan âteş-i suzan kelâmından gafil olmasın. Zira Bahr-i umman ve zaman ve sultan için aman yoktur. Midhat Paşa'nın bu devlete ve millete ve zât-ı şâhâneye ettiği hiz-

met sıgar ve kibar indinde müsbettir; işte bildiğiniz o meşhur Midhat Paşa'nın bugünkü günde ne halde olduğunu gözünüzle görüyorsunuz. Vuku bulan muamelelerden ve karine-i hâliye ve makaliyeden anlaşıldığına göre hakkımızda bir sû-i niyet olup ânı da icrâya sizleri vasıta edecekler. Vali paşa nasıl müşir oldu ise siz de meratibinize göre mükâfat ve liva ve ferik olursunuz ve atiyye-i şâhâneye dahi nâil olursunuz ve lâkin sizler Sultan Abdülhamid Han'dan evvel vefat ederseniz emvaliniz başkalara kalıp rütbeler, mezar taşlarına yazmaktan başka bir şeye yaramaz ve devlet beyninde müstahakk-ı lânet ve nefret olursunuz; yok Sultan Hamid sizlerden evvel vefat ederse artık orasını bilemem; iş nasıl olur ve başınıza ne gelir? Elbette bir âdil ve dâdhâh gelecektir; orasını sizler düşününüz. Sıdk-ı makalim için ve pâdişahın vefasızlığı için Abdülhamid Han Hazretleri cebren[1] teşkil ettiği Yıldız mahkeme-i fevkalâdesinin reis-i evveli Alâiyeli Mahmud Sürurî Efendi'yi, bize bigayr-i hakkin hükmettiğinden dolayı mükâfaten gerçi kazasker etti ve oğluna rütbe verdi ve bin lira bahşiş ihsan eyledi ise de sonra *Manisa*'ya defetti. İşte pâdişahtan bu mücazâtı gördü ise de bâtınen de hânesi âteş-i gazab ile yandı; iki kerimesiyle bir hafidi ve valdesi ve biraderi ve biraderzâdesi fevt oldu ve bir sene zarfında on yedi belâ başına geldi, matrud-ı dergâh-ı ilâhî ve pâdişahî oldu.

Yine o mahkemenin nâzırı olan Lofçalı Cevdet Paşa'yı makhûren azletti; konağında menkûben ve mahakkaren oturuyor ve İstinaf müddeî-i umumisi Lâtif Efendi ve sair âzâlar dahi ankarib gazab-i ilâhî ve pâdişahîye dûçar olurlar; buraları güzelce dinleyip söylemelisiniz. Sekr-i sultan sekr-i hamrden ziyade eşeddir; yani gazabı, merhametinden ziyadedir; şimdiki görünen muamelenizden ve bizleri yalnız bırakarak tazyik etmenizden bir cellâdlık anlaşılıyor; böyle işte bunlara bu âyet-i kerime kifayet eder.: «استعيذ بالله : و من يقتل مؤمناً متعمداً فجزاؤه جهنم خالداً فيها و غضب الله عليه و لعنه و اعدله عذاباً عظيما» âyet-i ke-

[1] Risalede bazı dokunaklı kelimeler silinmiş ve bazı yerlere de Hayrullah Efendi'nin kalemiyle ilâveler yapılmıştır. Burada «*cebren*» kelimesi karalanmış ise de okunuyor. Keza «*cümlesi*» de öyledir.

rimesiyle diğer bir çok âyât ve ehadis okuduktan sonra şu hikâyeyi dahi serd ve hikâye eylemiştir:

"Malûmunuzdur, Hazret-i Hüseyin Radıyallahü anh-efendimizi Yezid'in emriyle ve serdar ve serasker ve vezirlerinin vasıtalariyle ol nûr-ı dîde-i mü'minîn Hüseyin-i mazlûm efendimizi şehid ettiler ve Yezid kendi gitmedi, ancak emir verdi ve lâkin ile'l-ân ve ilâ kıyamis'-saa cümlesi nefret ve lânetle yad olunuyorlar ve katle vasıta olanların içinden birisini mazur tutmuyorlar; cümlesi müstahakk-ı azab ve gazab-ı ilâhî olduklarını tefekkür etmelisiniz, hususiyle emr-i mücbir yoktur; zamanımızda ve kanun ve mecellece ikrah ve icbar yoktur; dediler; "nihayet eden bulur„.

Hülâsa bu yolda pek çok sözler söyleyip "Vali paşaya bu sözlerimi beyan edin„ dediğinde Bekir Efendi cevaben: "Ben muharebelerde bulundum, adamlar öldürdüm ve lâkin onun haricinde bir tavuk kesmedim. Allah etmesin, böyle şeyde bulunmaklığı kimse arzu etmez„ diyerek meclise hitam verip veda ederek ağaları ve aşçıları ve Hayrullah Efendi çocuk ve haremini alıp akşama yakın sa'b-ül-mürûr olan *Cebel-i Kura* (Cebel-i Kira) tarikiyle *Mekke-i Mükerreme*'ye gitmişlerdir.

Binbaşı Bekir Efendi'nin vasıtasiyle mahbusîn hakkında icra ettirilen muamelât-ı vâkıa ve harekât ve sekenât-ı nâhem-vâre ile beraber ağalar ve aşçıları, müşarünileyh Hayrullah Efendi'nin harem ve çocuğunu *Tâif*'ten alıp Mekke-i Mükerreme'ye gelmesi Mekke-i Mükerreme'ce heyecanı mucip olacak surette bir çok güft ü gûyu ve başka manalara zehabı müntec olduğu müşahede olunmasiyle bazı memurîn taraflarından mahfîyyen bu hal-i heyecan-iş timal Mâbeyn-i hümâyuna iş'ar edilmiş olduğu gibi kesan-ı merkumenin mahbusîn nezdine iadesi halinde madde-i mültezime-i îdamın icrası mümkinattan olup işbu iade tedbiriyle heyecanın izalesi münasip olacağı dahi bilâhare Mâbeyn-i hümâyuna arzolunduğu zamanda bu tedbir münasip görülmekle binbaşı-i mumaileyhin müstashibiyle Mekke-i Mükerreme'ye götürülenlerin betekrar red ve iadesi irade buyurularak icabı icra kılınmış ise de aşçıların sâbıkı veçhile matbah kaynatmalarına mesağ ve müsaade gösterilmeyip mahbusîn asker karavanasından ekl-i taama mecbur

tutuldukları ve bu cihetle cümlesi mazik-i sefalette kaldıkları belde-i muazzamaca umuma bâdi-i teessür ve telehhüf olmaktadır[1].

Bunun üzerine Binbaşı Bekir Efendi, *Tâif*'ten hareketinin yirminci cumartesi gecesi akşamla yatsı beyninde bunca eza ve cefa ile tekrar *Tâif*'e avdet edip paşaların ağalarını yine hizmetlerine vererek ancak Hayrullah Efendinin ağasını (haremine hizmet için) hariçte bırakıp Hayrullah Efendi'nin haremi dahi bir aşçı kadın ile beraber Dersaâdet'e gitmek üzere *Cidde*'ye vasıl olmuş olduğundan verilen emir üzerine o dahi *Cidde*'den avdetle ağalardan bir kaç gün sonra *Tâif*'e gelip[2] evvel oturduğu hâneye gelmiş ve me'külât ve sair havâyic-i beytiyelerine nezaret etmek üzere Hayrullah Efendi'nin muvafakatiyle hademesi İbrahim Ağa hariçte bırakılıp yerine neferat-ı askeriyeden bir hizmetçi Hayrullah Efendi'ye tayin olunmuştur. Binbaşı Bekir Efendi dahi ertesi günü daireye girip paşalar ile mülâkatında "Pâdişahın emridir, biz ne yapalım„ diyerek tayinatın kat'ı ve aşçıların ihracı ve ağaların alınıp yine iadesi Mâbeyn-i hümâyundan gelen emr-i kat'î-i telgrafî iktizasından bulunduğunu ve Vali paşadan Midhat Paşaya her nasılsa selâm getirip çarşıdan her ne ister ise alınmasına müsaade-i şâhâne olduğunu ve kendisi ise böyle işlerde bulunmayı vicdanen arzu etmediğinden ne çare asker ve memur olup pâdişahın gazabı malûm olduğundan emre imtisal etmek ve gazabtan korkmak ve kendini kurtarmak elzem olduğunu beyan ederek Kışla kapısı ittisalindeki odada yatıp kalkmakta olduğundan ve mahbusînin vukuât-ı rûzmerresi dahi bâ jurnal Hicaz valisine inha ve oradan Mâbeyn-i hümâyuna arz u inba olunmakta idi ve mahbusîn, ağaların iadesinden bir nevi teselli bulmuşlar ise de ileride başlarına neler geleceğini daima tefekkür etmekte idiler.

Birgün Midhat Paşa süt isteyip *Tâif*'te Eşref nâm kimesneden süt almak üzere adam gönderilmiş ve akabinde kal'ede

[1] Buradaki *«olmaktadır»* kaydı bu risalenin evvelden beri yani Midhat Paşanın şahadetinden önce tutulmakta olduğunu zannettiriyor.

[2] Ağaların ve Hayrullah Efendi'nin haremiyle çocuğunun gidip sonra yine Tâif'e dönmeleri Midhat Paşa'nın 8 Cemaziyelâhir tarihli olup yukarıda « Mevkufların son durumları » kısmındaki mektubunda da vardır.

memur olan mülâzimlerden Nuri Efendi[1] kılıcını takıp süt almağa giden adamın arkasından Sütçü Eşref'in evine giderek Eşref'e, "Sütün var mı, yok mu?„ diye sual eylediğinde "Binbaşı Bekir Efendi süt istemiş idi, onun için üç kıyye süt ayırmış idim; şimdilik bundan başka sütüm yoktur, isterseniz bir kıyyesini Midhat Paşa'ya verelim„ demesine Nuri Efendi muvafakat ederek Bekir Efendi için hazırlanmış olan sütten bir kıyyesi tefrik olunup giden neferle Nuri Efendi her ne yapmış ise sütü irsal etmiştir; bununla beraber o güne kadar vuku bulmayan böyle bir hizmet ve işgüzarlığı mumaileyh Nuri Efendinin deruhde eylemesi şüpheyi davet etmiştir.

Midhat Paşa için hizmetçisi Ârif Ağa'nın pişirdiği yemeklere Kurenây-ı sâni Seyyid Beyefendi dahi nezâret etmekte bulunmuş olduğundan alınan sütü koydukları tencerenin kapağı kaldırılıp süte bakıldıkta Seyyid Beyefendi sütün levnini beğenmeyip bir kahve kaşığıyle sütü ağzına alıp bir miktarını dahi her nasılsa yuttuğundan süt fena halde acı olup Seyyid Bey'in ağzını ve boğazını yakıp berbat eylemiş ve yanında birkaç kişilere ve hattâ Mülâzım Mehmed Ağa'ya dahi vererek onlar dahi tattığında derhal bazıları gaseyan ve bazıları dahi bir kaçar gün hasta ve sadmesini çekmişlerdi.

Vak'a Midhat Paşa'ya hikâye olundukta ceyb-i tefekkür ve mürakabeye varıp «لا حول ولا قوة الا بالله»(= Lâhavle velâ kuvvete illâ billah) diyerek Mülâzım Mehmed Ağa'yı (3. Taburun 2. bölüğü Mülâzım-ı evveli) çağırıp tecahül-i ârifâne ile:

"Bugün süt aldırdım, sütçü Binbaşı efendiye de bu kapta olan sütten vermiş bize gelen süt zannımca bakır çalmış olmalıdır ki her kim içmiş ise gaseyan etmiş ve kimini sancı derdiyle mübtelâ ve ağzı berbat olmuş; galiba siz tatmışsınız„ dediğinde Mehmed Ağa "Evet tattım, süt ağılıdır„ demiştir. "Öyle ise Binbaşı efendiye git söyle, bu sütü içmesinler, galiba bizimkini bakır çalmış; sütün hepsi bir kapta imiş; belki onunkini de bakır çalmıştır„ diyerek Mehmed Ağa'yı Binbaşı efen-

[1] Bu Nuri Efendi o tarihte 1. Alay, 3. Tabur'da mülâzım-ı sâni olup sonradan miralaylığa kadar çıkmıştır. Kendisi alaydan yetişme idi. Mülâzım Memiş Ağa ile beraber Midhat Paşa'nın yemek tenceresine zehir koyanlardandı.

diye gönderip getirdiği cevapta, Binbaşı efendi şimdi sütçüyü celb ile kaplarını ba'd-el-muayene iktiza eden tahkikatı icra ettikten sonra hapis ve darb ile mücazâtını icra edeceğini ve nihayet derecede işin arkasına düşerek tetkik eyliyeceğini beyan etmiş ise de Bekir Efendi o gün hastahânenin bahçesinde bazı mahrem ehibbâsiyle oturmakta olup sütün haberi kendine gitmezden evvel "İşte mahbusî'nin işini bitirdim, şimdi ölecekler, pâdişahın mükâfatına nail olacağız„ diyerek yine esnây-ı kelâmda "Acaba süt içtiler mi? Çabuk tesir eder mi? Oldu bitti mi?„ dediği sözleri mevsukan riayet olunup mahbusînin mesmûmen vefatlarına intizar etmekte idi.

Midhat Paşa için alınan sütten bir miktar tefrik olunup etıbbâ vasıtasiyle ananir (analiz) olunmak üzere Binbaşı efendiye irsal olunmuş ise de öyle âlât olmadığı haberi verilip Sütçü Eşref dahi celbedilmiş ise de biçare sütün olduğu kabı getirip irae ve muayene ve kendi sütünde semme dair bir şey olmadığını ve öyle bir şey var ise memurîn vasıtasiyle sonradan yapıldığı ve katıldığını ifade eylemiş ve Binbaşı efendi dahi Midhat Paşa'ya gidip te süt şöyle olmuş demediğinden evham ve şüpheler tezayüd etmiş ve zehir ile gideceklerini fark etmişlerdir.

Midhat Paşa'nın hizmetçisi Ârif Ağa, geceleri müşarünileyhin odasında yatıp kendi odasında olan yemek tencerelerine nişan vaz'edip oda kapısını dahi kilitleyip anahtarını yanına alır imiş. Bu süt vak'asından beş on gün sonra bir sabah kalkıp tam tencerelerine nazar edip te nişanlarını bozulmuş ve kapaklarını açıp içine baktıkta bir takım ecza konulmuş olduğunu müşahede ettikte derhal Midhat Paşa'ya haber verip müşarünileyh dahi Mahmud Paşa ve Seyyid Bey ve sâirelerini yanına çağırıp tencereleri irâe eylediğinde hariçten bir şey konulduğu malûm olup kimin yaptığını bilmezler idi. İşbu taamlar kedilerle köpeklere verilip tencereler dahi kalaylattırılıp kedilerle köpeklere tesir etmiş ise de yine tencerelere konulan ecza sem olmamak manâsına hamlolunmuş ve vak'a-i müteellimenin vukuundan sonra bunu yapan Mülâzım Memiş Ağa[1] ile Nuri Efendi, Ârif Ağa'nın odasına

[1] Mülâzım Cemal Memiş Ağa, 3. Taburun 4. bölüğünde idi.

pencereden girip tencerelere zehir koyduklarını defaatle ikrar etmeleriyle tahakkuk edip bu maddede olan iştibah zâil olmuş ve sâlif-ül-beyan aşçıların kaldırılması dahi bu maksada mebnî olduğu anlaşılmıştır.

Kahve pişirmek ve sair hizmetlere bakmak üzere Yozgatlı Mehmed nâmında bir nefer hizmet etmekte olduğu halde nefer-i merkum tesmim maddesine pek çok tergip ve teşvik ve itma ve ihâfe olunmuş ise de kabul etmediğinden diğerleri tarafından tesmime teşebbüs olunmuş ve Mahmud Paşa ise nargile ve kahve içmeği terk edip bir kaç günde bir kere kahve hizmetinde bulunan Mehmed'in pişirdiği kahveyi emniyet edip içermiş ve lâkin müşarünileyh bir kaç defa şedit sancılar ile ishale mübtelâ olduğundan sebebi anlaşılmamıştır. Bir kere de esnây-ı taamda berradiye tabir olunan testilerin birinde olan suyun levni ve taamı bozuk olduğu müşahede olunmağla desti hemen şikest olunmuş ise de bu makule şeyleri yapanı bilemediklerinden mahbusîn cümleten fevkalâde bir havf ve dehşet içinde kalmışlardır.

Nihayet-ül-emr mahbusînin tesmimi için [1] berminval-i muharrer teşebbüsat-ı vâkıadan başka vesâit ve esbab tedarikinden âciz kaldıkları ve verilen semmiyatın tesiratını göremedikleri ve diğer taraftan bunların izale-i vücudları emrinde Mâbeyn-i hümâyundan ale't-tevalî istical telgrafları vürûd etmekte bulunduğu ve kendileri de netice-i emr-i îdama ta'liken mev'ud olan mükâfata münhemik bulundukları cihetle mahbusînin mahnûkan îdam ve izalelerinden başka çare olmadığından ve gûyâ ekâbir-i ricalden biri vasıtasiyle kaçırılacaklarından bahis ile vuku bulan arz ve istîzan üzerine verilen emre mebni hemen suret-i aleniyyede gibi katl ve îdama cesaret edip 1301 senesi Receb-i şerîfinin dokuzuncu ve şehr-i mezkûre müsadif olan Nisanın yirmi üçüncü pazar günü Mekke-i Mükerreme'den iki bölük asker ve iki top ve bir miktar

[1] Zehirleri Mısır'dan getirtmeğe vasıta olan Vali Osman Paşa'nın mahremlerinden Tabur ağası İsmail Ağa isminde birisi imiş. İsmail, Avniye askerî delibaşılığı ile Mekke'ye gelmiş, zabtiyeliğe girmiş, vali ve Mekke emîrlerine hulûl ederek yükselmiş, zabtiye taburu kumandanı olmuştu (*Tabsıra*, s. 309).

topçu istishabiyle 7. ordunun 53. alayının miralayı Mehmed Lütfi Bey *Tâif*'e gelip derakab bölüklerden tüvana ve kuvvetli kırk kadar asker seçip iktiza eden talimatı dahi vererek kal'ede, yani mahbusların bulunduğu dairede mevcud olan askere zam ve ilâve etmiştir.

Miralay Bey *Tâif*'e gelmezden evvelce Binbaşı Bekir Efendi, Mahmud Paşa'nın hademesi Hacı Şükrü Ağa'yı geceleri herkes uykuda iken iki kere kışlada yanına celb etmiş ise de tesmime dair ve sair gûnâ söz etmeyip havayî sözlerle geçiştirmiş ve Hacı Şükrü Ağa ise hadd-i zâtında dirayetli ve kâmil ve âkil ve terbiyeli bir kimse olduğundan Bekir Efendi anda öyle istidat görmediğinden ve aldanmıyacağını yakînden bildiğinden ışe mahrem etmeksizin kal'eye iade eylemiştir.

Miralay Bey, geldiği gün veçh-i meşruh üzere askeri tertip ettikten sonra diğer gûne bir sebep bularak kal'eden kurtulmak üzere arz-ı hal ve "Muradı ne ise bir kere dahi gelsin, şifahen beyan etsin ve süt maddesi dahi nasıl olmuş ise anı dahi ifade eylesin„ diyerek Midhat Paşa'nın hademesi Ârif Ağa'yı yanına çağırıp müşarünileyhin tesmimini tefhim ederek zehirin dahi hazır olduğunu beyan edip eğer bu tesmim maddesini icra eder ise kendisine her suretle mükâfat olunacağını ve etmez ise Ârif Ağa'yı telef edeceklerini gerçi Mahmud Paşa için başka adam hazır ise de anı dahi deruhde eder ise Midhat Paşa için altıyüz altın verileceğini ve bu sözleri kal'ede paşalara söylenmiyeceğini ekîden tenbih etmişler ise de Ârif Ağa sadık ve mütedeyyin bir zat olup ne itmaa ve ne ihafeye bakmayarak böyle işin erbabı olmadığını kat'iyyen beyan etmiş ise de gerçi gördüğü muamele ihafe olmayıp ağay-ı mumaileyh bu işi deruhde etmez ise telef edeceklerini cezm ettiğinden vukuâtı gidip paşalara haber vermek üzere zâbitanın yanında işi maalkerahe deruhde ederek kal'eye avdet ve vukuâtı diğer rüfekasına söylememek üzere Midhat Paşa ile Mahmud Paşa'ya hikâye etmiş ise de müşarünileyhima dahi bir nebze rüfekasını işten haberdar edip cümleten tezekkür ve tefekkür olundukta görülen tazyikât ve olunan tedabir ve icraât bir sû-i niyet alâmetleri olduğunda şüphe yok ise de içlerinden bazılarının fikri, Ârif Ağa kendisini kal'eden kurtarmak için bu sözleri kendisi ihtirâ ediyor gibi manalara

zahip oldular ise de hadd-i zâtında işin ve muamelenin rengi bir iyi halde olmadığından mahbusîn kemal-i hayret ve iztirapta iken Miralay Bey dahi bir kere olsun kal'eye gidip ne yapıyorsunuz demediğinden bir sû-i niyet için geldiğine hükm ve hamletmişlerdi.

Miralay Bey işi ta'cil ve tesrî ederek geldiğinin ikinci salı günü mahbusların bulunduğu dairenin etrafını lüzumu kadar askerle abluka edip ve dahilde olan askerlere dahi iktiza eden talimatı verip o gece vak'a-i şehadet vukubulacak iken tedbirlerine takdir tevafuk etmeyip ertesi geceye kalmıştır; sebebi şöyle olmuştur ki :

Salı gecesi verdikleri karar üzerine yatsı vakti Yüzbaşı İbrahim Ağa (T. 3, K. 1 kumandanı) ile üç de mülâzım dairede kendi odalarında Ârif Ağa'yı yanlarına çağırıp "Bu gece Midhat Paşa'yı bitireceğiz; sana zehir verdik, almadın ve lâkin söz vermiş idin, sen geceleri yanında yatıyorsun; bu gece paşanın odasının kapısını bize aç, eğer açmaz isen, sonra hakkında pek fena olur„ demelerine Ârif Ağa "Ben böyle şey yapamam ve kapıyı dahi açamam„ demesine zabitler israr ve ihâfe ettiği sırada mahbusîn yatsı namazını kılıp mutad üzere Midhat Paşa odasına gitmek üzere merdivenden indiğini Ârif Ağa duyup "Aman efendim, inmeyin sizleri bu gece bitirecekler, hep beraber oturun„ deyu zabitler olduğu halde zabitlerin odasından feryat eylediğinde derhal Midhat Paşa merdivenden çıkıp cümle mahbusîni yanına celb ile Ârif Ağa'nın feryadını hikâye ederek buna ne tedbir iktiza eder deyu tefekkür ederler iken zabitlerden biri alelacele vukuatı Miralay Bey'e inha ederek Ârif Ağa'nın kal'eden kışlaya götürülmesi ve mahbusînin dahi haps-i münferid olmasını emredip Ârif Ağa kışlaya kaldırılıp Mülâzım Memiş Ağa dahi cümlesinin olduğu odaya gidip: "Miralay Bey selâm etti ihtilâttan memnûsunuz, buyurun odalarınıza gideceksiniz„ dediğinde Midhat Paşa ile Mahmud Paşa :

" Buradan bir yere gitmeyiz, eğer süngü ile çıkarır iseniz anı da siz bilirsiniz„ demeleriyle Memiş Ağa'nın "Böyle ifade edeyim mi?„ demesi'ne "Evet, böyle ifade et„ demişlerdir. Yüzbaşı İbrahim Ağa'nın dairede olduğu haber alınarak

çağırıldıkta Memiş Ağa ile beraber paşaların yanına gidip mumaileyhimaya bazı şeyler ifade olunup sual olunmuş ise de cevaptan âciz olduklarından Binbaşı Bekir Efendi'nin gelmesi için söyletildikte Bekir Efendi'ye adam gönderilip davet olunması üzerine Bekir Efendi daireye varıp paşaların olduğu odaya girerek hemen Ârif Ağa'dan bahis ile "Bu çapkın söylediği sözü bilmiyor; kal'eden kurtulmak için yediği necaseti yedi derya pâk etmez; müsaade buyurun, bunu bir müddet hapis ve terbiye edeyim„ diyerek feth-i kelâm etmiş ve paşalar tarafından edilen sualât ve sû-i niyete dair alâmât beyan ve ta'dat olunarak Bekir Efendi cevabında şimdiki halde öyle bir emir olmayıp asker olan emr-i icrada mazur bulunacağını ve söylenilen sözlerin bazısını reddetmek tarzında ve bazı da yalan yere yemin ederek herkesin istirahatini beyan ile avdet edip bunun üzerine herkes odalarına giderek Ârif Ağa ise işi fâş eylediğinden kendisi kışlaya kaldırılıp pek çok tahvif ve tekdir ve tazyik ve darb ve hapis olunarak Midhat Paşa ise yalnız kalıp yanında kimse bulunmadığından Namık Paşa zâde Ali Bey müşarünileyhin yanında yatmıştır.

Her ne ise böyle bir takım ahvâl-i garîbenin bir sû-i netice vereceği mahbuslarca tamamiyle teyakkun ve derk olunduğundan Miralay Mehmed Lütfi Bey'in *Tâif*'e geldiğinin üçüncü ve 1301 Receb-i şerîfinin on ikinci ve şehr-i mezkûre müsadif olan Nisanın yirmi altıncı çarşanba gecesi saat altı buçuk raddelerinde Midhat Paşa ile Mahmud Paşa'nın mahnûkan şahadetleri vuku bulmuştur.

Vak'a-i şehadetin hîn-i icrasında mahbusînin bulundukları kışlanın berminval-i muharrer asker ile abluka altına alınması mahbusîn ve müşarünileyhimanın can havliyle vuku bulacak feryad ü figanlarını işitip gelen olur ve hariçte bir heyecan vukubulur ise def'iyle bu hale kimesne tarafından kesb-i ıttılâ olunamaması için gûyâ bir tedbir demek ise de âtîde beyan olunduğu veçhile Mahmud Paşa'nın üzerine olunan hücumda müşarünileyh taratından müdafaa ile beraber ayyuka çıkan figan ve vaveylâsını *Tâif* ahalisinden işitmedik kimse kalmamıştır.

Leyle-i mezkûre-i şehadette Miralay Mehmed Lütfi Bey ile Binbaşı Bekir Efendi, kışla kapısı ittisalindeki odada oturup evvelce tertip eyledikleri veçhile mahpusların bulundukları dairenin haricini lüzûmu kadar asker abluka tahtına alarak dahilde olan askerlere dahi cephâne ile iktiza eden talimat verilip ve herkesin hizmetleri tayin olunup bir yüzbaşı ile üç de mülâzım dairede bulunarak saat beş raddelerinde Mahmud Paşa'nın hizmetçisi Hacı Şükrü Ağa uykudan uyandırılıp kışlada Binbaşı Bekir Efendi'nin yanına götürülüp orada bir odada ayaklarına zincir vurulup tevkif olunarak Binbaşı Bekir Efendi dahi saat altı raddelerinde Kışladan kalkıp mahpusların olduğu daireye giderek evvelce tertipleri veçhile her mahpusun oda kapıları önüne ikişer süngülü nefer konulup ve süngüleri tüfeklerine takılı ve cephâneleri dahi bellerinde olarak ayaklarında olan postalları çıkartılmış ve Binbaşı Bekir Efendi mahbusînden her birinin kapısına varıp: "Şimdilik başka işimiz vardır, sizler korkmayıp ses çıkartmayınız, her kim ses çıkarır ise itlâf olunacağını muhakkak bilsin„ deyu tenbihât-ı şedîde icra etmiştir ve mahbusîn dahi havf-i can ile bâ-i besmel gibi kalıp kimsenin şakk-ı şefeye iktidarı kalmamış[1] ve sair iktiza eden tedabir ile Midhat Paşa ile Mahmud Paşa'nın şehadet hizmetine tayin olunan zâbitân ile neferât dahi zîrde esamileri muharrer kesan-ı mel'anet-nişandan ibaret olduğu kendi ikrarlarıyle tahkik kılınmıştır.

Miralay Mehmed Lütfi Bey, Binbaşı Bekir Efendi içlerinde bulunup katillerine nezâret ettikleri ve bunlarla beraber Midhat Paşa'nın şehadetinde bulunan eşhas-ı rezîle şunlardır:

[1] Vak'a gecesi, odası Mahmud Paşa'nın odasının karşısında bulunan Hayrullah Efendi, Mahmud Paşa'nın kapısı kırılırken uyanmış, telâş göstermiş. Kapısı önünde nöbet bekleyen asker «Efendi, sen korkma, sana bir şey yok, yarın sabah evine gideceksin» diye seslenmiştir. Halbuki Hayrullah Efendi uykudan uyanarak ve ne olduğunu bilmiyerek Mahmud Paşa'nın feryadı üzerine bütün bütün tevahhuş ederek odada bulunan eşyaları kapının arkasına yığmış, odanın içinde meyyit-i müteharrik suretinde sabahlamıştır. Mâbeynci Fahri Bey de Mahmud Paşa'nın feryadı üzerine uykudan fırlayarak odadan çıkmak istemiş ise de nöbetçi «yasaktır» diye göğsüne süngüyü dayadığı için nâçâr odasında kalmıştır.

Yüzbaşı Çerkes İbrahim Ağa [1]	Tumleli Mülâzim Nuri Efendi [2]
Birinci bölükten Edremitli Ahmed Çavuş [3]	İkinci bölükten Kütahyalı Ahmed
Birinci bölükten Yozgatlı Kunduracı İsmail	İkinci bölükten Berber İsmail [4]
İkinci bölükten Kütahyalı Mehmed [5]	İkinci bölükten Gömülcineli Receb

Dördüncü bölükten Karahisarlı Osman

Bunlarla beraber İkinci bölükten Osman Çavuş isminde müslim ve mütedeyyin bir zât-ı diyanet-simat [6] tefrik olunmuş ise de böyle zulm ve katilde bulunmaklığı diyanet ve hamiyet-i islâmiyesine muvafık bulmadığından ve azab-ı yevm-i «کان شره مستطیرا» ve hisab-ı rûz-ı «عبوسا قمطریرا» dan havf ile helâya kaçıp muahharen bunun için hem darb ve hem haps ve hem tazyik olunmuştur.

Mahmud Paşa'nın şehadetinde bulunan kesan-ı cehennemnişan bunlardır :

Ispartalı Mülâzım Memiş Ağa [7]	Ödemişli Mülâzım Mehmed Ağa
İkinci bölükten Kütahyalı Hüseyin Çavuş [8]	İkinci bölükten Karahisarlı Süleyman Çavuş [9]

[1] Anapalı Çerkes İbrahim Ağa, Bekir Fahri Bey'in 3. taburunda 1. bölük kumandanı ve yüzbaşı idi.

[2] Buna Tumleli ve *Tabsıra*'da (S. 314) Kumleli yahut Sandıklılı deniliyorsa da *Muhtasar risale*'de ve miralaylığı zamanında Serasker kapısından çıkarılan künyesinde Bursalı olduğu kayıtlıdır.

[3] Ahmed Çavuş *Tabsıra*, s. 314 'de Çanakkaleli diye kayıtlı ise de gerek yukarıki mufassal risalede ve gerek bunun muhtasarında Edremitli olarak gösteriliyor.

[4] Midhat Paşa'yı şehid eden bu nefer Edirne'nin Bayezid mahallesindendi (*Tabsıra*, s. 314).

[5] *Tabsıra*'da bunun memleketi Gömülcine olmak üzere gösteriliyorsa da elimizdeki iki risalede de Kütahyalı olduğu yazılıdır.

[6] Bu Osman Çavuş'un Çankırılı olduğunu *Tabsıra-i İbret* yazıyor.

[7] Dördüncü bölük mülâzım-ı evveli olup *Tabsıra*'da Kel Memiş deniliyor. Mührü Cemal Memiş'tir.

[8] *Tabsıra*'da adının Hasan olduğu kayıtlıdır.

[9] *Tabsıra-i İbret*'te (S. 314) Karahisarın Işıklıova'sından gösterilen

İkinci bölükten Birinci Onbaşı
Antalyalı İsmail
Birinci bölükten Karahisarlı
Baltacı Osman
Birinci bölükten Rumelili
Samanköylü Ali

İkinci bölükten keza Birinci
Onbaşı Antalyalı smail [1]
Birinci bölükten Çorumlu
Ahmed
Dördüncü bölükten Dimetokalı Berber Mustafa [2]

Dördüncü bölükten Zileli Ali

İşbu hizmet-i şehadette bulunan çavuşlara onar ve onbaşılara beşer, neferlere dörder riyal mükâfat ve ihsan in'am olunup koca iki veziri pek ucuz olarak bigayr-i hak şehid etmişlerdir.

***

Midhat Paşa'nın hademesi Ârif Ağa yanından alınıp Kışlada hapis ve tevkif olunduğundan Namık Paşa zâde Ali Bey müşarünileyhin yanında ve odasında beraber yattığı cihetle herkes tatlı uykuda iken saat altı buçuk raddelerinde odanın kapısı kırılıp Ali Bey dışarıya alınarak bâlâda esamileri zikrolunan kimesneler tarafından sabunlu ve yağlı iple Midhat Paşa mahnûkan şehid edilmiştir ve hîn-i şehadetinde kesan-ı merkumun rivayetlerine nazaran Midhat Paşa berveçh-i âtî kelimat-ı müessireyi îrad etmiştir. Bunlar bagteten içeriye girdikleri vakitte Midhat Paşa kesan-ı merkumeye hitaben :

"Evlâdlar hoş geldiler ; bilirim ne için geldiniz ; beni eziyetsiz boğunuz ve boğmazdan evvel size bir kaç söz söyliyeyim, dinleyiniz; zati ben teslimim, elimden ne gelir? Sizden evvelâ şunu rica ederim ki bana ruhsat veriniz, abdest alıp iki rekât namaz kılarak sûre-i yâsin-i şerîfi okuyup «واليه ترجعون»

bu şahıs ile Zileli Ali, Mahmud Paşa'nın boynuna ip takarak şehid etmişlerdir.

[1] Yukarıki risalede 2. bölükten birinci onbaşı olarak Antakyalı iki Onbaşı İsmail gösterilmiştir. *Muhtasar risale*'de ise Antakyalı diye gösterilen iki İsmail Onbaşı'dan birincisi 2. bölükte, diğeri 4. bölükte birinci onbaşı olarak zikrediliyor. *Tabsıra*'da ise yalnız Tekeli (Antalyalı) Mehmed'in ismi vardır. İsmail adında 2. bölük onbaşısı Edirneli diye gösterilmiştir.

[2] Berber Mustafa *Tabsıra*'da Gümülcineli olarak gösteriliyorsa da her iki risaleye göre de Dimetokalıdır.

(=Ve ileyhi türceûn) dedikten sonra boğunuz. Bununla beraber her biriniz genç ve müslümansınız; istemezdim ki benim gibi bir mücrimin kanı ile dâmânınız mülevves olsun. Bir de şurasını biliniz ki aleyhisselâtü vesselâm Küffar-ı Kureyş'in arasından terk-i dar-ü diyar ile *Tâif*'i teşriflerinde mübarek kudûm-ı saadetlerinden messak-ı tariki ile kanlar akmakta olduğu halde kendilerine orada hasıl olan istirahat ve emniyet üzerine fevkalâde ikram dahi olunduklarından nâşi ihtiram olunmak ve sayd u şikâr ve kam'-ı eşcarı ibad-ı müslimîne haram iktiza etti.

Biz de İstanbuldan buraya gönderildik ki ilâ âhir-il-ömr mahbûsen ikamet ve istirahatle ibadât ve tâate meşgul olalım; şimdi bizi katl ve îdam sizlere ve sizin âmirlerinize haramdır„ demiştir.

Müşarünileyh bu sırada Mâbeyn-i hümâyuna Zât-ı şâhâneye dair ve tahta cülûs ettikleri zaman taraf-ı pâdişahîden almış olduğu bir mukavele senedine mütedair bazı sözler daha söylemiş ise (de) sarahat ve hakikatine ittıla-ı tam hasıl edilememiştir.

". . . . ve bir de biliniz Tâif arzı bir makam-ı muazzez ve mukaddestir, harem-i muhteremden sayılır; hattâ Peygamber-i âhir-uz-zaman aleyhissalâvât efendimiz "Sahray-ı Tâif'te sayd etmeyiniz ve ağaçlarını da kesmeyiniz; haramdır„ buyurduğu halde sizler nasıl adam katledersiniz ve hususâ *Tâif*'in mukaddes olduğu Kur'an-ı azîm-üş-şanda «استعیذ بالله : وقالوا لولا ازل هذا القران على رجل من القريتين عظيم» varid olmuştur. İşte bu karyeteynden murad *Mekke-i Mükerreme* ve *Tâif*'tir. Böyle Kur'anda ismi mezkûr olan bir mahall-i mübarekte beni boğmağa nasıl cesaret edersiniz? Mahşer var, peygamber var, kitap var, hisap var ve bir de *Tâif*'in ismine anın için Tâif deniyor ki Cebrail aleyhisselâm hâk-i pâk-i Tâif'i alıp beyt-i şerîfi tavaf ettirdi; böyle mukaddes ve mutahhar bir mahalde nasıl haksız kan akıtmağa cesaret eylersiniz„ diyerek tazarruatta bulunmuş ise de cevabında "Biz askeriz, memuruz, mazuruz„ demişlerdir.

Sonra Midhat Paşa:

Bî cürm iken gıdây-ı galib olur mekes
Masun iken kebuteri şahin eder şikâr

Mâr-ı zemine lokma olur mürg-ı tîzper
Mürg-ı hevaye et'ıme olur mâhî-i bihâr

Dürdan-ı deruni içün çok olur sadef
Âvaz-ı neydîr kafeste iden bülbül-i nizar

Rüsvay olur Yehûd u Nasârâya hasmımız
Seyreyleriz o zalimi mahşerde zâr zâr.

diyerek[1] « بل احياء عند ربهم » âyet-i kerîmesini okuyarak "Benim gibi maktullerin kanı zayi olmaz, benim kanım diridir, yatmaz; bugün benim için ise yarın nöbet sizin içindir„ deyip Yâsîn-i şerîfi acele ile okuduğu ve kelimeteyn-i şehadeteyni getirdiği anda boynuna yağlı ve sabunlu ipi attıkları zamanda merhum-ı müşârünileyh mahnûkan ve şehîden mazlûmen cânı cânâna teslim eylemiştir. Rahmetullahı aleyhi rahmeten vâsıa.

Mahmud Paşa'nın dahi odasının kapısı kırılarak bâlâda zikr ve ta'dad olunan kesan odasına girip ve müşarünileyh bagteten yerinden fırlayıp "Yahu ne istiyorsunuz, Allahtan havf ediniz„ diyerek bazı rica ve tazarruatta bulunmuş ise de faide bahş olmamıştır. Katl ve ısyan sebebi nekbettir, ictinap eyliyecek halettir, gazab-ı yevm-i eyne'l-mefer ve sual-i bimakadem ve âkar ve mazmun-ı «يوم تشهد عليهم السنتهم و ايديهم و ارجلهم بما كانوا يعملون» lisan-ı tazarru-iştimal ile dermeyan etmiş ise de hasud-ül-kalb olan kesan dinlememişlerdir ve evvelce hazırlamış oldukları yağlı ve sabunlu ipi boynuna takmak üzere üzerine olan muhacemede biçare havl-i can ile mukabeleye kıyam etmiş ve hattâ neferattan bir kaçını duvara çarparak ve yastık ile mukabele ederek sakat etmek derecesine getirmiş ise de her taraftan olunan muhacemeye mukabeleden aczini müşahede ettiği gibi "Aman Allah!„ deyu feryad u figan ve vaveylâsı ayyûka vasıl olarak nihayet-ül-emr ipi boynuna takıp pek çok uğraştıklarından sonra müşarünileyhi her birileri birer gûnâ azap ve işkence ederek hattâ içlerinden birisi çabuk vefat etsin deyu husyesini büktüğü dahi rivayet-i sahihadandır.

Müşarünileyhin odasının kapısı kırılıp kesan-ı merkume içeriye girdiğinde uykudan uyanıp bunlarla bir müddet uğraşıp zar ve zor ile mukavemet edemiyeceğini anladığında: "Aman rabbim, Allah Allah, hâzırsın, kadirsin, münkatim-i hakikî sensin

[1] Bu beyitler ve diğer bazı uzun beyanât sonradan ilâve edilmiştir. Merhum Midhat Paşa herhalde bazı müessir sözler söylemiş ve Yâsin suresini de okumuş olmalıdır.

biz tavus gibiyiz, düşmanımız cenahımızdır. Pâdişahlar ferv ü şükûh için tavus katlederler; filci filin kemiği için, sayyad âhunun nâfı için fil ve âhuyu katlederler; bu dünya bir dağdır, fiilimiz sada ve nida gibi yine bize racidir; siz beni öldürmüyorsunuz, kendinizi öldürüyorsunuz [1]. „ «من عمل صالحاً فلنفسه و من اساء فعليها» feryad u figanı ve Allah Allahı âsmana çıkıp hariçte ve dahilde bu istimdad ve feryadı işitmeyen ve bu hal-i gaddarâne için *Tâif*'te ağlamayan kimse kalmamıştır. Cenab-ı Hak garik-i rahmet eyliye.

Müşarünileyhimâ şehid olur olmaz şiltelerine konulup derhal asker vasıtasiyle kışlanın hastahânesi ittisalinde olan magsele naklolunarak orada sabaha kadar tevkif olunup akşamdan kendileri için tehyie olunan kefene konularak evvelce hazır olan kabre tulû-i şems ile beraber Midhat Paşa'nın ve yarım saat sonra Mahmud Paşa'nın nâş-ı mağfiret-nakışları askerler vasıtasiyle Tâif'in suru haricinde askere mahsus olan makbereye defnolunmuş ve ihnak maddesine kimse muttalî olmamak için şer'an iktiza eden emr-i gasilleri icra olunmamıştır.

«الحق يعلو ولا يعلى عليه» kaidesince hak ve hakikat zahir olmuştur. Şöyle ki: Gûyâ daire-i mahremiyette tutulan işbu muamelât-ı zalimâne bir gün evvel çarşıdan Bursalı Bekir Efendi'den mübayaa olunan kefen ve tehyie edilen kabir maddesinden dolayı *Taif*'te derece-i şuyûa gelmiştir ve bu da cehalet ve sû-i tedbirden neş'et etmiştir.

***

Midhat Paşa'nın şehadetinden on beş yirmi gün evvel bir garip sözü dahi hikâye olunmuştur; şöyle ki :

Midhat Paşa ve Mahmud Paşa ve Hayrullah Efendi cemâatle akşam namazını edâ edip oturmaktalar iken Midhat Paşa bir hayli tefekkürde bulunup niçin me'yusâne düşündüğü sual olundukta cevabında“ Sütü tefekkür ediyorum; ölüm denilen madde bir dakika ve bir nefesten ibarettir ve lâkin hangi ölümle ölmek kolaydır? Asılmak mı, kesilmek mi, zehirlenmek mi, yoksa kurşun ile vurulmak mı veyahut emrazdan bir marazla mı ölmek kolaydır? Ânı tefekkür ediyorum; zira bunlar bizi bitirirler, ama nasıl bitireceklerini bilmem ve bu kalıb-ı

[1] Bu sözler tabiî sonradan risaleyi kaleme alan zât veya zâtlar tarafından ilâve olunmuştur.

fersûde eskidi; eza ve cefaya sabr u tahammülü kalmadı ve yaş ise altmış beşe geldi; bundan sonra yaşamak benim için iyi değildir; bir an evvel ecelimle ölmüş olaydım pek güzel olurdu ve lâkin ne yapalım ecel gelmemiştir. «اذا جاء اجلهم لا يستأخرون ساعة و لا يستقدمون». Mevte razı oldum amma ol da istiğna eder ve bizimcürmümüzden dolayı burada bir takım bîgünah ve bîcürümkimseleri haps ve darb ettiler; biz ölmüş olsak hiç olmazsa onlar halâs olur„ diyerek makalât-ı müessirede bulunmuş ve cümlesi birlikte hüngür hüngür ağlamışlardır.

***

Müşarünileyhimânın şehid oldukları odaların kapıları ve kilitleri derhal geceleyin askerler tarafından tamir olunarak kilitlenmiş ve iki gün sonra eşyaları dahi kaldırıp Kışla kapısı ittisalinde bir odaya konulup kapısına karakol vaz'olunmuştur ve şehadet gecesi bazı eşya ve nakitleri dahi Miralay Mehmed Lütfi Bey ve Binbaşı Bekir efendi tarafından alınmıştır ve yine iki gün iki gece müddet içinde sair zabitân ve çavuşlar odaları açıp bazı şeyler aldıkları rivayet olumaktadır.

Vak'a gecesi herkese bir dehşet gelip ertesi sabahleyin karakollar mahbusların kapılarından kaldırılıp abdest için odalarından çıkan mahbûsîn birbirlerini görüp işe kesb-i ıttılâ eylediklerinde cümlesine bir hayret gelerek ve kemal-i hüzn ve esefle istihlâl-i hukuk ederek "İşte nöbet bize geliyor; helâl ediniz„ diyerek teveccüh-i tam ile Hak subhânehû ve teâlâ hazretlerine tazarrû ve tevekkül etmişler ise de za'f-ı beşeriyet iktizasında gece, gündüz selb-i hâb u rahatla beyn-el-hayat ve'l-memat bir halde kalmışlardır.

Midhat Paşa şehid olacağını teferrüs ettikte Hayrullah Efendi'ye kırk adet altın verip "Bunu techiz ve tekfinime sarfedin„ demiş ise de Hayrullah Efendi vesair rüfekası kendileri ne olacaklarını bilmediklerinden vak'a gecesinin ferdası yani çarşanba günü Hayrullah Efendi, Binbaşı Bekir Efendi'yi celbedip kendisinde böyle bir para olduğunu ve bulunduğu hal dahi bunun icrasına müsaid olmadığından kırk altını bitta'dat Bekir Efendi'ye teslim ederek "Hâkim marifetiyle ve iktizây-ı şer'iyesi veçhile bu işin icrasını deruhde

eylemeniz lâzımdır„ diyerekaltınlar Bekir Efendi'ye teslim olunmuş ise de ma vuzıa lehine sarfolunmayıp kendisi ekl ve bel' (بلع) etmiştir.

Müşarünileyhimânın ber minval-i muharrer izale-i vücûdlarından sonra Tabib Naşid Efendi celb olunarak tasmim olunan veçhile birer raport talep olundukta ücretsiz sahte raport îtasından istinkâf etmesiyle mumaileyhe yüzelli lira îtasiyle iknâ olunarak müşarünileyhimâdan Midhat Paşa şîrpençeden ve Mahmud Paşa dahi hıyarcık ve tifo illetlerinden fevt olduğuna dair vermiş olduğu raportlar taraf-ı vilâyete irsal ve oradan dahi hakikat-i hal ile yani yağlı ve sabunlu iple boğulduklarının ve raportlar mealinin Mâbeyn-i hümâyuna iş'ar ve beyan olunması üzerine müşarünileyhimânın vefatlarına inanılmayıp *firarlarına zehab [zâhib] olunmuş ve kabirlerinin küşadı ve* nâşlarının muayenesi için Şerîf hazretlerine telgrafnâme dahi irsal olunmuş ve eğer vefat etmişler ise ne suretle hasta olup marazları ne ise tabip ve memurlar ve ağaları tarafından her nasıl olursa olsun bir mazbata yapılıp mühürlenerek iknâ-i nâs için Dersaâdete gönderilmesi gelen emre binaen hemen mazbata-i matlûbe bir çok ikrah ve icbardan sonra sahte olarak bittanzim Mâbeyn-i hümâyuna takdim olunduğu zabitân tarafından beyan olunmuştur.

Mezkûr mazbata üzerine suret-i iş'ara inanılmayıp itmi'nan-ı kalb-i şâhâne için müşarünileyhimânın kabirleri keşf ve muayene olunarak vâki olacak müşahedenin bildirilmesi emrinde Emaret-i Mekke-i Mükerreme ve merkez kumandaniyle Mekke-i Mükerreme mevleviyyetine mahsûsen telgraflar vürûd etmiş ise de mahzar-ı memuriyette müşarünileyhimânın kuburu keşfolunduğu halde, mahnûkan vefatları şuyû bularak böyle alenen keşf-i esrar ve kuburun dâî-i mahzur olacağı ve tensip olunur ise müşarünileyhimânın başları kesilip ve ispirto derununa vaz' olunup bir sandık içinde irsali daha münasip (olacağına) dair taraf-ı vilâyetten Mâbeyn-i hümâyuna bâ şifre olunan muhabere üzerine bu suret-i karin tasvip olunarak şühedây-ı müşarünileyhimânın kabre konulduktan bir müddet sonra rivayete göre hiç bir asırda işitilmemiş suretle başları cisimlerinden kat' ve cüda ve ol veçhile Binbaşı Bekir Efendi ve Vali Paşa'nın kaynı Mahmud Bey vasıtasiyle ve Midhat ve Mahmud Paşaların

ma'ruf olan hâtem ve mühr-i zâtîleriyle maan Dersaâdete ba's ve isrâ olunup rüûs-ı maktûa ba'd-el-muayene Yaldız (Yıldız) sarayı civarında bir mahalle defnedilmiş ve mumaileyhimâya bir çok atiyye ihsan ve rütbelerinin terfîi va'd olunmuştur.

Vak'anın onaltıncı perenbe günü Vali Paşa *Mekke-i Mükerreme*'den *Tâif*'e gelerek ve beş on gün geçtikten sonra müşarünileyhimânın eşyaları çarşıda mezat olunup alenen satılarak kaynı Mahmud Bey vasıtasiyle Mâbeyne gönderilip betekrar Mekke'ye reddedilmiş ve def'-i vehm için mahkemeden ma'rifet-i şer' ile iktiza eden defter-i kassamı ma'rifet-i şer' ile bitanzim Dersaâdete gönderilmiş ve bir haylı nakit ve eşyaları zâyi olmuştur.

Vak'anın haftasında Miralay Mehmed (Lütfi) Bey mahbusların gûya muhzun kalplerini tesrir için daireye gidip esnây-ı kelâmda bu işin böyle olması için Vali Paşa'nın menşurunu [1] götüren Yaver-i Hazret-i şehriyârî Bedir Han Paşa zâde Bahri Bey olup [2] şimdiye kadar teehhür

[1] Osman Nuri Paşa'nın müşirlik beratı.

[2] Bu Bahri Bey, gelirken kendisine Hicaz ahvali hakkında da bir rapor vermesi emrolunmuş, o da Hicaz'dan avdetinde gerek askerliğe ve gerek idarî vaziyet ve diğer hususlara dair Saraya bir rapor takdim etmiştir. O raporda «Tâif'te bulunan cânilerin ahvali» başlığı altında mevkuflar hakkında da aşağıdaki jurnalı veriyor :

«Tâif'te bulunan cânilerin bulundukları kışla havadar ve mürtefî ve cümlesine ayrı ayrı odalar verildiği ve mukaddemleri me'külât ve meşrûbatlarına, mahiye yirmi bin kuruşa karip akçe sarf olduğu ve bir seneden beri beş bin kuruşa kadar tenzil olunmuş ise de her halde yine câni muamelesini görmedikleri muhakkak oldukları gibi câni ve hukuk-ı medeniyeden sâkit olduklarını hükümet dahi bilmediği ve bir kayıt düşürülmediği ve âdetâ, politika müttehemi gibi bulundukları ve her vakit muhabere ve mefsedetlerinin ihtimali olduğu ve mektuplarla muhabere ettikleri istimâ olunmuştur ve Hicazca vasıta-i muhabereleri Cidde karantina hekimi Eşref Bey ve Mekke-i Mükerremede dahi Hekim Nuri ve Bekir Bey'ler olduğu ve Eşref ve Nuri Beyler ise aleni olarak Midhat'ın lehinde söz söylemekte bulundukları tevatüren müsbet ve Cidde hükümetince dahi malûmdur. Merkum cânilerin firarları ihtimali olmadığı gibi muhal olarak firar etseler dahi süngü başlarında kalacakları ve buralarını kendileri dahi muhakkak bildikleri cihetle firar cihetine yaklaşmazlar ise her daim İstanbul ile muhabere ettikleri ve kendilerine akçe ve melbûsata dair şeyler getirdikleri muhakkaktır.» Bu raporun altında «Bahri Rıza» mührü

etmesinden (dolayı) Z-âtı Hazret-i pâdişahîden Vali Paşa'ya tekdir ve tevbih gelip "İşte müşir ettim ve defaatle yazdım ve haber gönderdim; bu işi bir zabtiyeye havale etmiş olsa idim şimdiye kadar icra ederdi„ deyu gelen tekdiri hâvi emri dahi dermeyan eylemiştir.

Şurası da gariptir ki, bu işin vukuunu ne kadar ketmetmek murad etmişler ise de *Tâif*'te duymayan kimse kalmayıp onlardan dahi *Mekke-i Mükerreme* ahalisi ve onlardan dahi *Medine-i Münevvere* ve *Hind* ve *Cava* vesair Memâlik-i şâhâne ahalisinin, *İran* ve *Mısır* ve cemî-i bilâd-i islâmiyye hüccacının duydukları mevsûkan muhakkaktır.

— Risalenin sonu —

***

Bu risalede yazılanların çoğu vesikalarla tetabuk etmektedir. Senelerce ağızdan ağıza dolaşan sözlerden birisi de merhum paşaların hakikaten ölüp ölmediklerinin bilinmesi için başlarının Pâdişaha getirildiği rivâyeti idi ; bu risale onu yazmakta ve başları getirenin de Vali Osman Nuri Paşa' nın kayınbiraderi Mahmud Bey olduğunu beyan etmektedir.

Yukarıda metinde görüldüğü üzere Mahmud Bey'in paşaların evrak, saat ve mühürlerini götürdüğü malûm olup (Sahife 65) bu hususta kurenâdan Besim Bey'e yazılan tahriratta hiç bir imâda bulunulmamaktadır.

Midhat ve Mahmud Paşaların öldürülmeyip kaçtıkları rivayetleri

Midhat ve Mahmud Paşa'ların ikisi bir gecede ve bir saatte şehid edilip keyfiyet malûm sahte raporlarla ayrı ayrı *Yıldız*'a bildirildiği halde iptida buna pek inanılmamış, hakikaten öldüler mi, yoksa kaçtılar mı diye tereddüdü mucip olmuş ve bu hususta epey muhabere cereyan etmiştir; çünkü paşaların ölümlerinden sonra bunların *Hindistan*'a ve *Avrupa*'ya kaçtıklarına dair Saraya jurnaller verilmiş ve bu, pâdişahı epey telâşa düşürmüş ve sonra hakikaten bunların öldürüldükleri tahakkuk etmesine rağmen Abdül-

vardır. Bedir Hanzâde'nin bu jurnalinde Mdihat Paşa'nın muhabere vasıtası olduklarını hader verdiği Cidde karantina hekimi Eşref Bey, askerî tabib kaymakamlarından olup Nuri Bey ise binbaşı rütbesinde Mekke-i Mükerreme sıhhiye memuru ve Bekir Bey de Mekke emareti tabibi ve kaymakam [yarbay] rütbesinde idi.

hamid, efkârı taglît için paşaların kaçtıklarını yaymakta kendisince fayda görmüştür; bu hususa dair olan bazı tahkikatı burada hülâsa ederek oynanan oyun hakkında bir fikir vermek isterim.

Paşaların öldürülmeyip kaçtıkları hakkındaki jurnaller evvelâ her ikisi hakkında verilmişken sonradan yalnız Mahmud Paşa'ya hasredilmişti. İbtida tereddüt Sarayda başlamıştı. Pâdişah Midhat Paşa'nın ölümünün gazetelerde görüldüğü halde Mahmud Paşa'nın vefatının neden ilân edilmediğini Sadr-ı âzamdan sormuştu. Sadr-ı âzam Said Paşa 3 Haziran 1884 tarihli hususî arîza ile vermiş olduğu cevapta Midhat Paşa'nın vefatının ilânına dair irade-i seniyye çıktığı halde Mahmud Paşa'nın ölümünün ilânı hakkında bir irade sadır olmadığını arzetmiştir [1].

Paşaların hakikaten ölüp ölmedikleri araştırılırken vak'a esnasında Hicaz vilâyeti mektupçuluğunda bulunmuş olan Fikri Şerif Bey'in [2] malûmatına da müracaat edilmiştir. Sabık

[1] Midhat ve Mahmud Paşaların keyfiyet-i vefatlarının mahallinden isti'lâmı ve Mahmud Paşa'nın vefatının evrak ve havadiste görülmemesi sebebinin istifsarı hakkında şerefsâdır olan irade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîyi mübelliğ tezkire-i hususiye-i devletleri mütalea olunarak her mantûk-ı emr ü ferman-ı hümâyun Hicaz vilâyetinden isti'lâm-ı keyfiyet olunması Dahiliye nezâret-i celîlesine tebliğ olunmuştur. Midhat Paşa'nın vefatına dair Hicaz vilâyetinden nezâret-i müşarünileyhâya gelen telgrafnâmenin leffiyle nezâret-i müşarünileyhâdan vârid olan tezkirenin arz ve takdim kılınması üzerine şerefsâdır olan irade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî mantuk-ı âlîsi üzere telgrafnâme-i mezkûr evrak-ı havadisle ilân kılınmış olup Mahmud Paşa'nın vefatına dair vilâyet-i müşarünileyhâdan gelen telgrafnâmenin îlân olunmaması telgrafnâme-i mezkûr dahi nezâret-i müşarünileyhânın tezkiresiyle arz ve takdim kılındığı halde ilânı irade buyrulduğuna dair henüz bir iş'ar-ı devletleri vukubulmamasından münbais olmakla Midhat Paşa'nın vefatına dair gelen telgrafnâmenin ilân olunduğu gibi Mahmud Paşa'nın vefatına dair gelmiş olan salif-üz-zikr telgrafnâmenin dahi îlânı veyahut vilâyetten talep olunan evrak ile etibbâ raporunun vürûdunda onların aynen neşri hakkında emr ü ferman-ı hümâyûn-ı hazret-i pâdişahî her ne veçhile şeref-müteallik buyrulur ise mantuk-ı münîfi infaz edilir efendim. Fî 8 Şaban 301 ve fî 22 Mayıs 300

Said

[2] Gayet ahlâksız, jurnalcı bir adam olduğu için Midhat Paşa, bunun isim harflerinin yerlerini değiştirerek kendisine Küfrî adını takmıştı. Paşaların şehadetlerinden bir ay sonra mektupçuluktan ayrıldığı anlaşılıyor.

Hicaz vilâyeti mektupçusu olan Fikri Bey 9 Temmuz 300 tarihli tahrirî ifadesinde "...geçen nisanın yirmi beşinci veya yirmi altıncı günü idi, Vali Paşa hazretleri alessabah kullarını nezdine çağırıp 'Midhat Paşa'nın vefat ettiği *Tâif*'ten bildiriliyor; şunlara bak da keyfiyeti Mâbeyn-i hümâyun-ı cenab-ı mülûkâneye arzedelim, deyu Miralay Mehmed Bey'le muhafaza memuru Binbaşı Bekir Efendi'nin mektuplarını ve Doktor Yüzbaşı Naşid Efendi'nin mühür ve imzasını havi bir kıt'a raportu kullarına irâe ve îta eyledi... 300 senesi mayısının birinci günü öğleden sonra Vali Paşa hazretleri kullarını nezdine çağırıp *Tâif*'teki mevkufînden Mahmud Paşa'nın vefat etmiş olduğunu beyan ederek yine Mehmed Bey ve Bekir Efendi tarafından mersûl muhtasar jurnallerle Doktor Naşid Efendi'nin raportunu irâe buyurdular..... Bunların bu suretle vefatları şifreli telgrafnâmelerle atebe-i seniyye-i cenab-ı hilâfetpenahîye arzolunduktan sonra bunların keyfiyet-i vefatlarına dair mufassal raportlar ve jurnaller talep buyurulmakla Vali Paşa hazretleri kullarını beraber alarak *Tâif*'e azimet ve berveçh-i taleb mufassal raport ve jurnalleri takdime müsaraat ettiler...." demektedir.

Bundan sonra Pâdişaha takdim edilen 300 Malî senesi Kânun-ı sânisi (4 Şubat 1885) tarihli ve üzerine gül goncası hâkkedilmiş bir mühürle mühürlenmiş jurnalda Midhat ve Mahmud Paşa'ların ölüp ölmedikleri hakkında şimdiye kadar yaptığı tahkikattan henüz bir netice alınmadığını, fakat *Tâif*'teki mevkufların muhafızlardan veyahut yanlarına girip çıkan doktorlardan birisinin gizlice *İstanbul*'a getirtilerek hakikatin o suretle anlaşılması mümkün olacağını tavsiye ediyor ve sonra da "Hayri Bey kullarının bizim kayınpeder sağ diyorlar, halbuki asıl ve esası yoktur" diyerek böyle sözler konuşulduğunu istemediği beyan ediliyor.

Bu jurnalın Abdülhamid'in yakınlarından biri tarafından verildiği anlaşılıyor.

Yine bu meseleye dair olup Müşir Derviş Paşa'nın evrakı arasında bulunarak Saraya verilen ve Yıldız evrakı arasında çıkan bir mektup vardır. 14 Teşrin-i sâni 300 (26 Kasım 1884)'de Derviş Paşa tarafından *Mekke-i Mükerreme*'de Ebniye-i âliye müdürü Hacı Nazif Bey'le Mirli-

va Ömer Paşa'ya[1] yazılan ve *Tâif*'deki mahbuslarla Vali Osman Paşa'ya dair bazı soruları ihtiva eden mektupta, Mahmud Paşa'nın kaçmış olduğu rivayetinden dolayı şu istîzahlar vardır:

"Orada ikamete memur olan Damad Mahmud Paşa'nın vuku-ı vefatı haberi mukaddemâ Hicaz vilâyet-i celîlesinden Dersâadete bildirilmişti; halbuki müşarünileyh vefat etmeyip zabitân-ı askeriyeden Mahmud Paşa'ya benzer birinin vuku-ı vefatiyle bâ'd-el-gûsl ve't-tekfin Mahmud Paşa diyerek defnedilmiş ve Mahmud Paşa'nın da tebdil-i kıyafetle *Londra*'ya ve oradan da *Amerika*'ya kaçırılmış diyerek neşredilmiş ve hattâ bu mealde bir mektup dahi görülmüştür. Bu vak'a sahih midir? Sahih ise ne vakit, ne suretle kaçırılmıştır ve uşakları dahi beraber mi gitmiştir? Yok firarı makrun-ı sıhhat olmayıp ta gerçekten vefat etmiş ise techiz ve tekfininde kimler bulunmuştur ve nereye defnedilmiştir ve yanındaki hizmetçileri şimdi neredecedir ve muhallefâtı ne olmuş ve saat ve mührü nerede kalmıştır ve sair menfîler ne haldedir? Buralarının serîan, güzelce, etraflıca tahkik ve iş'arı elzemdir„.

Ömer Paşa, daha yukarıda paşaların ölümüne dair olan risaleden bahsederken kaydettiğimiz gibi paşaların öldüklerini ve suret-i vefatlarının herkesce bilindiğini yazmıştır[2].

[1] Bu sırada Ömer Paşa Hicaz'da 14. fırkada müsdahdem olup fırka kumandanı Medine-i Münevvere muhafızı Ferik Ahmed Fazıl Paşa idi.

[2] Bu Ömer Paşa 304 senesi saferinde [1886 Kasım) *Teaz* kumandanlığına tayin edilip vazifesi başına gitmek üzere Cidde'ye gelip oradan kurenâdan Hüseyin Beye (Hademe feriği Hüseyin Paşa) göndermiş olduğu 5 Safer 304 ve 21 Teşrin-i evvel 302 (2 Kasım 1886) tarihli mektubunda evvelki mütaleasının aksine olarak paşaların kaçtıklarını yazıyor ve şöyle diyor:

«... Aman efendim, Cidde'ye vâsıl oldum, Mahmud ve Midhat Paşaların vapura bindikleri günü bunları almak üzere gelmiş ve büyük bir vapur varmış; bir hafta Cidde limanında oturmuş ve bu paşaları beklemiş. Hemen geldiklerinin ferdası günü vapur pek çok erken *Tosunpaşa köşkü* derler bir mahal vardır, oraya vapurun sandalları gelmiş, paşa(ları) almış, doğruca vupura götürmüşler; vapur sonra limandan dışarı çıkmış, gece saat ikiden sonra havayî fişekleri ve mehtaplar ve daha çok kandillerle vapuru donatarak öylece şenlikler ederek paşaları götürmüşler ve ferdası konsoloslar birbirlerine ziyafet vermişler. Olunan tahkikat böyledir vesselâm. Şimdi paşalar rahat ediyorlar..».

Midhat ve Mahmud Paşa'ların ölmedikleri hakkında verilen jurnallerin ve Abdülhamid tarafından bilvasıta yaptırılan tahkikatın kanaat verici mahiyette olmaması[1] ve Midhat Paşa'nın Şerîf Avnürrefik Paşa tarafından kaçırıldığının işâe edilmesi üzerine Abdülhamid işin aslını öğrenmek üzere mutemed adamlarından ve kurenâsından Miralay Hüseyin Bey'i (Hademe feriği olan Hacı Hüseyin Paşa) 302 senesi Temmuzunda (M. 1886) Mekke'ye göndermiştir.

Acele Mekke'ye gelen Hüseyin Bey, oradan *Tâif*'e giderek oradaki menfîleri ve paşaların ölümlerinden sonra boş kalan odalarını — ihtimal ki kabirlerini de — görmüş ve menfîlerin muhafazasına memur olup hizmetine karşılık olarak kaymakamlığa terfi etmiş olan 54. Alay komutanı Bekir Bey'den ölenlerin ve kalanların isimlerini hâvi 31 Temmuz 1302 (12 Ağustos 1886) tarihli bir de liste almıştır. Bu listede Mahmud ve Midhat Paşa'ların öldükleri, Nuri Paşa'nın cinnet halinde bulunduğu bildirilmiş, diğer menfîlerden Hayrullah Efendi, Seyyid, Fahri, İzzet, Ali, Necib Bey'lerle diğerlerinin hayatta oldukları gösterilmiştir. Listenin sonunda Mahmud Paşa'nın uşağı Şükrü, Midhat Paşa'nın

[1] Hicaz valisi Osman paşaya yazılmıştır:

Cânilerden Midhat ve Mahmud'un vefatları hakkında bir takım kîl ü kal şâyi ve deveran eylemekte olmasiyle beraber Şerrullah'ın (Hayrullah Efendi kastediliyor) dahi vefat ettiğini gazeteler neşr ve ilân eylemektedir. Buna dair tarafınızdan bir gûnâ iş'ar vâki olmadığı halde bu husus bilvücuh tekevvün eden kîl ü kal yani Midhat ve Mahmud'un firar etmiş olduklarını âdetâ hükmettirmekte ve bunların hakikaten vefatları hakkında Bab-ı âliden vuku bulan isti'lâma tarafınızdan cevap îta olunmadığı dahi Dahiliye nâzırı paşa tarafından hâkipây-i şâhâneye arz edilmiş olmağla gerek Bab-ı âlinin sualine ve gerek 28 Mayıs 300 tarihiyle keşîde edilen telgrafnâmenin (Bu telgraf Hayrullah Efendinin vefatı şayiasına dâirdi) cevabına şiddetle intizar olunmaktadır. Maamafih cevapların teehhürü mucib-i mes'ûliyet olduğundan keyfiyetin kanaat-bahş olacak surette serîan telgrafla iş'arı irade ve ferman buyrulmuş olmakla olbabda.

28 Mayıs 300

Mehmed Besim

Vali Osman Paşa 31 Mayıs tarihli telgrafla Hayrullah Efendi'nin vefatının aslı olmadığını ve Midhat ve Mahmud Paşa'ların vefatlarını mübeyyin raporların 15 Mayısta takdim edildiğini cevap olarak bildirmiştir (*Abdülhamid'e ait 969 sayılı dosyadan*).

uşağı Ârif ve Nuri Paşa'nın uşağı Bekir Ağa'ların isimleri de vardır.

Daha sonra bu yoldaki tahkikat devam etmiş ve bir aralık yâverândan Hademe yüzbaşısı Şakir Efendi (Hademe feriği Tatar Şakir Paşa) de ayni iş için *Tâif*'e kadar gelmiştir. Bundan başka Mekke emîri Şerif Avnürrefik Paşa'nın yâveri olup *İstanbul*'a gelmiş olan Bedr Han Paşa zâde Binbaşı Ali Bey'den de Sarayca keyfiyet sorulmuş ve o da Midhat Paşa ile Damad Mahmud Paşa'nın bir gece içinde telef ve ertesi günü techiz ve tekfin olunarak defn olunduklarını hemcivar bulunmak hasebiyle familyasının bizzat gördüğünü ve merkumların techiz ve tekfinlerinde ehibbâsından olan imam ile askerlerin bulunduklarını ve bu suretle Mahmud Paşa hakkında olan ihbarâtın yalan olduğunu talâk-ı selâse ile yemin ederek arzeylemiştir.

***

23 Haziran 304 (1888 Temmuz) tarihli ve Mehmed Ârif mührünü havi olup Abdülhamid'e verilmiş olan bir jurnalde bu firar hadisesi hakkında şöyle deniliyor:

"Midhat'ın ademe gitmesine şîrpençeyi ve Mahmud'un ölmesinin esbab-ı zâhirîsi mide humması göstermek istiyorlarsa da ecel-i mev'ûdiyle ikisi birbirini müteakip ademe gittiler sözüne bir emare-i kaviyye ve karîne-i katıa görülmedikçe teslim olunamayıp emaret ve karînede bunların cesetleri, olamazsa kellelerinin irsali olabilirdi; ânın için polis nokta-i nazarından suret-i hafâyâda Mehmed Paşa[1] ve Bekir Bey'in[2] fikirlerinin en gizli köşelerine girince valinin emriyle bunları öldürerek ve vali de Besim Bey'in şifreli telgrafı her ne kadar bana senet olamazsa da def'-i mazarrat için bu emri verdim ve bu halde cesed ve kellelerin meydana konması öldürdüklerini isbat edeceğinden kabil olamadı ve mektûm tutmamak bizi şedîden mes'ul edeceğinden alenî

[1] Mehmed Paşa dediği ma'hud Miralay Mehmed Lütfi olup o tarihte 5. Ordu piyade livası idi.

[2] Bekir Bey bu tarihte miralay olup *Üsküdar*'da *Ahmediye*'de oturmakta idi.

ikrar edemiyoruz fikri tebadür eder...... Mahmud ve Midhat hâinleri ecel-i mev'ûdlariyle vefat etmediler; ya idam edildiler veya firar ettiler; bu iki cihetin hangisi sahih ise şüphe izale edecek derecede zâhire ihracı siyaseten alenî olamaz. Demek mürûr-ı zaman ile zâhir olacaktır...„

27 Temmuz 304 (8 Ağustos 1886) tarihiyle ve Es-seyyid Ahmed Şevki[1] mühriyle Pâdişaha takdim edilen bir arîzada da paşaların ölümleri hakkında şöyle denilmektedir:

Mahmud ve Midhat Paşa'ların *Tâif* kalesinde iken kulları dahi berây-ı hac *Mekke-i Mükerreme*'ye gitiğimde Hicaz valisi esbak devletlû Osman Nuri Paşa tarafından Tâif muhafızlığına tayin buyurularak mahall-i mezkûr muhafızlığında iken merkumlara tahsis kılınan taam masarifleri geriye alınarak asakir-i şâhânenin yedikleri yemeklerden verilmekte iken Mahmud Paşa kal'edeki hamamda düştüğü ve Midhat Paşa'nın arkasında şîrpençe çıkarıldığı ve birbiri arkasından vefat ederek ve hattâ bizzat kendim defnettiğimi ve eşyaları dahi tereke ederek alenî suretle müzayede edip füruht ettiğimi ve kabirlerini kaybolmayacak surette kireç ile yapıldığı ve müzayede olunan eşyaların esmanı hissesi bâ-defter Vali-i Hicaz Osman Paşa'nın vekilharcı Hasan Efendi'ye teslim olunduğu malûm olup kasem billâh ile temin ederim ve bu babdaki müzayede defteri dahi bu kere Miralay Ahmed Bey'e takdim olunup vuku-i hal bundan ibaret idüği arz-ı malûmat ve beyan-ı hale cesaret eylerim. Olbabda ve her halde emr ü ferman şevketlû kudretlû pâdişahımız efendimiz hazretlerinindir.

Fî Temmuz, Sene 304
Kulları
Es-seyyid Ahmed Şevki

İşte bazan iki paşanın ve bazan bilhassa daha sonraları yalnız Mahmud Paşa'nın kaçtığı hakkında verilen jurnallar ve

[1] Bu Ahmed Şevki'nin Vali Osman Paşa'nın Hicaz ordusu Erkân-ı harbiyesinde bulunup o tarihte mülhak yüzbaşı olan Şevki Efendi olması muhtemeldir.

yaptırılan tahkikat Abdülhamid'in bir oyunundan başka bir şeye hamlolunamaz. Vehham olan olan bu Pâdişah, paşaların ölümünden sonra acaba hakikaten öldüler mi? diye bir şüphe ve tereddüde düşmüş olabilir; fakat bu şüphe senelerce sürüp gitmez. Maksat bunların öldürülmüş oldukları hakkındaki şüpheyi bertaraf etmekti; fakat buna muvaffak olamadı.

Merhum paşaların ağaları

İstanbul'dan beraberlerinde olarak *Tâif*'e gelip onlarla beraber bütün zorluklara katlanan ve kendilerine cidden fedakârlık ve feragatle hizmet etmiş olan paşaların ağa veyahut uşakları bunların şehadetlerinden sonra hiç bir şeyle alâkaları kalmamış olmalarına rağmen derhal salıverilmiyerek günahsız olarak diğer mahbuslarla beraber dört seneye yakın bir zaman kal'ede alıkonulmuşlardı. Bunların serbest bırakılmamalarına sebep efendilerinin ölümüne vâkıf olmaları ve bunu gittikleri yerde yaymaları endişesi idi. İşte bundan dolayı zavallılar tam üç sene daha mevkuf kalmışlar ve nihayet Midhat Paşa'nın ağası Ârif, Mahmud Paşa'nın ağası Hacı Şükrü ve cinnet halinde bulunan Nuri Paşa'nın uşağı Bekir Ağa'lar Mâbeyn başkâtipliğinden alınan 3 Mart (15 Mart 1888) tarihli tahrirat üzerine 18 Nisanda serbest bırakılmışlardır.

Ağalar, paşalarına muayyen bir maaşla hizmet etmekte oldukları için efendilerinin sıkıntılı zamanlarında tabiî olarak bu aylıklarını alamamışlar ve bu yüzden epey paraları birikmişti. Paşaların vaziyetleri tehlikeye girince yanlarında paraları olmadığı için uşaklarına birer senet vererek borçlarının âileleri tarafından ödenmesini vasiyet etmişlerdi[1].

[1] Midhat Paşa merhum, şehadetinden elli beş gün evvel ağası Ârif'e yüz lira borcu olduğuna dair bir senet vererek bunun veresesi tarafından tediyesini beyan etmiştir. Senet aynen şöyledir:

Osmanlı lirası
Adet 100

Hizmetimizde bulunan Ârif Ağa'nın üç senelik maaşı ve ücretinden kendüye bakiyye-i deynimiz olan yüz adet Osmanlı lirası verese tarafından kendüye tediye olunmak üzere işbu senet îta olundu. 17 Cemaziyelevvel, Sene 301 Midhat

Keza Mahmud Paşa da şehadetinden iki gün evvel (5 Mayıs

Üç paşanın ağası *İstanbul*'a gelmişler; bir müddet Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa'nın nezâreti altında muayyen zamanlarda karakola gelerek görünmek suretiyle kefaletle kontrola tâbi tutulmuşlar ve sonra herbirine kayd-ı hayat şartiyle biner kuruş maaş ve on beş biner kuruş da atiyye ihsan olunarak kendilerine pâdişaha dua ve efendilerinin devlet hâini olduklarına dair güzel bir yazı ile yazılmış bir kâğıt mühürlettirildikten ve bu suretle gönülleri alındıktan sonra memleketlerine yollanmışlardır [1].

Üç ağadan Midhat Paşa'nın ağası Ârif Ağa'nın babası Hacı Paşu adında biri olup eski idarî teşkilâtımızda Manastır vilâyetine tâbi Ohri kasabasının Hacı Turgut mahallesinde oturmakta idi. Ârif Ağa daha sonra Ohri'de Belediye reisliği de yapmıştı. Mahmud Paşa'nın ağası Hacı Şükrü Ağa Boyâbâdlı ve Nuri Paşa'nın ağası olan Bekir de Ürgüb'ün Temennâ mahallesinden ve Bekir Alemdar zâdeler'den olup babasının adı Ali idi.

1884) hizmetinde bulunan Hacı Şükrü Ağa için refikası Cemile Sultan'a şu mektubu yazmıştır:

Devletlû ismetlû zevce-i aliyyet-üş-şanım Cemile Sultan hazretlerinin huzûr-ı iffetâmelerine ma'ruzdur. Veliyyet-ün-ni'metim efendim hazretleri,

Mukadderat-ı ilâhiyye iktizasından olan sergüzeşt-i felâket-i azîm arasında hizmetimizde bulunarak kemal-i sadakat ve hüsn-i hizmet ederek her türlü meşakk-ı dehriyeye tahammül etmiş olan Hacı Şükrü Ağa bendeleri şayan-ı mükâfat bir abd-i memlûkleri olduğuna şahadet ederim. Malûm-ı âlileri buyrulduğu veçhile tedarik etmiş olduğu eşya ve sairesi Dersaâdette kalarak harab olduğundan ve bunlardan başka an mart sene 97 tarihinden beri bilcümle maaşâtı verilemeyip teraküm etmiş olmakla mahiye-i mezkûrun beher aylığı beşer liradan bilhesap balâdaki mablâğla umumunun yekûnu her kaç kuruşa baliğ olur ise vapurların işlemiş olan mahiyesi bedelâtından tesviye olunarak ağay-ı mumaileyh bendelerine iltifat buyurulmasını bilhassa rica ederim. Katıbe-i ahvalde emrü ferman hazret-i veliyyetülemrindir. an Tâif Fi 23 Nisan, Sene 300 ve fî 10 Recep, Sene 301.

Mahmud [İmza]
Mahmud Celâleddin [mühür]

Paşaların şahadetlerinden sonra sarayın emriyle ağalardaki bütün mektup, vesika ve sanet her varsa alınarak Yıldız'a gönderilmiş olduğu oradaki evrak arasında bulunmalarından anlaşılıyor.

[1] Cenab-ı Hak ve feyyaz-ı mutlak hazretleri şehriyar-ı cihan ve şehinşah-ı amîm-ül-ihsan şevketlû, kudretlû, inayetlû pâdişahımız velinimet

efendimiz hazretlerini ilâ âhir-üd-devran erika-piray-ı şevket ve şan buyursun âmin. Kulları hâin-i devlet oldukları kemal-i adalet-tacidarlariyle şems gibi tezahür eden Mahmud ve Midhat ve Nuri Paşa'ların hidemat-ı muvakkatelerinde bulunarak Mahmud ve Midhat Paşa'ların vefat ve Nuri Paşa'nın tecennün etmesi hesabiyle Dersaâdete avdete ve hakipay-i merahim ihtivay-ı şehriyarîlerine dehalet eder etmez şu hakk-ı abidanemizde terfih-i hal ve maişet hususunda avatıf-ı mâlânihaye-i mülûkânelerinden kayd-ı hayat olarak biner kuruş maaş ve on beşer bin kuruş dahi atayay-ı seniyye-i cihandarilerinin inayet ve ihsaniyle her birerlerimiz çırağ ve ihya buyurulmuş ve şimdiye kadar duay-ı ömr ü ikbal-i şehriyarilerinin mevazıbı bulunduğumuz gibi badema dahi ifası maruz olan daavât-ı hayriyyet-âyât-ı zıllullahîlerini evlâd ve ayalimizle maan her bar isal kabulgâh perverdegâr etmek ve şu suretle tenvir kılıp ve tezyini lisan ubudiyetle müftehir ve müteşekkir bulunmak şerefini atebe-i felek mertebe-i şehinşahilerine arza ictisar eyleriz. Kâtibe-i ahvalde emrü ferman şevketlu azametlu pâdişahımız efendimiz hazretlerinindir. 27 Temmuz 304.

Kulları	Kulları	Kulları
Nuri Paşa ağası	Müteveffa Midhat Paşa ağası	Müteveffa Mahmud Paşa ağası
Bekir	Mehmed Ârif	Es-Seyyid Mehmed Şükrü

Ma'hud Midhat ve Mahmud ve Nuri Paşa'ların ağaları Ârif ve Hacı Şükrü ve Bekir ağaların Dersâadete avdet ettikleri evvelce arz-ı atebe-i ulyay-ı cenab-ı tacidarîleri kılınarak kenduleri ihsan ve atıfet-i hazret-i şehriyarîleriyle mazhar-ı lutf ve merhamet buyurulup müreffehen memleketleri canibine azimet etmiş ve yedlerinde paşay-ı merkumanın imza ve mührü tahtında bulunup ahz olunan üç kıt'a evrakın buraca hüküm ve lüzumu olmadığından leffen takdim kılınmıştır. Ferman Hazret-i veliyy-ül-emrindir. Fî 29 Zilhicce 305 ve 25 Ağustos, Sene 304

Beşiktaş Polis Memuru
Hasan
[Büyük mühür]

V.

DİĞER MEVKUFLARA DAİR

Namık Paşa zâde Ali

Mevkuflardan Namık Paşa zâde Ali Bey, Midhat Paşa'nın ağası Ârif Ağa'nın paşalara yapılacak sû-i kasdı haber vermesi ve bunun neticesinde kışlaya alınarak dövülüp hapsedilmesi üzerine iki gece paşanın yanında yatmış ve vak'a gecesi oradan alınarak cinayet hadisesi vukua gelmişti. Ali Bey bundan sonra dört buçuk sene daha Tâif kalesinde kalmış ve biraderi Cemil Paşa'nın Hicaz valiliği zamanında Mâbeyn başkâtipliğinden Mekke emîrliği ile vilâyet ve kumandanlığa gelen 2 Teşrin-i evvel 304 (14 Ekim 1888) tarihli telgraf üzerine[1] mahbesten çıkarılarak *Medine-i Münevvere*'de ikamete memur edilmiştir[2]. Ali Bey'in Medine'de ne kadar kaldığı, orada mı veya başka yerde mi öldüğü şimdilik malûm değildir.

[1] Mekke emîrinden Mâbeyn başkitabetine:

Bab-ı âli
Daire-i sadaret
Telgraf odası

Her bir emir ve ferman-ı hümâyun-ı cenab-ı pâdişahîye tevfik-i hareket ve îfây-ı levazım-ı ubudiyyetkâriye müdavemet dâilerince sermaye-i fahr-ü saadet olmasiyle Namık Paşa zâde Ali Bey hakkındaki irade-i seniyyenin hükm-i âlisi derdest-i icra bulunduğu ma'ruzdur.

4 Teşrin-i evvel, Sene 304. Avnürrefik

Mekke emîri Avnürrefik Paşa bin Şerif Mehmed, Abdülmuttalib Efendinin 1299 şevvalinde azledilmesi üzerine (23 Ekim 1882) şurayı devlet azalığında bulunurken Mekke emirliğine tayin edilmiş ve aynı sens zilhiccesinin onuncu günü vazifesine başlamıştır.

[2] Bu hususa dair Serasker Ali Sâib Paşa'nın mabeyne arîzası: «Tebliğ olunan irade-i seniyye-i cenâb-ı pâdişahî üzerine Namık Paşa zâde Ali Bey'in Taif kalesinden ihrac ve hükûmete teslim edildiği Hicaz fırkası kumandanlığından cevaben alınan telgrafnâmede gösterilmekle muhât-ı ilm-i âli buyrulmak üzere arz-ı keyfiyete ibtidar kılındı. Olbabta emr ü ferman hazret-i menleh-ül-emrindir.

16 Safer 306 ve 10 Teşrin-i evvel 304 Serasker
Ali Sâib

Damad Nuri Paşa

Mevkuflardan Damad Nuri Paşa İstanbuldan çıktıktan biraz sonra Rodos'ta tecennün etmiş ve bu cinnet hali bazan şiddetli ve çok zaman sükûtî bir tarzda vefatına kadar on sene sürmüş ve nihayet bu halde 306 senesi temmuzunun dokuzuncu salı gecesi (21 Temmuz 1890) intifah-ı ree hastalığından vefat etmiştir. Ölümünün erteşi günü keyfiyet şifreli telgrafla Hicaz valisi Hakkı Paşa tarafından hemen Mâbeyne arzedilmiş [1] ve arkasından derhal vefat raporu yollanmıştır [2].

[1] Cenâb-ı Hak velinimet pâdişâhımız efendimiz hazretlerine bitmez tükenmez ömr ü ikbal ihsan buyursun. Bir müddetten beri ağırca hasta olan Nuri Paşa'nın Tâif'te hulûl-i ecel-i mev'udiyle dün gece irtihal-i dâr-ı beka eylediği ve alelusul keşf ve muayene edilerek raportiyle mazbatasının derdest-i irsal-i idüği mahallî memurîn-i askeriyye ve tıbbiyesi tarafından müştereken kumandanlığa iş'ar ve defni istîzan olunmağla techiz ve tekfin ile defni cevaben mahalline bildirildiği ma'ruzdur. 10 Temmuz, Sene 306

Vali-i Hicaz
Hakkı

Bu Hakkı Paşa 1876'da vefat etmiş olan Çerkes Ali Yaver Paşa'nın oğludur.

[2] Tâif kalesinde mevkufînden Der-i aliyyeli Nuri Paşa
Fevt
9 Temmuz 307

Mekke-i Mükerreme müzafatından Tâif kalesinde mevcut mevkufînden Der-i aliyyeli Nuri Paşa bin Arif Paşa nam şahıs on seneden beri cinnet-i magmûmeye giriftar bulunduğu gibi müteakiben dahi intifa-ı ree hastalığına duçar olup maraz-ı mezkûr ara sıra kesb-i iştidad ve izdiyad ederek merkumun vücudunu derece-i nihayede zayıf düşürmüş ve bilahare etraf-ı süfliyyesine de özima istilâ edip ilel-i salif-ül-arz'ın avakıbı neticesi olarak mütehassıl fakr-üd-dem-i amikden müteessiren ve şehrihal-i arabînin beşinci ve şehr-i carî-i rumînin dokuzuncu salı gecesi saat üçte vefat eylemiş olmakla Hicaz fırka-i askeriyesi kumandanlığı canib-i vâlâsından müteveffanın emr-i muayenesi acizlerine ledelhavale Taif askerî kumandanı kaymakam Mehmed Bey ve Taif'te mukim Mekke-i Mükerreme alayının ikinci taburu binbaşısı Said Ağa ve kale memuru Yüzbaşı Nuri Efendi ve Taif müdürü Mehmet efendi ve Taif meclisi belediye ve idare azaları hazır olduğu halde müteveffay-ı merkumun cesedi bilmuayene vücudünde birgüna alaimi cebr ve âsar-ı darb ve cerh görülmeyip [böyle bir muayene Midhat ve Mahmud Paşalara yapılmamış, çünkü onlar verilen emirle boğdurulmuşlardı] ecel-i mevudiyle terk-i hayat eylediği anlaşılmağın işbu raporu hakikat-i hale muvafık ve kaide-i fenne mutabık olarak bittanzim takdim kılındı olbabta,

5 Zilhicce 307 ve 10 Temmuz 306

Topçu tabib yüzbaşısı — Alay 6, T. 2 Tabib yüzbaşı
Es-seyyid Hamdullah — Es-seyyid Tahir mühür

Nuri Paşa'nın ölümünden sonra satılan muhallefatı yekûnu 1639,5 kuruş tutmuş ve bu para muhallefât defteri ile beraber Fırka kumandanlığı vasıtasiyle 15 Rebî-ul-evvel 308 ve 17 Teşrin-i evvel 306 (29 Ekim 1890) tarihli tahriratla seraskere gönderilmiş ve oradan da hususî tezkire ile Mâbeyne takdim edilmiştir.

Mustafa Pehlivan

Mevkuflardan Nuri Paşa'dan sonra vefat eden Yozgatlı Pehlivan Mustafa'dır. On beş seneden beri çekmekte olduğu intifah-ı ere hastalığı ve daha sonra buna inzimam eden dahame-i kalbiyyeden müteessiren 307 senesi Mayısının yirmi dokuzuncu çarşanba gecesi (4 Zilkade 308 ve 10 Haziran 1891) vefat etmiştir. Raporda bünyesi kuvvetli, mizacı demevî, uzun boylu, toparlak çehreli, kır sakallı ve kır bıyıklı ve tahmînen altmış beş yaşında olduğu yazılıdır[1].

* * *

Mahkemece kendilerine onar sene kalebend cezası verilmiş olan mevkuflardan Sultan Murad'ın mâbeyncisi Seyyid Bey ile Miralay İzzet Bey, bu ceza müddetlerini doldurmuş ve hattâ aradan bir sene de geçmiş olmasına rağmen tahliye emirleri gelmemişti. Bunun üzerine bu iki mahkûm, muhafızları olan Kolağası Mustafa Nuri Efendi vasıtasiyle mükerreren kumandanlığa müracaat ile pâdişaha bir arîza

İşbu rapor aslına mutabık bulunduğu tasdiken bittemhir arz ve takdim kılındı. Olbabda emr ü ferman hazret-i menleh-ül-emrindir.

Topçu tabip yüzbaşı	Tabib yüzbaşı	Sertabib-i Fırka-i Hicaz
Es-seyyid Hamdullah	Ali Tahir	Miralay Mehmed Celâleddin bin Mehmed

[1] Yıldız saray-ı hümâyunu :

Hicaz kumandanlığından vârid olan şifre telgrafnâmenin hallidir : Tâif kalesindeki mahbusînden Mustafa Pehlivan mayısın yirmi dördüncü gecesi ecel-i mev'udiyle vefat etmekle muayenesi bilicra defnettirildiği ve musaddak raporu dahi bâ posta takdim edilmekte olduğu ma'ruzdur. Fî 29 Mayıs 307.

Kumandan
Ahmed Feyzi

takdimi için müsaade istemişler ve hattâ arîzanın müsveddesini de gönderip tahrir tarzının muvafık olup olmadığını sormuşlarsa da buna da hiç bir cevap verilmemiştir. Bunun üzerine Seyyid ve İzzet Bey'lerin gözyaşlariyle kaleme aldıkları üçüncü müracaatlarına müsbet veya menfî bir cevap verilmesi Kolağası Mustafa Nuri Efendi tarafından 13 Receb 308 tarihli (12 Şubat 1892) bir tahriratla Fırka kumandanlığından rica edilmiştir. Bu son müracaat üç ay sonra 12 Şevval 309 ve 27 Nisan 308 tarihli bir tezkire ile *Hicaz* Fırka kumandanı Ferik Osman Nuri Paşa tarafından Seraskerliğe gönderilmiş ise de ne cevap alındığı bilinememiştir; fakat her halde müracaatları reddedilmiş olacak ki her ikisi de daha uzun müddet kalede kalarak burada vefat etmişlerdir.

Seyyid Bey V. Murad'ın ikinci mâbeyincisi olan Seyyid Bey on altı sene *Tâif* kalesinde mevkuf kaldıktan sonra takrîben altmış yaşında olduğu halde 11 Şevval 314 ve 3 Mart 313 (15 Mart 1897) senesinde kan hücûmiyle sekte-i dimağîden füc'eten vefat etmiş ve muayeneden sonra raporu verilerek[1] defnedilip keyfiyet *Hicaz* vali ve kumandanı

[1] Tâif kalesi mevkufîninden Seyyid Bey bu sabah füc'eten vefat eylemiş olduğu cihetle cenazesi Tâif hastahânesi gasilhânesinde Tâif nahiyesi meclis-i idare heyeti ve müdür vekili izzetlû Abdullah Şermî Efendi ve Tâif emaret-i celile kaymakamı Şerîf Avni Efendi ve Taif mevki kumandanı binbaşı rif'atlu Said Ağa hazır oldukları halde müteveffay-ı merkum marifet-i âcizanemizle lede'l-muayene uzun boylu ela gözlü, ak sakallı ve bıyıklı ve toparlak çehreli tahminen altmış yaşında kaviyy-ül-bünye demeviyy-ül-mizac bir şahıs olup sath-ı haric-i bedeni müdekkikane muayene olundukta hunk, darb ve cerh ve sem misillu aâlim ve asar müşâhede olunmayıp gözkapaklarında ve veçhinde ve dudaklarında hücum-ı demden mütehassıl morartı görülmüştür. Berveçh-i mâruz tahkiye-i âcizanemizden müsteban buyrulacağı veçhile. müteveffay-ı merkum kaviyy-ül-bünye, demeviyy-ül-mizac ve müsin olmasına ve göz kapaklariyle dudaklarında ve veçhinde görülen hücum-ı dem alaimine nazaran merkum ihtikan-ı dem-i dimağı neticesi sekte-i dimağiyye vukuiyle müteessiren ve ecel-i mev'udi hululiyle vefat etmiş olduğunu mübeyyin işbu bir kıt'a raporu nushateyn olarak bittanzim takdim kılınmıştır. 11 Şevval, Sene 314 ve fî 3 Mart, Sene 313.

Tâif hastahânesinde müstahdem	Tâif hastahânesi tabib-i evveli
T. 16 Nişancı Tabib kolağası	Binbaşı
Abdullah Sıdkı	Es-seyyid Ali Tahir

Ahmed Ratıp Paşa tarafından Mâbeyn-i hümâyun başkâtipliğine bildirilmiştir. Seyyid Bey rapordaki kayda nazaran kavî bünyeli, demevî mizaclı, uzun boylu, aksakallı ve bıyıklı ve toparlak yüzlü idi.

İzzet Bey Mevkuflardan Miralay İzzet Bey de tahminen altmış yaşında olduğu halde 11 Cemaziyelevvel, Sene 321 ve 22 Temmuz 319 (4 Ağustos 1903) tarihinde salı günü alaturka saat sekiz buçuk sularında mide iltihabı ve em'a-i müzmine hastalığından dolayı zayıf düşerek muannid ishal za'fiyetini büsbütün arttırmış ve bundan müteessiren vefat etmiştir. Raporunda orta boylu, zayıf bünyeli, ak sakal ve ak bıyıklı ve dişleri dökülmüş olarak tavsif edilmektedir [1].

Bu raporun altında cenazenin muayenesinde hazır bulunmuş olan nahiye meclisi âzalariyle, emaret kaymakamı *Tâif* müdürü, naib, muhafız askeri kumandanı ve zabitlerinin tasdiki havi mühürleri basılıdır.

[1] İşbu sene-i haliye şehr-i temmuzunun yirmi ikinci salı günü saat sekiz buçuk (alaturka) raddelerinde *Tâif* kalesinde mevkuf iken yevm-i mezkûrda irtihal-i dar-i baka eyleyen İzzet Bey'in nâşi *Tâif* hastahânesi gasilhânesine götürülerek hükümet-i mahalliye müdür ve âzay-ı kiramiyle emâret-i celile kaymakamı Şerîf Abdullah bin Huza ve cihet-i askeriyyeden Mirliva Ârif Paşa hazretleri ve kale-i mezkûreye memur Binbaşı Said Ağa ve müdir-i hastahâne ve etıbbây-ı mevcûde-i askeriye-i mahz hazır oldukları halde müteveffanın keşf ve muayenesine lede'l-ibtidar müteveffa tahminen altmış yaşını mütecaviz zayif-ül-bünye,lenfaviyy-ül-mizaç vasatülkame ve kâmilen esnanı mefkud ak sakallı ve bıyıklı olup evvelâ iksa etmiş olduğu patiska gömleği ve don fanile gömleği bilmuayene çıkarılıp zâhiren vücudu müdekkikane muayene ve nazar-ı tetkikten geçirildikten sonra nahiye-i uzuv haricinde eser-i darb ve cerh ve sem ve hunka dair alâim-i iştibah görülmediği ve akdemce hastalığının tedavisine memur-ı mahsus tâyin buyrulan *Tâif* hastahâne-i hümâyun tabib-i sanisi Kolağası Abdullah Efendi'den lede'l-istifsar müteveffa haylı müddettenberi iltiâb-ı midi ve ema-i müzmine illetlerine giriftar olarak tedavi ve tedabir-i fenniyesi ez her cihet îfa edilmekte idiyse de gün begün zafiyeti tezayüd ederek yirmi günden beri muannid ishal zuhuriyle zafiyeti iştidad eylediği ve her veçhile tedavisine itina ve müdavim bulunduğu halde bir semere-i müfide görülemiyerek salif-ülarz tarih-i mezkûrda müşeddede-i müzmineden müteessiren irtihal-i dâr-ı beka eylediği keşf ve muayenesiyle tabib-i mumaileyh mütehassısının ifade-i hakikiyyesinden anlaşılmış olduğunu mübeyyin işbu nüsha-i salise raporu bittanzim takdim kılındı.

Hayrullah Efendi

Mevkuflardan en yaşlısı esbak Şeyh-ul-islâm Hasan Hayrullah Efendi olup Mâbeyn buna "Şerru'l-lah„ lâkabını takmış ve muhaberelerde adı öyle geçmiştir; vücudça pek zayıf düşmüş olan bu zat aynı zamanda parasızlıktan sıkıntı içinde olup borçlanmıştı. Borçlarını ödemek için emlâk ve eşyasından bir kısmını sattırarak darlıktan kurtulmak istiyordu. Bundan dolayı bir vekil tayin etmek üzere bir istida ile Hicaz valiliğine müracaat etmişti; keyfiyet vilâyetten bir tahriratla sadaret makamına yazılmış ve mesele oradan da Pâdişaha arzedilmişti; fakat mevkuflar hakkında intikam hırsı hâlâ sönmemiş olan Abdülhamid, bunu redderek Hayrullah Efendi'nin erbab-ı cinâyâttan olup hukuk-ı medeniyeden sâkıt olmasına mebnî emlâkinin satılması için kendisinin vekil tayin edemiyeceğini [1] ve işlerinin hükûmet vasıtasiyle tesviyesi lâzım geleceğini irade ettiğinden keyfiyet sadaret vasıtasiyle Hicaz valiliğine bildirilmiştir [2].

Bunun üzerine Hayrullah Efendi hükûmetçe bir vekil tayinini havi Selh-i Muharrem 312 (1894 Ağustos) tarihli bir istida ile vilâyete müracaat ettiğinden Hicaz vilâyetinin 21 Safer 312 ve 10 Ağustos 310 tarihli tahriratı [3] ve kıziyle bacanağına ve Şeyh-ul-islâm iken kethüdalığında bulunmuş

11 Cümad-el-evvel, Sene 321 ve 22 Temmuz, Sene 319

Alay 6, T. 4	Tabib-i sâni-i Hastahâne-i	Sertabib-i Fırka-i Hicaz
Tabib yüzbaşısı	Tâif Kolağası	Mirlivası
Mehmed Hayri bin İzzet	Abdullah Sıdkı	Mehmed bin Mehmed

[1] Midhat ve Mahmud Paşalar bir mahkeme karariyle idama makûm olup sonradan pâdişahın iradesiyle Tâif'te hapsedilmişlerken anlar hakkında böyle bir irade çıkmadığı halde muhakeme edilmeden hapsedilen sabık şeyhülislam hakkında hukuk-ı medeniyeden sakıt olduğu için vekil tayin edemiyeceği iradesi bir hükm-i karakuşîden başka bir şey değildir.

[2] Bu sırada Hicaz valisi Hasan Hilmi Paşa olup bir aralık Mâbeyn başkâtipliğinde bulunmuş, mutasarrıflık etmiş ve 312 rebî-ul-âhirinde vezir olmuştu.

[3] Hicaz vilâyeti
Mektubî kalemi
Aded 15

Huzur-ı sâmi-i cenab-ı Sadaretpenahîye,

Ma'ruz-ı çaker-i kemîneleridir ki,

olan Mustafa Şevki Efendi'ye göndermiş olduğu mektuplar Sadr-ı âzam tarafından Pâdişaha arz ve takdim edilmiştir[1].

Hayrullah Efendi'nin istidası sureti [2]

Hicaz vilâyeti vali-i vâlâ-şanına arîza-i âcizanemdir.
Mâru'z-ı dâî-i bî-mikdarlarıdır ki,

Tâif kalesinde mevkuf Hayrullah Efendinin eshab-ı cinayâttan olup hukuk-ı medeniyeden sâkıt olmasına mebnî Dersaadette bulunan emlâkinin füruhtı zımnında vekil tayin etmeğe selâhiyeti olamıyacağından işlerinin vasıta-i hükûmetle tesviyesi lâzım geleceği olunan istizan üzerine şerefsadır buyrulan emr ü ferman-ı hikmet-ünvan-ı hazret-i hilâfetpenahî muktezây-ı âlîsinden bulunduğu beyan-ı âlîsiyle ifây-ı muktezasını âmir olbabta makam-ı vilâyetten sebk eden iş'ara cevaben 8 Kânun-ı sani 309 tarih ve 31 numaralı şeref-varid eden emirnâme-i âlî-i sadaretpenahilerinin memur-ı mahsus vasıtasiyle tebliğ edilen hükm-i celiline tevfikan hükûmet-i seniyye cânibinden bir vekilin bittayin Dersaâdetteki emlâk ve eşyasının füruht edilerek bedeliyle bazı kesana olan borçlarının tesviye ettirilmesini müstedî-i merkum tarafından tanzim olunan istidanâme ile bu işe dair üç kıt'a mektubun rabtiyle icray-ı îcabatı hakkında memur-ı mumaileyh tarafından verilen mezkûr merbutatiyle maan ve aynen huzur-ı sâmi-i efhamilerine arz ve takdim kılınmış olmağla olbabda ve her halde emr ü ferman hazret-i veliyy-ül-emrindir.

Fî 21 Safer, Sene 312 ve fî 10 Ağustos, Sene 310.

Hicaz Valisi
Es-seyyid Hasan Hilmi
[Mühür]

[1] Bab-ı âli
Daire-i sadaret
Âmedî-i Divan-ı Hümâyun
2259

Tâif kalesinde mevkuf Hayrullah Efendi'nin Dersaâdetteki emlâkinin füruhtı içün vekil tayin etmek selahiyeti olamıyacağından işlerinin vasıta-i hükûmetle tesviyesi lâzım geleceği muktezay-ı emr ü ferman-ı hümayun-ı hazret-i hilâfetpenahîden olarak keyfiyet Hicaz vilâyet-i celîlesine bildirilmesi üzerine cânib-i hükümet-i seniyyeden bir vekilinin bittayin Dersaadette bulunan emlâk ve eşyasının füruht edilip esmaniyle borçlarının tesviye edilmesini müsted'î-i merkum tarafından tanzim kılınan istidanâme ile üç kıt'a mektup ve memur-ı mahsusun tezkiresi vilâyet-i müşarünileyhimadan bâ tahrirat gönderilmekle arz u takdim olundu efendim.
Fî 14 Cemaziy-el-âhire, Sene 312 ve fî 1 Kânun-ı evvel, Sene 310.

Sadr-ı âzam ve Yâver-i ekrem
Cevad

Bu mektuplardan kızı Bedriye Hanım'a gönderdiği mufassal mektup vesikalar arasındadır.

[2] Bu istidanın aslı Hayrullah Efendi'nin kendi el yazısı ile olup talik kırmasiyledir.

Mâ'lûm-ı âlîleri buyurulacağı veçhile vaktiyle kethüdalık hizmetimizde bulunan Hacı Mustafa Şevki Efendi'den bâ sened on bin adet yirmi kuruşluk sîm mecidî ahz ve kabz eylediğimden el'an zimmetimde deynimdir; bundan maada Dersaâdetteki âilemin idareleri için sarf eylemiş olduğu iki senelik masarifatı irae edeceği defterde her kaç kuruş mazbut ise o dahi makbulüm ve borcumdur. Tâif'teki bir mahdumumla validesinin umur ve idarelerini rü'yet ve tesviye eden ve müteehhil bulunup elyevm mücavereten Tâif'te âilemle birlikte bir hânede ikamet etmekte bulunan ve zaman-ı sâbıkta hadememizden olan İbrahim Ağa [1] on dört seneyi mütecaviz zaman ve müddette mazbutatından maada üçyüz adet Osmanlı altını matlûbâtı olduğundan bu dahi zimmetimde deynimdir; bunların tesviyesine ise nakden muktedir bulunmadığımdan uhdemde bulunan emlâk ve eşyanın füruhtiyle tediye ve tesviyesi mümkin olacağından Dersaâdette Boğaziçinde Kuruçeşme'de kâin bâ sened uhdemde bulunan sahilhâne işbu sahilhâne vaktiyle harap olduğu halde alınıp muahharen hedimle tecdid ve tevsî ve nevâkısı ikmal olunmuştu ve kezalik karye-i mezkûrenin dağı tepesinde malûm-ül-hudud bir adet tarlanın ve Çarşûy-ı kebirde Aynacılarbaşı'nda sagir bir bab terzi dükkânı gediğinin ve iki kıt'a berat ile mutasarrıf olduğum Piyale Paşa evkafının kitabet hizmeti Sûk-ı sultanîde ecr-i misl ve diger bahalariyle bilmüzayede satılıp esmân-ı hâsılaları her kaç kuruş eder ise ancak kitabet hizmetinin otuz yılı mütecaviz teraküm eden vazifesiyle onaltı yıldır vuku bulan ferağ ve intikalât harcının kitabete ait hisse-i

[1] Hayrullah Efendi'nin ağası İbrahim, Tâif'te bir odada oturan Hayrullah Efendi'nin ailesiyle, küçük çocuğuna hizmet etmekte idi. Bir aralık Hayrullah Efendi'nin ailesiyle çocuğu, İbrahim Ağa da beraber olarak İstanbul'a gönderilmek üzere Cidde'ye kadar yollanmış ise de sonra sarayın emri üzerine yine Tâif'e iade olunmuşlardı. Yukarıki istidadan anlaşıldığına göre sonradan haremiyle çocuğunu ve uşağını Medine-i Münevvere'ye göndermiştir. Hayrullah Efendi Tâif'te bulunurken, hariçte evde bulunan çocuğunu görmek üzere dürbünle bakarak ancak bu suretle—o da müsaade olunursa — oğlunu uzaktan görebilirdi.

hümâyun ne mikdar müterakim ise anın dahi ahzı ve üç yüz altı senesi irtihal-i dar-i beka eden haremim merhûmenin ve üç yüz sekiz senesi bilâ veled terk-i dâr-ı fena eden kerîmem Servet Hanım merhûmenin terekeleri tahrir olunmamış ise şer'-i şerîf marifetiyle tahrir olunması, tahrir olunmuş ise ikisinden dahi hisse-i irsiyye-i şer'iyyem usûlen evkaf-ı hümâyun kassamında mahfuz bulunacağından ve ikiyüz doksan dokuz senesinde vefat eden büyük kerimem Sıdıka Hanım merhûmenin terekesinden hisse-i irsiyye-i şer'iyyem dahi evkaf-ı hümâyun kassamında mahfuz bulunacağı tabiî olduğundan bunların dahi ahzı ve bunlardan maada bâki kalan hâne eşyası ki her ne mevcut ise, bana âid ve râci olduğundan bu eşyaların dahi tamamen bey' ve füruhtiyle esmân-ı hâsılaları topyekûn her kaç kuruşa baliğ olursa dâyinim Hacı Mustafa Şevki Efendi'nin matlubâtının ba'de'l-îta mütebaki kalanı Hicaz hükûmet-i seniyyesine irsal ile İbrahim Ağa'ya olan borcum dahi hükûmet marifetiyle tediye olunup şayet bir miktar akçe fazla kalırsa âilemin ihtiyacatına sarf için verilsin. Bana ait olan eşyadan bazı şeyleri kerîmem Bedriye Hanım alıkorsa müsaade olunsun, makbulümdür.

Senevî beşyüz kuruş münakkahı bir kıt'a berat ile uhdemde bulunan sehm-i âdîyi hafîdem Sadiye Hanım'a bilâ semen kasr-ı yed eyledim; nizamı veçhile muamelesinin icra ettirilmesi ve damadım Ali Bey'in gayret ve hamiyeti iktizası buradaki âileme dahi zaruret çektirmiyeceğini bilirsem de ne çare ki memuriyet ve meşguliyet-i kesîresi hasebiyle uhdemde olan esham ve sair âidatımı zann u tahminie göre vakit ve zamaniyle tahsil edemediğinden ileri gelme bir şey olmalıdır; zira âilemin zaruretleri tarif olunmaz bir dereceye gelmiştir; bundan böyle marifet-i şer'-i enverle bir kimesne vekil tayin olunarak âidatımı zamanında tahsil ile Hicaz hükûmet-i seniyyesi marifetiyle âilem tarafına verdirilip zül ve sefaletten bir nebze kurtarılması yukarıdan beru beyan ve iş'ar eylediğim mevâddın tamamını icra ve tesviyesini bi't-tav'ı ve'r-rıza hükûmet-i seniyyeye havale

eyledim ve işbu takrir-i âcizânemi kendi hattımla yazıp mühr-i mahsûsumla tamhir edip memurımıza teslimen takdim eyledim. Olbabda ve her halde emr ü ferman hazret-i men leh-ül-emrindir.

Selhi Muharrem, Sene 312
El-abd-üd-dâî Tâif kalesinde mahbus
Es-seyyid Hasan Hayrulllah
[Talik mühür]

Hayrullah Efendi'nin tabii yazdığı veçhile malı, mülkü satılarak icabeden muamele yapılmış olacaktır.

Hayrullah Efendi Tâif kalesinde on yedi sene hapis kalmış ve bir aralık yani Mayıs içinde vefat ettiği şâyi olmuş ise de vali bunu yalanlamıştır[1]. Hayrullah Efendi, 24 Cemaziyelevvel 316 ve 28 Eylül 314 (9 Ekim 1898) senesinde pazartesi günü alaturka saat dokuza çeyrek kala vefat etmiştir. Muayene raporuna göre orta boylu, uzun çehreli ve elâ gözlü, aksakallı ve bıyıklı, tahminen yetmiş yaşında (tevellüdüne göre 64 yaşında idi) ve ziyadesiyle zayıf bünyeli imiş. Bir seneden beri iltihab-ı mesane-i müzmin ve usret-i hazm-ı midevî hastalıklarına mübtelâ olup sekiz aydan beri de iki taraflı fıtıktan muztarip bulunuyormuş; bunlardan başka habs-ül-bevl ve sels-ül-bevl illetleri de kendisini günden güne vücûdtan düşürmüş ve bu hal vefatını mucib olmuştur[2].

[1] Hicaz valisine yazılmıştır:

Tâif'teki cânilerden Şerrullah'ın dahi vefatını on gün mukaddem *Monitör* gazetesinden naklen *Ceride-i havadis* neşretmiştir. Halbuki buna dair bir gûna iş'arınız vuku bulmadığı gibi Midhat va Mahmud'un suret-i vefatlarını mübeyyin mazbata ve raportun sür'at-i irsali ve işbu telgrafa dahi serîan cevap itası emr ü ferman buyurulmuştur. 28 Mayıs 300

Mehmed Besim

Hicaz valisinden gelmiştir:

Emr-i âlileri alındı. Şerrullahın vefatı bî-asıl olup öyle bir hal vuku bulsa derakab arzolunur. Midhat ve Mahmud'un vefatlarını mübeyyin mazbata ve raporlar evvelce tebliğ buyurulan irade-i seniyye-i padişahî üzerine 15 Mayıs tarihli arîza ile takdim kılınmıştı. Mevkufînce başka bir gûna vukuat olmadığı ma'ruzdur. 31 Mayıs 300.

Osman

[2] Hayrullah Efendinin vefatı hakkındaki rapor sureti:

Mevkufînden Hayrullah Efendı
Fevt 28 Eylül 314

Hayrullah Efendi'nin vefatı dolayısiyle alınan rapor ve idare hey'eti mazbatası 29 Cemaziyelevvel 316 ve 3 Teşrin-i evvel 314 (15 Ekim 1898) tarihli Hicaz vilâyetinin tahriratiyle Mâbeyn başkâtipliğine gönderilmiştir.

Necib Bey Mevkuflardan Binbaşı Necib Bey'in ölümüne dair vesikalar arasında hiçbir kayda tesadüf edemedim ise de Hayrullah Efendi'nin, kızı Bedriye Hanım'a göndermiş olduğu 312 senesi Muharrem sonu tarihli mektubunda Necib Bey'in 311 H. senesi sonlarına doğru Tâif'te o sene

Tâif kalesi mevkufîninden Şeyh-ül-islam-ı esbak Hayrulah Efendi şehr-i hal-i rumînin sekizinci pazartesi günü saat dokuza çeyrek kalarak vefat etmekle cenazesi mevkufîn muhafaza memuru Kaymakam İzzetlu Nuri Bey tarafından Tâif hastahânesi gasilhânesine getirilip Tâif nahiye müdür vekili Abdullah Şermi Efendi ve Tâif emîri seyadetlu Şerîf Râci? Efendi ve Tâif nâibi Şeyh Bekir Kemal Efendi ve nahiye meclisi âzaları mevcut olduğu halde müteveffa marifet-i âcizânemizle muayene olundukta orta boylu, uzun çehreli, elâ gözlü, ak sakallı ve bıyıklı tahminen yetmiş yaşında nihayet derecede zâif-ül-bünye olup sath-ı harici-i bedeni müdekkikane ledelmuayene, hunk, cerh, darb ve tesemmüm misillu birgûna alâim ve âsâr müşahede olunmadığını ve mutavassıt derecede fıtık magben-i eymen ve eyseri bulunduğu ve hal-i hayatında müdavâtına memur bulunan rüfekamızdan Tâif hastahânesi tabib-i evveli Binbaşı rif'atlu Ali Tahir Efendi'den müteveffânın duçar olduğu ilel ve emraz istifsar edildikte bir seneden beri iltihab-ı mesane-i müzmin ve usret-i hazm-ı muaddî hastalıklarına mübtelâ bulunduğu misillu sekiz mahtan beri dahi fıtık magbeni-i eymen ve eyser zuhur eylediği ve bununla beraber habs-il-bevl ve müteakıben sels-il-bevl illetlerine de giriftar olduğu cihetle vücudü gün begün kesb-i nehaf etetmiş ve ilel-i salif-ül-arzın devam ve iştidadı merkumum ecel-i mev'udiyle vefatını mucib olmuş olduğu edilen muayene-i âcizanemizden anlaşılmağla işbu bir kıt'a rapor nüshateyn olarak arz ve takdim kılındı.

24 Cemaziyelevvel, Sene 316 ve 28 Eylül sene 314.

Tâif hastahânesi tabib-i evveli Binbaşı Es-seyyid Ali Tahir	Hicaz Fırkası sertabibi Miralay Mehmed bin Mehmed
Hastahâne-i mezkur etibbâsından Kolağası Mehmed bin Edhem	Hastahâne-i mezkûr tabib-i sânisi Kolağası Abdullah Sıdkı

Bu mühürlerden sonra merhumun muayenesinde bulunmuş olan Tâif kaymakamı, nahiye müdürü, nâib ve nahiye meclisi âzalarının tasdikleri vardır.

sâri bir halde bulunan kanlı basur hastalığına tutulup bir ay çektikten sonra vefat etmiş olduğu yazılı olduğundan bu suretle Meşrutiyetin ilânına kadar (1908) on bir mevkuftan sekizi ölmüştür. Geri kalan mevkuflardan Mâbeynci Fahri Bey ile Namık Paşa zâde Ali Bey ve Boyâbâdlı Hacı Mehmed ve Cezayirli Mustafa devrin değişmesi, mutlakiyetin yerine Meşrutiyetin kaim olması üzeine yirmi sene Tâif kalesinde hapis yattıktan ve çok fenagünler gördükten sonra haylı yaşlı olarak bu zindandan kurtulmuşlardır.

VI.

TÂİF MAHKÛMLARININ KISA TERCEME-İ HALLERİ

Midhat Paşa

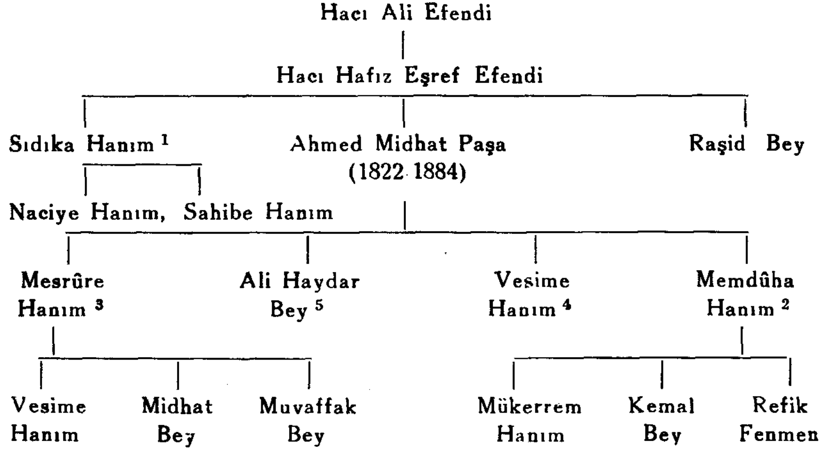
Asılları Ruscukludur; büyük babası ulemâdan Hacı Ali Efendi ve babası da yine ulemâdan ve kadılardan Hacı Hafız Eşref Efendi'dir. Midhat Paşa 1238 H. 1822 M. de İstanbulda doğmuştur. Adı Ahmed ve mahlası Şefik olup Bab-ı âlîde Divan-ı hümâyun kalemine çırağ edildiği zaman o dairedeki an'ane üzerine kendisine Midhat mahlası verilmiştir ve daha sonra ismi unutularak bu mahlâsiyle şöhret bulmuştur. On yaşında iken hafız olmuş ve kaleme çırağ edildiği esnada da hem camí dersine devam etmiş ve hem de babasından okumuştur.

Midhat Paşa, isticvabındaki ifadesine göre 1251 H. 1835 M. de Divan-ı hümâyun kalemine davama başlamış ve 1836 da babası Lofca hâkimi iken Cevdet Paşa ile beraber pederinden ders görmüşlerdir.

Merhum Midhat Paşa'nın devlet hizmetindeki hayatı ve sadaretleri, tarih ve hal tercemesini havi eserlerde tafsilâtiyle yazılmış oldeğundan burada tekrarlanmadı [1].

[1] Mufassal terceme-i hali için *Tabsıra-i İbret* ve *Mir'ât-ı Hayret* isimli eserlerle İbnülemin Mahmud Kemal İnal'in *Son sadrâzamlar* ve Mehmet Zeki Pakalın'ın *Son sadrâzamlar ve başvekiller* adlı kitaplarına bakınız.

Midhat Paşa'nın âile silsilesi

[1] Sıdıka Hanım, Harputlu Tosun Paşa'nın zevcesi olup Tosun Paşa mutasarrıflıklarda bulunmuş ve 1299 H. de Maraş mutasarrıfı iken vefat etmiştir. Sıdıka Hanım 1918'de İstanbul'da vefat ederek Üsküdar'da Paşa limanı mezarlığına defnedilmiştir.

[2] Memdûha Hanım, Midhat Paşanın ilk zevcesi Fatma Naime Hanım'dan doğmuştur. Zevci Rasim Paşa zâde Vefik Bey mülkiye hizmetlerinde ve Suriye valiliğinde bulunmuştur. Naime hanım takriben 1918'de İzmir'de vefat etmiştir Memdûha Hanım da vefatında Topkapı mezarlığına defnedilmiştir.

[3] Midhat Paşa'nın diğer çocukları olan Ali Haydar Bey'le Mesrûre ve diğer ismiyle Sâbire ve Vesime isimlerinderi çocukları ikinci zevcesi Şehriban Hanım'dan doğmuşlardır. Bunlardan Mesrûre Hanım'ın zevci Nüzhet Bey, mülga düyûn-ı umumiye müfettişlerinden idi. Şehriban Hanım 1887'de İzmir'de vefat etmiştir.

[4] Vesime Hanım, on yedi yaşında iken 1891'de (1309 H. 1307 malî Şubat 27) veremden İzmirde vefat etmiştir. Beyrutta tahsilini ikmal ederek İzmir'e gelen Ali Haydar Midhat Bey vapurdan çıktığı zaman Vesime Hanım'ın ölümü haberin almıştır,

[5] Babasının tevkifi esnasında on iki yaşlarında olan Ali Haydar Midhat Bey tahsilini Beyrut Fransız mektebinde yapmış, sonra 1891 Martında İzmir'e gelerek orada vali bulunan Abdurrahman, Rıza ve Kâmil Paşa'ların ve bilhassa sonuncusunun teveccüh ve müzaheretlerini görmesine rağmen saraydan verilen emir üzerine Tatar Şakir Paşa'nın sıkı takibine uğramasından usanarak bazı ecnebîlerin ve bâhusus İngiliz konsolosunun yardımiyle İngiliz bandıralı Prens Abbas vapuruna binerek 1899'da yirmi yedi yaşında iken Avrupaya kaçmıştır. Bu sırada ikinci defa sadaretten mazûl olan Kâmil Paşa İzmir valisi idi ve Ali Haydar Mid-

Damad Mahmud Celâleddin Paşa

Fethi Ahmed Paşa'nın oğludur[1]; babası Fethi Paşa Sultan Mahmud'a ve oğlu da Abdülmecid'e damad olmuşlardı. Mahmud Paşa'nın zevcesi Cemile Sultan'ın validesi, Abdülmecid'in üçüncü kadını olan Düzd-i dil Kadın Efendi idi.

Mahmud Paşa, 1274 H. 1858 M. de vezirlikle Meclis-i vâlâ âzalığına tâyin edilmiş ve bir buçuk, iki ay sonra namzed olduğu Cemile Sultanla evlenmişlerdir. Meclis-i vâlânın Şûray-ı devlet ve ahkâm isimleriyle ikiye ayrılışında Mahmud Paşa Şûray-ı devlet kısmında bulunmuş ve 1285 senesi başındaki (1868) tebeddülâtta Mecalis-i âliyeye memur olmuş ve 1288 H. 1871 M. de Şûray-ı devlet âzalığına tâyin edilmiştir; aynı senede Şûray-ı devlet, Dahiliye, Muhakemat ve Kavanin dairelerine ayrılmış olup Kavanin dairesi reisliği de Mahmud Paşa'ya verilmiştir. Damad Mahmud Paşa 1289 H. 1872 M. de Sakızlı Edhem Paşa'nın yerine Ticaret nâzırı olmuş, 1274'de yine Şûray-ı devlet âzalığına dönmüş ve on dört ay sonra 1875 Ekiminde ikinci defa Ticaret nâzırlığına getirilmiştir. 1876 Nisanında Şûray-ı devlet Divan-ı muhakemat reisliğine tâyin edilen Mahmud Paşa Abdülaziz'in hal'ini müteakip üçüncü defa Ticaret nâzırı olmuş ve Abdülhamid'in cülûsu için çalışarak muvaffak olmuş ve 14 Ramazan 1293 (1876 Ekim)'de Tophâne müşirliğine naklolunmuştur. Serasker Redif Paşa'nın Varna'ya gitmesi ve sonra da azli sebebiyle Mahmud Paşa bir aralık Serasker kaymakamlığında bulunmuştur.

hat Beyin kaçacağından haberdar bulunuyordu. Hür fikirli ve serbest düşünceli olan Kâmil Paşa, bir gün Ali Haydar Bey'le görüşürken onun Avrupa'ya kaçmak istediğini kendisinden duyunca, Ali Haydar Bey'e «bu hareketinizden bir kabahat zuhur edecek olursa, her halde mes'ul siz değilsiniz, zat-ı şâhânedir; düşüncenizi haklı ve isabetli buluyorum» demişti. Ali Haydar Midhat Bey'in islahata dair Avrupa'dan Abdülhamid'e gönderdiği biri kısa diğeri uzun iki lâyihası Yıldız evrakı arasında bulunmaktadır.

[1] Damad Mahmud Paşa, Ahmed Fethi Paşa'nın sultan olmayan ilk hanımından doğmuştur. Fethi Paşa'nın Sultan Mahmud'un kızı Atiye Sultan'dan Seniye ve Feride Hanım-sultan adında iki kızı doğmuştur.

Mahmud Paşa 1295 H. 1878 M. senesinde Tophâne müşirliğinden azlolunmuş ve sonra yani 1879 Ocak ayında Trablusgarb valiliğine tayin edilmek suretiyle İstanbul'dan çıkarılmıştır.

Mahmud Celâleddin Paşa, hastalığı sebebiyle Sultan Murad'ın hemen hal' edilerek Abdülhamid'in hükümdar olması için çalışmış, hattâ bunu temin için Sadr-ı âzam Mütercim Rüşdü Paşa'yı tehdide kadar ileri varmıştır; ilk devirlerde pâdişah üzerinde müessir olmuş ve kendi mensuplarını Abdülhamid'in etrafına toplamıştı; bu cümleden olarak eniştesi İngiliz Said Paşa'yı Mâbeyn feriği ve Ticaret nâzırlığında kendisinin itimadını kazanmış olan ve Abdülhamid'in cülûsunda Ticaret meclisi âzasında bulunan Erzurumlu Said Efendi'yi (Şapur Çelebi Said Paşa) Mâbeyn başkâtipliğine tayin ettirmişti.

Abdülhamid sonradan kendisinden nefret ederek Trablusgarp valiliğine tayin etmiş ve 1296 H., 1879 M. Haziranında azlolunarak bir müddet sonra verilen müsaade üzerine İstanbul'a gelmiştir[1]. Abdülaziz vak'asında alâkası olduğu bahanesiyle kendisini mahkûm ettirerek Tâif'e yollamış ve orada malûm şekilde ve 7 Mayıs 1884'te boğulmak suretiyle vefat etmiştir.

Cemile Sultan'dan Fethiye, Ayşe Sıdıka, Fatma Hanım Sultan'lar isimlerinde üç kız ve Mehmed Celâl Bey adında bir oğlu olmuştur. En büyük kızı Fethiye Sultan ve ikinci çocuğu da 1281 Kânun-ı evvel (1865 M.) tevellüdlü Mehmed Celâleddin Bey'dir. Zevcesi Cemile Sultan, yetmiş dört yaşında olarak 11 Rebî-ul-âhir 1333 (27 Şubat 1915)'de Erenköyündeki köşkünde vefat ederek vasiyyeti üzerine babası Abdülmecid'in, Sultan Selimdeki türbesi hatiresine gömülmüştür.

[1] Trablusgarp'ta Mahmud Paşa hazretlerine,

Berveçh-i istida *Sakız* cezîresi pişgâhında kâin *Çeşme* nam mahalle azîmet ve Mâbeyn-i hümâyundan îzam buyurulacak memur-ı mahsûsun tebliğ eyliyeceği irade-i seniyye'ye intizar ile orada ârâm olunarak doğrudan doğruya ruhsat-ı celile-i mülûkâne şayan buyurulmadıkça Dersaadete azimetten tevakki ve mücanebet kılınması emr-ü ferman-ı hazret-i velî-nimet üzerine ihtar olunur olbabda.

Fî 27 Haziran, Sene 95. Yıldız evrakı, Telgraflar defteri, Numara 7.

Damad Nuri Paşa

Babası mîr-i mîrandan yani son teşkilâta göre mülkiye paşalarından olup mutasarrıflıklarda bulunarak 1866'da vefat eden Ârif Paşadır. Nuri Paşa, saraydan yetişmiş, Sultan Mecid'in kurenâsından olmuş ve 1859'da vezirlik verilerek beş ay evvel Damad Galip Paşa'dan dul kalan Abdülmecid'in en büyük kızı Fatma Sultan'la evlendirilmiştir. Nuri Paşa evlendiği tarihte Meclis-i vâlâ âzalığına tayin edilmiş ve sonra Meclis-i vâlâdan ayrılarak Şûray-ı devlet âzasından iken 1868'de Mecâlis-i âliyeye memur olmuş ve 1871'de yine Şûray-ı devlet âzalığı verilmiştir. 1289 H. 1872 M. de Şûray-ı devletin iki daireye indirilmesi üzerine âzalıkta ibka edilen Nuri Paşa aynı zamanda Şûray-ı devlet hey'et-i umumiyesi ikinci reisi olmuştur.

Nuri Paşa Abdülaziz'in hal'i üzerine 1876'da yeni hükümdarın yani V. Sultan Murad'ın validesi Şevkefzâ Valide Sultan kethüdalığına tayin edilip bir gün sonra da Mâbeyn müşiri olmuş ve on iki gün sonra mülkiye paşalığı askerî paşalığa çevrilmiştir. Nuri Paşa yine aynı senede bazı sû-i istimali dolayısiyle Mâbeyn müşirliğinden azlolunmuş[1] ve memuriyeti de lâğvedilmiştir. Abdülaziz'in ölümünde medhali sebebiyle idama mahkûm edilen Nuri Paşa, Tâif'e gönderilirken cinnet gelip bu hali ölümüne kadar on sene sürmüştür. Mevkuflar arasında gerek haremi ve gerek birader ve akrabaları tarafından tamamen terk olunan Nuri Paşa'dır. Kendisine ne bir para gönderilmiş ve ne de mektup yollanmıştır. Bekir Ağa isminde bir uşağı hizmetinde bulunmuştur.

Nuri Paşa'nın zevcesi Fatma Sultan, kocasından evvel 1883'de vefat etmiştir. Nuri Paşa'dan Mehmed Fuad Bey ve Emine Lûtfiye Hanım Sultan isimlerinde iki çocuğu olmuş ise de her ikisi de küçük iken vefat etmişlerdir.

Hasan Hayrullah Efendi

Tersane yoklamacılarından Hamdullah Efendi'nin oğlu olup 1250 H. 1834 M. senesinde İstanbul'da doğmuştur.

[1] Sultan Abdülaziz'e ait mücevherattan bazılarını almış olduğu Midhat Paşa'nın şikâyeti üzerine meydana çıkmış ve hakkında tahkikat yapılarak hadise meydana çıkarılmıştır. Buna dair Yıldız evrakı arasında bir tahkikat dosyası da vardır.

Kur'an-ı kerim kıraatinde hocası olan Eminönündeki Arpacılar mescidi imamı Hacı Hafız Efendi'ye damad olmuştur[161]. Medrese tahsili görmüş olan Hayrullah Efendi 1269 H. 1852 M. de imtihanla pâdişaha ikinci imam ve sonra da yani 1860'da birinci imam oldu. 1868'de Anadolu kazaskeri olmasına mebnî imamlıktan ayrılmıştır; 1870'de Rumeli kazaskeri pâyesini almış ve bir sene sonra da ikinci defa hünkâr imamlığına tayin edilmiştir.

Hayrullah Efendi 1291 H. 1874 M. de şeyh-ul-islâm oldu ise de bir buçuk ay sonra azlolundu. 1876'daki Talebe-i ulûm (Medrese talebeleri) ısyanı üzerine vukua gelen tebeddülde ikinci defa şeyh-ul-islâm oldu; bu ikinci meşîhatinde Abdülaziz'in hal' ve vefatı, V. Murad'ın cülûsu ve hal'i ve Abdülhamid'in cülûsu gibi işlerde birinci safta bulunmuş olması sebebiyle kendisine karşı pâdişahın emniyeti kalmadığından 15 Receb 1294 (1877 Temmuz)'da azlolunmuş ve aleyhinde verilen jurnaller üzerine 1296 H. 1879 M. de şeyh-ül-haremlik ile İstanbul'dan çıkarılarak Medine-i Münevvere'ye gönderilmiştir.

Bir buçuk sene kadar Medine'de kalan Hayrullah Efendi, Sultan Aziz'in halʿ ve vefatında şeyh-ül-islâm bulunması sebebiyle halʿ fetvası vermesinden dolayı davasının Mütercim Rüşdü Paşa ile beraber sonradan rü'yetine karar verilerek 1880 Haziranında (1297 Receb) şeyh-ul-haremlikten azl edilip Mekkeye getirtilmiş, evvelâ yalnız ve sonra da diğer mevkufların yanına hapsedilmiştir; vefatı 1898'de Tâif kalesindedir.

Hayrullah Efendi'nin ilk zevcesi olan Arpacılar imamının kızı Fatma Zehra Hanım'dan, Sıdıka, Servet, Bedriye adlarında üç kızı ve Tâif'te iken nikâhında bulunan ikinci hareminden de 1299 Şevvalinde (1882 Ağustos) bir erkek çocuğu olmuştur. İstanbuldaki kızlarından Sıdıka ve Bedriye Hanım'lardan Âsım[2], Ârif, Muhtar isimlerinde

[1] Arpacılar imamı Hacı Hafız Ahmed Efendi, ehl-i hal ve hüsn-i zan kazanmış kâmil insanlardan olup sonradan mücavir olarak Medine'de oturmuş ve Hayrullah Efendinin şeyh-ul-islâmlıktan azl ve Mekke'ye getirildiği sırada Medine-i Münevvere'de bulunmuştur. Mahbus iken Medine'de bulunan kayın pederiyle mektuplaşırdı.

[2] Âsım Bey, Osmanlı devleti zamanında ve 1912'de Said Paşa kabinesinde Hariciye nâzırlığında bulunmuşte. Avcı Asım Bey denilir.

üç erkek ve Refia ve Sadiye adlarında da iki kız torunu vardı. Refikası Fatma Zehra Hanım 1306 H. 1888 M. de ve büyük kızı Sıdıka Hanım 1882'de, diğer kızı Servet Hanım ise 1890'da vefat etmişler ve kendisi hayatta iken yalnız Bedriye ismindeki kızı hayatta kalmıştır. Ali Bey isminde hangi kızının kocası olduğunu bilemediğim bir damadı olduğunu mektuplarından anlıyor ve Ali Bey'in vefasız hallerinden dolayı kendisine karşı kırgın olduğunu görüyoruz [1]. Hayrullah Efendinin vefatında validesiyle beraber Medinede bulunan onbeş yaşındaki oğlunun adını ve ne olduğunu bilmiyoruz. Kalede pek sıkıntılı hayat geçiren Hayrullah Efendi, her gün verilen üç ekmeğin ikisini satarak aldığı para ile ihtiyacını def'eylediğini kızına gönderdiği mektubunda beyan etmektedir [2].

Mâbeynci Fahri Bey

Mahkûm olduğu zaman otuz yaşlarında olduğunu söyleyişine göre 1851'de Eyüp'te doğmuştur; babasının adı Hüseyin'dir. Küçük yaşta saraya alınmış ve yedi sene kadar Topkapı sarayında Enderunda hizmet etmiş ve oradan at uşaklığiyle Istabl-ı âmireye yollanıp üç ay kadar bulunduktan sonra Abdülaziz'in teveccühünü kazanıp 1284 H. 1867 M. de mâbeyncliğe alınmış ve dokuz sene bu hizmette bulunmuş ve 1290 H. 1873 M. tarihiyle Bab-ı âliden seraskerliğe yazılan hüküm mucibince kurenadan olan Fahri Bey'in kolağalık rütbesi tevcihiyle hademe-i şâhâneye nakli bildirilmiştir [3]. Fahri Bey Sultan Abdülaziz'in 1876'daki hal'i esnasında İkinci mâbeynci idi.

[1] Hayrullah Efendi 1312 Muharrem sonu tarihiyle bacanağı Rıza Bey'e gönderdiği mektupta damadı Ali Bey hakkında «Ali Bey'e ne fenalık ettim? Benim aidatımı ekl ve bel'etmeğe acaba hayâ etmiyor mu? İki seneyi mütecaviz buraya beş para göndermedi; yine ben halini ıslâh için dua ederim» demektedir; eski kethüdası Mustafa Şevki Efendi'ye yolladığı mektupta da aynı tarzda Ali Bey'den şikâyet etmektedir.

[2] Bu hususta aşağıda «Mevkufların âileleriyle bazı muhabereleri» kısmında kızı Bedriye Hanım'a göndermiş olduğu 1312 H. tarihli mektubunun son kısımlarına bakınız.

[3] Kurenâdan Fahri Bey'in uhdesine 1289 Temmuzu iptidasından (1290 Cemaziyelevvel 17 ve 13 Temmuz 1873) itibaren kolağalık rütbesi

Mâbeynciliği esnasında validesiyle beraber bulunduğu Eyüp'teki evinden ayrılarak Harbiye mektebi (şimdi Ordu karargâhı) civarında yaptırmış olduğu eve nakletmişti. Abdülaziz'in hal'i gecesi nöbetçi olarak Sarayda bulunup[1] sonra sâbık hükümdarın maiyyetinde Topkapı sarayına gitmiş ve anı müteakip beraberce Fer'iyye sarayına gelmiş ve Abdülaziz'in ölümü üzerine bin dörtyüz kuruş maaşla çırağ edilmiştir.

II. Abdülhamid'in, Abdülaziz'in hal' ve vefatında medhali olmakla sanık olanlar hakkında tahkikat yaptırdığı sırada hem hal' ve hem de vefat gecesi Sarayda bulunan Fahri Bey de bunlar meyanında 1881'de muhakeme altına alınarak bilfiil katil-i müteammid olarak idama mahkûm edilip Tâif'te hapsolunmuştur.

Fahri Bey 1908'de Meşrutiyetin ilânına kadar Tâif kalesinde yirmi yedi sene mahbus kalmış otuz yaşında girdiği buradan elli yedi yaşında kurtularak İstanbul'a gelmiştir. Fahri Bey Tâif mevkuflarına ait bir çok hatıralara sahip olduğu

tevcihi ile hademe-i şâhâneye nakline dair hüküm müsveddesi (Başbakanlık arşivi, Cevdet tasnifi, Askerî vesikalar, Numara 1718). Bu hüküm müsveddesinin baş tarafında Sadr-ı âzam Rüşdü Paşa'nın «Vezir-i âzam Seyyid Mehmed Rüşdü» klişeli sadaret mührü vardır.

[1] Abdülaziz'in hal'i gecesi nöbetçi bulunan Fahri Bey istintakı esnasında bu vak'aya dair şu ifadede bulunmuştur:

«Sabahleyin yâverlerden biri gelip sarayın etrafını kuşattıklarını ve içeriye, dışarıya kimseyi bırakmadıklarını söylemiş; Fahri Bey giyinip yukarı çıkmış, bekçi Salim Ağa'yı görmüş. İçeride haremağalarından biri çıkarak nöbetçi olan Fahri Bey'i alıp Abdülaziz'in yanına götürmüş, Sultan Abdülaziz gece elbisesiyle yatak odasında imiş. Vukuatı sormuş, o da işittiğini söylemiş. Abdülaziz giyinip dışarı çıkmış. Demir kapıyı bir yâver vurmuş, Redif Paşa'nın Cevher Ağa'yı karakola çağırdığını söylemiş. Cevher Ağa giyinmiş, pâdişah anın arkasından da Fahri Bey'i göndermiş. Fahri Bey giderken Başkâtip Âtıf Bey ile Başmâbeynci Hafız Mehmed Bey'in Redif Paşa'nın yanından geldiklerini görmüş ve beraberce Abdülaziz'in yanına gitmişler. Mehmed Bey, hal vukuunu ve Topkapı Sarayına gidileceğini söylemiş. Abdülaziz Topkapı Sarayına gitmek istememiş ise de Mehmed Bey'in ikna etmesiyle giyinip, hazır bulunan kayığa Pâdişah, Yusuf İzzeddin Efendi, Mehmed ve Fahri Bey'ler birlikte binip, oraya gitmişler, üç gün oturmuşlar, dördüncü cuma günü sabahleyin, Fer'iyye Sarayına getirilmişlerdir.»

halde maalesef sağlığında kendisinin bu hatıralarından istifade edilememiştir. Merhum'un bir hatırat kaleme aldığı ve bunun kızı ve torunu'nun elinde olduğu haber alınmıştır.

Fahri Bey'in sarışın olduğunu gerek Rüşdü Paşa'nın isticvabındaki ifadesinden ve gerek diğer bazı ifadelerden anlıyoruz. Babasının ölümünden sonra validesi, Zabtiye nezâreti Mürûr odası başkâtibi Şakir Efendi isminde birisiyle evlenmiştir. Mektuplarından anlaşıldığına göre zevcesi Tîrendaz Hanım sonradan Beşiktaş'ta Abbas Ağa mahallesinde oturmuştu. Fahri Bey'in, Fahriye ve Ferhunde isimlerinde iki kıziyle Fahreddin adında bir oğlu vardı. Fahri Bey takriben 1911'de vefat etmiştir.

Seyyid Bey (Seyyid Ahmed Bey)

1837'de Üsküdar'da doğmuştur [1]; babasının adı Ali idi. On sekiz yaşlarında Sultan Murad'a intisap edip lalası olmuş, Murad'ın şehzâdelik, veliahdlik hayatı beraber geçmiş ve hükümdar olduğu zaman İkinci mâbeynciliğe tayin edilmiştir. Rivayete göre Murad'ı veliahdliğinde sefahate ve içkiye alıştırmış ve nihayet bu haller Murad'ın âsabının bozulmasına sebep olmuştur.

Abdülhamid'in cülûsunda açıkta kalan Seyyid Bey, me'muren Kastamonuda bulunan oğlu İlhami Bey'in yanına gitmiş, orada bulunduğu sırada Abdülaziz'in hal'inde ve ve ölümünde medhalleri olmakla sanık bulunanların toplattırıldıkları esnada gene malûm muhakeme neticesinde muın-ı kaatil olduğuna hükmolunup on sene kalebendliğe mahkûm edilmiş ve Tâif'e yollanmıştır [2]. Seyyid Bey, on sene müddetini bitirdiği halde serbest bırakılmıyarak 15 Mart 1898 senesinde ansızın ölümüne kadar Tâif kalesinde hapiste kalmıştır.

Seyyid Bey'in evi Beşiktaş'ta Serencebey yokuşunda olup kendisi iki evli idi; büyük zevcesinin adı Yıldız ve ikinci

[1] 1881'deki istintakı esnasında kırk beş yaşında olduğunu söylediğine göre doğum tarihinin 1253 H. 1837 M. olması icabettiğinden metinde o suretle gösterilmiştir

[2] Şehzâdeleri öldürmek için tertip edildiği söylenin Nisbetiyye kasrındaki mevhum ziyafet teşebbüsünde gûya birinci derecede Seyyid Bey medhaldarmış.

zevcesi de Kevser Hanım'lardı. Seyyid Bey'in Yıldız Hanım'dan olan büyük oğlu İlhami Bey'den başka diğer zevcesinden de Hatice Samiye ve Zeliha isimlerine iki kızı vardı [1]. Seyyid Bey'in tevkifinden bir müddet sonra ailesi Kastamonı'dan İstanbul'a gelerek Beşiktaştaki evlerinde oturmuşlardır. Abdülhamid, Seyyid Bey'in iki hanımına ve çocukların evvelâ yevmiye ve sonra da dört bin kuruş maaş bağlamıştır [2].

İzzet Bey

Babası Maliye nezâreti evâmir hülefâsından Zühdü Efendi'dir. 1258 H. 1848 M. de İstanbul'da Fatih civarında Sarıgüzel camii sokağında bir numaralı evde doğmuştur. Harbiyeden mezun olup Abdülaziz'in hal'i esnasında Taşkışlada Hassa beşinci talîa taburu kumandanlığında bulunmuştur. Hal' esnasında Dolmabahçe sarayını veliahd Murad Efendi'in oturduğu Beşiktaş tarafından abluka etmiştir [3].

[1] 29 Mart 98 (10 Mart 1882) tarihiyle zevceleri ile büyük kızı Hatice Samiye'nin Seyyid Bey'e gönderdikleri mektupta pek küçük olan Zeliha'nın el resmi vardır.

[2] Refikalariyle kerimenin 29 Mart tarihli mektuplarında kendilerine tahsis edilen maaştan bahsedilerek :

« Vuku-ı mufarekat-ı aliyyelerinden şimdiye kadar sıhhat ve âfiyet haberinizi almadığımız cihetle mükedder olmaklığımız tabii ise de cümle bendegân haklarında lûtf ve inayetleri mebzul olan pâdişah ve şehriyar-ı âlem efendimiz hazretleri sayesinde sıhhat ve rahat üzre bulunacağınız meczûm olduğundan bu babta kalbimiz rahat üzeredir. . . . zât-ı âlileri buradan hareket buyurduktan sonra taayyüş ve idaremize kâfi yevmiye ihsan buyurdular ve muahharen yevmiyemiz mâhiyeye tahvil olunarak her ikimize mahiye dört bin kuruş maaş îta ve ihsan eylediler ; bununla bütün familya efradımız idare olunarak sâye-i seniyyelerinde hiç bir şeye muhtaç değiliz. . . .» denilmektedir.

[3] İzzet Bey bu vak'ayı 22 Mayıs 97 (1880 Mayıs) tarihli ilk istintakında şöyle anlatıyor :

«. . . Taşkışla'da hassa beşinci talîa taburunun binbaşısı idim ; hal' gecesi kışlada idik ; sabaha karşı namaza kalkmıştım ; merkaz kumandanı Mustafa Seyfi Paşa kışlaya geldi, «askeri hazır ediniz ; sarayı muhafaza edeceksiniz ve zaten dahi tenbihler gelir idi ki softalar ve hırvatlar(dan) bir edebsizlik memuldür, basiret üzere bulununuz» derlerdi.

İzzet Bey daha sonra miralaylığa (albaylık) kadar çıkıp 22 Mayıs 1297'de (3 Haziran 1881) Maraş'ta Nizamiye 40. alayı kumandanı iken Sultan Abdülaziz vak'ası dolayısiyle tevkif edilip İstanbul'a getirtilmiş ve muhakeme neticesinde mumîn-i kaatil olduğuna hükmolunarak on sene kalebendlik cezası verilip diğerleriyle beraber Tâif'e yollanmıştır. İzzet Bey, kale hapishânesinde on sene olan müddetini doldurarak serbest bırakılmaları için Seyyid Bey'le birlikte hükûmete müracaat etmişlerse de salıverilmemiş ve 4 Ağustos 1903'de altmış bir yaşında Tâif'te vefat etmiştir. Hareminin adı Behice Hanım olup Muzaffer ve Hafize İhsan isimlerinde iki kızı vardı. İzzet Bey'in kayınbiraderi Behçet ismindeki zât, mevkufların İstanbul'da muhabere vasıtası idi.

Necib Bey

Mehmed Necib Bey 1853'de İstanbul'da Beşiktaş'ta doğmuş olup babasının adı Hasan'dır. Harbiye mektebinden mezundur. Sultan Abdülaziz'in hal'inde yüzbaşı olarak Taşkışla'da ve yukarıda kısa tercüme-i hali yazılan İzzet Bey'in taburunda bölük kumandanı bulunmuştu; sonradan binbaşı olarak 110. alayın 2. taburu kumandanı bulunup Çorum redif talîa taburuna memur iken Abdülaziz'in hal'inde medhali olmak suçuyla 1881'de muhakeme altına alınmıştır. Necib Bey muhakeme neticesinde fâil-i müşterek olarak idama mahkûm edilmiş ve Tâif kalesinde hapsolunmuş-

Mumaileyh «taburu hazır ediniz» demesi üzerine taburu hazırladık; Bab-ı seraskerîden başka taburlar dahi geldi; bizi Saray-ı hümâyun muhafazasına indirdiler; o gün akşama kadar muhafaza ettik.

Bizi Saray-ı hümâyunun Beşiktaş cihetine indirdiler; oradan o ciheti kordon altına aldılar; ne içeriden dışarı kimesne çıkacak ve ne de dışarıdan içeri kimesne girecek dediler. Zaten Mustafa Seyfi Paşa ile Süleyman Paşa dahi beraber idi; yani sonra o dahi geldi. Taburumuzdan üç bölük kadar asker alıp Harem ağalarının kapısından içeri girdi: Süleyman Paşa bir çeyrek kadar sürdü sürmedi, Murad Efendi imiş bendeniz bilmiyorum, askerle beraber dışarı çıktılar; Camlı-köşke doğru geldiler, o aralık Hüseyin Avni Paşa körüklü fayton ile geldi, arabadan indi, Murad Efendi'nin ayağına doğru inip temenna etti ve ikisi beraber mezkûr faytona bindiler, Dolmabahçe tarafına doğru gittiler. Biz orada kalıp akşama kadar bekledik.»

tur. Necib Bey, on iki sene hapis yattıktan sonra 1311 H. 1893 M. de Tâif'te salgın bir halde bulunan kanlı basur hastalığına tutularak bir ay çektikten sonra vefat etmiştir. Necib Bey'in evli ve Pakize isminde bir kızı olduğunu mektuplarından anlıyoruz. Necib Bey'in acıklı vaziyetini valdesine göndermiş olduğu vesikalar arasındaki mektubunda okuyunuz [1].

Ali Bey (Namık Paşa zâde)

Konyalı meşhur Mehmed Namık Paşa'nın küçük oğludur; *Şam*'da doğdu Sultan Abdülaziz'in hal'inde rolü olmasından dolayı 3. ordu, 24. alayın 3. taburu binbaşısı (kumandanı) olup Yenişehir'de Dömeke'de bulunurken tevkif edilip 1881'de muhakeme neticesinde fâil-i müşterek sıfatiyle idama mahkûm olmuş ve Tâif'e yollanarak diğer mevkuflarla beraber kalede hapsedilmişti. Sefer 306 ve Teşrin-i evvel 304 (1888)'de biraderi Cemil Paşa'nın Hicaz valiliği zamanında pâdişah tarafından hapisten çıkarılarak Medine-i Münevvere'de oturmasına müsaade edilmiştir. Kendisi 1908'de Meşrutiyetin ilânında İstanbul'a gelmiştir. Ali Bey Ayazpasa'daki 15 Nisan 1341'de (2 Nisan 1925 ve 1333 Ramazan) seksen yaşında vefat etmiştir. Ali Bey evli olup Fatma, Gülsüm, Rabia, Meryem ve Zeyneb isimlerinde beş kızı vardır. Bu kızları Medine'de aldığı hanımdandır; İstanbul'da almış olduğu ilk zevcesinden Beşikte bırakıp on yaşına gelmiş olan Mahmud isminde bir oğlu olduğunu pederine göndermiş olduğu 19 Zilkade 1304 (1887 Eylül) tarihli mektubundan anlıyoruz.

Mustafa Pehlivan

Yozgat'a tâbi Karahisar-ı Behramşah kazasının Culgalı (Akdağ madeni kazasında) köyünden olup Sultan Murad'ın veliahdliğinde Kadıköy'ünde Kurbağalıdere çiftliğinde hizmetinde bulunmuş, şamdancı olmuş ve sonra cülûsunda ibrikdar olmuş, sonra iki arkadaşiyle beraber yüzer lira maaş tayin ve otuzar lira elbise parası verilmek suretiyle Fer'iyye sarayında

[1] Daha aşağıda «*Mevkufların âileleriyle bazı muhabereleri*» başlıklı kısımdaki mektuba bakın.

sâbık hükümdar Abdülaziz'in hizmetine verilmişlerdi. Sultan Murad'ın hal'inden sonra bir mikdar tekaüd maaşı tayin olunarak memleketine gitmiş ve sonra mahkemede bunun ve arkadaşları Cezayirli Mustafa ile Hacı Mehmed ve Mâbeynci Fahri Bey'in Abdülaziz'i yatağında öldürmüş oldukları sanıklığiyle mahkemece katil-i müteammid olarak îdamına hükmolunmuş ve îdam edilmiyerek diğer mevkuflarla beraber Tâif'e gönderilip 4 Zilkade 1308 (10 Haziran 1891)'de altmış beş olduğu halde Tâif kalesinde vefat etmiştir. Refîkasının adı Zehra olup Hacer isminde bir kızı vardı.

Hacı Mehmed

Sinob'a tâbi Boyâbâd kazasının Hurremşah köyünden olup Elmacıoğlu Mustafa Ağa'nın oğludur. 1258 H. 1842 M. de köyünde doğmuştur. Hacı Mehmed, Mustafa Pehlivan'ın maiyyetinde Sultan Murad'ın Kurbağalıdere çiftliğinde bekçi bulunurken Murad'ın hükümdarlığında Pehlivan Mustafa ibrikdarlığa tayin edilince bu da anın yerine şamdancı olmuş ve yüz lira aylık ve otuz lira elbise parasiyle diğer iki arkadaşiyle beraber Abdülaziz'in hizmetine tayin edilmişti.

Hacı Mehmed, Sultan Murad'ın hal'inden sonra iki yüz elli kuruş maaşla tekaüd edilip köyüne dönmüş ve Abdülaziz vak'asında medhali olanların toplattırıldığı sırada bu da köyünden alınarak mahfûzen İstanbula getirilip muhakeme neticesinde katil-i müteammid olduğu kanaatiyle îdamına hükmolunmuş ve sonra îdama bedel Tâif kalesinde hapsedilmiştir. Hacı Mehmed yirmi yedi sene hapis yattıktan sonra 1908'de Meşrutiyetin ilânı üzerine serbest kalarak altmış altı yaşında memleketine dönmüştür.

Hacı Mehmed evli olup oğlu kızları ile nefs-i Boyâbâd'da Hacı Memiş ve Abdurrahman isimlerinde iki biraderi (ağabeyisi) vardı.

Cezayirli Mustafa

Üsküdar'da doğmuş olup babasının adı Halil'dir; kendisi Cezayirli diye şöhret bulmuştur. Sultan Murad'ın veliahdliğinde on dört sene kadar Kurbağalıderedeki çiftlikte hizmet etmiş, Murad'ın hükümdarlığında esvapçıbaşı olmuş ve sonra yüz

lira maaş ve otuz lira elbise parası verilerek Fer'iyyede sâbık hükümdar Abdülaziz'in hizmetine verilmiştir. Sultan Aziz'in ölümünde medhali olduğu sanıklığıyle İzmir'de Belediye çavuşluğunda bulunurken tevkif edilerek 1881'de bilfiil katil-i müteammid olduğuna hükmolunup îdama mahkûm edilmiş ve sonra îdama bedel Tâif kalesinde hapsedilmiştir.

Cezayirli Mustafa yirmi yedi sene hapisten sonra 1908'de Meşrutiyetin ilânı üzerine sağ kalan diğer iki arkadaşiyle (Mâbeynci Fahri Bey ve Hacı Mehmed) birlikte serbest kalarak İstanbul'a dönmüştür ; evi Üsküdar'da Kapıağası mahallesinde 46 numarada olup —27 Temmuz 304 (Ağustos 1887) tarihli mektubundan anlaşıldığına göre— burada kızı Nazire Hanım oturmakta idi.

VII.

MEVKUFLARIN NEZÂRETİNE MEMUR BELLİ BAŞLI ŞAHISLAR

Mekke emîri Şerif Abdülmuttalib Efendi

Mekke emîrliğinde bulunmuş olan Şerîf Galib ibn Mesaid'in oğludur. 1228 senesi sonunda babasının emîrlikten azledilerek[1] Selânik'e gönderilmesi üzerine beraber bulunmuştur. 1247 Zilhicce (1832 M.) 'de Mısır valisi Mehmed Ali'nin ısyanı ve onun adamı olan Mekke emîri Şerîf Mehmed b. Abdülmuîn b. Avn'ın yerine birinci defa olarak Mekke emîrliğine tayin edildi ise de bu isyan sebebiyle gidemediğinden sâbık emîr ister istemez emîrlikte bırakıldı. 1267 H. 1851 M. de Şerîf Mehmed'in azli üzerine Şerîf Abdülmuttalib ikinci defa emîr olmuş ve 1272 H. 1855 M. 'de bazı serkeşane hareketi sebebiyle Şerîf Mehmed b. Avn tekrar Mekke emîrliğine tayin edilip gönderilmiş ve yeni emîre karşı Tâif'te bulunan Abdülmuttalib muhalefete kalkmışsa da üzerine kuvvet sevk olunarak müsademeden sonra yakalanıp İstanbul'a yollanmış ve oradan da Selânik'te ikamete memur edilmiştir. Şerîf Abdülmuttalib daha sonra afvolunup İstanbul'a getirtilerek kendisine maaş tahsis ederek uzun müddet burada oturmuştur.

Sultan Abdülaziz'in hal'inde vükelâya muğber olan Şerîf Abdülmuttalib, Şeyh-ul-islâm Hayrullah Efendi ile de bozuşmuş, bu hali Abdülhamid'in arzusuna muvafık düşmesiyle 1297 senesi cemaziyelâhırında (1880 Haziran) Şerîf Hüseyin Paşa b. Şerîf Mehmed b. Avn'ın Cidde'de bir sû-i kasde kurban gitmesi üzerine üçüncü defa Mekke emîrliğine tayin edilmiştir.

Midhat Paşa ve diğer mahkûmlar Tâif'te hapsedilmek üzere gönderildikleri zaman Abdülmuttalib, Mekke emîri idi

[1] 1301 senesinde ilk olarak neşredilen *Hicaz vilâyeti salnâmesi*'nde Şerîf Galib'in 1228 Zilkadesinde (1813) azledildiği yazılıyor.

ve hükümdara yaranmak için bunlar hakkında insafsızca muamelelerde bulundu. Kendisine pâdişah tarafından büyük teveccüh gösteriliyor ve her istediği yapılıyordu; bu arada torunu Müsaid Bey'e 27 Rebî-ul-evvel 1297'de ve oğlu Füheyd Paşa'ya da 21 Rebî-ul-âhîrda Rumeli beylerbeyilikleri pâyesi verilmek suretiyle ikisi de paşa olmuşlar ve bundan başka ihsan ve nişanlarla da taltif edilmişlerdir.

Evvelâ Hicaz kumandanlığına ve sonra da ilâveten valiliğe tayin edilmiş olan Osman Nuri Paşa ile araları açıldı; birbirlerini şikâyete başladılar; Abdülmuttalib hakkında Osman Paşa, kendisinin isyan edeceğine dair elde ettiği mektuplardan dolayı bir desîse ile onu azletmiş, mevkufların da orada bulunmaları ve kaçırılmaları ihtimaliyle bu hal fevkalâde telâşı mucib olmuştur. Osman Paşa, Abdülmuttalib Efendi'nin evvelki isyanını gözönüne alarak tertip ettiği uydurma bir irade-i seniyye ile şerîfi bir gece Tâif'te Mesna'daki köşkünde ansızın sardırarak yakalatıp Tâif kışlasında hapsettirmiş ve sonra da Mekke'ye getirilip ölümüne kadar oradaki konağında nezâret altında oturtulmuştur (27 Şevval 1299 ve 11 Eylül 1882)[1]. Şerif

[1] Şerîf Abdülmuttalib'in azli pâdişahın iradesi olmadan uydurma bir tahrirat ve ferman ile vali ve kumandan Osman Nuri Paşa tarafından tertip edilip tatbik olunmuş ve sonra da keyfiyet Saraya bildirilmiştir. Hülâsa olarak bu hâdise 25 Şevval 99 ve 29 Ağustos 98 tarihli Osman Paşa'nın rapor ve kurenadan Besim Bey'e yazdığı mektuplara göre şöyle olmuştur:

1. — Emîr Abdülmuttalib kendi mühriyle mühürlü arapça olarak Cidde İngiliz konsolosuna gönderip Osman Paşa tarafından tutulan mektubunda dahilî bir isyan çıkaracağını bildiriyor.

2. — Yine Abdülmuttalib diger bir mektubunda Medine'deki Urban şeyh-ül-meşayihi Huzeyfe'ye gönderdiği mektupta Mısır'ın yakın zamanda İngilizler tarafından istilâ edileceğinden dolayı faaliyete geçilmesini tavsiye etmektedir.

3. — Yine isyan için Cebel-i Şemr şeyhi İbn Reşid'e bir mektup ile isyan için diğer iki şerife muktuplar yazmış, bu mektupları mahalline sevke Şerif Abdülmuttalibin damadı Dahîlullah Bey memur edilmişti.

Bu mektuplar Osman Paşa tarafından yakalanmış (Osman Paşa'ya aleyhdar olan Ömer Paşa bu mektupların uydurulmuş olup Abdülmuttalib,in arabi kâtibi Hüseyin Tal'at Efendi vasıtasiyle Şerîfin mühriyle mühürlenmiş olduğunu söylüyor ve) Abdülmuttalib'in sekiz yüz kadar bîşe askeri (Kır zabtiyesi) yazdığı duyulmuş, bunun üzerine

Abdülmuttalib Efendi yaşı yüzü geçmiş olduğu halde 1304 H. 1886 M. senesinde vefat etti; âlim fakat haris bir zat idi. Yerine Mekke emîrliğine Vali Osman Nuri Paşa'nın iltizam ettiği Abdillah Paşa tayin edilmeyip Şerîf Mehmed b. Avn'ın oğlu Şûray-ı devlet âzasından Şerîf Avnürrefik Paşa tayin edildi. Temiz yürekli Midhat Paşa bir mektubunda kendisine fenalık yapan şerîfin tevkif ve kendi civarlarına hapsedilmek suretiyle düştüğü vaziyyetten elem duyarak yüz yaşındaki bu haris ihtiyara acıyor ve nesl-i âlîsine hürmeten kendisine rikkat ve re'fet geldiğini söylüyor. Osman Nuri Paşa'nın Abdülmuttalip Efendi

henüz Cidde'den Sevakin'e kadar olan telgraf hattının işlenmesine mebni keyfiyetin İstanbula arzı uzun zmana mütevakkıf olması sebebiyle Şerîfin ani bir isyanı vukuunda elde kâfi miktar asker ve erzak da bulunmaması dolayısiyle Osman Nuri Paşa, Şerif Abdülmuttalib'in yerine Mekke emîrliğine Abdullah Paşa'yı intihap ile keneisini ikna ettikten sonr gûya Başvekâlet makamından olmak üzere 16 Ağustos 1882 tarihli Aden telgraf hattından çekilen bir telgraf uydurmuştur. Bu telgrafta emîrin azli hakkında şöyle deniliyordn:

«Emaret-i celîle-i Mekke-i Mükerreme kariha-i sabiha cenab-ı padişahîden Abdullah Paşa hazretleri uhdesine tevcih buyrulmuş ve selefi Abdülmuttalib Efendi Hazretlerinin Dersaâdette ikamet ve istirahatleri muktezay-ı irade-i seniyye-i cenab-ı pâdişahîden bulunmuş olmakla paşay-ı müşarünileyhin ilân-ı emaretiyle efendi-i müşarünilevhin hemen taht-ı nezâret-i askeriyyeye ilka ve Dersaâdete îzamları için diğer iş'ara intizar olunması tavsiye olunur».

Osman Nuri Paşa, Şerîfi ansızın konağında yakalamak üzere üç tabur asker ve toplar ile 27 Şevval 99 ve 29 Ağustos 98 tarihli tah rirat ile merkez kumandanı Miralay Ömer Bey'i (Ömer Paşa) memur ederek bir taraftan konağı kuşatmış ve diğer taraftan da Osman Paşa'nın tezkiresiyle uydurma telgrafı Abdülmuttalib'e vermiş, Abdülmuttalib teslim olarak alınıp Tâif kışlasına nakledunmuş ve sonra mesele Saraya bildirilmiştir; fakat bu arada henüz vaziyet İstanbul'a bildirilmeden evvel İngiltere'nin Cidde konsolosu Mekke ve Tâif'te bir karışıklık çıktığından bahsile İstanbul'da İngiliz sefarethânesine gönderdiği telgraf üzerine hükûmet telâşa düşmüş ve hatta Başvekil Said Paşa 11 Eylül 1882 tarihli şifreli telgrafla keyfiyetin acele bildirilmesini vali ve kumandana yazmıştır. Hadise İstanbul'da duyulduktan sonra işin hakikatini tahkike Lebib Efendi gönderilmiş ve Osman Paşa'nın yaptığı iş tasvip edilmiş olduğundan kendisine bir şey söylenmemiştir. Bu hususta bk. İ. H. Uzunçarşılı, *Hicaz vali ve kumandanı Osman Nuri Paşa'nın uydurma bir irade ile Mekke emîri Şerif Abdülmuttalib'i azletmesi.* Belleten, Cild X, Sayı 39, 1946, s. 497-537.

hakkındaki isyan iddiasının muretteb ve uydurma olduğu sonradan anlaşılmaktadır.

Osman Nuri Paşa (Hacı, Topal)

Askerî miralaylarından Ahmed Şükrü Bey'in oğlu olup 1256 H. 1840 M. senesinde İstanbul'da Maçka semtinde doğmuştur. Askerî tahsilinden sonra 1279 H. 1862 M. senesinde Erkân-ı harp sınıfından yüzbaşılıkla mezun olmuştur. 1292 H. 1875 M. de sırp muharebesinde kaymakam ve 1294 H. 1877 M. de miralay olup 1298 H. 1881 M. de Gümülcine Redif livası iken o sene feriklikle (Tümgeneral) Hicaz fırkası kumandanlığına ve bir sene sonra da ilâveten Erzincanlı Ahmed İzzet Paşa'nın yerine Hicaz valiliğine ve 1301 H. 1884 M. senesinde de müşirliğe terfi etmiştir. Bu suretle mevkuflar hakkındaki muamelesi kendisine karşı pâdişahın itimadını çekmesine mükâfat olarak üç senede livalıktan müşirliğe çıkarılmıştı. Haşin bir adam olduğu için maiyyeti kendisinden çekinirdi; kendisiyle rekabete kalkanMekke emîri Abdülmuttalib'i devirmiş, bütün kudretiyle idareyi ele almıştır.

Osman Nuri Paşa, 1304 H. 1886 M. de Halep valiliğine naklolunup yerine valiliğe Namık Paşa zâde Hasan Cemil Paşa ve kumandanlığa da ferıklik rütbesiyle Teaz kumandanı ve mutasarrıfı Ömer Paşa gelmiştir. Osman Nuri paşa daha sonra Yemen valiliği ile 7. ordu müşirliğine tayin olunup 1308 H. 1890 M. de Suriye valisi ve arkasından ikinci defa İsmail Hakkı Paşa'nın yerine Hicaz valisi olmuş; daha sonraları ikinci defa Halep ve Suriye valiliklerinde bulunduktan sonra 1898'de İstanbul'da vefat etmiştir. İlk Hicaz valiliğinde bulunurken kendisine nüzül isabet etmiş ve menzül olarak vazife görmüştür. İkinci defa Suriye valisi bulunurken bu hastalığı sebebiye yemeğini başkaları yedirirmiş; oğlu Ziya Paşa Osmanlı devletinin son senelerinde Harbiye nazırlığında bulunmuştur.

Midhat Paşa ve arkadaşları, bunun valiliği zamanında Taif'te bulunup tayin ettiği adamlar yüzünden çok ıztirab çekmişler ve yine bunun muvafakati ve Sarayın emri üzerine iki paşa yani Midhat ve Mahmud Paşalar boğulmak suretiyle şehid edilmişlerdir.

Osman Nuri Paşa Hicaz kumandan ve valisi iken hiçe inen hükûmet nüfuzunu iadeye muvaffak olmuş, şerîflerin işlere müdahalelerini önlemiş, Mekke emîrlerinin ecnebi devletlerle siyasî temaslarını kontrol etmek ve bunları eli altında bulundurmak suretiyle bu bakımdan cidden memleketine hizmet etmiştir.

Osman Nuri Paşa'nın Hicaz'da mühim eserleri vardır. Hükûmet konağı, dört kışla, on sekiz adet nizamiye karakolu yaptırmış Mina'ya su getirtmiş, Ayn-ı Zübeyde su yollarını tamir ettirmiş, Mekke'de yirmiden fazla çeşme yaptırmış, Cidde'ye Hamidiye suyunu akıtmış, matbaa ve rüşdiye mektebi ve hastane, muvakktihane ile Yenbû suru ile oraya kışla inşa ettirmiş, harem-i şerifi tamir ettirdikten başka telgraf tesisatını Mekke'ye kadar getirtmiştir. Yine bu zat Moylah, Elvecih, Emlec, Zaba, Akabe kaza ve kalelerini Mısır idaresinden alıp eskisi gibi Hicaz vilâyetine bağlamıştır. Bu zatın himmetiyle Hicaz eski başı boş vaziyetinden kurtarılarak mehmâemken bir idare ile merkeze bağlanmıştır.

Ömer Paşa

1278 H. 1861 M. de Harbiye mektebi piyade sınıfından zabit çıkan Ömer Paşa İstanbul'da Fatih semtinde doğmuştur. Divitçi İsmail ve Müşir Derviş Paşa'ların maiyetlerinde yâver-i harblik ile (Emîr zabitliği) bulunarak miralay rütbesiyle Selânik askerî sevk memuru iken Derviş Paşanın tavsiyesiyle İstanbul'a getirilerek itimada lâyik olduğu görülüp Tâif'teki mevkufların muhafazasına memur edilmiş ve vazifesi başına gittikten az sonra da livalık emri gelmiştir. Saraya mensubiyeti dolayısiyle fazlaca şımarmış, Şerîf Abdülmuttalib tarafını iltizam edip Osman Nuri Paşa aleyhinde icabedenlere mektuplar yazmış olup Midhat ve Mahmud Paşaların şehadetlerinden evvel Tâif kumandanlığından alınarak yerine Miralay Mehmed Lütfi Bey ve mevkufların muhafazasına da Çerkes Bekir Bey getirilmiştir. Bir müddet fırkada vazifesiz kalan Ömer Paşa, Osman Paşa tarafından tahkir olunup hapsedildikten sonra 1304 Muharreminde (1886 Ekim) Yemen'e tâbi Teaz kumandanlığına tayin edilerek

oraya gitmiştir. Teaz'de elli dokuz gün bulunduktan sonra feriklik ile Hicaz Kumandanlığına tayin edilmiş ve 1298 senesi efradının tezkire almak için yaptıkları ayaklanma üzerine kumandanlıktan azlonup bu vazife ilâveten Hicaz valisi Cemil Paşa'ya verilmiştir. Ömer Paşa azlinden bir ay sonra yedinci ordunun on üçüncü San'a fırkası kumandanlığıyle birleştirilmiş olan Asır [Hicazla Yemen arasındaki dağlık arazi] kumandan ve mutasarrıflığına nakledilip 1306 H. 1888 M. de kendisine aleyhdar olup Yemen vali ve kumandanlığında bulunan Osman Nuri Paşa'nın sû-i istimalinden bahis ile şikâyeti üzerine işten el çektirilerek Hudeyde'ye celb olunmuş ve sonra Saraydan aldığı emir üzerine İstanbul'a gelmiştir. Vefatı *Mir'ât-ı Mekteb-i Harbiye*'de 1303'de ve kabri de Hudeyde'de gösterilmekte ise de yanlış olup daha evvel söylendiği gibi 1888'de yaver-i ekrem Derviş Paşa vasıtasiyle Osman Paşadan şikâyeti üzerine İstanbul'a celbedilmiştir. Bundan sonra tekrar vazifesi başına gidip gitmediği malûm değildir.

Mehmed Lütfi Bey (Hacı Mehmed Paşa)

Çerkes olup Harbiye mektebinin 1279 H. 1862 M. Erkân-ı harp sınıfı mezunlarındandı. İstanbul'da Çenberlitaşlı idi. Bu zat sınıf arkadaşı bulunan Osman Paşa'nın Hicaz fırka kumandanlığına tâyini üzerine beraberinde *Hicaz*'a gelip miralaylığa yükseltilmiş ve 1301 H. 1884 M. de Liva Ömer Paşa'nın *Tâif* kumandanlığından alınması üzerine Midhat ve Mahmud Paşalar hakkındaki son kararı tatbik etmek üzere *Tâif* kumandanlığına tâyin edilmiştir. Mehmed Lütfi Bey'in bir aralık her ne sebebe mebni ise yedinci ordu merkezine gönderilmesi hem İstanbul'dan ve hem de yedinci ordu müşirliğinden, *Hicaz* vali ve kumandanlığına yazılmış ise de[1] Osman Paşa, Midhat ve Mahmud Paşaların boğulmalarında istihdam ettiği bu işgüzar adamını, göndermiyerek yanında alıkoymuştu. Paşaların boğulmaları bu şahıs ile Binbaşı Çerkes Bekir'in tertibatı neticesinde vukua gelmiştir. Mehmed Lütfi Bey, hizmetine

[1] Ömer Paşa tarafından, Müşir Derviş Paşa'ya yazılan 302 Rebî-ül-evvel tarihli mektuptan.

karşılık olarak livalığa yükselmiş[1] ve beşinci ordu piyade liva kumandanlığına gönderilmiştir. Mehmed Lütfi Paşa, daha sonra ferikliğe terfi ile 1893'de *Beyrut* kumandanlığında bulunmuş ve bu rütbede vefat etmiştir.

Bekir Fahri Bey (Bekir Paşa)

Aslen Çerkes olan Bekir Fahri Bey 1288 H. 1881 M. senesinde *Serez* livasında Osman Nuri Paşa'nın maiyyetinde sol kolağası iken paşanın feriklikle Hicaz fırkası kumandanlığına tayininde gördürülecek işe ehliyeti sebebiyle paşanın tavsiyesiyle beraberinde *Mekke*'ye gelmiş ve *Tâif*'teki mevkufların muhafızlığına tâyin edilmiştir. Mevkuflara karşı gösterdiği şiddet ve amansız muameleden dolayı hizmeti takdir olunarak birbiri ardından sağ kolağası ve binbaşı olmuştur. Midhat ve Mahmud Paşa'ların şehid edilmeleri bununla *Tâif* kumandanı Mehmed Lütfi Bey'in tertipleri eseridir; bu iki şahıs mutlak surette öldürülmeleri emrolunan iki paşayı zehirlemek suretiyle öldüremedikleri için malûm şekilde boğdurmuşlardır. Bekir Bey, bu işi muvaffakıyetle başardığından dolayı 1302 senesi martında kaymakamlığa terfi ettirilmiş[2], 1302 Temmuzunda kaymakam rütbesiyle 54. alay kumandanı olarak Hicaz'da bulunmuştur[3] Bekir Bey'in 1888'de [1306 H.] miralay

[1] Miralay Mehmed Lütfi Bey'in livalığa terfi ettiği 19 Nisan 302 tarihli kurenâdan Mehmed Besim Bey tarafından Hicaz valisine bildirilmiştir (Abdülhamid dosyalarındaki 969 numaralı defterden).

[2] Bekir Bey bu tarihte Tâif'ten ayrılarak Mekke'de bulunuyordu; mevkufların ikamet mahallerini görmek üzere irade-i seniyye ile Tâif'e gidecek olan kurenadan Hüseyin Bey'ye refakat etmişti. Bekir Bey 302 Temmuzunun 31'inde verdiği raporda şöyle diyor: «Tâif kalesinde bulunan mevkufînin mahall-i ikametlerini görmek irade-i isabet madde-i hazret-i padişahî iktizasından bulunmakla kurenây-ı şehriyarîden saadetlu Hüseyin Beyefendi hazretleri tarafından vali-i vilâyet devletlû Osman Paşa'ya tebliğ kılınması üzerine müşarünileyh tarafından öteden beru mevkufînin emr-i muhafazalarına memuriyetim hasebiyle mîr-i müşarünileyh hazretlerinin refakatlariyle kal'e-i mezkûreye giderek her birerlerinin bulundukları mahalleri geşt ü güzar ve birer birer şahsen ve re'y-ül-ayn müşahede eyledikleri gibi irtihal-i dâr-ı beka eden Mahmud ve Midhat Paşa'ların hayatları zamanında ikamet ettikleri ve şimdi boş kalan odalarını dahi müşahede eylemiş oldukları cihetiyle îcab eden bir kıt'a ale'l-esami künyeleri . . . takdim kılındı . .»

[3] Bekir Bey'in kaymakamlığı hakkında kuredâdan Besim Bey'in 19 Mart 302 tarihiyle Vali Osman Paşa'ya telgrafı.

olarak Üsküdar'da Ahmediye'de oturmakta olduğunu Mehmed Ârif imzasiyle Abdülhamid'e verilmiş olan bir jurnalden anlamaktayız. Bekir Bey 1311 H. 1893 M. de miralay rütbesiyle İkinci ordu merkez kumandan vekili idi; daha sonra Kırklareli Liva kumandanlığında bulunmuş ve ferik rütbesinde iken iki gözü alil olarak *Beyrut*'ta ölmüştür. Bekir Paşa, Bahriye nâzırı olan meşhur Büyük Cemal Paşa'nın ilk hareminin babası idi.

Mustafa Nuri Ağa (Bey)

Bekir Fahri Bey'den sonra Kolağası Said Ağa binbaşılığa terfi ederek tabur kumandanlığına tâyin edilmiş ise de mevkufların muhafaza hizmeti buna verilmiştir. Mustafa Nuri Ağa (Bey), Bursalı olup babasının adı İbrahim'dir. Alaydan yetişmiş, Trabzon taburunun ikinci bölüğünde başçavuş iken tezkire terk ederek kendi bölüğüne ikinci mülâzım olmuştur (5 Ocak 1294 ve 17 Ocak 1879). Bundan sonra *Tâif*'te onuncu alayın üçüncü taburunun ikinci bölüğünde ikinci mülâzım bulunurken mevkufların muhafazasına memur olmuş ve Midhat Paşa'nın şehadetinde bizzat bulunmuştur. Mustafa Nuri Ağa bir müddet sonra [1] yüzbaşılıkla *Tâif* mevkuflarının muhafızlığına tâyin edilmiş ve Mâbeynden Hicaz valisine çekilen 19 Nisan 1302 tarihli telgraf üzerine kolağalığa terfi ettiği bildirilmiş ve 1894 'de binbaşı ve hüsnü hizmetine mükâfat olarak üç buçuk ay sonra kaymakam ve 1899 'da kıdem ve ehliyetine mebnî miralaylığa çıkarılarak Tâif kumandanı olmuştur. Ağalıktan beyliğe çıkan (binbaşıdan yukarı kaymakam ve miralaya bey denilirdi) Mustafa Nuri Bey münasebetsiz hareketinden bahsedilerek 14 Eylül 1901 'de Tâif kumandanlığından alınıp *Medine-i Münevvere*'deki altmış üçüncü alayın miralaylığına nakledilmiştir. 1908 'de Meşrutiyetin ilânı üzerine *İstanbul*'a getirtilen bu Midhat Paşa katili tevkif edilip muhakeme altına alınmıştır.

[1] Künyesinde 7 Mart 1303 (19 Mart 1887)'de yüzbaşı olduğu kayıdlıdır. Halbuki kolağalığı daha evvel olduğuna göre tarihler arasında fark olup yüzbaşılığa terfii 1303 malî senesi olmak lâzım geliyor.

Diğer muhafızlar

Said Ağa Mustafa Nuri Bey'in muhafızlıktan alınması üzerine mevkufların muhafazasına binbaşı Said Ağa tayin edilmiştir. Bu, Piriştineli olup alaydan yetişmedir. Başçavuş iken 1861'de hassa ikinci mülâzımı olmuş ve kol ağalığiyle üçüncü alayın Mekke-i Mükerreme'de (Tâif'te) bulunan üçüncü taburunda Bekir Beyin yanında bulunmuş ve 19 Nisan 1300 (1 Mayıs 1884) yedinci ordu elli dördüncü alayın birinci taburuna binbaşı olmuş ve bu taburun yeniden teşkil olunan Hicaz fırkası 67. alay, 2. Tb. adını alması üzerine Said Ağa da taburiyle Tâif kalesi muhafızlığına memur edilmiştir.

İbrahim Ağa Alaydan yetişmiş olup Anapalıdır. Mevkuflar zamanında ikinci orduya merbut onuncu alayın üçüncü taburunun birinci bölüğünde yüzbaşı yani bölük kumandanı idi. Midhat Paşa'nın şahadeti esnasında bizzat bulunmuştur. Sonra kaymakamlığa kadar çıkan İbrahim Ağa Yemen'de bulunduğu sırada Urban tarafından öldürülmüştür.

Kel Memiş Cemal Ağa Bekir Bey'in taburunda yâni Alay 10, T. 3 'de dürdüncü bölükte birinci mülâzım (üstteğmen) iken Mahmud Paşa'nın şehadeti esnasında bizzat bulunmuştur. Bu da alaydan yetişme olup memleketi Isparta idi. Binbaşı olarak Yemen'de bulunurken deli olarak ölmüştür.

Mehmed Ağa Alay 10, T 3, B. 2 birinci mülâzımı olup Ödemişlidir; alaydan yetişmiş ve birinci mülâzım iken Mahmud Paşa'nın şehadetinde bizzat bulunmuştur. Binbaşılığa kadar çıkmış ve Meşrutiyetin ilânı esnasında Yemende bulunmuştur.

VIII.

BAZI MÜHİM VESİKA SURETLERİ VE MEKTUPLAR

I a.

Mevkufların İzzeddin vapuriyle sevkleri esnasında bunları Tâif'e kadar götürüp Mekke emîrine teslim edecek olan iki memurdan ve yâverlerden İzzeddin süvarisi Osman Bey'e verilen şifre miftahı

Çanakkalesi boğazına vasıl olduk. Numara 112	Falan saat falan tarih ve dakikada Cidde'ye müteveccihen Boğazdan dışarıya hareket eyledik. 113
Mücerred malûm olmak için haber veriyoruz. Numara 114	Rodos'a vasıl olduk. Numara 114
Rodos'tan Cidde'ye müteveccihen falan saat falanca tarih ve dakikada hareket eyledik. 115	Kanala vasıl olduk. 116
Gemide şayan-ı arz bir gûna vukuat yoktur. 116	Cidde'ye vasıl olduk. 117
Cidde'den Tâif'e müteveccihen hareket olundu. 118	Cânilerin cümlesi mevcuttur. 119

Mahmud	Midhat	Nuri	Pehlivan Mustafa	Cezayirli Mustafa
12	13	14	15	16

Fahri	Hacı Mehmed	Ali	Necib	Seyyid	İzzet	İzzeddin vapurunun ismi
17	18	19	22	23	24	222

Câniler mahallerine teslim ile ikametgâhlarına yerleştirilerek bissıhhat-i ve'l-âfiye İstanbul'a müteveccihen Tâif'ten Cidde'ye avdet olundu. 175

Cidde'den Dersaâdet'e avdet olundu. 177

Şerîf ile mülâkat olunup evâmir-i şâhâne ve evrak ve cümle câniler şerîfin idaresine verildi. 179

I b.

Osman Bey'e ait muhabere şifresi

ر	ذ	د	خ	ح	چ	ج	ث	ت	پ	ب	ا
25	23	21	19	17	15	13	11	9	7	5	3
ك	ق	ف	غ	ع	ظ	ط	ض	ص	ش	س	ز
66	65	29	33	55	59	39	45	35	49	47	37
				ء	ی	لا	ه	و	ن	م	ل
				4	57	58	53	44	73	99	77

I c.

Mevkufları Tâif'e kadar götürmeğe memur olan Hademe miralayı yâverandan Süleyman Bey'e verilmiş olan yol ve muhabere şifreleri

Çanakkale boğazına vasıl olduk. 175

Falan saat falanca dakika ve tarihte Cidde'ye müteveccihen Boğazdan dışarıya hareket eyledik. 176

Mücerred malûm olmak için haber veriyoruz. 177

Rodos'a vasıl olduk. 178

Rodos'tan Cidde'ye müteveccihen falan saat ve dakika ve tarihte hareket eyledik. 179

Kanala vasıl olduk. 180

Gemide şayan-ı arz birgûna vukuat yoktur. 181

Cidde'ye vasıl olduk. 182

Cidde'den Tâif'e müteveccihen hareket olundu. 183

Cânilerin cümlesi mevcuttur. 184

Mahmud	Nuri	Midhat	Pehlivan Mustafa	Cezayirli Mustafa
22	25	75	11	15

Fahri	Hacı Mehmed	Ali	Necib	Seyyid	İzzet
12	13	14	19	16	17

İzzeddin vapurunun ismi 111

Câniler mahallerine teslim ile ikametgâhlarına yerleştirilerek bissıhhat-i ve'l-âfiye cümleten İstanbula müteveccihen Cidde'ye avdet olundu. 275

Cidde'den Dersaâdet'e avdet olundu. 277

Şerîf ile mülâkat olunup evâmir-i şâhâne ve evrak ve cümle câniler Şerîfin idaresine verildi. [1].

I d.

Yâver Süleyman Bey'e verilmiş olan muhabere miftahı

ر	ذ	د	خ	ح	چ	ج	ث	ت	پ	ب	ا
55	49	44	37	45	35	25	17	15	9	7	1
ك	ق	ف	غ	ع	ظ	ط	ض	ص	ش	س	[2] ز
27	53	57	97	95	99	88	77	33	22	11	
				ء	ى	لا	ه	و	ن	م	ل
				3	47	93	63	98	78	43	29

II.

İzzeddin vapuru süvarisi yâverandan Osman Bey'lerle yine yaverlerden Hademe miralayı Süleyman ve piyade binbaşı Tal'at Bey'lere ayrı ayrı verilmiş olan talimatın Mâbeyn Başkâtibi Ali Rıza Paşa tarafından tasdik edilmiş sureti

Birinci bend.— Süvari-i mumaileyh (gemi suvarisi) Midhat ve Mahmud ve Nuri Paşa'lar ile Fahri ve Ali ve Necib ve Seyyid ve İzzet Bey'ler ve Pehlivan Mustafa ve Cezayirli Mustafa ve Hacı Mehmed nam cânileri alıp hiç bir mahalle uğramaksızın yalnız Rodos Ceziresine

[1] Yüzbası Mustafa Ağa'ya kolağalığı verildiği 19 Nisan 302 tarihli kurenâdan Mehmed Besim Bey tarafından Hicaz valisine bildirilmiştir (Abdülhamid'e ait 969 numaralı defterden Başbakanlık arşivi).

[2] Harfler arafında ز = *Z* harfinin mukabili unutulmuştur.

kömür almak üzere uğradıktan sonra Süveyş kanalından geçip Cidde'ye vasıl olacaktır.

İkinci bend. — Merkum câniler müddet-i seyahatta yekdiğeriyle asla ihtilât etmiyeceklerdir.

Üçüncü bend. — Her türlü havayicleri tedarik olunup mizaç ve sıhhatlerinin muhtel olmamasına îtina olunacak ve hasta olanlar sefine tabibi marifetiyle tedavi olunacak ve meselâ içlerinden birisi ecel-i mev'udiyle irtihal etse bilcümle sefine halkı muayene ettikten sonra mazbatasını tanzim edecekler ve maamafih nâşı denize ilka olunmayıp Cidde'ye kadar götürülecektir. Cidde'de kumandan ve mahallî etibba marifetiyle muayene olunup bu babda mükemmel raportosu tanzim edildikten sonra keyfiyet bâ telgraf hâkpây-i şâhâneye arzolunacak ve sâdır olacak irade-i seniyye-i mülûkâne mucibince hareket olunacaktır.

Dördüncü bend. — Cidde'ye vasıl olundukta yalnız Miralay Süleyman Bey sandala râkiben karantineye ve sair usûl-i mer'iyyeyi lede'l-icra vali Safvet Paşa hazretlerine yedindeki mektupları teslim edip cânilerin vapurdan çıkarılarak Cidde'de kalınacağı müddette muhafaza olunacakları mahal tedarik olundukta sonradan vapurdan kemal-i ihtiyat ile çıkarılacaktır. Mahkûmîn-i merkume Tâif'te yerleştirildikten sonra Cidde'ye muvasalat ve orada vapura rakiben ve mümkün mertebe sür'atle Dersaâdete avdet eyliyeceklerdir.

Beşinci bend. — Tâif'e muvasalat ve Dersaâdete avdet oluncaya degin vukuat-ı mühimme-i yevmiye bâ telgraf ve şifre ile hâkipây-i hazret-i şâhâneye arzolunacaktır.

Fî 2 Ramazan, Sene 98 ve fî 16 Temmuz, Sene 97.

Aslına mutabıktır.

Ali Rıza

III.

Mevkufları Tâif'te Mekke emîri Şerif Abdülmuttalib Efendi'ye teslim edip avdet etmiş olan yâverandan Hademe miralayı Süleyman Bey ile Bahriye binbaşısı Osman Bey'lerin İstanbul'dan hareketlerinden dönüşlerine kadar geçmiş olan hâdiseleri hâvi 9 Şevval 1298 ve 23 Ağustos 1297 tarihiyle (14 Eylül 1881) on beş bend üzerine pâdişaha takdim etmiş oldukları lâyiha sureti

Cinayet-i müdhişede zîmedhal bulunan cânilerin menfâlarına suret-i îzamlarına ve muavedet-i âcizânemize dair lâyihadır.

Birinci bend. — Bin iki yüz doksan yedi senesi şehr-i temmuzunun onaltıncı günü [1] şeref-müteallik buyrulan irade-i seniyye-i cenâb-ı şehriyarîleri üzerine serkurena devletlû paşa hazretleri dahi beraberimizde olarak câniler Tahir Ağa [2] mârifetiyle birer birer arabalara irkâp edilip Beşiktaş ciheti muhafızı saadetlû Hasan Paşa ve miralay izzetlû Ali Bey [3] dahi hazır bulundukları halde Ortaköy tarikiyle Tabye karakoluna indirilerek orada evvelce ihzar edilmiş olan iki adet istimbottan birisine âcizleriyle müşarünileyh Hasan Paşa dahi beraber bulunduğumuz halde üç büyük câni ve diğer istimbota dahi küsur câniler, yâver Binbaşı Osman Bey [1] beraberlerinde olarak irkâp edildikten ve her iki câninin arasına birer jandarma ik'ad olunduktan sonra doğruca İzzeddin vapur-ı hümâyununa götürülüp cümlesi yerleştirilerek mumaileyh Osman Bey mârifetiyle ba'de'l-istîzan irade-i isabet-mutade-i cenâb-ı pâdişahîleri istihsal kılındıktan sonra mezkûr şehr-i temmuzun onyedinci gecesi saat bir buçuk (alaturka) raddelerinde vapur ancak demir alabildiğinden Çanakkaleye müteveccihen hareket olunarak ertesi günü saat beş buçukta

[1] 28 Temmuz 1881 Perşenbe günü.

[2] Tahir Ağa, sonra paşa olan ve «*tüfekçiyan-ı hazret-i şehriyarî*» denilen zümrenin âmiri olan Arnavud Tahir Paşa'dır.

[3] Hassa ikinci fırkanın beşinci alayında bulunuyordu ve pâdişah yâverlerindendi.

[1] Bahriye binbaşısı Osman Bey, Çerkes Hasan'ın kardeşidir; Midhat Paşa'yı İzmir'den getirmek üzere daha evvel o tarafa gönderilmişti.

mahall-i mezkûre varılıp vakt-ı muvasalat ve hareketimizi müş'ir bir kıta telgrafnâme çekildikten sonra Rodos'a müteveccihen hareket olundu.

İkinci bend. — Epice fırtınaya tesadüf edildikten sonra şehr-i mezkûrun ondozuncu pazar gecesi Rodos cezîresine muvasalat olunup keyfiyet bâ telgraf bildirildi. Rodos'a vusulümüzde denizin mevcriz bir halde bulunması kömür almaklığa bayağı bir mâni ve vesait-i nakliye begayet kalil idiyse de mutasarrif paşaya bâtezkire edilen müracaat üzerine tedarik ettirilen ufak tefek yelken kayıklariyle ve bir büyük mavna vasıtasiyle kömür alınmış ve o gece sekiz buçuğa doğru Mahmud Beyefendiden [1] alınan telgrafta diğer iş'ar vukuuna değin hareket olunmaması izbar kılındığından hareket edilmemiştir. Mâh-ı mezburun ondokuzuncu günü Besim Beyefendiden [2] alınan bir telgrafta üç büyük câniden maada diğer sekiz câninin bir kere müctemian ve bir kere ale'l-infirad resimlerinin aldırılması emr ü iş'ar kılınması üzerine mutasarrıf paşa marifetiyle cezire-i mezkûrede en mahir olmak üzere buldurulan fotoğrafçı marifetiyle ber minval-i meşruh mücrimîn-i mumaileyhimin resimleri aldırılarak mutasarrıf paşa marifetiyle Dersaadet'e gönderilmiş ise de ne çareki fotoğrafçının maharetsizliği ve bir dereceye kadar gemide resim aldırmaklığa müsaid bir mahall-i münasip bulunmaması resimlerin bozukça çıkmasını müstelzim olmuş ve bu husus bâ tahrirat Besim Beyefendi'ye bildirilmiştir. Buraya gelinceye kadar Nuri Paşa'dan maada cânilerin ahvali, işlemiş oldukları cinayât-ı habîsenin kendilerini ilka etmiş olduğu bi'r-i amîk-ül-gavr-ı mücazâtın neden ibaret olduğunu düşünmekten ve acı acı nedamet ahları çekmekten ibaret olup Nuri Paşa'nın ise tabibin ifadesine ve meşhudat-ı vâkıamıza nazaran evham ve endişe eseri olarak etvar ve mişvarına bir ittiradsızlık ârız olarak Rodos'tan hareketimizden evvel her ne kadar hiffet bulduğu bildirilmiş ise de esnay-ı râhda teceddüd

[1] Mahmud Bey, Sultan Abdülhamid'in kurenâsından ve en korkunç hafiyelerden Nişli Mahmud diye meşhur olan şahıstır.

[2] Bu da kurenâdan olup Midhat Paşa'nın gerek İzmirdeki tevkifinde ve gerek Tâif'teki muhaberâtta bu âmil olmuş ve Midhat ve Mahmud Paşa'lar Besim Bey vasıtasiyle verilen emirle şehid edilmişlerdir.

ederek Tâif'e varıncaya kadar olduğu hal üzere bâki kalmıştır.

Üçüncü bend. — 21 Temmuz 97 (2 Ağustos 1881) tarihiyle saat üç buçukta hareket emîrini ve sair tebligatı mutazammin Besim Beyefendiden alınan bir kıt'a telgrafnâme üzerine hemen demir aldırılarak Port Saide'e müteveccihen hareket edilmiş ve esnây-ı rahda lehü-llhamd asla fırtınaya tesadüf edilmeksizin mâh-ı mezburun yirmi üçüncü günü alessabah Port Said'e muvasalat olunup çünkü Rodos'tan alınan kömürün toz ve topraktan ibaret ve gayr-i kâfi olmasına mebnî cüz'î bir müddette kömür alındıktan sonra ve Kanal masrafı verilip bazı merasim-i mûtade icra edildikten sonra bir kılavuz alınarak yine o gün hareket edilmiş ve vusul ve hareketimizi müş'ir bir kıt'a telgraf çekilmiştir.

Dördüncü bend. — Kılavuz vapuru, Port Said'den hareket ettirirken şamandıra üzerine uğratmış ve lehü'l-hamd hareketimize asla sekte gelmemiş ise de naçizlerinin meşhudatına nazaran kılavuzun hal ve hareketinde ihanet şâibesi olduğu anlaşılmıştır. Geceleri Kanalda seyr-i sefain memnu idüğinden yevm-i mezkurda ve vakt-i gurupta bir istasyonda ârâm edildi.

Beşinci bend. — Temmuzun yirmi dördüncü günü (5 Ağustos 1881) yola devam edileceği esnada betekrar kılavuzun dikkatsizliği semeresi olarak pervanenin pervaz tahtalarından üç adedinin uçları kırıldığından artık kılavuz tarafından verilen işaratın ekserisinin nazar-ı itibare alınmaması kaptana beyân olunarak yola devam edilip yevm-i mezkûrda saat altı raddelerinde İsmailiyye'ye muvasalat olundu; yarım saat ârâm olunduktan sonra çünkü burada kılavuz tebdil olunmak lâzım geldiğinden diğer bir kılavuz alınarak yola devam edilmiş ise de vapur geçmek iktiza ettiğinden keza bir istasyona yanaşmış ve hareket edileceği esnada usûle mugayir olarak kılavuzun verdiği kumandalar hedef-i hareketimize nazaran geminin sağ pervanesinin kâmilen uçlarını kırdırmıştır; artık bu heriflerin zamirlerinde olan habaset ve hiyanete şüphe kalmadığından kat'iyyen kendisinin hal ve hareketine îtibar olunmayıp, çünkü gemi oturmuş olduğundan re'sen çâre-i selâmetine bakması vapurun süvarisine tenbih edilmesi üzerine bazı manevralar ile

gemi kurtarılarak yola devam edilmiş ve vakt-i gurupta bir istasyonda ârâm olunmuştur.

Altıncı bend. — Temmuzun yirmi beşinci günü yol açık olduğundan alessabah hareket olunup Süveyş'e vasıl olduk. Bazı levazımatımız ikmal edilip bir Arap kılavuz alındıktan sonra vakt-i muvasalat ve hareketimizi müş'ir Besim Beyefendi'ye bir telgraf keşîde olunarak Cidde'ye müteveccihen tahrik-i çarh-ı azimet edildi. Biavn-i tealâ hiç bir fırtınaya tesadüf edilmeksizin mâh-ı mezburun yirmi altı ve yirmi yedinci günleri yola devam edilerek yirmi sekizinci günü Cidde'ye muvasalat olundu.

Yedinci bend. — Cidde'ye muvasalat olundukta bermucib-i talimat yalnız âcizleri dışarıya çıkarak vali paşayı görmek ve mektupları vermek için sual ettiysem de muahharan Cidde vali kaymakamı nâmiyle mülâkat eylediğim zâtten ettiğim istîzaha nazaran gerek vali paşanın ve gerek askerî kumandanı mirliva Necib Paşa'nın Tâif'te bulunduğu ve Taif'ten müşarünileyh hazretlerinin bâdelmuhabere Cidde'ye gelebilmesi ancak sekiz güne muhtaç olduğu anlaşıldı. Memuriyet-i âcizanemin bu nagehzuhur kısmına dair elde bulunan talimatta bir gûna serahat olmayıp maamafih alelacele beray-ı istîzan telgraf dahi mevcut olmadığından bir az mülâhazadan sonra vali paşanın Tâif'ten Cidde'ye vürûduna değin Cidde'de sekiz gün ârâm edilmesi çünkü mahall-i mezkûrda ecanib oldukça kesretli olduğundan tecviz edilmeyip muvasalatımızın ertesi günü Tâif'e müteveccihen hareket olunması tercih edilmiş ve keyfiyet devletlu seyadetlu şerîf hazretleriyle vali paşa hazretlerine bildirilmiştir. Andan sonra canilerin ikametleri için Cidde'de şerîf hazretlerinin vekili bulunan Ömer Nasif Efendi'nin hanesi münasip görüldüğünden ihzar edilen on adet zabtiye ve ón adet nizamiye askeri iskelede ikame edilip betekrar vapura avdet ve caniler hazır edildikten sonra Cidde limanında bulunan karakol sefinelerinden îcabeden sandallar celb ile büyük câniler ayrı ayrı sandallara ve küsur câniler üç sandala bittaksim irkâp edilmiş olduğu ve âcizleri ile Osman bey dahi bir sandala rakip bulunduğumuz halde iskeleye çıkılmıştır.

İskeleye çıkılır çıkılmaz büyük canilerin her biri birer beygire irkâp edilerek ve küsur câniler dahi yürüttürülerek

mahallerine bi'l-iysal muhafazaları esbabı istikmal edildi. Vali paşa hazretleriyle Necib Paşa'nın Cidde'de bulunmadıklarını ve vakt-i vüsûl ve hareketimizi müş'ir Besim Beyefendi'ye şifreli olarak bir kıt'a telgraf tahrir edilip Süveyş'ten çektirilmek üzere Cidde kaymakamlığına teslim edilmiş ve paşalardan maada canilerin resimleri aldırılmak için bir türlü bir fotoğrafçı buldurulamadığı mezkûr telgrafa dercedilmiştir.

Sekizinci bend. — Kemal-i sür'atle esbab ve levazımât-ı râhiyemiz ve emr-i muhafaza için muktazi "bişe„ tabir olunur kırk adet develi askeri tertip ve ihzar edildikten sonra çünkü merkeblere irkâpları kabil olmadığından ve Nuri Paşa hasta olduğundan üç büyük cániler birer taht-ı revana ve küsurları merkeplere bindirilerek âcizleri ve Binbaşı Osman Bey dahi merkebe süvar olduğumuz halde mezkûr şehr-i temmuzun yirmi dokuzuncu günü Mekke'ye müteveccihen hareket edildi.

Hareket olunmak üzere hayvanlar hazırlandığı esnada her nasılsa Midhat Paşa uşağı marifetiyle hânesinde bulunduğumuz Ömer Nasif Efendi'ye müracaat ederek havayic-i zarûriyesini tedarik için yanında bir para olmadığından bahis ile kendisinin, ya İngilterede bir bankada bulunan akçesinin celbine vesatat eylemesini veyahut kendisine karzen bir miktar akçe vermesini teklif etmesi üzerine Ömer Nasif Efendi doğruca âcizlerine gelip keyfiyeti ihbar ile beyan-ı taaccüb eylediğinden hemen o anda uşakların mahall-i mezkûrda diğerleriyle ihtilâtları menedilerek bâlâda zikrolunduğu veçhile yola devam edilmiştir.

Şiddet-i hübûb-i semûm ve hararetten gündüzleri yola devam etmek muhal olduğundan bir gün *Hâde*'de kalındıktan sonra mâh-ı mezburun otuzuncu günü çünkü Mekke'ye uğramadan ve orada vesaiti nakliye tebdil edilmeden doğruca Tâif'e gitmeklik müstahililimkân olmasına mebni Mekke-i Mükerremeye doğru hareket edildi; gece saat sekiz raddelerine doğru mahall-i mübarek-i mezkûre takarrüb edildikte Mekke kaymakamı Şerîf Ali b. Sa'd-is-Sürurî Efendi ile tabur ağası istikbale geldiklerinden kendileriyle cânilerin mahall-i ikametleri müzakere edildikten sonra hemen şehre doğru hareket edilmiş ve vusulümüzle beraber büyük mücrimler ayrı ayrı ve bakileri dahi münasip mahallere yerleştirilmişlerdir. Doğrusu bu hainlerin böyle

kâffe-i sekenesi islâm olan havalide menfalarının tayin edilmesinden dolayı cümle Mekke-i Mükerreme halkı pâdişahımız velinimet-i bîminnetimiz hazretlerinin istizade-i ömr ü âfiyet ve istidame-i iclâl u şevket-i şâhâneleri ed'iyesini peyveste-i eflâk eylediler.

Dokuzuncu bend.—Mekke-i Mükerreme'den Tâif'e gitmeklik için iki tarik olup bunun birisi *Cebel* dedikleri tarik düşvar güzar olarak taht-ı revan işlemesi gayr-i kabil-i imkân bulunduğuna mebnî düz olan *Sel* tariki ihtiyar edildiğinden Mekke'ye vusulümüzün akşamı muktazî develerle levazımat-ı râhiyyemiz tedarik edildikten sonra akşam üzeri hareket edilmek üzere iken şerîf hazretlerinin arabî kâtibi Hüseyin Efendi Tâif'ten gelerek Şerîf hazretlerinden emr-i mahsus gelmedikçe hareket edilmemesi lâzım geleceğini beyan ettiğinden tabiî hareketimiz tehir olundu.

Ağustos'an birinci günü ale's-sabah Şerîf Abdülmuttalib hazretleriyle vali paşa hazretleri taraflarından müştereken memhur bir kıt'a tahriratı hâmil olduğu halde Necib Paşa vürud ederek getirdiği tahriratın mealine nazaran kendisiyle bilmüzakere cânileri Tâif'e götürmek lâzım geliyor idiyse de yine paşay-ı mumaileyh cânilerle asla ihtilat etmeksizin[1] ve memuriyet-i vakıasına havale-i sem'-i îtibar edilmeksizin zaten her bir şeyimiz mükemmel bulunduğundan Tâif'e müteveccihen hareket edildi. Keza hararet ve bâd-ı semumun şiddetinden nâşi bir gün Zeyha mevkiinde âram edilip orada Tâif'e ne vakit vasıl olacağımızı ve sair hususata dair ifadâtı havi vali paşa hazretleri tarafından alınan bir tahrirata bir kıt'a cevap yazılarak bu cevapta suret-i hareketimize ve Necib Paşa'nın mazuliyetine dair malûmat verildikten sonra mezkûr şehr-i ağustosun üçüncü günü *Sel* mevkiine muvasalat olundu; zaten mevki-i mezkûrdan Tâif altı saat mesafede bulunmakla ve evvelce Taif'e gidilerek nezd-i âcizide bulunan nâme-i ali-i cenâb-ı cihandarilerinin şerif hazretlerine teslim edilmesi ve canilerin yerlerinin görülerek teftiş ve muayene kılınması lâzimeden görülmekle cânileri yâver Binbaşı Osman Beye teslim ederek ve

[1] Mirliva Necib Paşa, mevkuflarından Damad Mahmud Paşa'ya mensup olduğu için kumandanlıktan azledilmişti.

maiyyet-i âcizîde bulunanlara tenbihat-ı ekîde verilerek Tâif'e müteveccihen hareket eyledim.

Tâif'ten bir saat buud ve mesafede bulunan کرَ ? nâm mevkie muvasalat olundukta Şerîf Abdülmuttalib Efendi hazretleri tarafından istikbalciler vürud ettiğinden yed-i âcizide bulunan nâme-i celîl-ül-kadrin teslimi zımnında şehre girilip girilmemesi istîzan edildikten ve cevabı alındıktan sonra gece saat dört raddelerinde şehre doğru hareket edilmiş ve esnây-ı râhda dahi vali paşa hazretleri dahi istikbale çıktığından kendisine olan mektuplar kemal-i tazim ve tevkir ile teslim ve kumandan-ı askerî Necib Paşa'nın mazûliyetine dair elde olunan telgrafnâme dahi irâe edilmiştir.

Onuncu bend.—Tâif'te Şerîf hazretlerinin konaklarına varıldıkta iki bölük nizamiye askeri safbeste-i intizam ve muzika terennümsâz olduğu halde kapının önünde Şerîf hazretleri istikbale gelmiş ve doğruca makamlarına gidilmiştir. Orada icap eden merasim-i ta'zimiye ve tevkîriyye icra edildikten sonra name-i nâmî-i cenab-ı hilâfetpenahileri derdest-i tebcil ile zat-ı âli-i emaretpenahîye îta kılınıp müşarünileyh hazretleri dahi iki eliyle bittelakki cephe-i ta'zim ve ihtirama vaz eyliyerek bâdehû fekk-i mühr-i celiline mübaderetle tilavet kılındı.

Esnây-ı kıraette bir taraftan muzika terennümsâz olup bir taraftan dahi şan-ı celil-i hazret-i şehriyariyi i'zazen ve i'lâen yirmi bir pare olarak toplar atıldı; kıraet hitama resîde olduktan sonra Şerîf hazretleri pâdişaha feday-ı can etmeklik lâzım gelse her vakit hazır ve müheyya bulunduğunu bi'l-ityan ömr ü afiyet ve mezid-i iclâl ve şevket-i hilâfetpenahiyi natık dualar edilmiş ve cümle hâzırun âmin-hân olmuşlardır.

Onbirinci bend. — Âcizleri nâme-i âli kıraet olunduktan sonra betekrar alelacele cânilerin ahvallerini muayene için avdet eylediğimden mah-ı mezkûr ağustosun dördüncü günü beraberce cümleten şehre girildi; evvelce âcizleri cânilerin ne veçhile götürülmeleri lâzım geleceğini Şerîf hazretlerinden istîzan eylediğimde bu devlet ve millet hainlerinin cümlesinin piyade olarak götürülmesi lâzımeden olduğunu beyan buyurmuşlar ise de Nuri Paşa'nın meşy ve harekete bîmecal olduğuna binaen fena olarak birer beygire irkâpları kararlaştırıldığından şerîf hazretlerinin konaklarına takarrüp edildikte paşalar taht-ı-

ravandan indirilerek beygirlere irkâp edildikleri ve küsûr câniler piyade bulundukları halde konağa bir miktar mesafede büyük câniler dahi beygirlerden indirilip cümlesi yaya olarak ve asâkir-i nizamiye safbeste bulunarak ahali dahi iki taraflı lânet okumakta bulundukları halde birer birer şerif hazretlerine teslim edilip esnay-ı teslimde her birinin ayrı ayrı isimleri cehren irad edilmiştir. Ba'd-et-teslim Müşir Paşa hazretleriyle cümle ulema ve mütehayyizan hazır bulundukları esnada arabiyy-ül-îbare bir dua edilerek nâm-ı nâmi-i cenâb-ı şehinşahîleri tezkâr ve deymumiyyet-i ömrü iclâl-i hazret-i pâdişahîleri ed'iyesi îsâl-i kabulgâh-ı perverdigâr kılındı.

On ikinci bend. — Tâif'te iki gün ikamet edildikten sonra Şerîf hazretleri tarafından şevketmeâb velinimetimize hediye edilen beş re's Saklavî atla nar ve buğday gibi hububat ve saire ahmal ve eskal Sel tarikiyle Mekke'ye sevkedilip âcizleri ve Osman Bey ile maiyet-i âcizanemizde bulunan birkaç kişi ile beraber ağustosun altıncı günü Cebel tarikiyle Mekke-i Mükerreme'ye müteveccihen Tâif'ten azimet olundu ve mah-ı mezburnn yedinci günü Mekke'ye muvasalat olunarak Şerîf hazretlerinin evvelce tahsis buyurmuş oldukları *Beyaziye* dairesine inildi ; zaten Tâif'te bulunduğumuz esnada tebdil-i hava tarikiyle orada bulunan miftahdar-ı Harem-i şerîf Şiblî zâde saadetlû Ömer Efendi'ye Şerîf hazretleri mahsûsen Harem-i şerîfi açarak cümlemize ziyaret ettirilmesini emreylediğine ve ziyaret gecesi ise leyle-i mübareke-i kadre tesadüf eylediğine binân leyle-i mübareke-i mezkûrede de cümle huccac-ı müslimîn ile Beyt-i şerîfe girilerek teşerrüf edilmiş ve bâ'delhuruc cümle tarafından sûret-i mahsusada şevketlû pâdişahımıza dualar edilmiştir. Mekke'de üç gün ikamet-i âcizanemiz esnasınde bazı makamatı mübareke ziyaret edildikten sonra her bir levazımâtımız ikmal edilerek şehr-i mezkûrun onuncu günü Cidde'ye müteveccihen azimet ve bimennih-il-kerim onbirinci günü mahall-i mezkûra muvasalat olunarak Ömer Nasif Efendinin hanesine inildi.

Ondördüncü bend.[1] — Cidde'de iki gün zarfında havayic-i mukteziyye ikmal ve hayvanat ile ahmâl-i saire vapura

[1] Onüçüncü bend yoktur, onikinciden ondörde atlanmıştır.

tahmil edilip şehri mezkûr ağustosun onüçüncü günü Cidde limanından fekk-i lenger-i kıyam ve Süveyş'e tevcih-i veçhe-i îtizam olunarak biinayetillah-i taala yola devam edildikten sonra şehr-i mezburun onaltıncı günü Süveyş'e muvasalât olundu; Süveyş'e vusulümüzü müteakip vakt-i muvasalat ve hareketimizi müş'ir Besim Beyefendi'ye bir telgraf çekilerek [1] usulü veçhile kanala dühûl rüsûmu tediye ve îta olunduktan ve bir kılavuz alındıktan sonra Port Said'e müteveccihen hareket edildiği sırada vapurun dümen dolabı kırılmış ise de serîan tamirat-ı lâzime bilicra Kontrayeke(=Contryeke) tesmiye ettikleri diğer bir dümen müdevveri vazedilip yola devam edilmiş ve İsmailiyyede kılavuz tebdil olunduktan sonra bir gece kanalde ârâm olunarak şehri mezburun onsekizinci günü Port Said'e muvasalat olunmuştur.

Onbeşinci bend. — Port Said'te îcabeden kömür alındıktan ve beray-ı malûmat bir kıt'a telgraf çekildikten sonra akşam üstü saat onbir reddelerinde Dersaâdete müteveccihen hareket edildi; Port Said'ten alınan kömür, doğrudan doğruya İstanbula kadar kifayet etmek üzere ahz olunmuş ise de bihikmetihi taalâ esnayı rahda zuhura gelen muhalefet-i hava hasebiyle vapur az yol aldığından bittekrar kömür alınmak üzere Sakız'a uğranılması tasmim edilip Cezîre-i mezkûreye vasıl olmadan makinenin "fit iskib„ dedikleri kazanların su musluğu kırıldığına ve o aralık ise İstanköy hizalarında bulunduğuna mebni mahali-i mezkûre gemi demirliyerek bir buçuk saat müddette tamirat-ı muktaziyye icra edilip yola devam olundu. Mâh-ı mezbur ağustosunun yirmi birinci günü Sakız'a muvasalat olunup îcabı miktar kömür ahz olunarak hemen o gün Çanakkale'ye müteveccihen yola devam edilmiş ve mâh-ı mezkûrun yirmi ikinci günü saat ikide Çanakkaleye varılmıştır. Ne vakit gelindiğini ve ne saat hareket edileceğini mutazammın bir telgraf keşide olunduktan sonra hareketle bi-avn-i rabb-il-enâm Ağustosun yirmi üçüncü

[1] Midhat Paşa ve arkadaşlarının Tâif'e gittikleri tarihe kadar ne Cidde ve ne de Mekke'de telgraf hattı yoktu. Telgraflar ancak kanalın Kızıldeniz'de medhali olan Süveyş mevkiine gönderilerek oradan çekiliyordu. Mevkufların Tâif'e yerleştirilmesinden itibaren Mekke'ye kadar tel çekilmiştir.

pazar günü alessabah Beşiktaş sahil-saray-ı hümâyununun pişgâhına lenger-endâz-ı ârâm olundu.

***

Cânilerin Tâif'e kadar suret-i îsalleriyle Dersaâdete avdet-i âcizânemiz bâlâda bend bend beyan kılındığı veçhile cereyan edip sâye-i muvaffakiyet-vâye-i cenab-ı şehinşâhide hiç birgünâ müşkilâta tesadüf edilmemiş olmağla suret-i hal rehîn-i ıttıla-ı mührülsema pâdişahî buyrulmak üzere işbu lâyiha bittanzim atebe-i süreyya-mertebe-i hazret-i hilâfetpenahîlerine takdim kılındı; olbabda emr ü ferman şevketlû mehabetlû efendimiz hazretlerinindir.

Fî 9 Şevval, Sene 98 ve fî 23 Ağustos, Sene 97.

Bende kulları	Bende kulları
Osman	Süleyman Karzek
[Mühür]	[Mühür]

IV.

Mâbeyn başkâtipliği tarafından mevkuflar hakkında Mekke-i Mükerreme emaretine gonderilmiş olan 2 Ramazan, Sene 98 ve 16 Temmuz, Sene 97 (28 Temmuz 1881) tarihli tahrirat sureti

Mekke-i Mükerreme emaret-i celîlesine yazılan tahrirat suretidir.

Cennetmekân firdevs-âşiyan Şehid Abdülaziz Han Hazretlerinin madde-i şehadet-i fecîa ve müellimesinde zîmedhal ve fâil olmalariyle usul ve nizamât-ı mahsûsası veçhile ve kemal-i adaletle lede'l-istintak ekserisinin vuku bulan îtiraf ve ikrarları üzerine huzûr-ı mahkeme-i âdile-i cinâiyyede muhakemeleri icra olunarak îdamlarına karar verilen Midhat ve Mahmud ve Nuri Paşa'larla Fahri ve Ali ve Necib Bey'ler ve Pehlivan Mustafa ve Cezayirli Mustafa ve Hacı Mehmed nam diğer katiller ve onar sene kalebendliklerine hüküm olunan Seyyid ve İzzet Bey'ler hakkında mahkeme-i cinayetten verilen îlâm ve evrak-ı saire huzur-ı mahkeme-i temyizde dahi rüyet olunması üzerine verilen temyiz îlâmı, hükm-i îlâm-ı sâbıkı müeyyed ve musaddak bulunmuş ise de ba'd-el-hükm Mahmud ve Nuri Paşa'lar tarafından atebe-i

felek-mertebe-i cenâb-ı hilâfetpenahîye ref' ve takdim kılınan iki kıt'a tazarrunâmede anlar dahi cürüm ve cinayetlerini mukır olarak şu kadar ki cinayet-i azimeyi Murad Efendinin ve validesinin emr ü icbarlariyle icraya mücaseret eylediklerinden bahr-i bî-pâyan-ı merhamet-i seniyyeye iltica etmiş ve filhakika bunların işbu müsted'aları muvafık-ı şer' ve kanun görülmüş olmağla keyfiyet vükelây-i fiham ve vüzera ve ümerây-ı izam ve ulemây-ı zevi'l-ihtiram huzurunda dahi mütalea ve tetkik olundukta ol husus-ı fecîa hakkındaki iradeyi Murad Efendi ısdar etmiş olduğu cihetle mahkûmin-i merkumenin cezalarının tahfifi muvafık-ı adl ve hakkaniyet bulunmuş olmasına mebni yaverân-ı hazret-i şehriyarîden hademe-i hassa miralayı Süleyman ve Bahriye yüzbaşısı (binbaşı) Osman Bey'lere ve maiyyetlerinde bulunan altı nefer memura terfikan cânib-i seniyyu'l-cevanibde Tâif şehrine irsalleriyle orada muhafazaları tensip buyrulmuş olduğundan ve Haremeyn-i muhteremeyn-i şerîfeyn kurbinde bulunan böyle bir şehirde bulunmaları tâib ve müstağfer olarak ol mahall-i mübarekede rûmal-i hâk-i niyaz ve mağfiret oldukları halde belki taraf-ı hazret-i gaffar-üz-zünubtan ve Nebiyy-i muhterem-i Hazret-i Fahr-i kâinat aleyhi efdal-is-salavât efendimiz taraflarından zünub-i azîmelerinin afvına medar olacağı muhtemel idüğinden vusullerinde emr-i muhafazalarına kemal-i derece itina ve dikkat buyrulması yani ikametgâhlarından firarları vukuunda bunlardan hususiyle Midhat ve Mahmud ve Nuri Paşa'ların sevâbık-ı ahvallerine nazaran âtide dahi mazarrat ve fesadât-ı adîde ve azîmenin hususuna badî ve sâi olacakları ve her birisi emvâl-i kesireye malik olduğundan bu yolda sarf-ı mal ü mülk etmeğe kıyam ile muhafızlarını her suretle iğfale çalışacakları ve kendileri gibi sâi bi'l-fesad olan aveneleri dahi müteaddit bulunmağla bunlar tarafından istihlâsları zımnında her türlü çarelere mürcaat olunacağı ve alelhusus ecanib trafından bu babda sırf-ı mahasal-ı iktidar ve mesâi edileceği bedihî ve aşikâr olup binaenaleyh hiç bir vakitte yanlarından adam eksik ettirilmemesi ve bu adamların ve muhafazalarına memur edilecek eşhas-ı sairenin zeki ve afif ve müstakim ve mütedeyyin ve sadık ve fedakâr olmasına velhasıl hiç bir suretle iğfal olunmıyacak adamlardan bulunmasına îtinay-ı tam buyurmaları derece-i vücubtadır.

Merkum cânilerin hiç kimse ile ihtilat ve muhabere eylememesi ve kendilerine gelen veya kendilerinden giden eşya ve mektup ve sairenin lâyıkiyle muayene olunmadıkca ve hâkipây-ı şahâneye takdim kılınmak üzere birer suret-i musaddakaları alınmadıkça icray-ı îcabına teşebbüs buyurmamaları ve muzır fıkarat ve eşyayı hâvi olan mektup ve saireyi kendilerine vermemeleri kaviyyen matlûp ve mültezemdir ; Tâif şehrince bu misillu tedabir ve daha husûl-i matlaba hizmet edeceği hakkında yakîn hasıl olacak tedâbir-i saire ittihaz buyrulduğu gibi Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere ve Cidde ve havalisince dahi evâmir ve tenbihât-ı lâzimenin icrasiyle tedabir-i muktaziyyenin ittihazı ve cânilerin bir müstedaları bulunduğu takdirde bu tarafa bildirilmesi ve mâazalik merkumunun hizmet-i mahsûsaları için dahi kezalik afif ve müstakim ve sadık adamlar tayini ve alelhusus âtîde meselâ tahliye-i sebilleri lâzım geldikte doğrudan doğruya taraf-ı şâhâneden bir yaver-i mahsus yedinden ve Mâbeyn-i hümâyun bâşkitâbet-i celilesiyle serkurenâlık makam-ı samîsinden mahtum ve müttehid-ül-meal tahrirat ile bir nâme-i hususî-i pâdişahī alınmadıkça hiç bir tarafın emr ü tertibiyle tahliye-i sebillerinin icra olunmaması ve beher hafta postasiyle bu babtaki malûmat ve vukuatı yeniden serkurenay-ı hazret-i padişâhî vasıtasiyle mührü taraf-ı eşref mülukâneden fek olunmak üzere tahrirat-ı mufassala tastiri ve merkumun için edilecek her türlü masarifin hâkipay-ı hazret i şehriyarîye arz ve evlâd ve ahfad-ı aliyye-i emaretpenahîlerine ve hususiyle Mesaid Paşa hazretlerine dahi hiç bir tarafın emrü tenbihiyle mugayir-i rizay-ı âli-i pâdiâhî bir harekette bulunmamaları zımnında evâmir-i ekîde ısdarı muktezay-ı emr ü ferman-ı hazret-i şehinşahîden olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i men leh-ül-emrindir. Fi 2 Ramazan, Sene 98 ve fî 16 Temmuz, Sene 97.

Aslına mutabıktır.
Ali Rıza

[Hicaz valisi Müşir Safvet Paşa'ya da gönderilmiş olan ayni tarihli tahrirat Mekke emîrine gönderilen tahrirat gibi olup bunda fazla olarak mevkufların muhafazaları için askere ihtiyaç olduğu Şerîf tarafından kendisine müracaat edildiği zaman emniyetli ve tecrübeli asker ve zabit vermesi emrolunmaktadır.]

V.

Midhat ve Mahmud Paşa'ların, haç mevsiminde Beytullahı tavaf etmek için kendi maiyyetinde olarak Mekke'ye götürülüp sonra yine avdet etmeleri hakkında Mekke emîrine takdim etmiş oldukları 5 Şevval, Sene 98 (31 Ağustos 1881) tarihli istida sureti. Bu istidayı bizzat Midhat Paşa kaleme almıştır.

Huzur-ı âli-i emaret-i celileye,

Şerefsünuh ve sudur buyurulan emr ü irade-i seniyye-i cenâb-ı pâdişahî mantuk-i münîfi üzre ikamete memur olduğumuz Tâif beldesi her ne kadar tab'an ve hilkaten me'nûs ve ve me'lûf olmadığımız bir memleket ise de mevâki-i mukaddes ve mübarekeden olması cihetiyle yalnız bu şeref ve saadete mukarenet herhalde tahammül için en büyük sermaye-i tesliyet olduğundan bu babta rabt-ı kalb eylediğimiz tevekkül ve teslimiyyet-i kâmile içinde şiyem-i celîle-i şâhâneden ümidvar olduğumuz merahim ve eşfak-ı seniyye-i hazret-i mülûkâneye intizardan baska diyeceğimiz olmayıp bununla beraber malûm-ı âli-i kerimaneleri buyrulduğu veçhile farize-i hacc-i şerif istitaati olan her şahs-ı müslim içün feraiz-i mektûbe-i ilâhiyeden olmağla eğerçi bulunduğumuz hal malûm ise de mes'uliyet-i dünyeviyye veya siyasiyye hiç kimseyi ferâiz-i diniyyeden ıskat etmeyip hususiyle Kâbe-i Muazzamanın kapısına kadar gelmiş ve tamam mevsim ve zamanında yetişmiş olduğumuz halde işbu farîze-i diniyyeyi îfadan memnuniyyet ve mahrumiyetimiz elbette nezd-i âli-i cenab-ı hilafetpenahîde câiz ve reva görülmiyeceği îtikad-ı kavîsinde bulunduğumuza ve haber verildiğine göre yedi, sekiz yüz haneden ibaret olan Tâif beldesinin umum sekenesi mevsim-i hacta Mekke-i Mükerremeye azimet ettikleri cihetle burası o müddetre beyaban hükmünde kaldığına binaen sâye-i mealî-vâye-i hazret-i şâhânede îfay-ı farîze-i haccetmek ve ba'de'l-hac yine avdet eylemek üzre maiyyet-i seniyye-i hâşimanelerinde belde-i tayyibeye azimetimiz hususuna müsaade-i aliyyelerini rica ederiz. Olbabda emr ü ferman hazret-i men leh-ül-emrindir. 5 Şevval, Sene 98

Bende	Bende
Mahmud	Midhat
an kışla-i mezkûr	Mukîm-i Kışla-i hümâyun

VI.

Bundan evvelki vesikadaki Midhat ve Mahmud Paşa'ların haccetmek için verdikleri istida Emîr tarafından Saraya takdim edilmiş ve oradan da 24 Zilkade, Sene 98 (1881 Ekim) tarihli tekdiri hâvi aşağıdaki cevap gelmiştir.

Mekke-i Mükerreme emaret-i celîlesine,

Tâif'te bulunan müttehimîn-i ma'lûmenin bu sene-i mübarekede îfay-ı hacc için Mekke-i Mükerremeye azimetlerine ruhsat îta buyrulması istidasını havi göndermiş oldukları mektupların irsal buyrulduğu beyaniyle istîzan-ı rey-i âli-i hazret-i pâdişahîyi mutazammin vasıl-ı elk-i ihtiram olan tahrirat-ı aliyye-i hâşimaneleri bittakdim manzûr-ı mealî-mevfur-ı mülûkâne buyurularak bunların hukuk-ı medeniyeden sukutlarını müstelzim olan cinayat-i malumeleri mahakim-i adliyede ve meclis-i vükelada sabit olarak îdamları atebe-i ulyay-ı hazret-i hilafetpenahiye arzolunmuş iken merhameten kendilerinin idamından sarf-ı nazarla Taif'e nefyleri tensip ve irade buyrulmuş ve bunların her suretle ihtilâttan memnuniyetleri lâbüd ve elzem ve bu hususa taraf-ı sâmi-i emaretpenahilerinden bezl-i makderetle bilvucuh istihsal-i rızay-ı âliye nasb-ı nefs-i ihtimam buyurulacağı bedihi ve müsellem bulunmuş olduğu halde kanunen ve kaide-i adliye îcabınca rehîn-i is'af olamıyacak bu misillu müstediyatın katiyyen red edilmesi cenab-ı celîl-ül-menakıb-ı cenab-ı tacidarîye olan hususiyet ve müsadekat-ı aliyye-i hâşimanelerinden herbar muntazar iken bunların işbu istidalarının arz kılınması bâdi-i taaccüb olduğu ve şu halde bunların Mekke-i Mükerremeye azimetlerinin tervici mahzurdan salim olamıyacağı nezd-i devletlerinde dahi tasdik ve teslim kılınacağı ifade ve binaenaleyh bu misillu cinayet-i azîmeyi mürtekip ve her türlü hukuk-ı medeniyeden sâkıt olan caniler hakkında mer'î olan muamelâta tevfik-i hareketle hiç birisinin Tâif'ten harice çıkarılmaması ve vakten min el-evkat firara ve birgûna harekât-ı gayr-i merzıyye'ye meydan bulamamaları esbabının istikmaliyle beraber nefs-i Tâif'te muhafazalarına fevkalgaye nezaret ve dikkat-i mütemadiye ve mütevaliye icrası irade buyurulmuş olmağla beyan-ı keyfiyete

ibtidar kılındı. Fî 24 Zilkade, Sene 98 ve fî 6 Teşrin-i evvel, Sene 97 [190].

Aslına mutabıktır.
Ali Rıza

VII.

Safvet Paşanın azliyle, Hacı İzzet Paşa'nın ikinci defa olarak valiliğe tayini ve Emîr Abdülmuttalib ile arası açık olan Hacı İzzet Paşanın birbirleriyle iyi geçinmeleri ve mevkufların iyi muhafaza edilmeleri hakkında pâdişahın iradesiyle Mâbeyn başkâtibi tarafından Mekke emîri Şerîf Abdülmuttalib'e yazılmış olan 17 Zilhicce 1298 (1881 Kasım) tarihli hususî tahrirat sureti

Zât-ı âlî-i hâşimanelerine olan kemal-i meveddet-i hazret-i hilâfetpenahînin bir ferzendin pederine olan meveddet raddesinde ve emniyet ve ihtiram-ı cenâb-ı tacdarînin âlülâl derecesinde olduğu mâlum-ı devletleri olup ol havali-i mübareke ve mukaddesede rahat ve âsayişin halelden masuniyeti ve daima huccac-ı müslimînin emniyet ve selameti aksây-ı matlûb-ı hümâyun idüğinden ve bu babta yevmen feyevmen ibraz buyurulan asarı sây ve ihtimam-ı siyadetpenahîlerinin manzur ve hanedan ve saltanat-ı seniyye-i osmaniyeye olan hubb u sadakat-i hâşimaneleri eseri bâhir olarak... taraf-ı eşref-i hazret-i veliyy-ün- niamîden bir eser-i mahz-ı meveddet olmak üzere işbu tahriatı hususiyenin tastir-ı emr ü ferman buyrulmuş..... Hicaz vali-i sâbıkı Safvet Paşa'nın zât-ı âlileriyle adem-i imtizacından dolayı azli lâzım gelip yerine diyanet ve istikamet ve hanedan-ı saltanat-ı seniyyeye sadakati maruf ve mücerreb olan Elhac Mehmed İzzet Paşa Cidde valiliğine nasb kılınmış ve kendisine ol havalice ittihaz edeceği hatt-ı hareketi ve zât-ı sâmi-i siyadetpenâhileriyle olacak muamelât-ı hâlisanesi şifahen emrü tenbih olunmuştur.

Müşarünileyh tarafından zât-ı vâlây-ı hâşimânelerine karşı maziyyen bir hareket-i gayr-i marziyye zuhur eylemiş ise afvı

[1] Mekke emîri Abdülmuttalib Efendi bu tahrirata verdiği cevabında mevkufların bütün müracaatlarının pâdişaha arzedilmesi emredildiği için paşaların istidalarının takdim olunduğunu beyan etmiştir.

hassaten arzu olunmakta [1] ve ol havalide âsayişin idamesiyle matlub-ı hümâyuna muvafık surette hareketten ibaret olan vazifesinin hüsn-i icrasında kendisine irae-i teshilât ve muavenette diriğ-i himmet olunmıyacağı ümid buyrulmaktadır. Alelhusus bu aralık zuhur edip ol hıtta-i mübarekede tahdiş-i ezhana sa'y etmekte olduğu mesmûumuz olan Mehmed Mehdî nam şahsın ef'al ve harekâtını semeresiz bırakmak ve gerek İngiliz ve gerek Mısrîler, alelelumum ecânib tarafından ilgasına ihtimam olunabilecek her gûna igvaât ve fesadatı keenlemyekün hükmüne ircâ [2] ve cinayet-i azîme-i malûme ile Tâif'te ikamet eden Midhat ve Mahmud ve Nuri ve Fahri ve Ali ve Seyyid ve İzzet ve Necib ve Pehlivan Mustafa ve Ceyayirli Mustafa ve Hacı Mehmed nâm eşhâs-ı leîmenin kaçırılmamaları esbabını şediden istikmal yolunda müşarünileyh İzzet Paşaya ve âhiren kumandan sıfatiyle tayin ve îzam kılınan Ferik Osman Paşaya muavenet ve kendileriyle müttefikan hareket kılınması ayrıca matlup ve mültezem-i hazret-i pâdişahîdir. Hemen Cenâb-ı Rabb-ül-âlemin sâ'y-i âlilerini meşkûr buyursun. Olbabda emr-ü ferman hazret-i men leh-ül-emrindir. Fî 17 Zilhicce 98.

Aslına mutabıktır.
Ali Rıza

[1] Mekke emîri Şerîf Abdülmuttalib Efendi ile vali Erzincanlı Ahmed İzzet Paşa taraflarından serkarin-i pâdişahîye yazılmış olan 11 Muharrem 99 ve 21 Teşrin-i sanî tarihli müşterek arîzada «paşay-ı müşarünileyh hazretleri ile vaktiyle beynenâda vukuiyle unutulan hâlât-ı maziye الماضى لا يذكر kaziyye-i meşhûresince keenlemyekûn hükmünde tutularak übüvvet ve bünüvvet derecesine kalbolmuş» olduğu bildirilmiştir.

[2] Mağrib ahalisinden Mehmed Mehdi ismindeki şahıs ile Mekke emîri Abdülmuttalib Efendi arasında fesad-âmiz muhabere cereyan etmekte ve Mehdî'nin onbin kadar mürîdiyle Cidde'ye gelmekte olduğu ve bunun Mekke'de de mürîdleri bulunduğu Hicaz valisi (Safvet Paşa) tarafından Bab-ı âliye yazılmıştı. Bunun üzerine bir taraftan Saraydaki komisyon âzasından olup memuren Mısır'da bulunan Mirliva Ahmed Ratıb Paşa tahkikat için Mekke'ye gönderildiği gibi diğer taraftan da ihtiyata riayeten bir kumandan ile bir batarya top ve üç tabur asker yollaması Sarayda toplanmakta olan komisyonun 19 Zilkade 98 ve 30 Eylül 97 tarihli içtimaında kararlaştırılarak pâdişaha arzedilmiştir. Sonradan Abdülmuttalib Efendi ile Vali İzzet Paşa bu Mehmed Mehdî'nin geleceği meselesini tekzip etmişlerdir.

VIII.

Mevkuflardan Midhat Paşa ve arkadaşlarının, afvedilmeleri veya münasip bir mahalde âileleriyle oturtulmaları dileğini havi vilâyete vermiş oldukları istidalarından bahis ile Hicaz fırkası kumandanı Ferik Osman Nuri Paşa'nın kurenadan Besim Bey'e göndermiş olduğu 17 Rebî-ul-âhır (1882 Mart) tarihli tahrirat sureti

Kurenây-ı cenâb-ı şehriyarîden saadetlû Besim Beyefendi Hazretlerine

Saadetlû efendim hazretleri,

Tâif'teki mevkufînin aileleriyle icra edecekleri muhabere evrakının emaret ve vilayet-i celîle ile taraf-ı çakerîden muayenesi icra olunmaksızın nakl ve teatîsine asla müsaade olunmaması hususu muhafazalarına memur Kolağası Bekir Efendiye tevdi olunan talimat muktezasından bulunmağla merkumların geçen gün familyaları taraflarına yazmış oldukları mekâtib suretleri taraf-ı çakerîden dahi görülmüş ve mahzur ve mülâhazadan salim idüği emaret ve vilâyet-i celilece de anlaşılmıştı. Bu kere de mevkufîn-i merkumenin istidây-ı merhameti mutazammin hâkpây-ı şevket-ihtivây-ı hilâfetpenahiye takdim olunmak üzere geçen gün bir de arz-ı hâl-i umumî tanzim ederek vilâyet-i celileye irsal etmiş oldukları ve Midhat Paşa'nın sol gözünün üst kapağında remy-i ecfan ve Mahmud Paşa'nın sağ ayağının azm-ı rekubesinde hafif iltihab-ı mafsal vuku bulmuş ise de bunların çend gün zarfında iyileşip fakat Nuri Paşa'nın hastalık ve ihtilâl-i şuuru yine evvelki derecede olarak lâkin taamı evvelki kadar ekl edememekte ve bazı kere hiç bir şey yiyememekte bulunmuş olmağla kendisini tedavî eden tabib tarafından îrad olunan suale ben ilâç istemem, iştiham yoktur, yiyebildiğim kadar ekl ediyorum cevabını vermiş ve daima sükûtî bir halde bulunmuş idüği ve bir gûna vukuat olmadığı bâ jurnal bildirilmiş olmağın keyfiyet muhât-ı ilm-i âlem-ârây-ı âli buyrulmak üzere arz u beyana cür'et olunur, olbabda emr ü irade efendim hazretlerinindir.

Fi 17 Rebî-ul-âhır, Sene 99 ve fî 23 Şubat, Sene 97.

Hicaz Fırka-i Hümâyunı kumandanı
Ferik
Es-seyyid Osman Nuri
[Mühür]

[Bu vesikanın aslından anlaşıldığına göre tahrirat pâdişaha arzedilmiş, Abdülhamid kızmış ve "*Kat'iyyen muhabere memnudur, Allah bu cânilerin an karip canlarını alsın ve firar etmek tasavvurunda bulunacak olurlarsa hemen cezalarının verilmesi ve bunlardan en ziyade hâin ve âmir-i mücbir Mahmud Paşa olduğu cihetle asla merhamete şayan olmadığına dair cevap*„ yazılmasını irade eylemiş olduğundan bu yolda aşağıdaki cevab kaleme alınıp 7 Cemaziyelâhir, Sene 99 (1882 Nisan 26) tarihinde Tâif kumandanlığiyle Hicaz'a yollanmış olan Miralay Ömer Beye (Paşa) verilerek Osman Nuri Paşaya gönderilmiştir]:

"Tâif'teki mevkufînin aileleriyle icra etmekte oldukları muhaberat evrakının emaret ve vilâyetle taraf-ı kumandanîlerinden muayene olunduğu gibi istiday-ı âtıfet ve merhameti nâtık bir arîza tanzim ve takdimi efkârında bulunduklarına dair 17 Rebîulâhir 299 tarihli arîzaları atebe-i şâhâneye arz ve takdim kılınmıştır.

Merkumanın mürtekip oldukları cürüm ve cinayet şehid Abdülaziz Han hazretlerinin katili oldukları bilmuhakeme sâbit olarak bu suretle cezaları idamı müstelzim iken buralardan sarf-ı nazar olunarak diğer güna istidalarına ve aileleriyle muhaberelerine müsaade edilmek kat'iyyen tecviz ve caiz olamıyacağından bâdema müracaat ve istidalarına mahal bırakılmaması ve bunlardan en ziyade ihaneti sabit ve âmir-i mucbir olduğu hatt-ı destiyle muhakkak olan Mahmud Paşa'nın hiç bir veçhile suz ve güdazına âtıfet-i nazar olunmıyacağı cihetle vâki olacak mâzeretine havale-i sem'-i itibar olunmamak ve hakkında daima takyidat-ı muktaziyeye itina kılınmak iradesinin tebliğiyle bunların an karip canlarının çıkıp vücudlarının dünyadan kalkması eltaf-ı ilâhiyeden istid'a ve istirham kılınması daha hayırlı olacağı ihtar olunur.

İngiliz olduğu halde isminin tebdiliyle icrây-ı fesad için geldiği ve muahharen Cidde kaymakamlığı vekâletine lâzım gelen vesayanın iş'ar kılındığını müş'ir diğer tahriratınız münderecatı ve olbabda ibraz buyurdukları mesai fevkalâde takdir ve tahsini mucip olarak bâdema bu misillu heyet ve kıyafet ve isim tebdiliyle icrây-ı mekr ü mefsedet maksad-ı hainânesiyle vürudları tahakkuk eden eşhas-ı muzırranın iş'ar ve istişara hacet bırakmaksızın hıtta-i mübarekeden fakat kanun dahilinde

bir hâdise zuhuruna sebebiyet vermiyecek surette tard ve teb'idleri hususuna müsaade ve ferman buyurulmuştur........[1]

IX.

Hicaz valiliği de uhdesine verilmiş olan Ferik Osman Nuri Paşa'nın kurenadan Besim Bey vasıtasiyle takdim etmiş olduğu 24 Safer, Sene 301 (24 Aralık 1884) tarihli tahrirat

Kurenây-ı cenâb-ı pâdişâhîden saadetlû Besim
Beyefendi Hazretlerine

Saadetlû efendim hazretleri,

Me'muren Hicaz'a gelirken huzur-ı kudsiyyet mevfûr-ı hazret-i zıllullahiye şerefyab-ı müsul olarak can ve cihan kıymetinde fahr ve mübahat kesbeylediğim ân-ı mes'adet iktiranda cümle iradat-ı inayet-gayât-ı cenâb-ı velinimet-i bî-minnetten beri de iktidar ve emniyetine îtimat ettiğim zabitandan her kim istenilir ise bilintihab beraber getirilmesi olup fakat buradakiler bizzat tecrübe olunmadıkca alelamya zabit intihap ve istishab eylemeği mugayir-i ihtiyat ad eyliyerek yalnız muahharen miralaylığa terfi buyurulan kaymakam Mehmed Lütfi Bey'le kezalik binbaşı nasbolunan Kolağası Bekir Efendi'yi intihap ve ahzettiğim ve bâde-h arz ve beyan eyliyeceğimi atabe-i gerdun-mertebe-i hazret-i hilâfetpenahiye arzolunmak üzere zât-ı saadetlerine ifade eylediğim elbette hatır-ı alilerindedir.

Çakeriniz buraya muvasalatımda vakıa Hicaz'daki taburlar zabitanını âdeta mücavir sıfatında görmüş ve askerlikten kalmış olduklarını anlamış isem de islah ve idareleri suretini iltizam eyliyerek bugüne kadar bazılarını mümkün mertebe yola getirebilmiş isem de yedinci orduy-ı hümâyuna mensup elli üçüncü alayın birinci taburunun binbaşısı Mahmud Bey Mekâtib-i Harbiyye-i şâhâneden yetişmiş zabitandan olduğu halde taburu üzerine icrây-ı nüfuza kadir olamıyarak tevdî olunan mesalihi idare edememekte bulunmuş ve hattâ mevkufînin muhafazasına memur Binbaşı Bekir Efendi'nin Urban

[1] Tahriratın daha aşağıları diğer hususatı ve bazı vesayâyı hâvi olduğundan alınmadı.

üzerine sevki esnasında muhafaza emr-i mühimmini buna tevdi eylediğim halde o işde de çakerlerini istediğim gibi temine muktedir olamıyacağı anlaşılarak derhal Bekir Efendi hizmet-i muhafazaya iade kılınmıştır. Mezkûr elli üçüncü alayın üçüncü taburu binbaşısı Mehmed Ağa dahi müteveffa Şerîf Abdullah Paşa ile buraya gelerek çavuşluktan tâ binbaşılığa kadar müşarünileyhin yaverliği hizmetinde kalarak askerlikten asla behredar olamamış ve istidadının fıkdanı hakkında icra olunan sa'y u verzişi dahi semeresiz bırakmıştır.

Arz u beyana hacet olmadığı veçhile askerin hüsn-i intizam ve inzibatına buraca her yerden ziyade îtina olunmak iktiza ediyor; o inzibat ve intizam ise böyle zabitler vasıtasiyle kabil-i husûl olamıyacağından makam-ı vâlây-ı seraskerîye dahi arz u iş'ar olunduğu veçhile mumaileyh Mahmud Bey'in yerine muharebede gayret ve reviyyetiyle tecrübe ettiğim Bandırma tâli taburu binbaşısı Salim ve Mehmed Ağanın yerine de ikinci orduy-ı hümâyun dördüncü nişancı taburunun Dimetoka'da bulunan binbaşısı Zahid Efendi'nin tayin ve îzam buyrulması ve bunlardan birinin irsali mümkün olamaz ise zikrolunan ikinci orduy-ı hümâyun dokuzuncu alayının ikinci taburu sağ kol ağası Ömer Efendi'nin binbaşı nasb ve irsali hususuna müsaade-i seniyye-i hazret-i velînimet-i bîminnetin masrufiyyeti istidasına cür'et eylerim. Olbabda emr-ü ferman hazret-i men lehül-emrindir (194). Fî 24 Safer, Sene 301 ve fî 12 Kânun-ı evvel, Sene 99. (Mekke-i Mükerremeden).

Bende
Vali ve Kumandan-ı Hicaz
Es-seyyid Osman Nuri

194 Osman Paşa'nın ma'ruzâtının hiç biri yapılmamıştır.

X.

Mevkuflardan Midhat, Mahmud ve Nuri Paşa'ların alacak ve vereceklerini ve mallarını idare için birer vekil tayin etmeleri hususunda Adliye ve Mezahib Nezâreti tarafından Başvekâlete yazılmış olan 23 Şevval 1298 (1881 Eylül 17) tarihli tezkire ile iki sene sonra yani 6 Ramazan, Sene 1300 (1882 Temmuz 11) tarihiyle Başvekâletten buna verilen cevab suretleri

Adliye ve Mezahib Nezâreti
Mektubî odası
169

Başvekâlet-i Celîle Makam-ı âlîsine

Mâruz-ı çaker-i kemîneleridir ki,

Cinayet-i ma'lûme-i müsbeteleri üzerine Tâif'e îzam buyrulan eşhas-ı ma'lûmeden Nuri ve Midhat ve Mahmud Paşa'lardan matlûbat ve saire davasiyle tebaa-i ecnebiyyeden bazı kesan arz-ı hal îtasiyle ait olduğu mahkemelere müracaat etmekte [1] ve mahakim-i mezkûre dahi nizamı dairesinde hareket için mahall-i tebliğ bulamadıklarından nâşi eshab-ı matlup sızlanmakta oldukları cihetle îcab-ı kanunisinin icrası Mahkeme-i istinaf riyaseti tarafından bâ müzekkere beyan olunduğuna ve ceza kanunname-i hümayununun yedinci maddesinde "muvakkat küreğe vaz, olunacak veyahut kalebend olacak eşhas müddet-i cezaları zarfında muamelat-ı âtiye-i zâtiyyeden sâkıt olacaklarından müddet-i muayyine-i mezkûre zarfında kendu emval ve emlâkini idare etmek üzere hükûmetin re'yi ile tarafından bir vekil nasb ve tayin olunarak müddet-i cezaları zarfında îratlarından kendulerine vekilleri marifetiyle hapishâneler nizamat-ı mahsusasının tecviz edeceği şey kadar verilip bundan başka bir şey verilmiyecek ve müddet-i cezalarını tekmil ettikten sonra kaffe-i emval ve emlâk ve eşyaları kendulerine iade olunarak tayin olunmuş olan vekiller dahi idare-i vakıalarının muhasebatını kendülerine îta eyliyeceklerdir„ deyu musarrah bulunmuş olduğundan kanunen muamele-i zatiyyeden mehcur

[1] Adliye nezâretinin bu tezkiresinin arkasına « Hariciyeden sual vukuunda îcabına bakılır» kaydiyle tezkire hıfzedilmiş ve iki sene sonra muameleye konmuştur.

hükmünde olmalariyle işbu madde-i kanuniyenin hükmüne tevfikan salifüzzikr mahkûmların emval ve emlâkini idare etmek ve ledelicab husûmete dahi vekil olmak üzere kendulerine tebaa-i Devlet-i aliyyeden birer vekil tayin ettirilmesi ve vekil tayininden imtina eden olur ise mahkeme canibinden kendülerine vekil-i musahhar nasbiyle davalarının rüyet ettirilmesi lâzım geleceğine mebnî o yolda kendülerine tebligat icra olunarak keyfiyet bu tarafa bildirilmek üzere Hicaz vilâyet-i celîlesine tahrirat yazılması lâzıme-i halden görülmekle istîzan-ı keyfiyete ibtidar kılındı; olbabda emr ü ferman hazret-i menleh-ül-emrindir.

Fî 23 Şevval, Sene 98 ve fî 5 Eylül, Sene 97

Bende

Cevdet

[Meseleyi Adliye vekâletinin tekidi üzerine bu tezkirenin altına iki sene sonra Sadaret makamından aşağıdaki cevap yazılmıştır]:

Devletlû Efendim hazretleri,

Makam-ı devletlerinden muharrer olup meclis-i mahsus evrakı meyanında bulunan işbu ve tekidi havi diğer tezkire mütaleagüzar-ı senaverî olarak bu husus hakkında Midhat Paşanın müdir-i umûru imzasiyle verilip tezkire-i mezkûrenin iadesiyle leffen tesyir-i sûy-i vâlâları kılınan arzuhalde dahi ailesinin idaresince tesadüf olunan müşkilattan bahis ile bir vekil tayin ettirilmesi istida kılınmış olmağla vekil tayininden imtina edildiği halde vekil-i musahhar tayini ciheti bâdehu mütalea olunmak üzere evvel-iemirde nezaret-i celilelerinin iş'arı veçhile emval ve emlâkini idare etmek ve ledel-icab husumete dahi vekil olmak üzere kendülerine tebaa-i devlet-i aliyyeden birer vekil tayin ettirilmesi zımnında nezaret-i celilelerinden Hicaz vilâyetine tebliğat-ı lâzime icrasına himmet buyrulması siyakında terkîm-i zeyle ibtidar kılındı efendim.

Fî 6 Ramazan, Sene 1300 ve fî 29 Haziran, Sene 99.

Said

[Bunun üzerine Adliye nezâreti 26 Ramazan 300 tarih ve 5 numaralı tahrirat ile Midhat, Mahmud ve Nuri Paşa'ların vekil tayin etmelerini Hicaz vilâyetine tebliğ etmiş ve orası da keyfiyeti Midhat ve Mahmud Paşa'lara bildirmiş ise

de Nuri Paşa'nın cinnet halinde bulunmasına mebnî onun tarafından vekil tayinine imkân olmadığını 17 Muharrem 301 ve 5 Teşrin-i evvel 99 (17 Ekim 1883) tarihli cevabî tahriratiyle Adliye nezâretine arzetmiştir].

XI.

Midhat Paşanın firarı hakkında Serkarin Hamdi Paşa'dan gelen şifreli telgraf üzerine Mekke emîri Abdülmuttalib Efendi'nin hem bunun aslı olmadığına ve hem de Midhat ve Mahmud Paşaların hac etmek isteklerine ve diğer hususlara dair göndermiş olduğu 11 Zilkade 1298 (5 Ekim 1881) tarihli arîza

Hâkpây-ı şevket-ihtivay-ı hazret-i hilâfetpenahîye arz-ı hâl-i dâiyânemdir.

Serkurenây-ı cenâb-ı şehriyarîleri Hamdi Paşa Hazretlerinin imzasiyle mümzâ ve 13 Eylül 97 tarihiyle müverrah aldığım şifreli telgrafnâmede Midhat Paşa'nın firar eylediği istihbar buyrulması üzerine istizahı hâvi sûy-i dâiyâneme keşide buyurulan çend kıt'a telgrafnâmenin cevabına intizar buyrulmakta olduğu beyan-ı âlisîyle takyidat-ı lâzime icra olunarak merkumun firarına meydan verilmemesi muktezây-ı emr ü ferman-ı celil-i cenâb-ı tacdarîlerinden idüğü iş'ar olunmuştur. Keşîde olunduğu beyan buyurulan telgrafnâmeler dâilerine vasıl olmadığı gibi işbu telgrafnâme dahi bugün yani 23 Eylül 97 tarihinde vusûl bulmuştur.

Midhat Paşa'nın firarının aslı olmayıp cânilerin kâffesi mevkuf bulundukları mahalde kemal-i derece tahaffuzdadırlar; bu babta gereği gibi şüpheyi davet eden ahval ve vukuat 11 Şevval 98 tarihiyle müverrahan huzûr-ı şevketmevfûr-ı cenâb-ı pâdişahîlerine takdim eylediğim arz-ı halde tafsîlen arz ve ifade olunarak arz-ı hal-i mezkûr dahi Yâver Süleyman Bey kullariyle daîlerine tebliğ buyurulan irade-i şifahiye mucibince zarf-ı mahsus içinde memhur olduğu halde diğer bir zarfa vaz ile üzeri kurenây-ı hazret-i şehriyarîlerinden Besim Beye yazılarak takdim kılınmış olduğundan şimdiye kadar vusul bulmuş olacağı derkârdır; andan sonra dahi her hafta vukuat jurnalları ve merkumunun hânelerine olarak yazıp dâî-i kemînelerine gönderdikleri muharrerâtın suretleri alıkonularak asılları ma'ru-

zât-ı mahsusa ile müşarünileyh H a m d i P a ş a hazretlerine takdim olunmaktadırlar. Midhat ve Mahmud Paşaların bu kere verdikleri müzekkere dahi manzur-ı meâlî-nüşûr-ı cenâb-ı hilâfetpenahîleri buyrulmak üzere leffen takdim kılındı; müzekkere-i mezkûre Midhat Paşanın hatt-ı destleridir; Midhat ve Mahmud Paşalardan maada sekiz neferin firarlarından şüphelenildiğinden birer ayaklarına pıranga vaz' ettirilmiş ve bulundukları kalenin lâzım gelen pencere ve duvar bölmeleri tahkim edilmiştir; zikrolunan arz-ı hal-i âbidanemin cevab-ı âlisine kemal-i ehemmiyetle intizar eylemekte olduğumdan ve mevsim-i hac tekarrüp eylediği ve Tâif'ten Mekke-i Mükerremeye avdet zamanı hulûl ettiği cihetle cânilerin yalnız bir binbaşının muhafazası altında bırakılarak emaret ve vilâyet hey'et-i hükûmetinin Mekke'ye çekilmesi mahzurdan salim olamayıp hususiyle bittecrübe diyanet ve istikameti ve vazife-i askeriyesince gayret ve sadakati meşhud olan Mirliva N e c i b P a ş a kullarının bu kere Dersaâdete istenilmesinden nâşi artık *Tâif*'de kimin bırakılması lâzım geleceği bilinememiş olduğundan paşay-ı mumaileyh kullarının ibkasına müsaade-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâneleri erzan buyrulmadığı halde hakkında emniyet ve vüsûk-ı şâhâneleri olan diğer bir kullarının serîan memur ve îzam buyurulması istida ve istirham olunur[1].

Zikrolunan arz-ı halde muharrer vukuattan dolayı selef-i daileri merhum H ü s e y i n P a ş a'nın birader ve biraderzâdelerinden aşırı mertebe iştibah olunduğu ve Urbanı ayaklandırmak

[1] N e c i b P a ş a'nın yerine fırka kumandanlığiyle ve «ferik» rütbesiyle O s m a n N u r i P a ş a gelmiştir; Ş e r î f A b d ü l m u t t a l i b E f e n d i diğer bir tahriratında Necib Paşa hakkında evvelki tezkiresinden dönerek bu defa da şöyle demektedir:

«... Müşarünileyhin (yani Necib Paşanın) M i d h a t ve M a h m u d P a ş a'ya Tâif'e vusulleri günü nezd-i dâiyanemde vâki olan muamele-i lûtfiyesi ve bunların yakında afvolarak Dersaâdete azimetleri me'mul-i kavi idüğine dair bizzat şifahen dâilerine vukubulan ifadesi, her bar kendülere selâm ve istifsar ve cerîdeler göndermesi kendisinden emniyetimi selb eylediğinden ...» (Yıldız vesikaları, Şerîf Abdülmuttalib'e ait bazı vesikaları havi zarf). Bu Necib Paşa'nın, *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye*'nin 1274 H. seneli ressam piyade sınıfı mezunları arasında bulunarak 1310 H. de Bursa'da Birinci Liva kumandanı bulunmuş olan H a c ı N e c i b P a ş a olması muhtemeldir. Kolağası ve binbaşı iken Bursa İdadisinde muallimlik ve müdürlük de etmişti.

için mumaileyhimin akçe ve vesait ile gûna gün vaki olmakta olan tahrik ve ifsadları sebebiyle bu kıt'ada bekaları muzır bulunduğu arz ve iş'ar olunmuş olduğundan bu babta dahi kat'iyy-ül-mefad bir emr-i hilâfetpenahîlerine muntazırım; çünkü şu mevsimde herkes umumen Tâif'den Mekke-i Mükerreme'ye avdet eylemekte oldukları halde mumaileyhim Tâif'de ikamet arzusunda olup bu ise bütün bütün kendilerinden emniyeti selb ederek devletlû vali paşa hazretleriyle müzakereye mumaileyhimin daima bizzat taht-ı nezaret-i mahsûsa-i dâiyânemde bulundurulup ahval ve harekâtlarının teftişi ve İstanbul'a ve mahall-i saireye âzimetlerinin men'i hakkında olan iradât-ı seniyye-i cenâb-ı şâhânelerini mutazammın 14 Zilkade 97 ve 11 Cemaziyelevvel, Sene 98 tarihleriyle müvarrah iki kıt'a tahrirat-ı seniyye mütalea olunarak mumaileyhimin herkes ile beraber ve dâilerinden iki, üç gün evvel Mekke'ye avdet eylemeleri ihtar olundukta bir takım âzar-ı vahiye serdiyle imtisal-i irâde-i seniyyelerinden ibâ eylemişlerdir. Şimdi bunlar hakkında muamele-i cebriyye icra olunmak lâzım gelse işin rengini değiştirerek türlü türlü kıyl ü kallere ve kendülerinin an bean aramakta oldukları fesadın vukuuna sebep olacağından ve müşarünileyh vali paşa hazretleri ise[1] bu babta kendüsine bir emr-i mahsus olmadığı cihetle müdahale edemiyeceğini ve yalnız min gayri resmin kendülerine ihtar edeceğini cevaben ve şifahen beyan eylediğinden lütfen ve merhameten arz ve iş'ar-ı mesbuk-ı dâiyâneme nazaran müteallik buyrulacak irâde-i hikmet ifade-i cenâbı şehriyarîlerinin sür'at-i ısdarını niyaz eylerim. Olbabta ve katibe-i ahvalde emrü ferman şevketlû mehabetlû merhametlû velinimet-i bîminnetimiz pâdişâhımız efendimiz hazretlerinindir.

11 Zilkade 98 ve 23 Eylül, Sene 98

Ed-dâî Emîr-i Mekke-i Mükerreme
Abdullah Abdülmuttalib [Mühür]

Mevkufların âileleriyle muharebelerine dair bazı mektublar

Mevkufların aileleriyle muhaberelerine dair yukarı kısımlarda malûmat vermiştim. Bu muhabere iki suretle yapılıyordu,

[1] Vali, Müşir Safvet Paşa idi.

Ya hükûmet postası yoluyla veyahut *kaytan* denilen gizli muhabere vasıtasiyle.

Hükûmet postasına verilen mektuplar selâm, sabah, tahassürden, mektup alamadıklarından, afv temennisiyle pâdişâha duadan, çocuklarının tahsiline itina edilmesinden ve buna benzer şeylerden ibaret idi. Bu mektuplar yazılarak kendilerinin muhafazalarına memur kumandana verilir, o da bunları okur içinde kendilerince muzır bir şey olmadığını görünce mektupların ikişer nüsha suretleri alındıktan sonra her hafta mevkuflar hakkında verilecek jurnallarla beraber Mekkeye gönderilip hükûmete teslim edilir ve oraca da görüldükten sonra birer adet suretiyle asılları Şerîf Abdülmuttalib'in ihdas ettiği usul üzerine saraya yollanırdı [1], Sarayda okunan mektuplar muvafık görülürse ailelerine gönderilir, çok defa bilhassa Midhat Paşa'nın mektupları ailesine gönderilmeyip hıfzoulunurdu. Bundan dolayı saray vesikaları arasında biri mevkufların bizzat kendi el yazılariyle ve diğerleri de suret olarak iki türlü mektup görmekteyiz. Asıl mektuplardan ailelerine gönderilmelerl Sarayca mahzurlu olanlar yollanmamış, suretleri olanlar yollanmıştır. Mektuplarda alınan iki suretten biri de vilâyet tarafından hıfz olunuyordu.

Mevkufların gizli muhabere vasıtalariyle gönderdikleri mektuplarda yaşayış tarzları, sıkıntıları, yani hapis hayatları oldukça yazılmakta ise de belki ele geçer korkusiyle pek ilerl gidilmemekte idi; bu mektuplar kitabımızın yukarı kısımlarında söylendiği gibi mevkufların muhafaza hizmetinde bulunan bölük emini Kütahyalı Hafız Abdülkadir veya bir aralık Tabib Salih Efendi'ye verilir, sona hariçteki emin vasıtalar ile İstanbul veya İzmir'deki ikinci bir isme gönderilir ve oradan da mektuplar âilelerine teslim edilirdi; *Tabsıra-i İbret*'te neşredilen mektuplar bu ikinci vasıta ile Midhat Paşa tarafından ailelerine yollanmış mektuplardandı.

[1] Mektuplar tetkik edildikten sonra evvelce doğrudan doğruya âilelerine giderken Mekke emîri Şerîf Abdülmuttalib Efendi sadakatine ve alâkasına gösteriş olmak üzere bunları Saraya göndermeği usul ittihaz etmiş ve sonuna kadar böyle devam eylemiştir.

Ben bu mektuplar içinde Midhat paşanın bir kaç mektubunu gördüğüm halde Damad Mahmud Paşa'nın son zamanında refikası Cemile Sultan'a yazığı bir mektubundan başkasına tesadüf edemedim. Diğer mevkufların bazı mektuplarını bir hatıra olarak buraya koyuyorum.

I.

Midhat Paşa'nın birinci refikası Fatma Naime Hanım tarafından gönderilmiş olan 19 Şubat 1297 (3 Mart 1882) tarihli ilk mektup [1]

Velinimetim efendim hazretleri,

İzmir'den müfarekat-ı devletlerinden beri burada ikamet olunmaktadır; çoluk, çocuk cümlemiz hamdolsun sıhhat ve afiyetteyiz; Ali Haydar Bey ile Vesime Hanım'ın tahsil ve terbiyelerine îtina olunmakta olup Ali Beyle Sabire ve Vesime Hanımların üçü birlikte yaptıkları tasvirieri takdim kılınmıştır; çiftlik için biraz sıkıntı çekildi, bir kaç defa para verildikten sonra kiraya verilmesi tasavvur olunduysa da ehibba tarafından edilen tavsiye üzerine kiraya verilmekten sarf-ı nazar edilmiştir. Şimdilik koyunlar satılmış olup hasılatiyle idare olunması Salih Ağaya tenbih edimiş olup böylece idaresine bakılıyor. Karantine müdürü Hasan efendi büsbütün elini çekti ve bugüne kadar bir para hasılât olmadı; bağ için dahi haylıca masraf edilmiş ve hasılat olarak otuz üç kantar üzüm alınmıştır; bakalım bu senenin hasılâtı nasıl olacak? İdaremiz bahsine gelince; bugüne kadar havale etmiş olduğunuz akçe ile geçinilmiş olup bir kaç ay için dahi satılan araba ve atlar ile Şam'dan gelen akçeler ile taayyüş olunacaktır. İstanbul'dan nasihattan başka bir şey vürûd etmedi; çiftlik seneliğini konağın kömür, kahve parasiyle bahçıvan ve kapıcı maaşına karşılık tuttuklar gibi kahvehanede olan kiracı dahi tezvirata kalkışmış olduğundan bu sene mezkûr kahveden para alınmıyacağı beyan olunuyor. Tayfur Ağanın dört yüz kırk lira zât-ı veliniamîlerinde matlubu olduğundan ve Mösyö Mayres'ten alınacak faizin zamanı hulûl eylemiş olmasiyle meblağ-ı mezkûru kendi matlubuna mahsup etmek istediğini ve işbu paranın Mayres'ten tahsili

[1] Elimizdeki mektup Saraya gönderilen suret olup aslı Midhat Paşa'ya verilmiş olacaktır.

için iktiza eden makbuz senedinin tarafımızdan tanzimiyle Dersaâdete gönderilmesini tekrar tekrar yazıyorlar, çünkü dört yüz liranın ikiyüz kırk lirası için Tayfur Ağa, İspraki'ye medyun olduğundan gûya İspraki dahi kendisini tazyik etmekte olmasından meblağ-ı mezkûrun tediye olunmasının çaresini arıyor; fakat kendisiyle hoş geçinilmek için yazmış oldukları mektuplara hafifçe cevap veriyoruz; elimize geçen akçeleri bankaya yatırıp aydan aya iktiza ettiği kadar oradan alınıp idare olunduğu cihetle Kamanto ve Mösyö Mayres'ten gelecek faizleri dahi İzmir bankasına yatırmak istiyoruz; eğer bu tasavvurumuz kuvveden fiile çıkar ise sayenizde sıkıntı çekilmiyeceği aşikârdır; Kordonda bulunan emanetleri[1] alacağız, çünkü Mösyö Hanri Avrupa'ya gitmiş idi; şimdi İzmir'e avdet etti; bir çaresine bakılacaktır; Kordon'a yazılan mektupların hiç biri vürud etmemiştir; Memduha Hanım damad beyle Preveze'dedirler[2]; ancak kendisi merak ediyor; her hafta gönderdiği mektupta sizden haber sormaktadır; bîçarenin orada böyle üzüntü çektiğini gördükçe bendeniz ziyadesiyle sıkılıyorum, bize gönderdiğiniz mektuba leffen bir ufak mektup dahi hanım-ı mumaileyh için gönderilir ise mûcib-i memnuniyetleri olur. Hemşireniz Sıdıka Hanımefendiden sıkca sıkca mektup alıyoruz; kendileri sıhhat ve afiyettedirler; zannımıza kalırsa sizden hiç mektup almamışlardır. Naciye hanımın efendisi Şam tarafına memur oldu ve ol tarafa giderken İzmir'den geçtiler. Naciye Hanım dahi Mart dokuzundan sonra Trablus'a gider iken İzmir'den geçeceklerini kendilerinden aldığımız mektupta yazıyorlar. Tosun Paşa'nın dahi Dersaâdete geleceği haberini işittik[3]; yemekçe rahatsızlığınız varsa Aşçı Ali'yi tarafınıza gönderelim; bendeniz gönderecektim fakat cesaret edemedim; şeyhin haremleri daha orada

[1] Midhat Paşa'nın bu mektuba olan cevabında bahsettiği rıhtım memuru Mösyö Kifre'deki sandıklara işarettir.

[2] Memdûha Hanım, Midhat Paşa'nın, ilk zevcesi olup bu mektubu gönderen Naime Hanım'dan, doğmus kızıdır. Zevci Vefik Bey, Besim Paşa'nın oğludur. Vefik Bey bu sırada Preveze rüsûmat nâzırı olup oraya ne suretle gönderildiğine dair kayın valdesine yolladığı mektup sureti bu kısımda neşredilmiştir.

[3] Tosun Paşa, Midhat Paşa'nın hemşiresi Sıdıka Hanım'ın zevci ve Nâciye Hanım da Sıdıka Hanım'ın kızıdır

imişler, Mart dokuzundan sonra Cidde'ye hareket edeceklerinden kendilerine malûmat verilir ise gerek Aşçı Ali gerek sair arzu ettiğiniz şeyleri göndeririz; bıraktığınız ağaların cümlesi yanımızdadırlar ve Elmas Ağa dahi çocukları mektebe götürüp getirmekte, lalalık hizmetinde kullanılıyor. Hasan Efendi'nin ramazan içinde büyük pederi vefat etmiş olduğundan şevval ibtidasında Şam-ı şerîfe gitmiş idi; oradaki paraları tahsil etmek için haylı himmet etmiştir; İzmir'e avdet etmeği arzu ediyor ise de pederi dahi Şam-ı şerîfe gitmiş olduğundan pederinden ayırmamak için kendisine gelsin deyu bir mektup yazmadık; ancak kendisinden her posta aldığımız mektuplarda İzmir'e gelmeği arzu ettiğini tekrar etmektedir; bunlardan başka bu mektupta yazacak bir şeyimiz yoktur; hemen Cenâb-ı hak efendimize sıhhat ve âfiyet ihsan buyursun. Şehriban Hanım ve Dürriye Hanım ve Ali Haydar Bey ve Vesime Sabire Hanım'lar eteklerinizden bûs ederler. 19 Şubat, Sene 97.

Fatıma Naime

II.

Mithat Paşa, refikası Naime Hanımın göndermiş olduğu 19 Şubat 1297 tarihli mektuba 27 Mart 1882 tarihli mektubuyla Tâif'teki hayatı hakkında malûmat vermektedir [1]

Haremimiz Naîme Hanımefendiye,

İsmetlû Hanımefendi,

19 Şubat 97 tarihli mektubunuz geldi ve bir sandık derûnunda gönderdiğiniz eşya dahi vâsıl olmağla hükûmet tarafından bâ'de'l-muayene tarafımıza teslim olundu. Taşra çıkılmadığı cihetle kundura ve pantalon gibi şeylere ihtiyaç yok ise de tütün ve incir ve mendil ve don ve havlu misillü eşya ziyadesiyle lüzumlu olduğundan, mûcib-i memnuniyet oldu; çocukların resimlerine nazaran biraz zayıf iseler de boylarının yükselmiş olduğuna hamledildi. Mektebe devam ettirilmekte olması pek münasip ve isabettir. Namık Efendi ile Tayfur

[1] Bu mektubun Yıldız evrakı arasında bulunması âilesine verilmemiş olduğunu gösteriyor.

Ağa'nın bir müşterek mektupları dahi sizin mektup ile birlikte geldi; akçe hususuna dair bazı şeyler yazmış olduklarından ana cevaben mumaileyhimâya olarak yazdığım şukka leffen gönderilmekle mütaleasından tafsilâtı malûmumuz olur. Mayres'ten ve Kamanto'dan gelecek para için sizin senet vermeniz münasiptir. İzmir'de tüccardan Abdülkadir Efendi'ye olan üçyüz lira kadar akçeyi almışsınızdır; satılan koyunların parası dahi o miktara varmış olmak gerektir; çiftliği yalnız Salih'in eline bırakmayıp Tayfur Ağa veyahut âhar bir münasibi daha bakmalıdır; *Beyrut*'ta Ali Haydar'ın ismine olan bahçenin kirası senevî iki bin ve sarraftaki alacağına mahsûben alınan Beyrut'taki arsanın kirası bin kuruş olup Trablus tramvayının geçen seneki ve bu seneki temettüâtı dahi birikmiş olduğundan Şam'da Hasan Efendi'ye tarafınızdan bir mektup yazılıp bu akçeler celbolunur ve bir de İzmir'de dört günlük maaşım kalıp cüz'iyyattan ise de sizin için medar olacağından o da bir istida ile alınır ise haylı faidesi olur. Beyrut'taki kiralar için nâib Cemal Efendi'ye ve hükûmet tercümanı Yusuf Efendi'ye dahi ikişer satır birşey yazılmak îcabeder.

Burada bizim için taam pişirecek mahsus aşçı olmakla[1] başka aşçıya ihtiyaç olmadığı gibi şimdilik sair eşyaya dahi lüzum yoktur. Memdûha Hanım için başkaca mektup yazacak bugün vaktim olmadığından ilerideki mektup ile inşaallah yazar gönderirim. İzmir'den hareketimiz tamam bir sene olup o zamandan beri hiç kimse ile görüşmemek ve Tâif kışlasında bulunup bir kere olsun kapıdan taşra çıkmamak gayet ağır ve azâb-ı elîm ise de cenâb-ı hak tebşirat-ı maneviyye ile tâ'dil ve teshil buyurduğundan zihinlerde tasavvur olunduğu derecede sıkıntıda değiliz. Lillâhilhamd hıfz-ı Kur'anı tecdid etmiş olduğumdan ezberden dört veya beş günde bir hatm-i şerîf etmekle ve Şıfâ-i şerîf ve siyer ve tarih mütaleasiyle vakitler çabuk çabuk geçiyor. Kalben bu cihetle münbasit ve mütesellî olduğum gibi vücûdçe dahi hamdolsun âfiyetim yerinde olup eğerçi

[1] Mevkufların yemeklerini pişirecek aşçı bulunması, yukarı kısımlarda söylediğimiz gibi ilk seneler olup sonra kaldırılmış, paşaların yemeklerini ağaları pişirmişler ve daha sonra asker karavanasiyle yemek yemişlerdir.

dişlerim kalmadığından ve âriyet dişlerin dahi hiç birisi uymadığından yemek hususunda aşırı zahmet çekmekte ve bu münasebetle midece aralıkta fenalık zuhûr etmekte ise de o da mümkün mertebe idare olunuyor; aralıkta romatizma yelleri ve nezle gibi ârızalar yoklamakta ise de bunlar da ihtiyar halidir.

Bundan yirmi gün mukaddem sol gözümün kapağında bir şiş zuhur edip ve gittikçe büyüyüp etıbbâca ameliyata muhtaç olduğundan ve buradaki asker hekimlerin de bunu icra edecek muktedir kimse olmadığından benim için yine büyük keder ve telâşı mucib olmuştu. Gözümün şişi gittikçe büyüyüp bir gün beni pek ziyade muztarib ettiği halde o gece rüyada Resul-i ekrem Sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin müşahedesiyle teşerrüf olunup ve mübarek yed-i âlileriyle başımı tutup dua buyurduklarında ertesi gün sabahleyin kalktığımda arîza-i mezkûre külliyen mündefî olmuş olmakla hamdolsun bu veçhile mütebeşşiriyetim benim için sûrî ve mânevî bir kat daha ferah-ı kalbi mucip oldu.

Mukaddemâ hükûmet vasıtasiyle yani Şerîf Hazretleri postasiyle size gönderdiğim mektuplar sırasında hemşireye ve Tayfur Ağaya[1] dahi müteaddit mektuplar göndermiş isem de hiç birinin varmamış olduğu, iş'arınızdan anlaşılıyor. Maneviyata olan itikadım bu defaki vukuat ile bir kat daha kuvvet bulduğundan ben cemi-i halimde Cenab-ı Hakka teslimiyet-i kâmile ile mütevekkil olduğum gibi sizin dahi sabr ve tevekkülde bulunmanızı (ve kalbinizi) müsterih tutmanızı ihtar ve rica ederim, ve bir de Sabire ismi velâdeti tarihini müş'ir olmasiyle ihtiyar edilmiş ise de tebdili münasip olacağından anın yerine başka bir isim tesmiyesini ihtar eylerim[2]. Şehriban Hanımı akçesiz bırakmıyacağınızı biliyor isem de çocukları münasebetiyle ziyade masrafı olacağından maaşının eskisi gibi verilmesi

[1] Tayfur Ağa, Midhat Paşa'nın kethüdası olup, haşasının sürgün ve şehid edilmesinden sonra da o âilenin işlerine bakmış ve 1305 Rumî senesinde İstanbul'da vefat etmiş olduğu Midhat Paşa çiftliğinin kiracısı Hafız Abdurrahman'ın 2 Ağustos 1306 tarihli ifadesinden anlaşılmıştır.

[2] Sabire, ebced hesabiyle 298'dir; şu halde 1298 hicret yılında yani Midhat Paşa'nın tevkifinden az evvel doğmuş olacaktır. Paşanın arzusu gibi bu hanımın ismi değiştirilerek Mesrûre konmuştur.

mütemennâdır; hemşireye ve Dürriye Hanım'a, Naime Hanım'a ve dairede mevcut olanlara selâm ederim, çocukların gözlerinden öperim. Derunlarında nişanlarımızla, konağın ve çiftliğin[1] ve tramvayların senedâtı bulunan iki küçük sandık, rıhtım memuru Mösyö Kifre'ye emanet bırakılmıştı; bunların size teslim edilmesi için kendüye yazılan Fransızca varaka leffen gönderilmiş ve bunun için sizin ve Şehriban Hanımın mühürleriyle bir senet verilmesi meşrut bulunmuş olmağla mezkûr sandıkların dahi alınıp güzelce hıfzı iktiza eder.

27 Mart, Sene 98 (9 Nisan 1882)
Midhat

III.

Midhat Paşa tarafından kethüdası Tayfur Ağa'ya gönderilmiş olan 5 Şevval 98 (1881 Ağustos) tarihli mektup[2]

Tayfur Ağa'ya,

İzzetlû Ağa,

İşbu mektup Tâif'den gönderdiğim mektupların üçüncüsüdür. Birinci mektupta Harem dairesinin Dersaâdete nakilleri münasip olacağını[3] ve bizim İzmir'de kalan elbisemizden

[1] Midhat Paşa'nın Topkapıda'ki çiftliği eskiden *Arap zâde çiftliği* diye maruf olup Midhat Paşa bu çiftliği 1296 senesinde satın almıştı (Midhat Paşa çiftliği kiracısı Hafız Abdurrahman Efendi'nin 2 Ağustos 1306 tarihli ifadesinden), Hafız Abdurrahman, Midhat Paşa'nın şehadetinden sonra ona benzer birisinin çiftliğe gelip yatmasının Midhat Paşa zannedilmiş olması dolayısiyle istintak edilmiş ve bu münasebetle çiftlik hakkında da malûmat vermişti.

[2] Paşanın kendi yazısiyle olup Yıldız evrakı arasında bulunduğuna göre verilmemiştir.

[3] Aydın valisinden gelen telgraf üzerine daha muhakeme esnasında Midhat Paşa'nın âilesinin İstanbula nakli hakkında Başvekâlet makamından Saraya bir arîza takdim edilmiş ve buna zeyl (derkenar) olarak verilen cevapta bunların şimdilik İzmir'de tevakkuflarının irade olunduğu bildirilmiştir (*Yıldız evrakı, Zeyl defteri, Numara 8*, s. 25):

«Hâme-pîray-ı tazim olan işbu tezkire-i aliyye-i vekâletpenahîleri meal-i âlisi malûm-ı kemterî oldu; zikrolunan telgrafnâmenin dünkü gün bir kopyesi manzur-ı âli buyurularak olbabda şeref-sâdır olan emr ü ferman-ı hazret-i pâdişahî mantuk-ı celîli veçhile Midhat Paşa hakkında icra kılınacak muamele bir kaç güne kadar taayyün edeceğinden âilesinin şimdilik İzmir'de tevakkufları lüzûmu vilâyet-i müşarünileyhâya şifreli

maşlah ve kefiye ve bazı hafif kürk ve sako şenel gibi eşya ile sarayda kalan çamaşır sandığının ve yatak ve karyolanın buraya gönderilmesini ve bazı kütüb irsalini ve bir miktar akçe yetiştirilmesini yazmış ve ikinci mektupta sizin bizzat İzmir'e azîmetle idarece olan ilişiklerin bittesviye harem dairesinin hey'etiyle Dersaâdete nakline himmet eylemeniz ihtariyle beraber altı kıyye mikdarı tütün istemiş idim. İşbu mektubumla yine anları tekit ve tacil ederek himmetinizi temenni eder ve dört aydan beri hanımlardan ve çocukların keyfiyet-i âfiyetlerinden hiç bir gûna haber alamayıp aşırı merak etmekte olduğumdan evvel be-evvel buna dair malûmat îtasını rica eylerim.

Dairenin masrafına ve akçe hususuna dair sizden bir rey ve iş'ar olmadıkça ve halin ne olduğu bilinmedikçe re'y-i kat'i vermek mümkün olamıyacağından âna intizar etmekte ve hâlâ Tâif kışla-i hümâyununda bulunup lehü-l'hamd ve'l-minne vücudça hâl-i sıhhattayım; yazı yazmaktan pek ziyade bıkmış ve bu defa bütün bütün teneffür etmiş olduğum ve meşguliyeti Kur'an-ı kerimin yeniden hıfzına ve bazı siyer ve ehadis mütaleasına hasreylediğim cihetle bu mektubu bile haylı zahmetle yazdım. Bâki olasız hüdaya mevdû. Fî 5 Şevval, Sene 98.

Midhat

IV.

Midhat Paşa'nın kethüdası Tayfur Ağa ile Namık Efendi'nin 4 Şubat 97 (16 Şubat 1882) tarihiyle Midhat Paşa'ya göndermiş oldukları müşterek mektup [1]

Taif'te Midhat Paşa Hazretlerinin huzûr-ı veliyyünniamîlerine

Mâ'ruz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Cenâb-ı hak efendimizi tûl-i ömr ile muammer ve sıhhat ve selâmette daim ve mukarrer buyursun âmin.

telgrafla tebliğ olduğu gibi âna cevaben bugün vilâyet-i müşarünileyhâdan çekilen şifreli telgrafnâme atebe-i ülyâya arz ve takdimdir; sureti dahi leffen savb-ı sâmî-i fahîmânelerine tesyir kılınmış olmakla olbabda 25. Şaban, Sene 98 ve 10 Temmuz, Sene 97.

Merhumun âilesi Meşrutiyetin ilânına kadar yirmi yedi sene İzmir'den bir tarafa çıkarılmamışlardır.

[1] Yıldız evrakı arasında bulunan bu mektup suret olup aslı Midhat

Ahvâl-i âlem, devran-ı çarh-ı eflâk hiç bir noktada dâim olmayıp hergün bir yeni suret göstermekte ve her an mesleğini tebdil etmekte olduğu cihetle cihanın ne ikbaline ve ne idbarına îtimad olunmıyacağı nezd-i âlî-i dekayik danîlerinde malûm ve müsellem olduğundan bu babda bast-ı mukaddimat ile tafsîl ve îzaha hacet yoktur; şu hal iktizasınca şimdiye kadar ikbalin derece-i kusvasına suûd etmiş olanlardan pek çoğunun en aşağı mertebeye tenezzül ettikleri gibi böyle mertebeye tenzil edilenlerin hemen cümlesinin yine evvelki derecelerine ve belki daha âlâ mertebelere çıkarıldığı dahi şu onbeş, yirmi sene içinde gelip geçenler derhatır buyurulacak olursa tasdik ve teslim buyurulur.

Efendimizin hâl-i hâzırınız familyanız halkınca ne kadar mucib-i ye's ve matem olduğu müstagnî-i arz ve beyandır, lâkin pâdişahımız efendimiz hazretleri gayet merhametli, eşfak olduklarından inşaallahü tealâ yakın vakitte familyanız halkiyle mülâkatınıza müsaade ile şu çekilen mihnet ve meşakkın mübeddel-i istirahat ve huzur olunmasına erzanî-i inayet ve âtıfet buyurulacağı kaviyyen me'mul ve muntazardır. Harem-i âlileri çoluk, çocuk cümleten sıhhat ve âfiyette oldukları halde İzmir'de ikamet etmektedirler. Dersâadette ve yahut Tâif'e gitmeğe müsaade olunmasını ve taayyüşlerine medar olmak üzere bir miktar mâhiye tahsis ve ihda buyurulması için Mâbeyn-i hümâyuna istidanâme-i telgrafi takdim etmişler ise de hiç bir cevap alamamışlardır; İzmir'de satılan bazı fazla eşyaların bedeliyle ve Şam'dan gelen akçe ile şimdiye kadar güzelce geçinilmiş olduğu gibi bundan böyle dahi berveçh-i âti ittihaz olunan tedbir üzerine maişetleri bir dereceye kadar temin olunmuştur. Şöyle ki:

Mayres'te olan malûm-ül-mikdar lira ile Kamanto'da ol miktar liranın mecmûiyle banka kâğıtlarından bir az şey mübayaa olunup andan hasıl olacak yüzde beş faizi ile intiaş olunması suretine Mösyö Mayres ve Mösyö İspraki ile dördümüz kararlaştırmış idik; gerek Kamanto ve gerek Londra'daki Mösyö Mayres yüzde beş vereceklerini taahhüd ettiklerinden şimdi o suret kararlaştırılmıştır.

Paşa'ya verilmiştir. Midhat Paşa'nın bunlara verdiği cevap bu mektuptan sonraya konmuştur.

Mösyö İspraki, gerek Kamanto'dan ve gerek Mayres'den gelecek olan mâhiye yirmi beş lira akçe üzerine kendi tarafından karz suretiyle on beş lira ilâvesiyle mahiye kırk lira İspraki vermeğe tav'an rıza göstermiş ve zikrolunan mebaliğden teraküm edecek faizin taksiti hulûlünde Mösyö İspraki'ye verilmesi için hanımefendi tarafından bir mektup yazılması hususu Hanımefendiye yazılmış olmağla anlar dahi muvafakat gösterip mektup yazılmak üzere bulunmuştur.

Rusçuk'ta bulunan Ulahoğlu oğlu'ndan alınan mektupta mağazalar ile fırın ikiyüz elli napolyona verildiği yazılmış olmakla ol miktara füruht olunması cevabı tahrir olunduğu halde muahharen gelen mektupta talip nükul ettiği beyaniyle âhara verileceği yazılmıştır; Araba şirketi işi henüz bir neticeye îsal edilememiştir. Sarraf Kegork Efendi'ye nüzül isabet etmiş olduğundan eğerçi berhayat ise de anın ile olan ilişik henüz katedilememiştir; oğlu Karabet'in Kadıköyünde vereceği arsayı mukaddemâ efendimize arzolunduğu veçhile yine ferağa razı olmuş ve İspraki dahi muvafakat göstermiş ise de henüz intikali icra edilememiştir; sarrafta olan matlûbatımıza mahsûben cüz'î bir şey îtasiyle işin bitirilmesini oğlu Karabet teklif etmekte ise de bizim tarafımızdan muvafakat olunmadığından öylece kalmıştır; bizim taraftan dahi bir az fedakârlık icrasiyle işin bitirilmesi hayırlı görülmektedir. Bağdad tranvay temettüatından efendimize Şükrü Paşa ile kulunuz Ahmed Ağa merhumun on altı bin bu kadar kuruşu hisselerimize teraküm etmiş olduğundan bu parayı Abdurrahman Çelebi bir senet makbuzu ile Abdülhadi'den almış olduğu mumaileyhimâ hanımefendiye yazdığı bir mektupta beyan etmiş ve Abdurrahman Çelebi'nin verdiği senedin suretini dahi göndermiştir; bunun üzerine gerek mektup ile ve gerek telgraf ile Abdurrahman Çelebi'den para istenilmiş ve keyfiyet Abdülhadi'ye dahi ekîden yazılmış ne bir cevap ve ne de bir akçe alınmamıştır. Gazinoda olan kiracı bir seneden beri teraküm eden icareyi vergiye verdim diyerek bir takım tezvirata kalkışmış, bu da vakt ü hal îcabından bulunmuştur. Bunlar ile uğraşılmaktan geri durulmadığından merak olunacak bir şey yoktur. Cenâb-ı hak efendimizi etval-i ömer ile muammer buyursun. Şirket-i Hayriye hisselerine isabet eden temettüâtı almak için

eshabı tarafından zâtî mühriyle senet talep olunmaktadır; bunun için ve gerek sâir işler için mümkün ise bir vekâletnâme irsali irade-i seniyyelerine manûttur. Memdûha Hanım Prevezede Refik Bey'in nezdindedir. Çoluk çocuk cümlesi sıhhat ve afiyette olduğu halde hâkpâyinize yüz sürerler, Ali Haydar Bey, Vesime Hanım ve Sabire Hanım dahi âfiyette ve selâmettedir; bâki emr ü-ferman hazret-i menleh-ül-emrindir. 27 Rebî-ul-evvel 99 ve 4 Şubat 97

Bende Tayfur — Bende Nâmık

Şimdiye kadar hiçbir emirnâme-i mün'imânelerine destres olunamamıştır.

V.

Namık Efendi ile Tayfur Ağa'nın bu müşterek mektubuna Midhat Paşa 27 Mart 98 (8 Nisan 1882) tarihi ile yani elli beş gün sonra aşağıdaki cevabı veriyor [1]

Namık Efendi'ye ve Tayfur Ağa'ya

Mürüvvetkârım azizim,

4 Şubat 97 tarihli mektubunuz geldi ve mutalea olundu; Kamanto ve Mayres tarafından harem halkının idaresi için istihsaline karar verilmiş olan akçenin suret i tesviyesi hakkındaki mütaleanız beca ve münasip olduğundan İspraki'-nin buna ilâveten şehriye on beş lira îtasına muvafakati dahi hamiyet ve insaniyet eseri olmağla teşekkür olunur; sarrafın oğlu Karabet'in borcu için ferağı kararlaştırılan arsanın bir an evvel icrây-ı ferağına himmet olunmalıdır. Kegork Efendi'de olan matlûbâta gelince bu davaya dört senedir netice verilmemesi ne türlü taaccübe şayan olduğu tarif iktiza edemez; dava gününden îtibaren hasb-el-ûsul güzeştesi işlediği cihetle şimdi mikdarı üç yüz kuruşu tecavüz etmiş olduğundan iş'ârınız veçhile fedakârlık olunarak bunun ruhu ve belki sülüsü derecesinde birşey tenzili kabil ise de üst tarafını nakden

[1] Bu mektup Midhat Paşa'nın kendi el yazısiyle olup tetkik edenler üzerine *suret* ibaresini yazmışlarsa da yanlıştır. Yıldız evrakı arasında bulunduğuna göre alâkadarlara verilmemiştir.

tesviye ve tediye edecekleri me'mul olmadığından ve matlûbâtımız mukabilinde kendisinin mukaddemâ bazı şeyleri seküstre olunup şimdiye kadar mahkeme harcı ve cezây-ı nakdî olarak haylıca akçe dahi verildiğinden şunlara ve beyan olunan mülâhazalara göre bir mikdar tenziliyle tediyeye razı olup temin eder ise ne alâ, olmadığı halde yine muhakemesine devam olunmak tabiî ve zarûrîdir.

Şirket-i Hayriye temettüâtı alınmak üzere zât mühriyle bir senet irsalini yazıyorsunuz, halbuki benim mührüm zâyi olup cedîdinin şu halde tedarikine imkân olmadığından bu babda iktiza eden senet tarafınızdan verilir ise bizce makbul olduğunu mübeyyin kendi hat ve imzamızla bir varaka yazılarak leffen göndermiş ve hattımız ekser memurînin malûmu bulunmuş olmağla artık icrây-ı îcabı ve bir de geçen seneki temettüattan başka bir de güzeşte nâmiyle akçe taksim edeceklerini ilân ettikleri hatıra gelmekle sıhhati var ise anın dahi taharrîsi himmetinize menûttur.

Bağdad tranvayının Abdurrahman Çelebi'de kalan temettüâtına nazaran geçen seneki hâsılatı nısıf nısıf tenzil etmiş demek olup her ne ise bu akçe Çelebi'de kalır ise ihtimal ki ileride müşkilâta düşeceğinden ve bu sene dahi taksim-i hâsılat zamanı olan Mart hulûl ettiğinden ikisinin birden celbi çaresine bakmak münasip olur. Kazinoda olan kiracının bir seneden beri kira îtasında olan muhalefeti garip şey olup iki sene evvel bunun kontratosunu siz yapmış olacağınızdan yine himmetinizle hal olunur; Rusçuk'daki mağaza ve fırının nasıl ise ucuz bahalı satılması ve olamaz ise kiraya verilmesi iktiza eder.

Harem halkına müzayeka çektirilmemesi ve Ali Haydar'ın validesi masraf için akçeye muhtaç olmağla aralıkta ana da para verilmesi ve bir de Sivrihisar'daki çiftliğin pek çok karışık hesabı olup tafsilâtı Salih'in yedindeki defterde muharrer olduğundan bir aralık oraya azimetle çiftlikçe ve gerek hâne halkınca lâzım olan işlerin görülmesi himmetinize muhtaçtır; sual eden ehibbâya selâm ederim. 27 Mart, Sene 97.

Midhat

VI.

Midhat Paşa tarafından refikası Naime Hanım'a gönderilmiş olan 21 Rebî-ul-evvel (1882 Şubat) tarihli mektup [1]

Midhat Paşa'nın haremi Naime Hanımefendiye

İffetlu Hanımefendi,

9 Şevval 98 ve 13 Şevval 98 tarihleriyle ve çocukların resimleriyle gönderdiğiniz mektubunuzdan başka mektubunuzu alamadığımdan böyle beş aydan ziyade sizin ve çocukların haber-i sıhhat ve âfiyetinden mahrûmiyetim ne derece mûcib-i teessüf ise benim şimdiye kadar yazıp Şerîf hazretleri postasiyle gönderdiğim mektuplardan hiç birinin vâsıl olmadığı anlaşılmasıyle sizin dahi bu cihetle bizim ahvalimizden haberdar olamamanız dahi benden ziyade size mûcib-i hüzün ve keder olacağına şüphe yok ise de böyle ahvalde en büyük ve münferid çare ve tedbir hazret-i hallâk-ı âlemin meşiyyet ve rahmet ve inayetine müracaat ve iltica olduğundan size dahi o yolda nasihat ve ihtar eylerim; yukarıdaki mektubunuzla gönderdiğiniz beş bin kuruş beş aydır ufak tefek ihtiyacatımızı îta edip daha bir miktar akçe dahi var ise de canib-i mîrîden tesviye olunmakta olan me'kûlât ve bazı ihtiyacattan başka elbise ve aralıkta me'kûlât ve sair zuhûrat için akçeye ihtiyaç olup hatta bizim âriyet diş kırıldığından geçende Mısır'a gönderilip ve on bir adet lira verilip yaptırıldığı halde işe yaramamasiyle on bir lira oraya beyhude gitmiş ve bir azı dahi elzem zaruriyattan olan kürk ve fanile ve entari gibi şeylere sarf edilmiş ve bir miktarı dahi uşağa verilmiş olduğundan mevcudu cüz'î kalmıştır; binaenaleyh altmış lira kadar daha gönderilir ise bir az zaman daha idare eder; bu akçe olbabda yazılacak mektubunuzla berabeı doğruca Cidde vilâyet-i celilesine[2] gönderilmek dişi, altı kıyye yenice duhanı dahi ilâve edilmek iktiza eyler. Şehriban Hanım'a, Ali Haydar ve Vesime ve Sa-

[1] Bu mektup suret olup aslı mahalline gitmiş olacaktır.

[2] 1299 senesinde Hacı İzzet Paşa'nın tayinine kadar valiler ekseriyetle Cidde'de oturur ve kendilerine «Cidde valisi» denilirdi. Bu tarihten îtibaren «Hicaz valisi» denilmiştir.

bire ve Kemal ve Mükerrem ve Dürriye Hanım'a hayır dualar ederim [1]. Midhat

21 Rebî-ul-evvel, Sene 99.

VII.

Midhat Paşa'ya refikası Fatma Naime Hanım tarafından gönderilmiş olan 5 Rebî-l-uâhır 1299 ve 4 Mart 1298 (16 Mart 1882) tarihli mektup sureti

Huzûr-ı âlî-i hazret-i veliyy-ün-niamîye

Ma'rûz-ı câriyeleridir ki,

Şimdiye kadar tesliyet ve teslimiyete dair olan 5 Zilhicce 99 tarihli emirnâme-i veliyy-ün-niamîlerinden başka fermannâmelerine nâil olunamadığından sıhhat-i devletleri endişesi cümlemizi muz tarip etmektedir. Mösyö Kifre'ye tevdî buyurulan çantaları red ve teslim etmesi vâsıta-i münasibe ile mumaileyhe ifade ettirildi ise de zât-ı veliyyünniamîleriyle zât-ı devletleri arasında sebk etmiş olduğu mumaileyh tarafından haber verilen mukaveleye nazaran rümûzu hâvi bazı kelimâtla mektup yazılacak imiş. Ol veçhile cânib-i âlîlerinden bir mektup almadıkça bunları veremiyeceğini kat'iyyen beyan ediyor; eğer o kelimât hatır-ı devletlerinden çıkmış ise emr ü iş'ar buyrulduğu halde taraf-ı fahîmânelerine ihbar ve ihtar edeceğini dahi arzediyor. Herhalde bunların istirdadı lâzımgeldi; çünkü rıhtımın nısfını İngilizlere satıyorlar imiş; binaenaleyh bu babda irade-i veliyy-ün-niamîleri muntazardır. Deymûmet-i sıhhat ve âfiyet-i veliyy-ün-niamîlerine muvazebetle hâlâ İzmir'de ikamet olunmaktadır. Ali Haydar Bey ve Vesime ve Sabire Hanım'lar ile valideleri Şehriban Hanım ve cümlemiz hâkpây-ı veliyy-ün-niamîlerine yüz sürmemizi eltaf-ı ilâhiyeden tazarrû eylemekteyiz.

Ve bir de Mösyö Mayres'te olan matlûb-ı devletleri bulunan mebaliği Bank-ı Osmanînin Londra'daki şubesine teslim etmesi için cariyeleri tarafından geçen hafta mumaileyhe mektup iş'ar ve irsal olunduysa da zannolunduğuna göre bu dahi canib-i veliyy-ün-niamîlerinden emirnâme taleb edecektir. Her halde icrây-ı muktezası irâde-i aliyye-i veliyy-ün-niamîlerine

[1] Kemal Bey ile Mükerrem Hanım, Midhat Paşa'nın kızı Memdûha Hanım'ın çocuklarıdır. Dürriye Hanım ise Midhat Paşa'nın biraderi Raşid Bey'in zevcesidir.

mütevakkıftır; eğer mumaileyh bankaya teslim eder ise banka da yüzde beş faiz verecektir; taayyüşe medar olur; Kamanto'da olan para için dahi ol veçhile fâiz alacağız; bu halde mâhiye yirmi beş lira kadar bir meblâğ ele girebilir; vâli-i sâbık devletlû Safvet Paşa hazretleri Urla'da karantinededirler; yarın yahut öbür gün müddetleri tamam olacaktır; eğer İzmir'e gelirler ise gidilip haremleri ile görüşülecektir [1]. Bunlardan alacağımız sıhhat ve âfiyet-i veliyy-ün-niamîleri haberiyle mesrur olacağız; bâki emr ü ferman hazret-i veliyy-ün-niamîlerinindir. Fî 25 Rebî-ul-âhır, Sene 99 ve fî 4 Mart, Sene 98.

Cariyeleri
Fatıma Naîme

Nâmık-ul-hurûf [2] daavât-ı hayriyye-i devletlerinde dâimdir.

Ramiz

VIII.

Preveze'de bulunan kızı Memdûha Hanım'dan Midhat Paşa'ya gönderilmiş olan 7 Mart 98 (19 Mart 1882) tarihli mektup sureti

Velinîmetim pederim efendimiz hazretleri,

Sıhhat ve âfiyet-i veliyy-ün-niamîlerine dair aralıkta aldığımız haberler her ne kadar tesliyet-bahş-ı derûn olmakta ise de Dersâadetten Tâif'e müteveccihen hareket buyurdukları günden bu ana kadar taraf-ı veliyy-ün-niamîlerinden hiç bir kıt'a emirnâme-i mün'amîlerine nâil olamamış olduğumuzdan dolayı ne derecelerde endişede ve bu endişe ile nasıl bir matem içinde yaşamakta bulunduğumuzu arz ve tariften âcizim; âteş-i hicran ve tahassür zâten tahamm-ül-fersa bir keder-i cansûz iken hatt-ı dest-i mün'amîleriyle bir varakpâreye adem-i nâiliyetimiz derd ü elemi dahi âcizlerini bütün bütün müstağrak-ı âlâm ve ekdar eylemiştir. İşbu arîza-i zeraat-meal-i cariyânemi devletlû seyadetlû Şerîf Abdülmuttalib Efendi Hazretleri vasıtasiyle arz ve takdim eyledim. Ümid ederim ki vâsıl-ı dest-i mekârim-peyvest-i mün'amîleri olur ve bir kıt'a cevabnâme-i

[1] Safvet Paşa, Şerîf Abdülmuttalib'in mütemadi şikâyeti üzerine Cidde valiliğinden azlolunan Müşir Safvet Paşa'dır.

[2] Nâmık-ul-hurûf'tan maksad mektubu yazmış olan Ramiz Efendi'dir.

ekremîleriyle teskin-i ateş-i firkate inayet-i veliyy-ün-niamîleri sezâvar buyrulur. Cariyeleri çend mah mukadddem Prevezeye gelerek bey bendeleriyle ve çoluk çocuk ile imrar-ı evkat etmekteyim[1]; validem hanımefendi tarafından her bar almakta olduğum muharrerat meallerinden elan İzmir'de ve kemal-i âfiyette oldukları ve biraderim Ali Haydar Bey ve hemşirem Vesime ve Sabire Hanım'ların ve Şehriban Hanım'ın dahi daire-i sıhhatte oldukları anlaşılmaktadır. Bey bendeleriyle Kemal ve Mükerrem hâkpây-i mün'amîlerine yüz sürerler. Gece gündüz müterakkip olduğumuz peyâm-ı âfiyet-ı veliyy-ün-niamîlerini mübeşşir bir kıt'a emirnâmelerinin taraf-ı câriyaneme irsâline mebzûlî-i inayet ve âtıfet-i mün'amîlerini hassaten istida eylerim. Bâki eltaf ve inayât-i subhaniyye hakk-ı veliyy-ün-niamîlerinde muin ve muzahir olsun pederim efendimiz hazretleri. 7 Mart, Sene 98. Preveze

Kerîmeniz cariyeleri
Memdûha

IX.

Midhad Paşa'nın ikinci zevcesi Şehriban Hanım tarafından zevcine gönderilmiş olan 9 Şevval 98 tarihli (1881 Eylül) mektup sureti[2]

Mâ'rûz-ı câriyeleridir ki,

Gece gündüz yüzümü cenâb-ı hakka tutup efendimin hakkında hayır dualarım semâya çıkmıştır. Cenâb-ı perverdigâr vücud-i âlinizi hatalardan ve elemlerden emin eyleyip hıfzeylesin. Duanız ile meşgul olup gayri bir şey gözümüze görünmez; vücudça hasta değiliz. Ali Bey ve Vesime ve Sabire elhamdülillah âfiyet üzeredirler. Velînimetim, imzanız ile kendi tahririniz ile mektub-ı âlinize muvaffak olsam cariyenize bir yeni can gelecektir. Efendim velînimetim, işitilen havadislere göre allahın lûtf ve ihsaniyle yakında afvınız ile mesrur olacağız, hemen Allah ömrünüze berekât ihsan eylesin. Bu tahrirden bir gün evvel Yasin Bey'in kayınvalidesi Hacı Hanım

[1] Memdûha Hanım'ın zevci Vefik Bey'in ne gibi bir vaziyet üzerine Preveze'ye gittiği kayınvalidesine yazmış olup daha aşağıya suretini koyduğumuz mektuptan anlaşılmaktadır.

[2] Şehriban Hanım'ın bu mektubu suret olup üzerine yanlış olarak Damad Mahmud Paşa'ya âilesinden geldiği yazılmıştır.

ile bir bohça derûnunda bir az şey[1] ve çocukların resimleri gönderilmiştir. Şimdi ise tüccara mektubu götüren efendiye bendeniz de bu resimlerini gönderip efendimize verilmesini tenbih eyledik; her kangisi elinize vasıl olursa efendim çocukları sıhhat üzere görmüş gibi olur; Allah tükenmez ömür berekâtı ihsan edip mülâkatımızı nasib eylesin âmin. Ferman efendim velînimetimindir.

Fî 9 Şevval, Sene 98 Şehriban [Mühür]

Mektubun üst kenarında:

İsmetlû hanımefendi Hanımefendi (yani Naîme Hanım), Dürriye, Ali Bey, Vesime Hanım, Sabire Hanım hâkpâye yüz sürüp dualar ile meşgullerdir. Cümle daire halkı hâkpâyinize yüz sürerler.

* * *

[1] Yasin Bey tarafından İzmirli Mustafa Efendi'ye Midhat Paşa için haremleri tarafından gönderilmiş olan eşyanın puslasıdır.

İncir : Kutu	2
Frenk sabunu : Kutu	1
Gümüş su tası	1
Gümüş kibrit kutusu	1
Ağızlık	3
Saç ve diş tarakları	4
Diş	1
Ayna	1
Âdi gözlük	1
Duhan : paket	6
Havlu	1
Hamam tası sarı	1
Kundura : çift	4
Havlu, el mendilleri	
Çorap : çift	11
Abdest havlusu ve futa	11
Gömlek	5
Beyaz	5
Hamam takımı havlu	7
Gömlek don	4
Gecelik entari	2
Bohça	1
Hırka	1
Entari	3
Hırka	3
Fes	2
Gecelik fes	4
Çarşaf	3
Fanile don ve sair parça	8
Yelek	2
Setre	2
Pantolon	3
Gömlek	2
Fransız(ca) eşhas-ı meşhure ismindeki kitap : Cilt	3
Fransızca : Cilt	1

X.

Damad Mahmud Paşa'ya kız kardeşi Saliha Yegâne Hanım tarafından gönderilmiş olan 28 Eylül 97 (1881 Ekim 10) tarihli mektup sureti[1]

Devletlû âtufetlû biraderim Paşa efendi hazretleri,

Min tarafi'llah hükm-i ezelî-i samedaniyyenin sademât-ı celâliyyesine giriftar olunarak buradan infisal ve iftirak yevm-i fetretleriyle bu rüzgâr-ı sitemkârın nâire-i müdhişesine bilcümle hânedanımız efradı eğerçi daire-i sıhhat ve âfiyette isek de tahassür usr-ı hasrete giriftarı bizi giryan bırakmıştır. Ne çare yine her halimize cenab-ı hakka şükürler ederek karîb-ül-usru yesre mülâkatımızı bekleriz. Ne çare sabredelim. İnşaallah encamımız hayra tebdil olur. Efendimizle[2] beraber bilcümle necl-i necabet-mevsum hazerâtı sıhhat ve âfiyet üzeredirler; Kâzım, Ahmed, Hasan, Memduh, Said, Alâeddin ile Bihter, Mediha, Sâibe hâkpây-i devletinize yüzler sürerler; hemşire hanım[3] Eylülün yirmi beşinci günü Konya canibine azimet üzere bulundukları cihetle şu dehr-i bî vefanın kalbgâhda açmış olduğu yare-i iftirakın ne acip bir iltiyam olmazdan evvel diğeri açılıyor. Artık Cenab-ı erhamürrâhimin'in lûtf ve merhametine sığınarak cemiyetimizin tekrarına dua ve niyazdan başka bir çare bulunamıyor; hemşirem Güzide Hanım ile Ferdâne hâkipây-i devletinize yüz sürerler. Oraca lüzûm görülen eşyayı taraf-ı âcizîye tahrir buyurulmasını temenni ve niyaz eylerim ve bendeniz dahi hâkpây-ı devletinize yüz sürer ve âfiyet-i daimede olmanız ile kariben mülakatımızı cenab-ı hüdadan niyaz ederek işbu arîzamı takdim ederim efendim biraderim. 28 Eylül 297; Pazartesi - Kuzguncuk

Yegâne
[Mühür]

XI.

[Midhat Paşa'nın damadı ve Memdûha Hanım'ın zevci Vefik Bey'in[4] Midhat Paşa aleyhdarlarından Müşir Deli

[1] Bu mektup surettir, aslı belki Mahmud Paşa'ya verilmiştir. İfade tarzı bozuk olup aynen yazdım.

[2] «Efendimiz» dediği, Mahmud Paşa'nın zevcesi Cemile Sultan ve «necl-i Necabet dediği de çocuklarıdır.»

[3] Mahmud Paşa'nın diğer hemşiresi Güzide hanımdır.

[4] Mustafa Vefik Bey, vezir valilerden Ahmed Rasim

Nusret Paşa'nın jurnali üzerine İstanbul'dan çıkarılarak ne suretle Preveze rüsûmat nazırlığına tayin edildiğine dair kayın valdesi Naime Hanıma göndermiş olduğu el yazısiyle olan 15 Temmuz 295 ve 5 Şaban 1296 (7 Temmuz 1879) tarihli dikkate şayan mektubunu aynen naklediyorum. Bu mektup Yıldız sarayı vesikaları arasında bulunduğuna göre ya Naime Hanıma gitmemiş veyahut Midhat Paşa Aydın valisi iken tevkif edildiği sırada konağı aranırken ele geçip Saraya gönderilmiştir.]

Paşa'nın oğlu olup 1268 Şevval—1852 Ağustos'da İştanbulda doğmuştur. Rüşdiye tahsili ve ayrıca hususî ders görmüş ve on altı yaşında iken 1285 H. 1868 M. de Şûray-ı devlet (Danıştay) kalemlerinden birine devan etmek suretiyle hükûmet hizmetine girmiş ve 1290 h 1873 m de iki bin beşyüz kuruşla Âmedî odası hülefâlığına tayin olunmuştur. *Mustafa Vefik Bey bu vazifede iken iki sene kadar Avrupa'da bu*lunduğu (kayın pederi Midhat Paşa ile beraber) için maaşı kesilmiş ve 1296 M. 1879 m. senesinde İstanbul'a gelmiş, Preveze rüsûmat veya İzmir ve Haleb mektupçuluğu tekliflerini kabul etmiyerek Adliye nâzırı Said Paşa'nın teklif eylediği Adliye müfettişliğini kabul eylemiş ise de mektubunda yazdığı gibi Deli Nusret Paşa tarafından verilen jurnal üzerine İstanbul'da durmasına pâdişah müsaade etmediğinden aynı sene Recebinde (Temmuz) beş bin kuruş maaşla acele Preveze rüsûmat nâzırlığına tâyin edilip İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır.

Vefik Bey bundan sonra sırasiyle 1302 H. 1885 M. de Trablusgarp rüsûmat nâzırlığı ve 1304 H. 1887 M.'de İstanbul müskirat ve zahire gümrükleri nâzırı olmuş, fakat bir ay sonra Selânik rüsûmat nâzırlığiyle İstanbul'dan tekrar uzaklştırılmıştır. 1307 H. 1889 M.'da becayiş suretiyle Beyrut rusumat nâzırlığına tâyin edilen Vefik Bey, 1310 H. 1893 M.'de Erzurum rüsûmat nâzırlığına tâyin edilmiş ise de mazeret serdiyle gitmediğinden mazul sayılmış ve uzun müddet bu halde kalmıştır. 1326 H. 1908 de rusumat işlerine vukufu sebebiyle yeni teşkil edilen Cemiyet-i rüsûmiyyeye âza tâyin edilmiş ise de kabul etmemiş ve aynı sene sonlarında Sivas vali vekâletine tâyin olunmuş ve dört ay sonra da asîl olmuştur, Sivas'ın havasıyle imtizaç edemeyen Vefik Bey 1909 Temmuzunda (1327 Cemaziyelâhır) Konya valiliğine naklolunmuştur. 1909 mevsimi sonunda (1327 Zilhicce) vazifesinden azlolunan Vefik Bey 1330 senesi Ramazanında (1919 Ağustos) onbeş bin kuruş maaşla Haleb valiliğine tâyin olunarak 1331 Safer —1913 Ocakta zahiren ârıza-i vücudiyesini ileri sürmek ve hakikatte Dahiliye nezâretiyle fikir ihtilâfından dolayı istifa ile çekilmiştir. Dahiliye nâzırı Talât Bey'e (Paşa) çektiği telgrafla açıkça «ben sizinle teşrik-i mesai edemiyeceğim» demiş ve istifasını vermiştir.

(Resmî terceme-i hâli Dahiliye nezâretinin Başbakanlık arşivinde bulunan *Sicill-i ahvâl-i memurîn defterleri*'nden birinci defterin 354 sayfasından hülâsa edilerek alınmıştır).

İsmetlû, iffetlû valide-i muhteremim efendim hazretleri.

Dersaâdet'te iken iki kıt'a arîza takdim ve irsal etmiş olduğum halde bu defa Prevezeye muvasalat-ı acizânemle beraber dest-i i'zaza aldığım bir kıta lutûfnâmenizde şimdiye kadar hiç bir arîzamin vâsıl-ı yed-i ismetâneleri olmadığı beyan ve iş'ar buyrulmuş olmasından sahîhen müteessif oldum; fakat takdim ettiğim mâ'ruzatım Tayfur Ağa'nın mektubu derununa konmuş olduğundan zâyi olmasına ihtimal dahi verilmez ise de bir kere selâmlıktan sual buyrulmuş olsa ve yahut paşa efendimizin yanında kalıp kalmadığı tahkik buyrulsa anlaşılır idi [1].

Daha İstanbula yeni vasıl olduğum günlerde idi ki Sabri Paşa hazretleri [2] Preveze rüsûmat nezaretini bendenize vaid etmiş ve Bab-ı âliden dahi İzmir ve Haleb mektupçulukları teklif olunmuş ise (de) bu memuriyetlerin maaşları dûn olduğundan ve hususiyle Preveze'ye gitmek bendenizce kat'iyyen mümkün olamıyacağını bir takım mazeretlerle sadr-ı âzama ve sairlerine kabul etmiyeceğimi söylemiş olduğumdan bu memuriyetlerden hiç biri icra edilmez ve Said Paşa'nın on bin kuruş maaşla teklif ettiği adliye müfettişliğinin derdest-i icra olduğunu haber alarak ve artık müsterih olarak başka türlü bir muamele olunmaz itikadında bulunurken [3] imzasız olarak hühûmet aleyhinde yapılıp vükelânın her birine ve bir nüshası zât-ı şâhâneye gönderilen şikâyetnâmelerin muharriri ve sahibi bendeniz olduğumu Deli Nusret Paşa zât-ı hazret-i pâdişahîye bir jurnal vererek ihbar etmiş ve anın üzerine bir memuriyetle pederimin nezdine gönderilmekliğim hakkında [4] irade-i seniyye taalluk ederek sadr-ı âzama suret-i mahsusada [5] emir verilmiş ve sadr-ı âzam dahi dahiliye nâzırını celb ile münasip bir memuriyetle Yanya'ya gönderilmekliğim taht-ı iradede olmakla hemen bir memuriyet bulmasını emreylemiş ve o ara-

[1] Midhat Paşa, 1879 Temmuzunda Suriye valisi bulunmakta idi.

[2] Sabri Paşa, İzmirli olup 1297 Cemaziyel âhırda rüsûmat emîni iken vefat etmiştir.

[2] Küçük Said Paşa bu tarihte Adliye nâzırı idi.

[4] Vefik Bey'in pederi Rasim Paşa bu sırada Yanya valisi bulunuyordu ve Preveze oraya bağlı idi.

[5] Bu mektup tarihinde Hayreddin Paşa, sadaretinin son günlerini yaşıyordu.

lık Sabri Paşa dahi dahiliye nâzırının nezdinde bulunarak bendenize Preveze nezâretini teklif eylemiş ise de maaşının az olmasından dolayı kabul etmemiş olduğumu söyleyip başka bir memuriyet ile gönderilmekliğim tasavvur olunmuş ve suretihal sadr-ı âzama ifade olundukta her ne kadar maaşlarca tenkihat var ise de Vefik'in İstanbuldan çıkması elzem olduğundan maaşa bin kuruş daha zammiyle beş bine iblağ olunarak ve o yolda Sabri Paşa'ya bir takrir yazdırılarak hemen arza gönderilmesi sadr-ı âzam tarafından emrolunur ve ol veçhile Sabri Paşa dahi derhal bir takrir yazar ve arza gönderilir ve akşam üzerine iradesi çıkıp bendenize haber verilmiştir.

Bendenizin bu işlerden kat'iyen haberim yok iken ve müfettişlik memuriyetinin icrasına muntazır iken yine Preveze nezaretinin icra olunmuş olmasına pek ziyade canım sıkılarak doğruca sadr-ı âzama gidip oraya gidemiyeceğimi mazeretle beyan ettim. "Yanya vilâyetine gönderilmeniz icab etti ve açıkta bu memuriyet bulundu; şimdilik siz oraya gidiniz; ben memuriyetimde baki kalır isem seni orada bırakmam ; eğer ben unutacak bile olsam sen bana bir mektup yaz ve istediğin memuriyete tayinini bana ihtar et; emin ol ki ben yaparım„ dedi.

Bunun üzerine artık başka türlü bir şey söylemiş olsam herifceğizi ihtimal ki bütün bütün darıltırım da sonra bir şey de yazsam anı da icra etmez mütaleası üzerine bir şey demiyerek avdet eyledim; andan sonra Said Paşayı gördüm ; andan da esbab-ı mucibesini anladım ve daima İstanbul'dan hareket etmekliğim ihtar olunmakta olduğundan ve daha ziyade kalacak olur isem hatıra gelmeyen bir suretle çıkarılmaklığım muhtemel olduğundan bir an evvel buraya gelmeğe mecbur olmuştum. Buraya geleli bir hafta olup bir hâne bulmak ve aşçı tedarik etmek ve oldukça yerleşmek gailesiyle uğraşılmakta idi; hele o gaile de bertaraf edildi. Buranın mevkii gayet güzel ise de memleket, memleket denecek bir şey olmayıp âdeta büyük bir köydür; âdi bir şey aransa dahi bulunmak kabil değildir. Memleketin en büyük ve en güzel hânesini bendeniz tutmuş olduğum halde bu hânenin cesameti bizim çiftlik binasından bir az farklıcadır; hele sair memurların otuurduğu hâneleri görseniz kümesten farkı yoktur.

Yunan meselesi henüz hallolmamış ve bu memleketin Yunanistan'a terk olunması ve yahut muharebe olması dahi melhuz olduğundan Memduha Hanımın buraya celbinde mahzur görüyorum; yine paşa efendimiz her ne suretle irade buyururlar ise ol veçhile hareket olunmak üzere emirlerinin istihsali ile taraf-ı âcizaneme iş'arı mürüvvetinizden muntazardır [1].

Bir kaç günler sonra Yanya'ya gitmek tasavvurundayım. Avdetimde validenin ahvalinden dahi zât-i ismetânelerine havadis veririm. Bendenize gönderilecek mektuplar Beyrut'tan çarşanba günü hareket eden Brendizi postasına yani Nemçe vapuruna verilir ise ve üzeri Fransızca yazılır ise zâyi olmayarak vâsıl olur. Sual edenlerin cümlesine selâm ederim; herhalde lûtf u irade zat-i ismetânelerinindir. 15 Temmuz, Sene 95. Prevezeden Vefik

XII.

Esbak Şeyh-ül-islâm Hasan Hayrullah Efendi tarafından zevcesi Fatma Zehra Hanım'a gönderilmiş olan 19 Zilkade 302 (1885 Ağustos) tarihli kendi el yazısiyle olan mektup sureti [2]

İffetlû Haremim Fatımat üz-Zehra Hanımefendiye,

İffetlû Haremim Hanımefendi,

Mahsûsen selam olunup duanızı niyaz ederim; evlâd u ahfadım hanımlarla beylerin gözlerinden öperim ve dualarını niyaz ederim. Felillah il-hamd ve'l-minne işbu tarihe kadar vücudum sıhhat ve afiyet üzere olup dua-üs-sultan sebeb-ül-gufran mantuk-ı âlisi veçhile dünya ve ukbada bais-i necatımız olan zill-i zalilullah pâdişah-ı âlempenah eyyedallahu mülkehu ve saltanatahu ve nassarahu'llahu alâ a'dâihi efendimiz hazretlerinin âcizâne dua-i vâcib-ül-edaları hizmet-i mefharetiyle meşgulüm. Malûmunuzdur ki bu dünyay-ı deniyye'nin nimetiyle nekheti tev'em olup niam-ı ilâhiyeye edası vacib olan şükre kusurumdan zaruret ciheti ziyadesiyle galebe edip hariçte bir hânede ikamet

[1] Sonradan Vefik Bey refikasını Preveze'ye getirtmiş olup uzun müddet orada kalmışlardır.

[2] Fatma Zehra Hanım, Arpacılar imamı Hacı Hafız Ahmed Efendi'nin kızı olup 1306 H. 1888'de vefat etmiştir.

eden cariyenizi idareden aciz bulunduğumdan[1] şiddet-i müzayeka cihetiyle vakt-i münasibclerde akçe ve öldünüz mü kaldınız mı? ne halde bulunduğunuzu müş'ir işbu mektubum yedinize ne tarik ile vasıl olursa[2] yine o tarik ile mektubunuzun sür'at-i irsalinden himmet-i iffetânenizi diriğ etmemenizi ve cümlenizi hıfz-ı samedaniyyeye tevdi ile hatm-i güftar ederim efendim.
19 Za (Zilkade), Sene 302.

Halîliniz
Es-seyyid Hasan Hayrullah
[Mühür]

Mektubun zarfının üzerinde:

"Bimennihi tealâ Dersaâdette Boğaziçinde Kuruçeşmede Esbak Şeyh ül-harem Hayrullah Efendinin haremi iffetlû Fâtımat üz-Zehra Hanımefendiye resîde bad„ adresi yazılıdır.

XIII.

Hayrullah Efendinin borcuna verilmek üzere bütün emlâk ve eşyasının satılması için kızı Bedriye Hanım'a göndermiş olduğu 1312 senesi muharrem sonu (1894 Ağustos) tarihli kendi el yazısiyle olan dikkate şayan mufassal mektubu [3]

Kerimem iffetlû Bedriye Hanım'a,

İffetlû Hanım kızım,

Sana ve evlâdlarına ve Sadiye Hanım'a ve akraba ve taallûkata hassaten selâm ederim ; dört senedir ne halde olduğunuza dair bir mektubunuza nâil olamadığıma ziyadesiyle münkesirim ; maamafih pederlerin evlâdlarına olan muhabbeti bende de zâil olmadığından, kadın kısmı ise âcize bulunduğundan sana olan muhabbetim hasebiyle kusurunu afveyledim ; mevlâm cümlenizin kusurlarını afv buyura. Beyan edeceğim

[1] Hayrullah Efendi Mekke'de ikamete memur edilince orada bir cariye satın almış ve ondan bir oğlu dünyaya gelmiştir. Hayrullah Efendi kalede hapsedilince bu kadınla çocuğu hariçte tutulan bir evde oturtulmuş ve hademesi İbrahim Ağa vasıtasiyle iaşesine bakılmıştır.

[2] Bu mektubun aslının Yıldız evrakı arasında bulunduğuna göre zevcesine verilmemiş olduğu anlaşılıyor.

[3] Bu mektup, merhum Hayrullah Efendi'nin el yazısı olduğuna göre sarayda kalıp mahalline gönderilmiştir.

sözlere iyi kulak ver; ben ihtiyar oldum, vücudum zayıf olup kuvvetim kalmadı; ömrüm âhir oldu; mevlâm cümlenize iman-ı kâmil ile hatm-i nefs inayet ve ihsan buyura âmin sümme âmin.

Gece, gündüz düşündüğüm borcun edasıdır, bu borcuma da malım kâfi değildir; anın için geçen sene vuku-ı istirhamıma müsaade buyurulduğundan inşaallahü tealâ saye-i şâhânede muradım hasıl olacaktır. Bu mektup tarihiyle bir takrir verdim, hükümet-i seniyyeye işleri havale ettim, hükûmet-i seniyye tarafından geleceklerdir; yalı ve Tepedeki tarla, Çarşıdaki dükkân ve Piyale Paşa kitabeti ve yalıda ne kadar benim eşyalarım varsa cümlesi harac mezad satılıp Hacı Mustafa Efendi'ye[1] bâsened on bin aded yirmilik mecidiye deynim ile iki senelik daha eylediği masarifin defterinin yekûnunda kaç kuruş borcum çıkarsa anlar verilecektir. Burada şimdiye kadar İbrahim Ağa'ya[2] sene besene terakûm eden borcum bu tarihe kadar tamamen üç yüz aded yüzlük Osmanlı altını olmuştur; bu borcum da verilecektir. İnşaallahü tealâ lûtf-ı hakla sâye-i şâhânede borcumdan halâs olurum; evvel sana iş'ar eyledim idi; şimdi yine muhtasaran ifade ederim; dağdaki eşyayı tamamen validene vermiştim; yalıdaki validenin eşyalarını beyan etmiştim; validenin her ne eşyası varsa tefrik eyle. Sana vermiş olduğum eşyaları dahi tefrik eyle ve baki kalan eşyalar bana aittir; nisyan edip birini dahi birbirine katma ve kimseye ketmettirme rızam yoktur; belki şer'-i şerîf tarafından sana yemin ettirirler; pek ziyade havf ederim, dikkat eyle. Ancak benim için alıkoyacağın eşya, şeyhim Abdülfettah Efendi kuddise sirruhu'nun bana hediye gönderdiği beyaz, yün, kırmızı mihrablı kürd seccadesi odamda namaz kılardım ve ne kadar elbiselerim varsa tamamen dursun; resim feraceleriyle telleri satılsın; belime bağlayıp sardığım eski püskü şallar dursun, iki aded İzmir seccadesi ve bir eski maden safir surahi ile iki eski maden tabaklı su kâ-

[1] Hacı Mustafa Şevki Efendi, Hayrullah Efendi şeyh-ül-islâm iken kethüdası idi.

[2] İbrahim Ağa, Hayrullah Efendinin ağalarından olup Tâif'te beraber bulunmuş ve Hayrullah Efendinin oradaki âilesiyle, çocuğuna hizmet etmiştir.

seleri dursun ve iki aded kırmızı bakır mangal ile iki aded abdest güğümü ve iki takım yatak takımı ve selâmlıkta üç odanın perdeleri ve şilte yüzleri ve yastık yüzleri ve mak'adları sadece yüzlerini alıkoy ve kitaplarımın basma olanlarını satsınlar, yazma kitaplar dursun, ve yazı çekmecesi ve içinde olan her ne varsa iki çekmece daha beraber dursunn ve sandık odasında kâr-ı kadim benim sandığım vardır, elbiselerimi âna koy. Kitapların olduğu sandıkta bir, gül ağacından mamul çekmece ile iki takım yazı hokkaları ve tepsisi vardır, bunlar da satılsın. Bir de velinimetim efendi babamın[1] bana yadigâr olarak iki yüz aded bir tesbih ile benim kendi tesbihlerim ve Medine-i münevvereden gönderdiğim tesbihler ile Servet Hanım ablamın yazmış olduğu hilye-i şerîfi ve yazılarını ve benim ketbe aldığım levhayı ve Yesarî merhumun hattiyle « وما توفيقى الا بالله » levhasını ve bâhusus şevketlû efendimizin şehzâdeliğinde ben hocaları iken yazdırmış olduğum birçok karalamaları mevcut olduğundan sakın bunlar zayi olup satılmasın ; gerçi bu eşyaların birisi bana lâzım değildir, alıkonulsun dememe sebeb mevlâm ömür verir de biraderin[2] bir adam olursa pederim merhumdan kalma eşya deyu istimal eder de belki beni rahmetle yâd eder mülâhazasına mebni alıkonsun diyorum. Bir de validenin bir tesbihini bana irsal edersen pek memnun olurum, her vakit namazda çektiği tesbih olsun.

Ey benim gözümün nuru evlâdım, şimdi ifadelerimi inşaallah anladın ; mektubumun vusuliyle hemen yalının ve tarlanın ve dükkânın senetlerini hazırla, gelip alacaklardır ve kitabetin beratları Mahmud Efendi merhumda idi ve yahut biraderim Hacı Hamdi Bey'de de olsa gerektir ; anların evlâdlarından sual ettirip o beratları hazırla ; tarifim gibi eşyaları tefrik edip hazırla ; satılsın ben nasıl memnun oldum ise sen de memnun ol. Bir kere o senetleri oku, bizden evvel o mallara kimler malik idi ? Hani o adamlar nereye gitti ? Burasını gözünün önüne al da sakın meraklanma. İnşaalahü tealâ bunlar tamamen satılır ise borcum eda olunur. Bir de efendi babamın bana

[1] Kayın pederi arpacılar imamı Hacı Hafız Ahmed efendi.

[2] Mekkede doğmuş olan oğlunu kasdediyor ki bu tarihte on iki ile on üç yaş arasında idi.

vermiş olduğu kitapları tamamen Rıza Bey'e veriniz ; ben anları müşarünileyhin ruh-ı şerîfi için vakfeyledim ; Rıza Beyefendi Medine-i Münevvere'de iki kütüphâneye irsal eder ; kaç defa yazdım bir cevap yazmadınız. Amcaların berhayat olup olmadığını bilmiyorum. Benim için alıkonulacak eşyaları anlar ve Rıza Bey ve Hacı Hoca ve Kethüda Efendi ve Hafız Esad Efendi hazır olduğu halde anların gözleri önünde bir bir yazdırıp iki tane defter yaptır, anlar da tasdik etsinler ; birini bana gönder, birisi sende kalsın, dünyanın ucu uzundur. Sonra başın ağrımasın ; Servet Hanım'ın[1] terekesi tamamen bana aittir ; validenin hissesi Servet Hanım'a, sana ve bana ve efendi babam merhuma aittir ; efendi babam hissesini üç hafidelerine bâ hüccet-i şer'iyye terk eylediğinden senin bir hisse, Servet Hanım'ın bir hisse yine bu da tamamen bana aittir ; Sıdıka Hanım'ın bir hissedir ; işbu Sıdıka Hanım'ın hissesi her ne eder ise üç hisse olup müsavat veçhile hüccet nâtık olduğu üzere o da üç hisse olup biri Sadiye Hanım'a, biri Âsım Bey'e[2] ve biri Ârif Bey'e verilecektir ; tehir olunmayıp heman verilmesi. Acaba şimdiye kadar tereke tahrir olundu mu idi, yoksa haliyle duruyor mu ? Hiçbir malûmat vermediniz. Bir de bir berat ile yılda iki taksit ile alınıyor beşyüz kuruşluk bir sehm-i âdi vardır ; kesile kesile yüzelli, yahut ikiyüz kuruş mu kaldı bilemem ? bunu bilâ semen Sadiye Hanım'a kasr-ı yed ettiğimi vermiş olduğum takririmde rica ettim ; inşaallahü tealâ müsaade buyurulur ; pek az birşey ise de ne çare Sadiye'm hiç olmazsa yılda bir entari yapınır da beni rahmetle yâd eder ; bunun da beratını hazır ediniz, belki isterler.

Benim evlâdım, bayramdan bir hafta evvel bir defa, bir hafta sonra kanlı basur yine örseledi, elhamdülillahi tealâ mevlâm bana şifa ihsan buyurdu ; bu sene bu illet burada ziyadedir ; hattâ benden sonra rüfekamızdan Necib Bey bu illeti tamam bir ay çekip ecel-i mev'ûdı geldiğinden vefat eyledi rahmetullahü tealâ.

[1] Servet Hanım, Hayrullah Efendi kızlarından olup 1890 'da vefat etmiştir.

[2] Âsım bey, Hayrullah Efendi'nin büyük kızı Sıdıka Hanım'dan doğmuştur. Sadiye Hanım ile Arif Bey de aynı hanımın çocuklarıdır.

Benim evlâdım ; bimennihi tealâ işbu mektubumun vüsûlünde işleri hazır eyle. hükûmet-i seniyye tarafından işlere mübaşeret olunur olunmaz sıhhatinizden, amcalarının ve akrabanın ve Hacı Hoca'nın, sağ olup kalanlarından beni haberdar eyle.

Eğer zaruret halimi sual edersen hâşâ şikâyet olmayıp hikâye olarak bir nebze hikâye edeyim. İhsan buyurulan yevmiye üç adet ekmeğin iki tanesi yirmi beşer paraya satılıp anınla bir kaç günde bir bazı şunu bunu aldırabiliyorum ; bu elli para İstanbul parasınca yevmiye yirmi beş paradır. Elhamdülillah alâ küllihal Sive'l-Küfr ve'd-dalâl zaruretim şimdi ne derecede olduğunu inşallallahü tealâ fehmeyledin.

Ömer Efendi amcana haber gönder ; yaz vakti oldu ; bahçelerdeki hissemi hemen bir mektup yazıp bu senenin hasılatı budur, hisseniz budur diyerek Rıza Paşa konağı karşısında Fincancılar hanında sakin tüccardan Ahmet Şevket Efendi vardır, ana götürüp teslim eylesin. O adam buradaki şürekâsına havale eder; mektubu da hükûmet-i seniyyeye gönderin; oradan akçe bana gelir; fakat osmanlı altını olarak göndersin; eğer Ömer Efendi amcan beceremezse Hacı Mustafa Efendi ile beraber yazsınlar ve sıhhatlerini de bana iş'ar eylesinler, mesrûr olayım. Bir de validende benim iki tane Rumeli şimendüfer hissesi kâğıtlarım vardı ; kaç kuruş ederse satılıp bahçelerin parasiyle beraber irsal ediniz. Validenin cariyesinin parasını terekesine dahil etmeyi unutmıyasınız. Pederimden mevrud bir büyük bıçak vardır, ânı da alıkoy satılmasın, yadigârdır ; bir kaç bardak, tabak dahi alıkorsan sen bilirsin.

Sözüm pek çok varsa da bu kadarla iktifa edelim, hiç bir vakit dualarınızda kusurum yoktur. Mevlâm kabul buyura. Benim evlâdım, gözümü yollarda bırakma, mektubuma cevap gönder de mesrur olayım. Cümlenizi mevlânın hafız-ı ism-i şerîfine tevdi ile hatm-i makal ederim. Fî selh-i Muharrem, Sene 312.

Pederiniz
Es-seyyid Hasan Hayrullah

XIV.

Fahri Bey tarafından refikasına gönderilmiş olan 7 Nisan 99 (19 Nisan 1882) tarihli mektup sureti

Şefkatlû hakikatlû zevce-i muhteremim hanım hazretleri,
İffetlu hakikatlu hanım hazretleri,

3 Mart, Sene 98 tarihiyle (15 Mart 1882) mektub-ı iffetânenizi alarak haber-i âfiyetinizden mesrûr ve handan oldum ise de bağteten evlâd u yâlden infikâk ederek bir seneyi mütecavizdir ki hayalhâne-i firkatten evlâdlarımın eşkâliyle ahval-i hâl-i hâzıranız gitmeyip bütün familyam âzasiyle zat-ı âlinizi düşünmekle meşgul iken pederimin irtihaliyle [1] kimsesiz olan hânemizin bütün bütün yalnız kalması gibi bir ağır şey merhum-ı mumaileyhin acısına zammederek ne hale giriftar olunduğu tahmin edilebilir. Hemen cenab-ı hak pederim merhumun kabrini pürnur ve ahretini mamur eyleyip bakîde kalanlara ecir ve sabır ve mükâfat ihsan buyura. Sebeb-i vücûdum valide-i muhteremem hanımın yalnız Eyüp'te bulunması, benim firkatime tahammül edemediği halde pederimin irtihali dahi zam olarak eninü'âhı ihtiyar etmiş olduğuna şüphe yok ise de başıma gelen felâket-i nagehanînin maddî ve manevî tesiratından cümleniz hissedar olduğunuzdan birbirinizi müteselli etmek için behemehal ekser vaktinizi birlikte geçirmek muktazi olduğu gibi valdemin meraklı bir kadın olduğu cihetle zat-ı iffetânenizin validemin hanesine gitmek ve anın dahi ekser zamanını bulunduğunuz hanede geçirmek üzere kendilerine istirham edeceğim gibi sizin dahi bu yolda idare buyuracağınıza şüphem yoktur.

İdare-i beytiyemiz bahsine gelince velinimet-i bîminnetimiz efendimiz merhumun ihsan-kerdesi olan bir kaç parça akaretten ibaret olduğu halde ben işimin başında ve İstanbul'da bulunduğum zaman bile bunları tahsile yoluyla muvaffak olamaz iken evimizde olan yalnız hizmetkârımız Ali Ağa'nın tahsilât ile size sıkıntı çektirmemek ihtimali olmadığını bildiğimden bu babta dahi nasıl müteessir ve mükedder olduğumu tarif edemem; şimdi ise irae edebileceğim tarik bence mefkut olduğundan cümle işimi Cenab-ı hakka bırakarak sizin hüsn-i

[1] Fahri Bey'in pederim diye bahsettiği zat yukarıda kısa tercüme-i halinde görüldüğü üzere Şakir efendi adındaki üvey babasıdır. Asıl babasının adı Hüseyin olup Fahri Bey küçük iken ölmüştür.

idarenize güvenmekten başka bir şey diyeceğim yok ise de Beşiktaş'taki evden ve diğerlerinden akçe alınabiliyor mu ve ne halde idare olunuyor? Mümkün ise beyan etmenizi ve işlerimizce lüzum gördüğünüz halde akraba ve taallukat ve ehibbadan Allah için muavenet buyurmalarını rica eylerim.

Sizin Pangaltıdaki evden sair mahalle nakliniz beyhude masrafı mûcib olacağı gibi nakliyatta eşyaca ziyan dahi vuku bulacağından bulunduğunuz hânede ikamet eylemenizi tensip ederim [1] ve gözüm nuru Fahriye Hanım'ın ve Fahreddin Bey'in ve Ferhunde Hanım'ın dîde-i enverlerinden bûs eylerim ve zât-ı iffetânenize dahi mahsusen arz-ı iştiyak ile selâm eylerim. Evladlarımızın terbiye ve tahsillerince zerre kadar kusur olunmamasını dahi tavsiye eylerim. Şeyh-ul-islâm kapısına olan düyûnatımızın faizini mümkün mertebe tesviyeye sây ve himmet buyurun; hüda göstermesin fevkalâde zarurete giriftar olur iseniz hâne dahilinde lüzumsuz fazla olan eşyanın furuhtiyle def'i-i zaruret eyleyin; zira zaruret ile vakit geçirmenizi asla vicdanım kabul etmez. Hânemiz dahilinde bulunan Bacı Hanıma ve aşçı kadına ve kalfalara ve Ali Ağa'ya selâmlar olunup ke'l-evvel hüsn-i hizmette bulunmalarının kendilerine beyan olunmasını temenni eylerim. Bâki cümleniz hüdanın birliğine emanet olun.

1 Cemaziyelâhır, Sene 99 ve 7 Nisan, Sene 98.

Fahri

Derkenar:

Bilcümle ehibbâ ve akrabadan büyüklerinin ellerinden küçüklerin gözlerinden öperek hayır dualarını rica eylerim.

XV.

Fahri Bey tarafından aynı tarihle validesine gönderilen mektup sureti

Veliyyet-ün-niam valide-i azîzem efendim hazretlerinin hâkpây-ı aliyyelerine,

Hakikatlû ve kemal-i merhametlû efendim hazretleri,

Bu kere haremim kerîmeniz hanımdan 3 Mart, Sene 98

[1] Mektubun adresi : Dersaâdette Pangaltı'da Mekteb-i Harbiye civarında Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han hazretlerinin kurenay-ı sanisi Fahri Bey'in hânesine vusûl bula.

tarihiyle aldığım mektupta âfiyet haberinizle familyam âzasının sıhhatlerinden memnun ve müteşekkir olmuş isem de ne çare ki içinde bulunduğumuz dünyanın âkibeti ölüm olduğundan ve pederimin ise ecel-i mev'ûdiyle irtihal-i dar-i beka eylemiş olduğundan nasıl mükedder ve mahzun olduğumu tarif edemem. Bununla beraber sizin ve hemşiremin hal-i hazırınızca ne türlü muztarip olduğunuzu tahmin etmekteyim; Cenab-ı hak pederim merhum ile bâkide kalanlarımızı mükâfat-ı ilâhiyesiyle mesrur buyursun.

Pederim merhumdan 13 Safer, Sene 98 (15 Ocak 1881) tarihiyle almış olduğum mektup benim için bir yadigâr olduğu gibi onun hayatiyle İstanbulca işlerimin ve evimin ahvalini düşünmez iken şimdi maişetsiz kalmamız gibi bir bâr-ı azîmin altında kalmak nasıl müşkil olacağını tahmin buyurursunuz. Sizin merhamet ve şefkatinizden mercûdur ki çocuklarım ile haremimi yalnız bırakmayarak muhafaza-i mâderanenizde bulunmaları benim için en büyük teselli olduğundan ekseriyetle zat-ı aliyyenizin Pangaltındaki evinizde bulunacağınız gibi Eyüp'teki hânenizde dahi misafireten çocuklar ile teşrif buyurulacağında şüphe yoktur;

Valide-i muhteremim, böyle bir belây-ı felâket arasında evlâd ve ıyalim için sizden büyük muin ve zahir olamaz; herhalde evel allah muavenetiniz ile bu usrün yüsre tahvil olunması zamanına kadar sabr ve tahammül ile hal-i hazırınızın güzelce geçiştirilmesi rica ve istirham olunarak sıhhat ve âfiyetinize dua eder ve hemşirem hanımın gözlerinden öper; hatm-i kelam eylerim; olbabta ve her halde emr ü irade efendimindir. 1 Cemaziyelâhır, Sene 99 ve 7 Nisan, Sene 98.

Fahri

XVI.

[Fahri Bey'in refikası sonradan Beşiktaş'ta Abbas Ağa mahallesindeki yine kendilerine ait eve taşınmışlardır. Fahri Bey 19 Zilkade 1304 tarihli mektubunu oraya göndermiştir. Bu mektup Fahri Bey'in kendi el yazısiyle olup altında zat mührü vardır. Zarfın üzeri: "Dersaâdet'te Beşiktaş civarında Abbas Ağa mahallesinde Fahri Bey'in hânesinde haremi Tîrendaz Hanım'a vusul bula„ suretinde yazılmıştır [1]]:

[1] Yıldız evrakı arasında kendi el yazısiyle olan bu mektup ailesine verilmemiş olacak.

Hakikatlû Hanımefendi,

Evkat-ı hamsede üzerlerimize farîza-i zimmet olan velinimet-i bîminnetimiz pâdişahımız efendimiz hazretlerinin bînihaye olan merhamet-i şâhâneleri cümle âleme gün gibi âşikârdır; biz mahbus kulları gibi nice nice mahbus kulları afv u merhamet-i pâdişahîye mazhar oldukları dahi cümle âlemin müsellemidir. İnşaallahürrahman an karib-iz-zâman pâdişahımız velinimetimiz efendimiz hazretlerinin kalb-i pür'enverlerinden merhamet ve şefekat temevvüc edip zuhûr ederek biz biçareler yedi senedir unutulmuş olan mahzun mahbus kulları dahi afv ü merhamet-i şâhânelerine mazhar oluruz. Beynehumâmızdaki olan tahassür ma'elhayr bertaraf olarak bir köşe-i inzivaya çekilip bakiyye-i ömrümüzü zıllullah-ı âlem velinimetimiz efendimiz hazretlerinin dua-i şâhâneleri hizmetine hasr ü kasr ile imrar-ı evkat ederiz inşâallah. Zikrolunan halden gayri dünyada hiç bir şeyde arzu ve emelim olmadığı cenab-ı hakka malûmdur; kıblegâhımız olan beyt-i hüdâya müteveccihen boynumu büküp ağlayarak şevketlu kerametlu efendimiz hazretlerinin afv ü merhamet-i hümâyunlarına mazhar olmaklığımız için cenab-ı rabb-i mennan ve takaddes hazretlerinden rica ve niyaz ediyorum. İnşaallahü taalâ vakit ve zamanı gelmiştir [1]. Lehülhamd ve'lminne tarih-i mektuba kadar vücutca sıhhatte olduğumu beyan ile hassaten hatır-ı nazikânenizi istifsar ve selâm-ı mahsus ederim. Kalbimin mihveri nuru aynım kerîmelerim Fahriye ve Ferhunde Hanımlar ile mahdumum Fahreddin Beyin arz-ı iştiyakla dü çeşm-i enverlerinden takbil ve selâm-ı mahsus ile âli olmalarını hak sübhanehu ve taalâ hazretlerinden rica etmekteyim. Tahsillerine dikkat ve himmet olunmasını bilhassa tavsiye ederim.

Mektubumun vusûliyle sıhhat ve afiyet haberinizi ve harçlıkca müzayekanı olduğundan münasip miktar akçe göndermemizi temenni ederim. Olbabta ve her halde cümlenizi Cenab-ı Hakka emanet eylerim. 19 Zilkade Sene 1304

Zevciniz
Fahri [Mühür]

[1] Bu sırada Namık Paşa zâde Ali Bey'in Medine-i Münevverede oturmak üzere Tâif kalesinden çıkması Fahri Bey'i ümide düşürerek pâdişaha bol bol duada bulunmuş ise de faydası olmamıştır.

XVII.
Fahri Bey'e zevcesi Tîrendaz Hanım tarafından gönderilmiş olan 3 Mart 98 tarihli mektup sureti:

Velinimet-i bîminnetim zevc-i muhteremim sevgili mîrim efendim,

Mahsûsen damen-i şerîfleri bûs olunup hatır-ı mübarekleri istifsar olunur efendim. Eğerçi hâneniz tarafından sual olunursa hamden sümme hamden sâye-i resulullahta cümleten sıhhat ve âfiyette olup hasret-i iştiyakınızdan maada bir kederimiz yoktur efendim; mahdum ve kerimeleriniz damen-i şeriflerinizi takbil ederler ve kalfalar ve uşak Ali Ağa dahi eteklerinizden bûs ederler; valide-i muhteremeleri hanım dahi selâm-ı mahsus ve arz-ı hulus ederler. Rabbimiz tealâ ve tekaddes hazretleri zât-ı âlilerine ve cümle müminîn müminâta ömür ve âfiyetler ihsan buyursun.

Tarihten iki mah mukaddem bir cuma gecesi pederiniz Şakir Efendi mübtelâ olduğu hastalığa şifa bulunamayıp irtihal-i dar-ı beka eyledi, valide hanımın birlikte oturmaklığımızı çok teklif eyledim ise de muvafakat eylemediğinden Eyüp'te hânesindedir; mahiye bir kaç kuruş göndermekteyim; ben de bıraktığımız gibi evde oturmaktayım; eğer isterseniz emredin başka mahalle naklederim, işlerimize uşak Ali bakmaktadır; sayenizde her umurumuz yoluyla görülmektedir; baki emr ü irade velinimetim efendimindir[1].

Zevceniz cariyeleri
Tîrendaz [Mühür]

Derkenar: Bu tarafta Sadeddin Bey dahi mahsûsen selâm eder ve Fatma Hanım dahi selâm ederler.

***

[1] Fahri Bey bu mektuba yukarıdaki 7 Nisan tarihli mektubiyle cevap vermiştir.

XVIII.

Mevkuflardan Seyyid Bey tarafından İstanbul'da Beşiktaş, Serencebey yokuşunda 31 numaralı evde oturan kız kardeşine gönderilmiş olan 8 Teşrin-i evvel 97 (20 Ekim 1881) tarihli mektup [1]

İffetlû hemşirem hanım hazretleri,

Bundan akdem birbirini müteakip üç kıt'a arîza takdîmen irsal olunmuştu; henüz birinin cevabına nâil olamadığımdan küdûret-i hâzıraya zammına sebep olacağı tabiîdir; zira bizim şu halimizde tesliyet olacak başlıca sıhhat ve âfiyet haberlerinizle olabileceği şüphesizdir. Familyam halkının Kastamonudan Dersaâdete gelip gelmedikleri meçhûlümüz olmakla bu da ayrıca merak ve endişede bırakıyor; çünkü çoluk ve çocuklarımın müteferrik ve baîd mahallerde olmaları Dersaâdetteki çocuklarımın terbiye ve tahsillerine halel geleceği ve bir mahalde bulunmaları ise nezâret-i umumîye tahtında elbette inzibat ve tedrislerine tabiî teshilât olacağı derkâr olduğundan ol veçhile Dersaâdete gelmeleri ve birlikte hoşca yaşamaları birinci derecede mültezemim olduğundan celblerine dair taraf-ı iffetânelerinden tahrirat tastir buyurulmasını münasib mütaleadan bilerek [2] bu suretle yerleşilir ve birlikte güzel güzel yaşanılır ve sıhhat haberinizle de bizleri haberdar buyurulur ise artık hasıl olarak memnuniyeti tarifte aczim olur. Taraf-ı muhlisi sual buyrulur ise lehülhamd ve'l-minne vücutça bir keder olacak hastalığım yok ise de tabiî tahassür ve iştiyak merak ve endişede bulundurmuyor demiş olsam hilaf söylemiş olurum; maamafih ankarip mülâkat olmaklığımızın esbabını Cenab-ı kibriyâ zâhir buyurmasını ve pâdişah-ı alempenah efendimizin hakk-ı cakeranemde teveccühât-ı şehinşahîlerinin bekasını ve çoluk çocuklarımızla birlikte yaşatmak irade-i şehriyarîlerinin ferman buyurulmasını mutazammın ruz u şeb Cenab-ı Hak ve takaddes hazretlerine tazarrû ve niyazda kusurum yoktur. Lûtfen gönderilecek mekâtîbin Hicaz vilâyeti kapı kethüdalığına teslim edilerek o vasıta

[1] Bu mektup, Seyyid Bey'in bizzat kendisi yazıp gönderdiği mektup olup hemşiresine verilmemiştir.

[2] Seyyid Bey iki evli olup büyük âilesi memur olarak Kastamonu'da bulunan oğlu İlhami Bey'in yanında diğeri de İstanbul'da idi. Sonradan İstanbul'daki evlerinde yerleşmişlerdir. Seyyid Bey tevkif edildiği zaman Kastamonu'da oğlunun yanında bulunuyordu.

ile gönderilmesi ile bizlere vasıl olacağını tavsiye eylerim. Cümle familya ve taallukat halkımıza ayrı ayrı arz-ı hulûs ve selam-ı mahsus eylediğimin tebliğiyle evlâdlarımın didelerinden bûs eylerim ve cümlenizin duây-ı hayriyelerini herhalde isterim; baki hüdaya emanet eylerim efendim olbabta.

Fi 17 Zilhicce, Sene 98 ve fî 8 Teşinievvel, [Ekim], Sene 97

Tâif kışlasında mukim

Seyyid Ahmed [Mühür]

XIX.

Seyyid Bey'in Kastamonu'daki haremi Yıldız Hanım, Kastamonu'da memuriyeti sona ermiş olan oğlu İlhami Beyle beraber İstanbul'a gelmişler ve ortağı olan Kevser Hanım'la birlikte oturmuşlardır; bunlara ve çocuklarına Abdülhamid tarafından maaş da bağlanmıştır [1]. Seyyid Bey'in 27 Temmuz 303 (1887 Ağustos 8) tarihiyle hanımlarına gönderdiği mektubu [2]

Halîle-i muhteremim hanımlara

İffetlû, hakikatlû efendim,

Bihamdilillahi tealâ tarih-i mektuba değin vücûdum sıhhat ve âfiyet üzere olup zât-ı âlinizin ve sâniyen ciğerpâresi evlâdlarımın hasret ve iştiyakından başka bir kederim yoktur. Mahsûsan selâm edip hatır-ı nazikânelerinizi istifsar eylerim ve evlâdlarımın dahi kemal-i muhabbetle gözlerinden bûs iderim.

Benim efendim, vusûl-i mektupta zat-ı iffetânelerinin ve evlâdlarımın sıhhat ve âfiyette olduklarının tarafıma serîan iş'ar buyurmanızı kemal-i derece niyaz eylerim ve bir de umûr-ı beytiyenize tahsis buyurulan akçeden bir miktarı lütfen ve keremen irsal buyurmanız niyaziyle beraber çocuklarımın tahsillerine sây ü gayret etmenizi dahi ayrıca niyaz eylerim. İffetlû hemşirelerim hazerâtlarına mahsûsen arz-ı hulûs ve selâm-ı mahsus ile beraber ellerinden bûs ederek hayır dualarını niyaz eylerim.

[1] Seyyid Bey'in Tâif'e gönderilmesinden sonra Abdülhamit'in bunun ailesiyle çocuklarına maaş bağlamış olduğuna dair olan zevceleriyle kızının müşterek mektuplarından bir kısmı yukarıda Seyyid Bey'in tercüme-i hali kısmına not olarak konmuştur.

[2] Bu mektup da Yıldız evrakı arasında olup ailesine verilmemiştir.

Benim efendim, vusûl-i mektupta serîan cevabı irsal olunmasına himmet buyurmanız temennî olunur. Bu mektubumuzu yazıp bâlâsı nâmıma olarak bir zarf derununa vaz'an ve üzeri dahi Hicaz vilâyet-i celîlesi kumandanlığı cânib-i âlîsi deyu tahrir buyurula, bizlere vâsıl olur ve bendeniz dahi memnun ve mesrûr olurum. Cenab-ı hak cümlenizi sıhhat ve âfiyetten ayırmayıp yakın vakitte pâdişah-ı âlempenah efendimiz hazretleri afv-i şâhâne buyurup ta cümlemiz memnun ve mesrûr oluruz âmin. 27 Temmuz 303.

Zevciniz
Seyyid Ahmed

XX.

Mevkuflardan Miralay İzzet Bey'in validesiyle refikası taraflarından gönderilmiş olan 9 Rebî-ul-âhır 99 ve 16 Şubat 97 (28 Şubat 1882) tarihli müşterek mektup sureti

Tâif'te ikamete memur kırkıncı alay miralayı İzzet Bey'e

Velînimet efendimiz hazretleri,

Lehü'l-hamd cümleten sâye-i risaletpenahîde sıhhat u âfiyette olup ancak efendimizin şu beliyyeden hâlâs olmaklığınızı gece ve gündüz cenâb-ı bariye tazarru ve niyaz eylemekteyiz. İnşallahütealâ yakın vakitte bir sebep halk olunur da bu da unutulur. Kerimeniz Muzaffer ve İhsan el ve eteklerinizi öptükleri gibi Müzeyyen ve Macide Lâtife Hanımlar dahi öperler. Valideniz hanım gözlerinizden öperler; validem Fahriye Hanım mahsus selâm ederek gece ve gündüz dua ederler efendim. 9 Rebî-ul-âhır 99 ve 16 Şubat 97.

Şerîfe	Familyanız cariyeleri
Fatımat-üz-Zehra	Şerîfe ve Zeliha Behice
[Mühür]	[Mühür]

Mektubun derkenarı:

Biraderim Behçet ve biraderiniz Memduh Efendi'ler mahsûsen selâm eder, Rifat ayağınızı öper. Bu sene İstanbul'da ne pek çok ve ne de pek az kış oldu, bahçemiz güzelleşti; Muzaffer kanaviçe kasnak işliyor, Hafize de ablası ne yaparsa ben de ânı yaparım deyu uğraşıyor, hemşireniz

efendisiyle Bağdat'tadır, kerimesiyle mahdumu İstanbul'dadır; sıhhatte olduklarına dair oradan da mektup aldık; Bağdat'ta eniştеniz terfî rütbesiyledir.

XXI.

İzzet Bey tarafından 8 Nisan 98 (20 Nisan 1882) tarihiyle validesine gönderilen yukarıki mektubun cevabı

Velinimetim valide-i muhteremim efendim hazretlerine,

İnayetlû, merhametlû, sertâcım efendim hazretleri,

9 Rebî-ul-evvel 99 ve 16 Nisan (Şubat) 97 tarihli [1] kerîmeniz refikam hanım ile müştereken tahrir ve tenezzülen irsal buyurulan ihsannâmeleri vusûl bulup münderecatında cümlenizin sıhhat u âfiyetiniz anlaşılıp bu da hüday-ı müetal hazretlerinin inayet-i ezeliyesi olmakla muktezay-ı ubudiyyet teşekkür olunmuştur. Cümleniz sıhhatiniz hususunda bendenizi temin buyurmanız siyakında dest-i hattınız ile (=hatt-ı destiniz ile) olan selâmınızdan hakikaten mesrur oldum. Kerîmem hanımın hattı terakki eylemiş olduğundan çalıştığı anlaşılıyor, memnun oldum. Lehülhamd âfiyetteyim, merak olunmasın. Büyüklerinizin ellerinden küçüklerin gözlerinden öperim. Gam ve gussanın izalesi için tilâvet-i Kur'an ve tefsir mütaleasiyle imrar-ı vakit eyleyin. İnnallahe maassabirîn (ان الله مع الصابرين) mantûk-i celili ahkâmiyle amel ve müteselli olun. Olbabda irade veliyyet ün-niam efendimindir.

2 Cemaziyelevvel 99 ve 8 Nisan 98

Mehmed İzzet
[Mühür]

***

[1] İzzet Bey, dalgınlıkla 16 Şubat 97 yerine 16 Nisan 98 yazmıştır.

XXII.

Mevkuflardan Binbaşı Necip Bey'in validesi Fatma Zehra Hanım'a göndermiş olduğu 10 Zilkade 1304 ve 27 Temmuz 1303 (8 Ağustos 1886) tarihli kendi el yazısiyle mufassal mektup. Bu mektupta Necib Bey acıklı vaziyetleri hakkında bir fikir vermek üzere kendi halini yazmaktadır. Bu mufassal mektubu bazı haşviyyat hariç olarak aşağıya yazıyorum. [1]

İsmetlû hakikatlû sebeb-i feyz-i vücûdum valide-i mükerrem hanımefendi hazretleri,

Hemîşe cenab-ı Bahşâ azze ve celle zat-ı ismetsimat-ı maderîlerini geşt-i ferahfezây-ı fiye'tte daime ve an karib mülakatımızla hakipay-ı veliy-ün-niamânelerine yüzüm ve gözüm sürmek nasip ve müyesser buyursun duay-ı vacib-ül- edasında zerrece kusurum yoktur. Lütfen ve merhameten ahval-i hazıra-i âcizânemden sual-i şerif buyurulur ise ed'iyye-i hayriyyeleri berekâtiyle sıhhat u âfiyet üzere isem de tahassür ve iştiyaktan ve gerek nihayet derecede olan fakr u zarûretten gayet acınacak haldeyim; şöyle ki :

İhtiyacât-ı zarûriyye-i beşeriyyeden olan matlûp kâfi derece maksadına mebnî olmayıp ancak setr u muhafaza olunabilecek ve safrayı bastırıp ve nefsi körliyecek kadar kadimî alışılan ve gıday-ı beşeriyye hükmüne girmiş olan şeylerden birer miktarını yani nümûnesine bakıp lezzetini tatmak kabilinden olsun gönül arzulamaz denilemez. Müceddeden elbise ve çamaşır yaptırmak ve kahve ve tütün ve saire mübayaa etmek şöyle dursun üzerimde parçalanmış ve gayet kirlenmiş patiskadan mamûl eşyanın sökük ve yırtığını dikmek için iğne ve ipliğe ve tathiriyesine kâfi sabun ve lâmbaya fitil ve yakmağa kibrit ve kazara şişenin şikestinde tabiî yerine konmasına ve buna mümasil şeylerin mübayaasında elbette bir miktar akçenin vücuduna mevkuftur. Meyvenin mevsiminde çıktığını işitir bir adedine nâil olmaksızın arkası kesilip bittiğini duyunca gûya ab-ı hayat veyahut panzehir imiş gibi ah niçin bir adedini alıp yemedim deyu fakrımın tahattüriyle hüznüm artmakta, tütün ve kahve gerçi mükeyyifat kabilinden olup

[1] Bu mektup Necib Bey'in validesine gönderilmiyerek Sarayda alıkonulmuştur.

terkinde her iki cihetle menfaat derkâr ise de, küçüklükten beri alışılmış ve aşırı derecede tiryakisi olmuş olduğumdan bir aralık cebr-i nefs ile terk edilerek bir müddet sabrolunmuş ise de olunan arzuya galebe-i nefs edilmesine mebni yevmiye beş on sigara ile iktifa etmek emeliyle, nimetiyle mütena'im olduğum muayyenattan günde bir ve bazan ikisi nan-ı azizin terkedilip ve o günlerde siyam haline yakın perhiz edilerek iki, üç günde bir paket duhanın esmanını tedarik ve mübayaasına muvaffak olunmakta ise de bazı zuhûratın tercihi vukuundan bundan da mahrum olarak bunun yerini tutmak ve bu veçhile kendimi avutmak azmiyle beş, on paralık tönbeki alınarak ve tütün gibi kıyılarak sigara yapılır ve içilir ise de tütünün yerini tutmadığından ceviz yaprağına muhtaç oluyor isem de o da burada yoktur.

Hediyesiyle idareme medar ve bu vesile ile ecir ve sevabına dahi nâil ve muvaffak olmak niyetiyle Kur'anı- azim-üş-şanı yazmak için lüzumu kadar kalem ve kâğıt ve mürekkebin îtasına veyahut mübayaa ettirilmesi hususuna müsaadeleri rica olunmuş ise de her suretle emin iseler de italarında emsal olur ve bilahare kıl ü kali mucip olur cevabı alınarak bundan mahrum kalmışımdır.

Meyvenin en ucuzu burada nar olduğu halde henüz bir adedini alamamışımdır. İşte bu derece fakr u zaruret-i çakeraneme zât-ı şefkatanelerine ve gerek evlâd u ıyalime olan tahassür ve ahval-i hazıralarını dahi tahattür ettikçe ve tesirat-i maneviyesini ilâve-i tefekkür ettikçe hiç bir acıya kıyas olunacak ve suret-i ahirle tesliyet kabul etmiyecek hücum-ı humum ve gumum ile kalbim dilhun olup hasta halindeyim. Gerek zat-ı şefkatânelerinden ve evlâd u ıyalimden böyle tul-i müddet dur ve mehcuriyet ve gerek nihayet dereceye varmış olan fakr u zarûretten tevellüt ve tevessüs eden ye's ve fütur-ı çakerânemin tahmin ve tayini mümkün olmadığı gibi bir lütfu cihan değer velinimetimiz bîminnetimiz padişah-ı şevket-sipah efendimiz hazretlerinin teveccühat-ı cihan-kıymetanelerinden mahrumiyetten dolayı hasıl olan hüzn-i hal-i bendegânemin derecatını tayin etmek değil öşri- mişarını tahmin etmek bile ukul-ı beşerce emr-i muhal olmakla bu sebepten ekseriya aklü fikrim hayal-i hülya . . . . gaileli bir rüya içinde görüp ağlar dururum . . . . . . lûtf u inayet

ve merhamet-i şehriyar-i âzamilerinden zerresinin hakk-ı çakeranemde dahi şefekat-i inayet ve merhamet buyrulması niyazında ve beş vakit arasında üzerime farz-ı ayn ve mahz-ı din olan davat-ı mefruza-i hilâfetpenahi tekrar-ı tezkârına vakf-ı enfas-ı hayat eylemekte ve buraya geleli altı seneyi mütecavizdir daima böyle yalvarır ve ağlayıp sızlanmaktayım. İşte halim bu mertebede olup bir yerden beş para gelirim olmadığı cihetle müzayekamın def'i için bir miktar akçanın yetiştirilmesini istirham ederim, şimdiye kadar niçin bir mektup gönderip akça istenilmedi emrü iradeleri buyrulur ise icaren ikamet buyurulan mevki ve mahallenin şöhreti ve hane numarasını bilmediğimden taraf-ı şefkatânelerinden buralarının işaretini mutazammın emirname-i şefkatanelerine muntazır ve müterakkib idim.

Valideciğim; gönlünüzde olan şefkat ve muhabbetinizden dolayı bu kadar müddet gaybubiyet-i çakiranemden münkesirülkalb buyrulacağı tabii olduğundan sakın olmaya ki kimseye inkisar buyurmıyasınız .... inşaallahü afv-i şahane olup mazhar-ı mülâkat oluruz. İşbu arîzam gayet acele yazılmış olduğundan vaki sehiv ve hatasının setriy]e afvını rica eder teveccühat-ı şefkatanelerinin hakk-ı çakeranemde bekasını kemal-i süz u güdaz ile arzını rica eylerim. Olbabta ve her halde emr ü ferman efendim hazretlerinindir.

İffetlu ismetlu familya-i muhteremim hanımefendiye mahsus selâm eder ve hatır-ı tab'-ı nâzikanelerini istifsar eylerim; ayrıca şukka yazılacak ise de tacil buyrulduğundan vakt-i ahire talik olunmuştur. Kerime-i muhteremem Pakizeciğimin dide-i enverlerinden pusederim merhamet-i alileri haberini isterim. Cenab-ı Hak ve takaddes hazretleri mürvetini göstersin; yani cemiyetini elimle icra etmeğe muvaffak ve nasip buyursun[1].

Hemşirelerim iffetlu ismetlu hanımefendilere arz-ı hulus ve selam eylerim; duay-ı hayriyelerini istirham ederim, baki lutfu himem efendimindir.

Fi 19 Zilkade 1304 ve 27 Temmuz, Sene 1303

Bende
Köleniz
Mehmed Necib [Mühür]

[1] Necib Bey âilesi yani refikasiyle kızı 1307 H. 1889 M. senesinde zarûretlerinden bahis ile hükûmete müracaat etmişler, Zabtiye ve

XXIII.

Namık Paşa zâde Binbaşı Ali Bey tarafından pederi Namık Paşa'ya gönderilmiş olan 19 Zilkade 1304 (1887 Eylûl) tarihli kendi el yazısiyle olan mektup [252]

Peder-i vâlâşânım devletlû efendimiz hazretlerinin hakpây-i müşir-i efhamîlerine arîza-i âcizânemdir.

Ma'ruz-ı bende-i dîrîneleridir ki,

Dahiliye nezâretleri ana kıza yüzer kuruş ayıık verilmesi ricasiyle keyfiyeti sadaret makamına arzeymişlerdi (Bu sırada merhum Kâmil Paşa birinci defa sadr-ı âzam bulunuyordu); oradan da 20 Safer 1307 (1889 Ekim) tarihli ve maaş bağlanması arzu edilir şekilde Mâbeyn başkâtipliğine tezkire yazılmıştır. Zabtiye ve Dahiliye nezâretlerinin ve Sadaretin kâğıtlarını okuyan Abdülhamid buna çok kızmış ve Sadr-ı âzama aşağıda suretini müsveddesinden naklettiğim ağır cevabın yazılmasını irade etmiştir.

Evrak numarası 790 — Tarih 20 Safer, Sene 307

Sadarete tezkire-i hususiyye,

Âsakir - i şâhâne binbaşılarından olup mukaddema Taîf'e nefy ve tagrip edilen Necib'in zevcesiyle kerimesinin duçar-ı zaruret ve müzayeka olarak şayan-ı merhamet bir halde olduklarına dair Dahiliye ve Zabtiye nezâretleri tezkirelerinin takdimiyle mumaileyhimaya münhallattan yüzer kuruş maaş tahsisi istizanını havi reside-i dest-ı tâzim olan fî 20 Safer 307 tarihli tezkire-i samiye-i sadaretpenâhileri takımıyle manzur-ı âli-i hazret-i hilâfetpenahî olarak merkum gibi, bir pâdişah-ı âlîcah katilinin ailesi sefalet çekmelidir ki sairlerine ibret olsun; binaenaleyh merkum Necib devlet ve milletine hizmet edip te mi şayan-ı mükâfat görülüyor? Yoksa kılıcını çekip katillere muavenet ettiği için mi ailesinin bu suretle taltifi arzu olunuyor? Buralarının hakipay-ı hümayun-ı mülûkâneye arz ve izbarı şerefsadır olan emr ü ferman-ı hümâyun-ı cenab-ı mülûkâne mantuk-ı münifinden bulunmakla olbabda.

Müsevvid: Faik, Besim Bey

Bu irade sonradan şu şekilde tadil edilerek gönderilmiştir.

«Devlet ve millet-i velînimetlerine ihanet tasavvurunda bulunan bed tıynetleri bu tasavvurlarını icradan men edebilecek esbabın başlıcası ailelerinin endişe-i sefaletleri olmak tabiî olup binaenaleyh o misillu efkâr-ı hâinânede bulunanlara en büyük ders-i ibret ailelerininin maişet-i resmiyeden mahrumiyetleri keyfiyeti olacağına hatta memurin-i mülkiye terakki ve tekaüd kararnamesinde müebbeden rütbe ve memuriyetten mahrumiyet ve hukuk-ı medeniyeden ıskat cezalariyle mahkûm olanların tekaüd maaşına nâiliyet-i istihkakından ve bunların müddet-i hayatlarında âilelerinin maaşa

Sâye-i devletinizde lehü'l-hamd ve'l-minne tarih-i mektuba değin vücûd-i âcizânem sıhhat ve âfiyetle olup velinimet-i bîminnetimiz velinimet-i âlem pâdişâhımız efendimiz hazretlerinin dua-i vâcib-ül-edası ve dua-i devletleriyle meşgulüm. Teşerrüf olunacak iyd-i edhay-ı saîde sene-i cedîdi mingayri haddin şimdiden tebrike müsaraatle hakpây-i merhametinize yüzümü ve gözümü sürerim. Hakk subhanehu ve tealâ hazretleri emsal-i kesîresinin müşahedesiyle zât-ı nâdir-ül-vücûdlarını dâire-i âfiyette daim ve berkarar ve teveccühat-ı âsâfânelerini üzerimizden eksik etmesin; cümle akraba ve taallûkatımızın büyüklerinin ellerinden ve küçüklerinin siyyema evlâdlarımın gözlerinden takbil ile arz-ı tazimat ederim. Dört aylık beşikte bırakıp on yaşına gelen Mahmud kölenizin nezdi devletlerinde tensip buyrulduğu halde resminin ahz u irsaliyle mütelezziz olmaklığıma müsaade-i merahimâde-i hazret-i veliy-ün-niamîleri şayan buyrulmak babında ve katibe-i âhvâlde emr ü ferman hazret-i men leh-ül-emrindir.

19 Zilkade, Sene 1304 Bende

Ali Rıza

[Mühür]

---

nâiliyetten ıskat edilmesi bu hikmete mebnî bulunduğuna nazaran merkum Necib gibi, bir pâdişah-ı âlicah katilinin sâirlerine ibret-i müessire olmak için maaşsız bırakılmış olan âilesine şimdi maaş tahsisi tarikine gidilmesi çünkü devlet ve milletine bir hizmet-i sadıkanesi olmadığı cihetle kılıcını çekip katillere muavenet etmenin mükâfatı demek olacağından şu hale göre mütalea-i aliyye-i sadaretpenahîlerinin arz-ı atebe-i ulyâ kılınması şerefsâdır olan irade-i seniyye-i hazre-i hilafetpenahî icab-ı âlîsinden olmakla olbabda».

[252] Yıldız evrakı arasında bulunduğundan yerine gitmemiştir.

İNDEKS

I. Şahıs adları

B

C

Ç

D

İ

K

N

O

Ö

Ş

T

U

V

Y

Z

II. Yer, devlet ve zümre adları

Ç

D

E

F

G

H

İ

N

O

P

R

S

Ş

T

U

Ü

V

Y

Z